T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI (İSLÂM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

1877-1908 YILLARI ARASINDA BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNÎ KURUMLARI

Doktora Tezi

Osman İBRAHİMOV

ANKARA 2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI (İSLÂM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

1877-1908 YILLARI ARASINDA BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNÎ KURUMLARI

Doktora Tezi

Osman İBRAHİMOV

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nesimi Yazıcı

ANKARA 2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI (İSLÂM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

1877-1908 YILLARI ARASINDA BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNÎ KURUMLARI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
……..	……..
……..	……..
……..	…….
……..	……..
……..	……..

Tez Sınav Tarihi ……

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (……./……/2016)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

……..……..

İmzası

……

ÖNSÖZ

1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı, Balkanlar ve özellikle Bulgaristan için önemli bir dönüm noktasıdır. Gerek savaş esnasında gerekse daha sonraki yıllarda, Bulgaristan'daki Müslüman Türk nüfusunun büyük ölçüde ülkeden ayrıldığı ve önemli oranda azaldığı görülmektedir. Beş asır boyunca Osmanlı idaresinde kalan bu topraklar, Müslümanlar tarafından öz vatan olarak görülmüş ve bütün güçleriyle o şekilde mamur edilmiştir. Ancak bölge 93 Harbi ile birlikte Osmanlı Devleti'nden koparılmıştır. Bulgaristan'ın, Osmanlı idaresinden kopması, yalnız toprak kaybı şeklinde olmamış, bu topraklarda yaşayan Müslümanlar ve onlara bağlı olarak dinî ve kültürel kurumlar ile bunların ayakta kalmasını sağlayan vakıflar konusunda da önemli değişiklikler ve kayıplar meydana gelmiştir.

Osmanlılar, Balkanlardan çekilmesine rağmen, arkalarında bıraktıkları Müslüman kitlenin hak ve hukuklarının korunması için uluslararası ve ikili antlaşmalarla güvenliklerini sağlamaya çalışmışlardır. Fakat Bulgarlar, panslavist düşünce ve asırlarca Osmanlı idaresinde kalmanın kendilerinde oluşturduğu eziklik duygusuyla Müslümanların şahıslarına ve mallarına olan hak ihlallerinden geri durmamışlardır.

Üzerinde çalıştığımız konu, 1878–1908 yılları arasında Bulgaristan Müslümanlarının dinî ve kültürel kurumlarını kapsamaktadır. Üç bölümden oluşan çalışmamızın Birinci Bölümünde, Bulgaristan Müslümanlarının dinî yapı ve idaresine ayırdık. Bu bölümde yeni ve o zamana kadar kendilerine yabancı bir hayat yaşamaya mecbur kalan Müslümanların, dinî açıdan yeni durumun gerektirdiği şartlara uyum sağlamak için otuz yıllık süreçte ne gibi zorluklarla karşılaştıklarını inceledik. Araştırmamızın İkinci Bölüm'ünde de yine aynı zorluklar ve sıkıntılara maruz kalan Müslüman toplumunun eğitim sistemini ele almaya

çalıştık. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ağır darbe alan Müslüman-Türk eğitiminin yeniden toparlanması sürecini inceledik.

Tezimizin Üçüncü Bölümü'nde vakıf emlâkinin durumu ele alındı. Çünkü Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Bulgarlar her fırsattan faydalanarak bölgedeki zengin vakıflara el koymuşlar ve onları esas amaçlarından farklı şekillerde tasarruf etmeye başlamışlardır.

Bu çalışmayı yaparken kullandığımız malzemenin bir kısmı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne ait belgelerden oluşmaktadır. Ayrıca bu konularda incelemeleri ve eserleri bulunan Türk akademisyen ve araştırmacılarının da çalışmalarından büyük ölçüde istifade ettik. Konumuzla ilgili çok detaylı olmasa da önemli bilgiler veren Bulgar kaynakları da az değildir tezimizde bunlar da ihmal edilmemiştir.

İncelediğimiz dönem Bulgaristan Müslümanlarının en sancılı dönemlerinin başında geldiğinden bu konuda daha detaylı çalışmalar yapacak arkadaşlar için, çalışmamızın bir nebze de olsa yol gösterme açısından faydalı sağlaması bizler için büyük bahtiyarlık olacaktır.

Çalışmam esnasında, bana yön gösteren ve desteğini esirgemeyen, danışman hocam sayın Prof. Dr. Nesimi Yazıcı'ya şükranlarımı arz ederim. Ayrıca tezimin hazırlanması esnasında bana desteklerini esirgemeyen başta ailem olmak üzere bütün dostlara teşekkür ederim.

Osman İbrahimov

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 1

İÇİNDEKİLER 3

KISALTMALAR 7

GİRİŞ 8

A. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi 8

B. Yöntem 10

C. 1878 – 1908 yılı Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Kurumları İle İlgili Çalışmalar ..... .11

D. Kaynak Tanıtımı 12

E. RUMELİ'DE İLK FETİH HAREKETLERİ 13

F. BALKANLARDA İLK İSKÂN HAREKETLERİ 15

G. OSMANLI İDARESİNE KARŞI İLK AYAKLANMA HAREKETLERİ 18

BİRİNCİ BÖLÜM

1878–1908 YILLARI ARASINDA BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNÎ YÖNETİMİ 28

A. 1878–1885 YILLARI ARASINDAKİ DİNÎ YÖNETİMİ 28

1. Bulgaristan Müslümanlarının Dinî İdarelerine Dair 1880 Tarihli Geçici Nizamnâme. 34

2. Müftülük Teşkilâtının İlk Adımları 39

3. 1880 Yılı Müftü Seçimleri ve Sorunların Başlaması 43

4. Selvi Müftülüğünün Kapatılması 47

5. Sofya Müftülüğünün Kapatılması 50

B. 1885 – 1908 YILLARI ARASINDA BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNÎ TEŞKİLÂTI 58

1. 1895 Tarihli Muvakkat Talimatname 58

2. 1895 Tarihli Muvakkat Talimatnamenin Getirdiği Yenilikler 59

3. Müftülerin Maaşları 64

C. ŞER'İYE MAHKEMELERİ 67

D. CEMAAT-İ İSLÂMİYELER 71

E. ŞARKÎ RUMELİ'DE MÜSLÜMANLARIN DİNÎ DURMLARI 74

İKİNCİ BÖLÜM

1878 – 1908 YILLARI ARASINDA BULGARİSTAN'DA TÜRK-İSLÂM EĞİTİMİ

A. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNE KADAR BULGARİSTAN'DA TÜRK – İSLÂM EĞİTİMİ 83

1. İlk Eğitim Kurumları 83

a. Sıbyan Mektepleri 84

b. Medreseler 96

2. Tanzimat Döneminde Bulgaristan'da Türk-İslâm Eğitimi 87

3. Osmanlı–Rus Savaşı Esnasında Bulgaristan'da Türk–İslâm Eğitimi 90

B. PRENSLİK DEVRİNDE BULGARİSTAN'DA TÜRK–İSLÂM EĞİTİMİ.... 93

1. Müslüman Türk Okullarının Yeniden Toparlanması 93

2. Müslüman Türk Okullarının Maddi ve Malî Durumu..... 99

3. Müslüman Türk Okullarının Öğretmen Kadrosu 106

4. Bulgaristan Prensliğinde Müslüman Türk Öğrenci Kitlesi..... 111

5. Müslüman Türk Okullarının Statüsü ve Yönetimi 112

6. Muallin-i İslâmiye Cemiyeti 118

7. Kütüphaneler 121

C. ŞARKÎ RUMELİ'DE TÜRK–İSLÂM EĞİTİMİ..... 123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGARİSTAN PRENSLİĞİNDE TÜRK – İSLÂM VAKIF EMLÂKİ

A. BULGARİSTAN'DA VAKIF EMLÂKİ 134

1. Bulgaristan'da Vakıf Emlâkinin Konumu..... 134

2. Bulgaristan Topraklarında İnşa Edilen Camiler 138

3. Bulgaristan Topraklarında Kalan Vakıf Emlâki ile İlgili Antlaşmalar..... 143

4. Türk – Bulgar Mirî ve Vakıf Komisyonu..... 147

5. Vakıf Emlâkinin Yönetimi..... 153

B. VAKIF KOMİSYONU TARAFINDAN İDARE EDİLEN VAKIF EMLÂKİ154

C. MÜTEVELLİLER İDARESİNDEKİ VAKIF EMLÂKİ 156

D. MÜSLÜMAN HALKA YÖNELİK EZİYETLER ve VAKIF EMLÂKİNİN TAHRİB EDİLMESİ 159

a. Sofya..... 163

b. Köstendil 167

c. Rusçuk 168

d. Vidin 169

e. Filibe..... 171

f. Eski Zağra..... 173

E. İLGİSİZLİKTEN DOLAYI YIKILAN VAKIF EMLÂKİ 174

F. MEZARLIKLARIN TAHRİBATI..... 176

G. TÜRK İSLÂM OKULLARINA YÖNELİK TAHRİBAT..... 177

SONUÇ 179

ÖZET 186

ABSTRACT 188

KAYNAKÇA..... 190

EKLER 209

KISALTMALAR

A.MTZ (04)	Mümtaze Kalemi Bulgaristan Evrakı
BEO	Bâb-ı Âli Evrak Odası
Bİ	Bulgaristan İrade
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
HR.H	Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı
HR.SYS	Hariciye Nezareti Mektûbî Kalemi ve Siyasi Kısım Evrakı
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Y.A.HUS	Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Evrakı
YEE	Yıldız Esas Evrakı

Diğer Kısaltmalar:

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
s.	Sahife
S.	Sayı
ss.	Sahifeler
vd.	ve diğerleri

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI ve ÖNEMİ

Daha ilk insanın yaratılmasıyla birlikte din ve din olgusu da var olmuştur. Asırlardan hatta çağlardan beri varlığını devam ettiren insanlar, dinlerini ve dinî anlayışlarını ayakta tutacak örgüt ve kurumları da kendileriyle birlikte yaşatmışlar ve yaşatmaya büyük önem vermişlerdir. Bir dine mensup olmak o, dinin gereklerini yerine getirmek sadece söz konusu dinin emrettiği hareketleri inançlara sahip olmak, ibadetleri yerine getirmekten ibaret olmayıp, insanların sosyal, kültürel, ekonomik ve güncel hayatlarını da doğrudan etkilemektedir. İnsanların medeniyet kurmalarında veya bir medeniyetin yok olmasında din ve kültür olgusunun etkisi her zaman belirleyici faktörlerden birisi olmuştur. Asırlardan beri devam eden dinlerarası mücadeleler, 93 Harbi (1877–1878) ile bugünkü Bulgaristan topraklarında ikametlerini devam ettiren Müslümanlara ve onların dinî, kültürel alandaki manevi değerlerine ve bu değerlerin ayakta kalabilmeleri için maddî olanaklar sağlayan vakıf mallarına saldırılar had safhaya ulaşmıştır. İşte her yönüyle problem oluşturan bu konu; tezimizde, Osmanlı Devleti'nin kritik ve sorunlu devresi olan Balkanlardan çekilme ve Bulgaristan Prensliği'nin kurulma (1878–1908) dönemi göz önüne alınarak, İslâm kurumlarını ve eserlerinin, ayrıca bu kurumlarda görev yapan Müslüman din adamlarının maruz kaldıkları zorlukları, uğradıkları haksızlıkları ortaya koyma çabasıdır.

Prenslik Döneminde Bulgaristan Müslümanlarının ve kurumlarının maruz kaldıkları saldırılar ve haksızlıklar sadece belirli bir bölgeyle sınırlı kalmamıştır. Amacımız XIV. asırdan itibaren Bulgaristan topraklarında kurumsallaşan Türk–İslâm eserlerinin maruz kaldıkları saldırılar ve yıkımları, elimizdeki malzemeler ölçüsünde değerlendirerek, dinî, kültürel ve sosyal hayata yansıyan örnekleri üzerinden göstermeye çalışmaktır.

Çalışmamızın hadefi olan Bulgaristan Müslümanları'nın Dinî Kurumları 1877–1908 konusu, hâlen bu topraklarda yaşayan Bulgaristan vatandaşı Müslümanlar için ayrıca önem arz etmektedir. 93 Harbi (1877-1878) ile başlayan acıların ve yıkımların etkileri daha sonraki dönemlere hatta günümüze kadar uzanmaktadır. Bir asrı aşkın süredir varlıklarını korumaya ve devam ettirmeye çalışan Müslümanlar, kendilerine dinî alanda kaliteli hizmet verecek kurumlarının olmaması, eğitim alanında yetişmiş kalifiyeli elemanlarının bulunmaması ve zamanla yıpranan ve tamire ihtiyaç duyan dinî ve kültürel yapılarının onarımlarını gerçekleştirememeleri, yukarıda zikrettiğimiz alanlarda derin boşlukların oluşmasına neden olmuştur. Bu boşluk ve eksiklikler daha sonraki Müslüman nesilleri de bizzat ve yakînen etkilemiştir. Bu boşlukta Bulgar makamlarının ve idarecilerinin müdahalelerini ve etkilerini arşiv kaynaklarında ve diğer çalışmalarda yer aldığı kadarıyla açıklamaya çalıştık. İncelediğimiz konu Bulgaristan Müslümanları'nın hayatlarında dönüm noktası olup hâlâ üzerinde yeterince detaylı araştırma yapılmamıştır. İleride daha kapsamlı bir çalışmaya ışık tutması açısından çalışmamız önem arz etmektedir.

Dönem olarak Bulgaristan Prensliği'ni seçmemizin sebebi, beş asır Osmanlı idaresinde yaşayan Müslümanlar, bu devrede yönetici kesimden yönetilen kesmine düşmeleri ve farklı bir idare tarafından idare edilmeye başlanmalarıdır. Müslümanlar için tamamen farklı ve yabancı olan bu idare anlayışı, bu dönemde başlayarak, Müslümanların dinî, kültürel ve sosyal hayatlarında büyük etkiler bırakmış, sorunlara yeni arayışlar ve çözümler bulma çabalarına neden olmuştur. Berlin Antlaşması ile hem Bulgaristan genelinde hem de uluslar arası alanda Bulgaristan Müslümanlarının durumları ilk resmi antlaşma ile resmiyet kazanmış ve 1879 Bulgar Anayasası ile Müslümanların statüleri belirlenmiştir.

Bilindiği üzere Osmanlılar Balkanlardan çekilirken, geride bıraktıkları Müslüman topluluğun hak ve hukuklarını uluslararası antlaşmalarla garanti etmeye çalışmışlardır. Berlin Antlaşması'nın 5. ve 12. maddeleri Müslümanalrın din özgürlükleri ve mal varlıklarını

korunmasını garanti etmiştir. Ayrıca 1879 Bulgar Anayasası da 40 ve 42. maddelerinde Ortodoks Hıristiyanlar haricinde herhangi bir dine mensub olanların da dinî haklarının korunmasının gereğini vurgulamıştır. Biz de başta arşiv belgeleri olmak üzere bu antlaşmaların ne derece uygulandığını ve yürülüğüe konduğunu müteaddit örnekleriyle ortaya koymaya çalıştık.

B. YÖNTEM

Tarih, geçmişte yaşanan olayları aydınlatır. Geçmişte yaşanan olayları anlamak, idrak etmek ve aydınlatmak, belge ve olaylar takip edilerek gerçekleştirilir.

Bizim çalışmamız da Bulgaristan Müslümanlarının dinî ve kültürel kurumlarına yönelik 1877-1908 yılları arasında hasmane tavırları ve tecavüzleri mümkün olduğu kadar temel kaynak ve veriler ışığında inceleme dir.

Tezimizin hazırlanması sırasında bazı zorluklarla karşılaştık. Bu zorluklardan biri çalıştığımız dönem ve konularla ilgili detaylı ve geniş kapsamlı çalışmaların olmamasıdır. Diğer sorun da Bulgaristan Merkez Devlet Arşiv belgelerinde dönemimizi kapsayan belgelere ulaşma konusunda karşılaştığımız zorluklardır. Ayrıca katologları incelediğimiz Merkez Devlet Arşiv belgelerinin bir kısmının imha edildiğini yani defterlerin bazı sayfalarının eksik olduğunu bizzat müşahade etmiş bulunmaktayız.

Çalışmamızda araştırmacı tarih metodunu kullandık. Bunun için belge yönelimine önem verdik. Yani birinci el kaynaklara mümkün mertebe ulaşmaya çalıştık ve bu belgeler doğrultusunda yapılan hak ihlallerini dile getirdik. Konulara göre zaman zaman istatistikî bilgiler vermeyi de ihmal etmedik.

C. 1877–1908 YILLARI ARASINDA BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNÎ KURUMLARI İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

1877–1908 yılları arasında Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Kurumlarını kapsamlı bir şekilde doğrudan inceleyen çalışma sayısı çok fazla değildir. Bu eserlerden dikkate alınması gereken en önemli çalışma bizim de tezimizle aynı dönemi kapsayan Ömer Turan'ın **The Turkish Minority In Bulgaria 1878-1908** (Ankara, 1998) isimli eseridir. Burada bizim de çalıştığımız konulara eserin beşinci bölümünde yer verilmiştir. Daha çok kurumların idarî ve hukukî yönden işlevleri incelenmiştir. Bulgar Devleti'nin bağımsızlık sonrası yürürlüğe koyduğu 1880 Geçici Nizamnâmesi ve Şarkî Rumeli'de dinî yönetimin idari fonksiyonları incelenmiştir. Çalışmanın altıncı bölümünde eğitim konuları ele alınmıştır. Eğitm konusu ondört başlık altında incelenmiştir. İnceleme zemini açısından, yukarıda adı geçen eser bizim çalışmamızdan farklıdır. Konumuzla ilgili bir diğer çalışma İsmail Cambazov'un **Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi,** (Başmüftülük Yayınları, 2013) isimli eseridir. Müftülük kurumunu inceleyen ve tezimize örnek teşkil eden bu eser, tezimizden farklı olarak Müftülük ve "Başmüftülük" kurumunun kuruluşunu içermektedir. Tezimizle ilgili benzer konudaki diğer çalışma ise, Jorjeta Nazırska'nın **Bılgarskata Dırjava i Neynite Maltsinstva (Bulgaristan Devleti ve Azınlıklar) 1879-1885, (**Sofya, 1998) isimli Prenslik döneminin ilk yıllarını kapsayan bir eserdir. Bu çalışmada, Bulgaristan sınırları içerisinde ikamet eden azınlıkların dinî, sosyal, ekonomik, güncel ve kültürel durumları incelenmiştir. Konum itibariyle bütün azınlıkları inceleyen eser, tezimizden farklılık arz etmektedir. Tezimizle ilgili önemli olan kaynaklardan bir diğeri de, Hüseyin Memişoğlu'nun **Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi**, (Ankara, 2002) isimli ve Tezimizin eğitim bölümünde örnek kaynak olarak istifade ettiğimiz eseridir. Aynı yazarın, **Bulgaristan'da Türk-İslâm Kültürü ve Sanatı**, (İstanbul, 2007) isimli eseri de önemli ölçüde istifade ettiğimiz bir diğer çalışmadır. Bu eser, daha çok Müslümanların külütür hayatına önem vermesi bakımından

çalışmamızdan farklıdır. Buraya kadar zikrettiğimiz eserlerden başka istifade ettiğimz çalışmalar arasında, Aleksandre Popovic'in **Balkanlarda İslâm** (İstanbul, 1995) isimli eseri, Bernar Lory'nin **Sıdbata na Osmanskoto Nasledstvo v Bılgarskata Gradska Kultura 1878-1900** (Sofya, 2002) isimli eseridir. Neriman Ersoy'un **Bulgar Prensliğinde Türk Emlaki**, (İstanbul, 1996) isimli çalışması, tezimizden farklı olarak Neriman Hanım çalışmasında şahıs emlakini de incelemektedir. Hacı Mehmet Günay'ın **Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dinî Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilâtı** (İstanbul, 2006), isimli çalışması daha çok yargı ve dava konularını içermesi ve incelediği zaman bakımından tezimizden farklıdır. Osman Keskioğlu'nun **Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslâm Eserleri**, isimli çalışması daha ziyade İslâm eserlerinin tanıtımı ve bulundukları muhitin incelenmesi bakımından tezimizden farklıdır. Bilal Şimşir **Bulgaristan Türkleri** (Ankara, 1986) isimli eseri, Bulgaristan Türkleri'nin sadece dinî yönüne değil, azınlık olarak dinî ve idarî konuları da ele alınmıştır. Buraya kadar zikrettiğimiz eserlerden başka daha birçok esere çalışmamızda yer verdik. Konumuzla bizzat veya dolaylı olarak birçok makale, sempozyum bildirisi ve gazete haberlerine de yer verdik. Konumuzla ilgili kapsamlı bilgi veren Bulgar kaynağı maalesef yoktur. Belki de konunun spesifik olması bu alanda geniş çaplı bilgi içeren Bulgar kaynaklarının olmamasına sebeptir.

D. KAYNAKLARIN TANITIMI

Yukarıda zikrettiğimiz ve çalışmamızın temel kaynaklarından olup, bize yön veren bu eserlerden başka, çalışmamızda kaynak açısından birinci el kaynak olarak arşiv belgeleri oluşturmuştur. Dönem ve durum açısından karmaşık ve zor bir dönem olan Prenslik Dönemi'nde yaşanan olaylara arşiv belgeleri ışığında açıklık getirmeye çalıştık. Tezimizin ana kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri, az da olsa Bulgaristan Merkez Devlet Arşivi kaynakları, süreli yayınlar ve Tuna Vilâyeti Salnamesi oluşturmaktadır. Temel

kaynaklar haricinde ise yukarıda örneklerini zikrettiğimiz kitap ve makalelerden yararlanılmıştır. Bu eserlerin az bir kısmı doğrudan tezimizle ilgili olsa da büyük bir kısmı dolaylı olarak konumuzla ilgili bilgi vermektedir.

E. RUMELİ'DE İLK FETİH HAREKETLERİ

Bugünkü Bulgaristan topraklarında, Türklerin topluluklar halinde varlıklarını sürdürmeleri, Osmanlıların bu topraklarda uzun süre var olmasının neticesidir. Osmanlı kuvvetleri, 1321 yılında Mudanya'yı almaları sonrasında, ilk defa Rumeli topraklarını tanıma imkânı bulmuşlardır.[1]

Osmanlıların, Balkanlardaki devletlerle ilişkileri 1340'lı yıllarda başlamıştır.[2] 1352 yılı içerisinde Süleyman Paşa'nın Çimbi Kalesine yerleşmesi[3] ve orayı bir üs olarak kullanması, Rumeli topraklarında Osmanlı fütuhatının ilk adımı olmuştur.[4]

Osmanlıların, Balkanlarda ilerlemesine karşı toplanan Balkan kuvvetleri Sırp Sındığı'nda Hacı İlbey'in 1364'te yaptığı bir baskın sonucu mağlup edilmişlerdir.[5] Rumeli'deki fetihler ve ordunun ilerlemesi de göz önüne alınarak, Osmanlı Devleti'nin başkenti 1368 yılında Edirne'ye nakledilmiştir.[6] Sırp Sındığı savaşını takip eden senelerde[7]

---

[1] Mehmet İnbaşı, "Tarihsel Perspektif: Türklerin Balkanlara Yerleşmesi", *Balkan Türkleri*, Ankara, 2003, s. 1-2; Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", *Türkoloji Dergisi,* S. 1/2, Kasım-Aralık, Balıkesir, 2006, s. 1-2.

[2] Muzaffer Tufan, "Balkanlarda Türk Kültürü", *Kültür ve Sanat*, c. IV, S. 34, *701 Osmanlı Özel Sayısı*, Ankara Temmuz-Ağustos, Ankara, 2000, s. 44.

[3] M. Münir Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de Fethettikleri Çimbi Kalesi", *Tarih Dergisi,* c. I, S. 2, İstanbul, 1950, s. 283; M. Münir Aktepe, "Çimbi" *DİA.,* c. VIII, İstanbul, 1993, s. 317-318.

[4] Arif Koçak, *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, s. 15; Muzaffer Tufan, *a.g.m,* s. 44.

[5] M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne" *İslam Ansiklopedisi,* M.E.B. Yayınları, İstanbul, c. IV, s. 107; M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne" *DİA*, c. X, s. 426; Osman Keskioğlu-A. Taha Özaydın, "Bulgaristan'da Türk İslâm Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, S. XIV, Ankara, 1982, s. 109; Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", Bal-Tam Türklük Bilgisi 3, *Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, Prizren, 2005, s. 26.

[6] "Balkanlar", *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, İstanbul, 1969, c. II, s.117.

[7] Feridun M. Emecen, "Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Fetret Devrine", *Türkler,* Ed. Hasan Celal Güzel – Kemal Çiçek – Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c. IX, s. 23.

Osmanlı Ordusunun Balkanlardaki ilerlemesi de kolaylaşmıştır.[8] Özellikle 1367 yılında Bulgaristan'ın birçok şehri ardarda Osmanlıların eline geçmiştir.[9] Sırp-Bulgar müttefik güçleri de 1371 yılında Lâlâ Şahin Paşa tarafından Meriç Meydan Muharebesi'nde mağlup edilmişlerdir. Bu galibiyetle birlikte Samokov ve İhtiman kaleleri de fethedilerek Türk-İslâm hâkimiyeti altına girmişlerdir.[10]

Bu galibiyetlerle birlikte Osmanlı ordusunun Balkanlardaki ilerlemesi üç koldan devam etmiştir.[11] Bu seferler esnasında Köstendil 1372, İştip 1382, Sofya 1380'li yılların başında, Manastır 1383 veya 1385, Pirlepe 1385 ve Niş 1386 yıllarında fethedilerek Osmanlıların idaresine girmişlerdir.[12] Osmanlıların hızla ilerlemesini kolaylaştıran faktörler arasında, bu tarihte Balkanlarda Osmanlı ilerleyişini önleyecek büyük bir gücün bulunmamasının önemli etkisi olduğu muhakkaktır.[13]

Osmanlı ordusunun başarılı ilerlemesi karşısında endişeye kapılmış olan Sırp, Bulgar, Eflak, Boşnak, Arnavut, Macar ve Çek krallıkları, aralarında yaptıkları gizli bir antlaşma sonucu güçlerini Osmanlılara karşı birleştirmişlerdir. Bu ittifaka karşı Sultan I. Murad (1326-1389), Çandırlı Ali Paşa kumandasında 30.000 kişilik bir orduyu Bulgarların üzerine göndermiştir. Osmanlı ordusuna karşı gelemeyeceğini anlamış olan Kral Şişman (1371-1393), Niğbolu'ya çekilmiştir. Bu fetihle birlikte başşehir Tırnovo da Osmanlıların idaresine girmiştir.[14] Bulgar Kralı ittifak mecburiyeti hissetmiştir. Ancak bu antlaşma uzun vadeli

---

[8]Feridun M. Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. E. İhsanoğlu, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1994, c. I, s. 12 vd.

[9] Arif Koçak, *a.g.e*., s. 31.

[10] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara, 1988, c. I, s. 151; *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, "Balkanlar", c. II, İstanbul, 1969, s. 117.

[11] Yaşar Yücel, "Balkanlardaki Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler*, 7 Haziran 1985, TTK, Ankara, 1992, s. 69; Muzaffer Tufan, *a.g.m*., s. 44; Osman Keskioğlu, *Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslam Eserleri*, s. 5.

[12] Mehmet İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlılar Fetih ve İskân", *Balkanlar El Kitabı*, c. I, Karam ve Vadi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 290.

[13] Halil İnalcık, *a.g.m.,* s. 26.

[14] Petır Mutafchiev, Vera Mutafchieva, *İstoriya na Bılgarskiya Narod, ot Nachenkite na Choveshki Jivot po Nashite zemi do Bılgarskoto Vızrajdane*, İzdatelska Kıshta Petır Beron, Sofiya, 1998, s. 326-327; Tırnova şehri 1388–1389 yıllarında Vezir-i Azam Çandarlı Ali Paşa Tarafından kış seferi esnasında savaş yapılmadan

olmamıştır. Osmanlı ordusunun çekilmesiyle birlikte Kral Şişman isyan etmiştir. Kral Şişman'a karşı tekrar bir askerî sefer düzenlenmiştir. Bu seferle birlikte Balkan ittifakına da büyük darbe indirilmiştir.[15]

Kral Şişman, Sultan tarafından affedilip bazı bölgelerin idaresi kendisine bırakılmıştır. Ancak 1392 yılında Macar Kralı Sigismund'la (1387-1437) Osmanlılara karşı gizli bir antlaşma yapan Şişman'ın durumu Yıldırım Bayezid (1389-1403) tarafından öğrenilmiştir. Bu girişimler karşısında krallığın tamamen kaldırılmasına karar verilerek, Süleyman Çelebi kumandasındaki Osmanlı ordusu Tırnovo'yu tekrar ele geçirmiş ve böylece Bulgar Krallığına son verilmiş[16] ve bugünkü Bulgaristan'ı oluşturan topraklar dâhil, Balkan Yarımadası'nın hemen tamamı Osmanlı idaresine geçmiştir.[17]

F. BALKANLARDA İLK İSKÂN HAREKETLERİ

Süleyman Paşa'nın Rumeli'de başlattığı fetihlerden sonra Anadolu'dan Türk boyları getirilerek sistemli bir iskân politikası takip edilmiştir.[18] Fütuhat sırasında köy ve kasabalarını bırakarak başka bölgelere göç edenlerin yerlerine, Anadolu'dan bu topraklara gönderilen Türkmen'ler yerleştirilmiştir.[19]

Bulgaristan topraklarında Türk nüfusu sadece Anadolu'dan devlet tarafından gönderilen Türkmen göçmenlerden ibaret olmamıştır. İzlenmiş olan yerleştirme siyasetinin bir uygulaması olarak, merkezî devlet otoritesinin daha da güçlenmesi amacıyla Anadolu'daki

---

fethedilmiştir. Osmanlı vasalı olan Çar İvan Şişman'ın affedilmesinden sonra şehir tekrar kendisine teslim edilmiştir. Machiel Kiel, "Tırnova", *DİA*., Ankara, 2012, c. XXXXI, s. 119.

[15] Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan", *DİA*., İstanbul, 1992, c. VI, s. 397.

[16] Yusuf Halaçoğlu, *a.g.m*., s. 397; Machiel Kiel, *a.g.m.,* s. 119; *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, s. 117; Arif Koçak, *a.g.e*., s. 32-33; Osman Keskioğlu, *a.g.e*., s. 5; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e*., c. I, s. 173.

[17] İ.Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1977, c. I, s. 77-81.

[18] Bulgaristan'daki bu yerler, XVII. yüzyılda sol koldaki başka sancaklarla beraber ayrı bir eyâlet halinde teşkil olunmuştur. 1864 yılında, Avrupa kanunları göz önünde bulundurularak meydana getirilen *"Vilâyet Nizamnâmesi"* ilk defa Bulgaristan'da uygulanmaya başlanmıştır. Burada teşkil olunan Tuna Vilayeti şu sancakları içine almıştır: Rusçuk, Vidin, Niş, Varna, Tolca, Tırnova ve Sofya, bu idare 1878 yılında Bulgaristan Prensliği kurulana kadar devam etmiştir. M.Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi*, (1850-1875), TTK, Ankara, 1992, s. 5-6.

[19] Mehmet İnbaşı, *a.g.m*., s. 10; Beğlan Toğrol, *112 Yıllık Göç*, Üniversite Matbaası, İstanbul, 1989, s. 12.

bazı beyler, kendilerine vergi ve askerlik gibi konularda muafiyet tanınan yerleşik halk, gönüllü olarak yeni fethedilen topraklara yerleştirilmiştir.[20] Balkanlar genelinde ve Bulgaristan'da Müslüman Türk nüfusun yerleştirilmesinde önemli etken olarak görünen bir diğer nokta ise şehir kasaba ve köylerde, tekke ve zaviyeler aracılığı ile Müslüman mahallelerin yeniden iskân edilmiş olmasıdır.[21]

Tuna vadisi boyunca Osmanlıların ilerlemesi kolay olmuş ve fetihler bugünkü Bulgaristan topraklarını aşarak devam etmiştir. Bizans'ın eski gücünü kaybetmesi, Bulgar kralları arasındaki saltanat mücadelesi ve Sırp kralı Duşan'ın (1331-1355) ölümü gibi bazı siyasi ve idari faktörler, fetihlerin bu derece hızlı bir şekilde ilerlemesinde etkili olmuştur.[22] Osmanlı fetihlerinin Balkanlarda çok süratli bir biçimde ilerlemesini sağlayan bir diğer sebep ise tarikat şeyhlerinin ve dervişlerinin bu topraklardaki faaliyetleri olmuştur.[23] Buna örnek olarak Sarı Saltuk ve onun adıyla anılan Türkmen aşiretini zikredebiliriz.[24]

Osmanlı idarecileri fethettikleri diğer bölgeler gibi Balkanları özellikle de bugünkü Bulgaristan topraklarını kendilerine tam manasıyla bağlayabilmek için, o bölgelerde dinî ve içtimai müesseselerin kurulmasıyla da ilgilenmişlerdir. Anadolu'dan Rumeli'ye gönderilip, iskân ettirilen Müslüman topluluklarla harap olan yerler imara, boş olan yerler iskâna ve diğer bazı bölgeler de yeni yerleşim yeri olarak tesis edilmişlerdir. Bu sonuncu gruba giren kasabaların bir kısmı şunlardır: Yenipazar,[25] Eskicuma,[26] Osmanpazarı,[27] Rusçuk,[28] Selvi,[29]

---

[20] Faruk Kocacık, "Bulgaristan'daki Türklerin Kökeni", *Türk Kültürü*, Ankara, 1985, S. 263, yıl XXIII, s. 156-157.
[21] Yaşar Yücel, *a.g.m.,* s. 75.
[22] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c. I, s. 187-192; Kamuran Özbir, *Bulgar Yönetimi Gerçeği Gizleyemez*, İstanbul, 1986, s. 3-4.
[23] Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstilâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, c. II, Ankara, 1942, s. 279-280.
[24] Emruhan Yalçın, "Türk-Bulgar Ortak Kültürü", *Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi,* S. 43, Bahar 2009, s. 557.
[25] Osman Nuri Peremeci, *Tuna Boyu Tarihi*, İstanbul, Resimli Ay matbaası, 1942, s. 126.
[26] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 126.
[27] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 126.
[28] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 126

Lom, Kızanlık,[30] Yeni Zağra,[31] Çırpan, Tatarpazarcığı,[32] Karlova,[33] ve diğerleri.[34] Kurulan yeni yerleşim birimlerinin çoğuna kurucusunun veya oraya yerleşen Türk oymağın ismi verilmiştir.[35]

Bulgaristan, İstanbul'a yakınlığı ve Avrupa yolu üzerinde bulunması hasebiyle ayrıca stratejik konumu, tarımsal üretim imkânları gibi özellikleriyle Osmanlı Devleti'nin hassasiyet gösterdiği bir bölge olmuştur. Bu imkânlara ve ayrıcalıklara sahip olması ayrıca istilalardan da uzak kalması sebebiyle Bulgaristan, Osmanlı idaresi döneminde ciddi gelişme göstermiştir.[36] Bu dönemde Bulgaristan'da inşa edilen saray, köprü, han, kervansaray, imaret, çeşme, su kemeri, sebil, cami, mescit, tekke, mektep, medrese, hamam, kaplıca, ılıca, bedesten, çarşı, dershane, hastane, kütüphane ve saat kulesi gibi sosyal kültürel ve dinî yapıların sayısı 3500 civarındadır. Bu yapılar yalnız Müslüman halkın ihtiyaçlarını karşılamak için değil tüm halkın hizmetine sunulmuştur.[37]

Bulgaristan'da kurulan yeni Türk idaresi fetih sonrasında, Gayr-i Müslim halk dinî ve millî değerlerini yaşamada serbest bırakılmıştır.[38] Önceki idarecilerine ve Hıristiyan bolyarlarına nazaran hoşgörülü bir anlayış benimsemiş olan yönetimle karşılaşan halk da Osmanlı idaresini kabullenmiştir.[39] Osmanlıların hoşgörüsü ve adaleti, Hıristiyan halk

---

[29] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 126.
[30] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 126.
[31] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 126.
[32] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 126.
[33] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 126.
[34] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 126.
[35] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 14.
[36] Ömer Turan, Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kururlu Yayınları, No 97, Ankara, 2004, s. 156.
[37] Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* (Bulgaristan), İstanbul, 1982, c. IV, s. 11-143.
[38] Halil İnalcık, "Türkler (Osmanlılar)", *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, c. XII/2, İstanbul, 1993, s. 292; Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler", *Türkoloji Dergisi*, Ankara, Kasım-Aralık 2006, S. 1/2, s. 239.
[39] M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 7.

arasında yeni idarecilerine karşı sadece sempati ve ilgi uyandırmakla kalmamış, birçok Hıristiyan'ın kendi iradeleriyle İslâm dinini seçmelerine de neden olmuştur.[40]

G. OSMANLI İDARESİNE KARŞI İLK AYAKLANMA HAREKETLERİ

Osmanlı idaresi altında önceki yönetimlere nazaran daha adil bir hayat süren Bulgar halkı, özellikle ziraî-ktisadî refahın hâkim olduğu devirlerde, XVI. asrın ikinci çeyreğine kadarki dönemde, yalnız Bulgarlar arasında değil, bütün Balkan yarımadasında umumiyetle reaya isyanları görülmemiştir. Genelde de XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı idaresine karşı isyan hareketleri olmamıştır. Zaten XVIII. asrın ortalarına kadar Balkanlarda dolaşan seyyahlar, Bulgar adında bir milletin varlığından bahsetmemişlerdir.[41]

Fransız ihtilâliyle ortaya çıkan milliyetçilik ve millî devlet fikirleri, Balkanlarda da yavaş yavaş yayılmaya başlamış ve burada yaşayan farklı gruplar arasında millî devlet fikirlerinin benimsenmesine neden olmuştur.[42] Bununla birlikte, stratejik üstünlüğü ve boğazlara hâkimiyet açısından önemli bir yer tutan Balkanlar, dönemin büyük devletleri arasında da mücadele sahası olmuştur.[43]

Avrupa'da cereyan eden olaylar, Bulgarlar arasındaki ulusçuluk ve bağımsızlık fikrinin yayılmasında etkili olan temel iç faktörlerden birisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin içyapısında meydana gelen sosyal ve ekonomik değişiklikler de bu nedenler arasında yer almıştır. Osmanlı idaresinin klasik döneminde uyguladığı ekonomik sistemin temeli tarıma dayalıdır. Bulgar çiftçileri bu dönemde rahat bir hayat sürdürmüşler ve adil bir sistemle idare

---

[40] Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslam*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 69; Rositsa Gradeva, Svetlana İvanova, "Vıvedenie İzsledvane na İstoriyata i Sıvremennoto Sıstoyanie na Müslümanskata Kultura po Bılgarskite Zemi-Naroden i Visok Plast", *İslam i Kultura*, c. IV, Sofya, 1998, s. 10-18; Kader Özlem, "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB'ye Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, volume ½, winter 2008, s. 344.

[41] Halil İnalcık, *a.g.e*. s. 17; Osman Köse, *a.g.m*, s. 240; Kamuran Özbir, *a.g.e*. s. 17.

[42] Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890),* TTK, Ankara, 1994, s. 2.

[43] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, TTK, Ankara, 1955, s. 11-13; Nevzat Gündağ, "XIX. Yüzyılın Sonundan XX. Yüzyılın Başlarına Kadar Şark Meselesi Işığında Balkanlar'da Siyasi Gelişmeler", *701 Osmanlı Özel Sayısı*, Ankara, Ocak-Şubat 2000, Yıl 6, S. 31, s. 317.

edilmişlerdir. Ancak ilerleyen zamanla timar sistemi bozulmuş, ihtiyaçlara cevap veremeyecek duruma gelmiştir. Bulgaristan'ın değişik bölgelerinde yönetimi ellerinde bulunduran ayanların, topraklarını çoğaltmak için yaptıkları usulsüzlükler ve git gide kötüleşen yönetimden dolayı devlete olan güvenini yitiren Bulgarlar, Osmanlı Devleti'ni ve idarecilerini kendilerine zulmeden bir idare olarak görmeye başlamışlardır. Yapılan bu adaletsizlikler neticesinde, toplumda Osmanlıların aleyhine çalışan insanlar çıkmış ve ayrılık fikirleri konuşulmaya başlanmıştır.[44] Buraya kadar zikretmeye çalıştığımız sebepler arasında belki de en önemlisi ise Bulgarların ekonomik bakımdan belirli bir düzeye gelmiş olmalarıdır.[45] Bu gelişmelerle birlikte Bulgarlar arasında kimlik arayışları da kendini göstermeye başlamıştır.

Bu konudaki ilk hareketi Paisiy Hilendarski adında bir Bulgar papazı başlatmıştır. Paisiy, 1762 yılında *"İstoriya Slavayanobılgarska"* (Slav Bulgarları Tarihi) adlı bir kitap kaleme almıştır.[46] Bu kitap, Bulgarların millî değerlerini anlatan ilk eser olmuştur.[47] Paisiy, kitabı sadece yazmakla yetinmemiş, kasaba kasaba, köy köy dolaşarak kitabını okumuş ve kopya ettirmiştir.[48] Paisiy'in yolundan giden ve Bulgar milliyetçiliği için çalışanlardan bir diğeri de Sofroniy Vraçanski isminde bir papaz olmuştur.[49]

Bulgarların kimlik arayışlarında tarihte yerini alan bir diğer kişi de, Kazan şehrinde doğan Petır Beron olmuştur. 1824 yılında, ilk Bulgar alfabesini bastırmış ve Bulgarların yaşadığı bölgelerde dağıtmaya başlamıştır.[50] Petır Beron, Batı Avrupa'nın milliyetçilik

---

[44] Konstantin Kosev, "Bılgarsko Vızrajdane", *İstoriya na Bılgariya*, Sofya, 1993, s. 262-263; Petır Mutafchiev, Vera Mutafchieva, *a.g.e*., s. 391.
[45] Mahir Aydın, *a.g.e*., s. 17-19; Yusuf Halaçoğlu, *DİA*, c. VI, İstanbul, 1992, s. 397.
[46] Kostadin Paleşutski vd., *İz İstoriyata na Bılgarskata Narodnost i Dırjava*, Pelikan Alfa Yayınları, Sofya, 1993, s. 112; Konstantin Kosev, *a.g.m.,* s. 272-273; İvan Lazarov vd., *İstoriya i Tsivilizatsiya* 11 *klas*, Slovo Yayınları, Veliko Tırnovo, 2001, s. 150-151; O. Nuri Peremeci, *a.g.e*., s. 173.
[47] İlço Dimitrov, *İstoriya na Bılgariya*, Sofya 1983, s. 160.
[48] Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1970, c. II, s. XXXIII.
[49] Asıl adı Stoyko Vladislavov olan bu Bulgar papazı Kazan kasabasında doğmuş ve 1762 yılında Kazan şehrindeki kiliseye papaz olarak atanmıştır. Konstantin Kosev, *a.g.e*., s. 274-276.
[50] *Kratka Bılgarska Entsiklopediya*, c. I, s. 226-227, Sofya, 1963.

akımlarıyla ve özellikle Avusturya Slavları arasında yeni yeni gelişmeye başlayan Slavlık ve Panslavizm fikirleriyle yakından ilgilenmiştir.[51]

Rusların, Karadeniz'e ve oradan da sıcak denizlere inme politikası malumdur. Ruslar bu hedef doğrultusundaki amaçlarına ulaşmak ve Osmanlı Devleti'ni mümkün mertebe zayıflatmak için her fırsatı kullanmaya çalışmışlardır. Rusya bu konudaki en önemli fırsatı Küçük Kaynarca antlaşması ile elde etmiştir. Bu antlaşma ile Rusya, Osmanlı toprakları içerisinde yaşayan Ortodoksların hamisi olmuştur.[52] Rusların, Mora'daki Rum isyanını bahane ederek Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesi ile başlayan 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı, Rus panslavizminin ilk gelişme yıllarına denk gelmiştir. Nitekim bu savaş esnasında Edirne'ye kadar uzanan Rus ordusunun harekâtı sayesinde de Bulgar topluluğunu fark etmişlerdir.[53] Bu savaş sırasında ve ondan sonraki yıllarda Rus panslavistleri ile Bulgarlar arasında ilişkiler ilerleyerek daha da gelişmiştir. Panslavistlerin desteğini alan Bulgarlar, Osmanlı Devletine karşı mücadelelerine başlamışlardır. İlk etapta Bulgar gençleri Rusya'ya gönderilip orada panslavistlerin de desteği ile eğitim almışlar, daha sonra Bulgaristan'a dönüp hizmet etmeye başlamışlardır. Ciddi bir Türk düşmanlığı ile yetiştirilen bu genç Bulgar aydınlarına Osmanlı Devleti sadece seyirci kalmıştır. Bu şekilde çok kısa zaman içerisinde panslavistlerin hedefleri, istekleri ve doğrultuları istikametinde[54] eğitim alanında önemli adımlar atılmış ve ciddi ilerleme kaydedilmiştir. Bütün bu çalışmaların neticesinde, Bulgar eğitiminin dizginleri maalesef panslavistlerin eline geçmiştir.[55]

---

[51] Bilal Şimşir, *a.g.e*., s. XXXIV; Mahir Aydın, *a.g.e*., s. 22.
[52] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi (başlangıçtan 1917'ye Kadar)* TTK, Ankara, 1999, s. 291.
[53] Antoaneta Kirilova, "Rusiya i Bılgarskoto Natsionalno Osvoboditelno Dvijenie" (1856-1876), *İstoriçeski Pregled*, c. LIX, S. 5-6, Sofya, 2003, s. 258.
[54] İlk Bulgar Okulu 1835 yılında Vasil Aprilov isimli bir Bulgar zengininin desteği ile Gabrova şehrinde açılmıştır, bu tarihe kadar Bulgar çocukları Kiliyno Uçilişte denen mahalli okullarda eğitim görmüşlerdir. O. Nuri Peremeci, *a.g.e*., s. 187.
[55] Nedim İpek, *a.g.e*., s. 6; Mahir Aydın, *a.g.e*., s. 23-35; Bilal Şimşir, *a.g.e*., s. XXXIX; O. Nuri Peremeci, *a.g.e*., s. 187.

Bulgarların, Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelelerinin en önemlisi belki de silahlı hareketler oluşturmuştur. XIX. yüzyıla kadar silahlı hareketlerden uzak kalan Bulgarlar, Rusların da destekledikleri çete ve komitelerin halkı isyana kışkırtmaya yönelik faaliyetleri sonucu 1835'te Tırnovo'da[56], 1841'de Niş'te[57], 1850'de Vidin'de[58] ve 1868'de Tuna Vilâyeti'nde Osmanlı idaresine karşı ayaklanmalar olmuştur.[59] Osmanlı devlet adamları isyanlar sonrasında, idarî, malî ve sosyal alanlarda ıslahat teşebbüsünde bulunmuşlarsa da, Bulgar çete ve komitelerinin halkı sürekli ayrılıkçılığa yönelik isyan hareketlerine teşvik etmeleri, Rusya'nın da dışarıdan geleceğe yönelik etkili yardımlarda bulunacağı yolunda vaatlerde bulunması nedeniyle, başarılı olunamamıştır. Aksine isyan fikirleri ve müstakil bir idare kurma düşüncesi her geçen gün Bulgar halkı üzerinde daha da etkili olmaya ve güç kazanmaya başlamıştır.

1870 yılında bağımsız bir Bulgar kilisesinin ortaya çıkması çete faaliyetlerinin daha da artmasına neden olmuştur.[60] Bulgarların istekleri ve amaçları bu kadarla da sınırlı kalmamış, Türk idaresinden kurtulmak ve müstakil veya muhtar bir devlet haline gelmek temel ülkü ve amaçları olmuştur.[61]

Bulgar milliyetçilerinin, ülke dışında kurdukları ihtilâl örgütleri vasıtasıyla Bulgar halkını ayaklandırmaya çalışmışlardır. Bu komiteler 1860 yılından itibaren Tuna'nın Güneyine geçirdikleri irili ufaklı çeteler vasıtasıyla Bulgarları, Osmanlı Devleti aleyhine isyana teşvik etmeye başlamışlar ve bu dönemde ilk silahlı mücadelelere başlanmıştır.[62]

---

[56] Osman Köse, *a.g.m*., s. 241.
[57] Mahir Aydın, *a.g.e*., s. 38-42; Halil İnalcık, *a.g.e.,* s. 29.
[58] Mahir Aydın, *a.g.e*., s .42; Halil İnalcık, *a.g.e*., s. 45.
[59] Osman Köse, *a.g.m.*, s. 241.
[60] M. Hüdai Şentürk, *a.g.e*., s. 221; Osman Köse, *a.g.m.*, s. 242.
[61] Kamuran Özbir, *a.g.e.,* s. 19.
[62] Nedim İpek, *a.g.e.,* s. 7; Bilal Şimşir, *a.g.e*., s. LXIX-LXXIX; Kamuran Özbir, *a.g.e*., s. 19; Mahir Aydın, *a.g.e*., s. 66.

Bulgarlar dışarıdan yapılacak komite faaliyetleri ile bir başarı elde edemeyeceklerini fark ederek, 1868 yılından itibaren bu çalışmalara son vermiş, buna karşılık ülke içerisinde gizli ihtilâl cemiyetlerinin kurulmasına ve bu cemiyetler vasıtasıyla halkın isyana teşvik edilmesine karar verilmiştir.[63] Bu niyet ile 1870 yılı Nisan ayında Bükreş'te "*Bulgar Merkez İhtilâl Komitesi"* kurulmuştur.[64]

Bulgar İhtilâl Komiteleri gerçekleştirdikleri çalışmalara rağmen 1875 yılına kadar bir isyan teşebbüsünde bulunamamışlardır. Ancak, isyan komiteleri, Bulgaristan'da oluşabilecek bir isyanın alt yapısını büyük çapta hazırlamışlardır. Özellikle 1862-1875 yılları arasında gerek ülke dışında oluşturulan gerekse ülke içinde meydana getirilen komiteler, gerçekleştirilmesi planlanan Bulgar Millî İsyanının ve bağımsız Bulgar devletinin kurulmasına gidecek olan yolun alt yapısını tamamlamışlardır.

1870 yılında Fransa'nın Prusya'ya yenilmesi üzerine Rusya, 1856 Paris Antlaşması'nı imzalamış devletlere, Ekim 1870'te bir nota göndererek, Karadeniz'in tarafsızlığı ile ilgili Paris Antlaşması'nın hükümlerini tanımayacağını bildirmiştir. Arkasından Londra'da toplanan konferansta 1856 Paris Antlaşması Rusya'nın istediği yönde değiştirilmiş ve 13 Mart 1871'de Londra Antlaşması imzalanmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda Slav tahrikçileri Balkanlardaki çalışmalarını artırmışlar, bu çabalar ve Hersek'in içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum nedeniyle 24 Temmuz 1875'te Hersek ayaklanması başlamıştır.[65]

Bosna-Hersek ayaklanmasının uzayıp gitmesi ve milletlerarası diplomatik bir mesele haline gelmesi üzerine, panslavistler Bulgaristan'da da büyük bir isyan çıkarma zamanı geldiği fikrine neden olmuştur. 12 Haziran 1875 günü Bükreş'te toplanan "*Bulgar İhtilâl Komitesi"*, bütün Bulgar halkını ayaklandırma kararı almıştır. Bu kararla birlikte isyanın nasıl

[63] Bilal Şimşir, *a.g.e*., s. LXXIV.
[64] Bilal Şimşir, *a.g.e*., s. LXXV; Aleksandır Fol vd., *İstoriya*, Sofya, 1996, Anibus Yayınları, s. 227-231.
[65] Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 43; Bilal Şimşir, *a.g.e*., s. LXXIX; Kostadin Paleşutski vd., *a.g.e*., s. 148; Konstantin Kosev, *a.g.e*., s. 356; M.Hüdai Şentürk, *a.g.e*., s. 223.

gerçekleştirileceği de belirlenmiştir.[66] Başarısız 1875 harekâtına rağmen Rus panslavistlerince idare edilen "*Bulgar İhtilâl Komitesi"* yeni bir isyan hazırlığına girişmekten geri durmamıştır. Bu hareket Rumî takvime göre 20 Nisan (1876) günü patlak verdiği için Bulgar tarihine *"Nisan Ayaklanması" (Aprilsko Vıstaniye)* adıyla geçmiştir. Bu ayaklanma Osmanlı egemenliğine karşı Bulgar halkının giriştiği millî kurtuluş savaşının zirve noktası olmuştur. Nisan ayaklanması beş yüz yıllık Osmanlı yönetimi boyunca Bulgarların en önemli ayaklanması olmuştur.[67]

1875 ayaklanması dönemindeki elverişli siyasi durumun devam etmesi ve Hersek isyanının da sürmekte olması, Bulgar isyancıları, Rusların da teşviki ile tekrar ayaklanmaya cesaretlendirmiştir. Stefan Stanbolov önderliğindeki genç ihtilâlciler, 11 Kasım 1875 tarihinde Gyurgevo şehrinde yeni bir ihtilâl komitesi kurarak, 1876 isyanının hazırlayıcısı olmuşlardır.[68] Bu arada bir taraftan ayaklanmanın organizasyonu ve planlaması yapılırken diğer taraftan da isyan için gerekli olan silahların temin edilmesine çalışmışlardır. Silah temini için çalışmalar sadece yerli halk bazında kalmamış, ihtilâlciler yurt dışından da silah bulma girişiminde bulunmuşlardır.[69]

Hazırlığı yapılan ayaklanmanın son harekât planının son detaylarını görüşmek üzere 14 Nisan 1876 tarihinde "*Maçka Deresi" (Oborişte)* denen ormanlık bir yerde gizli toplantı yapılmıştır.[70] İki gün devam eden gizli toplantının sonunda Filibe bölgesinde 1 Mayıs 1876 günü ayaklanmanın çıkarılması tekrar kararlaştırılmış, eğer komitecilerden yakalanan olursa

[66] M.Hüdai Şentürk, *a.g.e*., s. 223-224; Bilal Şimşir, *a.g.e*., s. LXXXI.
[67] Konstantin Paleşutski vd., *a.g.e*. s. 149-150; Bilal Şimşir, *a.g.e*. s. LXXXVI; Nikolay Todorov, "Aprilsko Vıstanie*", Mejdunarodni Otnoşeniya*, Trimeseçno İzdanie na İnstituta za Vınşna Politika İvan Başev, Volume 2, Year 1976, s. 113; N. Belevejdov, *Pırvata Puşka za Aprilskoto Vıstanie*, Sofya, 1918; Hr. Gandev, *Aprilsko Vıstanie*, Sofya, 1956; Zlatko Zlatev, *Benkovski Kato Voenen Rıkovoditel na Panagürskiya Revolütsionen Okrıg*, VIS, 1956, kn. 1.
[68] Boyan Rangelov, *Politiçeskiyat Natsionalizım na Bılgarskoto Natsionalnoosvoboditelno Dvijenie Prez Vızrajdaneto,* Sofya, 2006, s. 94.
[69] Bilal Şimşir, *a.g.e*., s. XCI.
[70] Stonko Genov, *Osvoboditelnata Voyna 1877-1878*, Nauka i İzkustvo Yayınları, Sofya, 1978, s. 32.

ayaklanma tarihi beklenmeden harekete geçilmesi de komite üyeleri tarafından kabul edilmiştir.[71]

Bu arada Nenko Stoyanov isimli Bulgar'ın, Maçka Deresi'nde yapılan gizli toplantıyı Türk makamlarına bildirmesi sonucu bazı tedbirler alınmaya başlanmış ve bir kısım komitecilerin tutuklanması ile birlikte Filibe bölgesinde ayaklanmalar da ortaya çıkmıştır.[72] Ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılmışsa da Filibe sancağında 2500 Bulgar ile 600 Türk hayatını kaybetmiştir.[73]

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra başta İngiltere ve Rusya olmak üzere Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasi baskıları sonucu, 18 Kasım 1876 tarihinde Osmanlı Devleti konferans teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır.[74]

Bu şartlar altında 23 Aralık 1876 günü İstanbul Konferansı başlamıştır. Osmanlı Devleti 3 Nisan 1877'de uzun tartışmalardan sonra, İstanbul Konferansı'nda kendisine tebliğ edilen protokolü devletin bağımsızlığına zeval getireceği gerekçesi ile reddetmiştir.[75] Böylece Rusya uzun zamandır Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilân etmek için aradığı bahaneyi bulmuş ve 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmiştir.[76]

---

[71] Osman Yavuz Saral, *Kaybettiğimiz Rumeli,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 208; Bilal Şimşir, *a.g.e*., s. XCIII-XCIV; Mahir Aydın, *a.g.e*., s. 120.

[72] Dimitır Kosev, *Vınşnata Politika na Bılgariya, 1879-1886* c. I, Sofya, 1978, s. 358.

[73]Yaşar Çalışkan, M. Lütfi İkiz, "1876 Bulgar İhtilâline Ait Tahkikat Evrakı",*Türk Dünyası Araştırmaları,* S. 67, yıl 1992-II, s. 85; Fehmi Nuza, "Osmanlı Rus Seferi I", *Türk Kültürü*, S. 179, yıl XV, Eylül 1977, s. 13-14; Bilal Şimşir, *a.g.e*., s. XCIX. Bulgarlar Avrupa Devletlerinin de desteği ile Nisan Ayaklanmasını, Osmanlı Aleyhine çok iyi kullanmışlar, ölenlerin rakamlarını epey abartarak Avrupa kamuoyunda Osmanlı aleyhinde ciddi propagandalar yapmışlar ve nihayetinde de başarılı olmuşlardır. Bu konuda İngiliz konsolosu ve medyası önemli rol almışlardır.

[74] Nevzat Artuç, *Osmanlı Devletinde Bulgar İsyanları ve Bulgar Meselesi (1878-1886),* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1998, s. 59; Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. CXLV.

[75] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914),* TTK, Ankara, 1997, s. 516.

[76] Fehmi Nuza, "Osmanlı Rus Seferi II", *Türk Kültürü*, S. 180, yıl XV, Ekim 1977, s. 35; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* c. XII, s. 140; Yaşar Nabi, "Balkanlar ve Türklük I", *Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları*, Ağustos 1999, S. VI; Osman Köse, *a.g.m.,* s. 244; İsmail Yıldız, *Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Bulgaristan'daki Bağımsızlık Faaliyetleri (1878-1908)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 72.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, panslavistlerin amaçlarına ulaşmak için Rus askerlerini kendi emellerine alet ettikleri bir savaş olmuştur. Savaşın asıl amacı ise Balkanlarda bir Slav devletinin kurulmasını sağlamak olmuştur. Panslavist Ruslar, daha 16 Kasım 1876'da Çar II. Aleksandr'ın (1818-1881) emri ile Tuna ve Edirne vilâyetlerinde yeni bir düzen kurmak, Rus dilini ve yasalarını bu topraklarda da hâkim kılmak için, Prens Çerkasky Tırnova'ya gönderilmiştir.[77] Osmanlı-Rus harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı en büyük felaketlerden birisi olmuştur.[78]

Ruslar, 26/27 Haziran gecesi Tuna nehrini geçerek Osmanlı topraklarına girmişlerdir. Rus ordusunun Tuna nehrini geçmesine müsaade etmek savaşı yarı yarıya kaybetmeye eş değerdir. Çünkü Rus ordusunu önlemek için en elverişli hat Tuna nehridir. Bu konuda Hüseyin Raci Efendi şu ifadeleri kullanmıştır: *"Bütün savaş boyunca gerek Rumeli gerek Anadolu cephesinde, Kumandanlar birbirlerini çekemediklerinden, emir dinlememiş ve müştereken hareket etmemişlerdir. Vazifelerini yapsalardı Rusyalı Tuna'dan geçemezdi. Esasen bunu bilen Ruslar, yalnız Tuna'yı geçebilmek için 50 000 asker fedâ etmeyi göze almışlardı. Ama bizim kumandanlar Moskofcuklara kıyamamış olmalı!"*[79]

Rus ordularına, Plevne savaşına kadar Osmanlı orduları tarafından ciddi bir mukavemet ve direnç gösterilememiştir. Sınırlı asker ve askerî malzemeye rağmen Osman Paşa üç defa Rus ordusunun taarruzlarını önlemiştir.[80] Plevne'nin müdafaasında üstün gayret gösteren Osman Paşa ve askerleri üç kez Rus ordusunu püskürtüp ağır kayıplar verdirmişlerdir. Bu saldırıyla ilgili olarak Hüseyin Raci Efendi, Rus Çarı'nın Romanya'dan

[77] Nedim İpek, *a.g.e.*, s. 11; Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s. CLXIV.
[78] Osman Yavuz Saral, *a.g.e.*, s. 130.
[79] Hüseyin Raci Efendi, *a.g.e.*, s. 48.
[80] Osman Yavuz Saral, *a.g.e.*, s. 132.

yardım istediğini zikrederek şu ifadeleri kullanmıştır: *"İmdadımıza gel! Türkler bizi mahvediyor! Hıristiyanlık davası kaybedilmiştir!..."*[81]

10 Aralık 1877 tarihinde Plevne, Rus kuvvetlerinin idaresine geçmiştir.[82] Plevne'nin düşmesinden sonra Rus ordusu hiçbir engelle karşılaşmadan kolaylıkla ilerleyerek Edirne'ye ulaşmış ve 22 Ocak tarihinde şehir işgal edilmiştir. Nitekim Edirne'nin düşmesinin ardından İstanbul yolu Rus ordusuna açılmış, Rus orduları Yeşilköy'e kadar ilerleyip orada karargâh kurmuşlardır.

93 Harbi (1877-1878) sonunda tarihinin en büyük bozgunlarından birine uğrayan Osmanlı İmparatorluğu, 3 Mart 1878 tarihinde, Çatalca önlerine kadar gelen Rus askeri kuvvetlerinin gölgesinde*, "Ayastefanos Antlaşması'nı" (Yeşilköy)*[83] imzalamak zorunda kalmıştır.[84] Fakat kurulacak olan bu yeni devletin aracılığı ile Rusya'nın Balkanlarda dengeleri değiştireceğinden endişelenen büyük Avrupa devletleri, yapılan antlaşmaya itiraz ederek yeni bir antlaşma yapılmasını talep etmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda Temmuz 1878'de Berlin'de yeni bir kongre düzenlenmiş ve bu kongreye 1856 "Paris Antlaşması'na" imza koyan devletlerin delegeleri iştirak ederek *"Berlin Antlaşması"* imzalanmıştır.[85]

Berlin Antlaşması'na göre, yeni kurulan Bulgaristan Emareti'ndeki Türk halkın hukuki statüsü antlaşmanın dördüncü maddesi ile garanti altına alınmıştır. Antlaşmaya göre Bulgaristan'daki Türk, Rum ve sair toplulukların hukukları garanti altına alınmıştır. Beşinci maddede ise, ülkede din ve mezhep ayrılığı yapılmayacağı, farklı din ve mezhepten olanların da Bulgarlar gibi medenî ve siyasi haklardan yararlanacağı, istediği sanatı ve mesleği

[81] Hüseyin Raci Efendi, *a.g.e*., s. 48.
[82] *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. XII, s. 141.
[83]Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih*, TTK, Ankara, 1953, c. I, s. 387-402; Abdürrahim Dede, *Balkanlarda Türk İstiklal Hareketleri*, Türk Dünyası Yayınları, İstanbul, 1978, s. 13.
[84]Nuray Ekici, "Bulgar Devletinin Gelişmesi", *Balkanlar El Kitabı*, c. I, Karam ve Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 528.
[85]Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilâyeti,* TTK, Ankara, 1992, s. 13; Nihat Erim, *a.g.e*., s. 403-424; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. XII, s. 144.

seçebileceği, devlet memuriyetine girebileceği belirtilmiştir.[86] Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti tarafından tanınması, azınlığın hak, hukuk ve menfaatlerinin korunması şartlarına bağlanmıştır. Böylece Bulgaristan devlet olarak ortaya çıkarken bu şartlara riayet edeceğini garanti etmiştir.[87]

Bulgaristan Devleti yapılan antlaşmalarda her ne kadar azınlıkların hak ve hürriyetleri konusunda garanti vermişse de bunlar sadece yazılı birer evrak olarak kalmışlardır. 93 Harbi (1877-1878) ve ondan sonraki yıllarda Bulgaristan'da yaşayan Müslümanlar için ıstırap ve çile dolu yıllar başlamıştır. Bu zamana kadar yönetici olan Müslümanlar, sadece yönetilen durumuna düşmekle kalmamışlar haksızlıkların, işkencelerin hatta ölümlerin bile vuku bulduğu sıkıntılı bir yolun garip yolcuları olmuşlardır. Tunca gibi yerleşim bölgelerinde birçok Müslüman Türk evi yıkılarak erkek kadın yaşlı çocuk ayırt edilmeden hunharca katledilmişlerdir.[88]

Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarında Bulgaristan'da yaşayan Müslümanlara büyük imtiyazlar tanınmış, ancak bu haklar yazılı kâğıtlarda kalarak uygulamaya geçirilmemiştir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu konulara temas edilmiştir.

Bulgaristan'da yaşayan Müslümanlar bu sıkıntıları aşmaya çalışırken, 1908 yılında Türkiye'de II. Meşrutiyet ilân edilince Bulgaristan da bu fırsattan yararlanarak tam bağımsızlığını ilân etmiş ve 5 Ekim 1908 tarihinde Prensliğe son vererek Çarlık dönemi başlamıştır. Böylece Bulgaristan, Osmanlı Devleti ile siyasi bağlarını tamamen koparmıştır.[89]

[86] Nihat Erim, *a.g.e*., s. 407; Nedim İpek, *a.g.e*., s. 111-112.
[87] Osman Köse, *a.g.m.,* s. 245; Nedim İpek, *a.g.e*., s. 112.
[88] İlker Alp, *Bulgar Mezalimi*, Ankara, 1990; Justin Mccarty, *Smırt i İzgnanie Etniçesko Proçistvane Na Osmanskite Müsülmani* 1821-1922, Sofya, 2010.
[89] Aleksandre Popovic, *a.g.e*., s. 73.

BİRİNCİ BÖLÜM

1878-1908 YILLARI ARASINDA BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNÎ YÖNETİMİ

A. 1878-1885 YILLARI ARASINDA BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNÎ YÖNETİMİ

Tuna[90] ve Edirne vilâyetleri farklı etnik ve dinsel gruplara mensup insanların yüzyıllarca dostane bir şekilde iç içe ve beraberce yaşadığı topraklar olarak tarihte yerlerini almışlardır. XIX. yüzyılın ortalarında Bulgaristan topraklarında yaşayan halkın üçte birini Müslüman topluluğu oluşturmuştur. Bu rakam daha sonraki dönemlerde hissedilir biçimde azalmıştır. Çünkü 93 Harbi esnasında Çerkezlerden, Türklerden, Tatarlardan ve Pomaklardan müteşekkil bir milyon civarında Müslüman, Bulgaristan topraklardan göç etmeye zorlanmış, beşyüz bin civarında Müslüman da kanlı bir şekilde şehit edilmiştir.[91] 1877-1886 yılları,

[90] 7 Cemaziyelahir 1281 (7 Kasım 1864) tarihli nizamname ile eyalet sistemi kaldırılarak, yerine livalardan oluşan vilâyet üniteleri kurulmuştur. Daha geniş bilgi için bakınız: İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840 – 1880),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000; Nazım Kartal, "İl Sistemine Geçiş Sorunsalı: Türkiye'de 1864 Vilayet Nizamnamesi İle İl Sistemine Geçişmidir", *Uluslararası Yönetim İktisad ve İşletme Dergisi,* c. 10, S. 23, Yıl 2014, s. 279.

[91] Aleksandre Popoviç, *a.g.e.,* s. 72; Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler", *Türkoloji Dergisi,* S. 1/2, Kasım-Aralık, 2006, s. 246; Osman Yavuz Saral, *Kaybettiğimiz Rumeli,* Boğaziçi Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 131; Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri,* c. II, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1970, s. CLXXI-CLXXII; Ahmet Halaçoğlu, "Bulgar Mezalimi", *Türkler,* c. XX, s. 310.

tarihçiler tarafından Tuna ve Doğu Rumeli vilâyetlerinde yaşayan Türklerin İmparatorluktan kopuş ve Bulgar idaresine geçiş dönemi olarak kabul edilmiştir.[92]

Birçok İslâm devletinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de Müslümanların din örgütü kendine has özellikleri olan birtakım kurum ve görevlilerden oluşmuştur. Dinî hizmetler Osmanlı idaresinde önemli bir yer alan Meşîhat Makamı tarafından ifa edilmiştir. Meşihat, bir taraftan müftülükler, kadılıklar, okullar, camiler, vakıflar gibi dinî örgütlerin başı sayılırken, bir taraftan da Müslümanları ilgilendiren dinî ve hukukî meselelerin çözümünde en etkili merci konumunda olmuştur.[93] Bulgaristan Müslümanlarının dinî açıdan örgütlenmesi de farklı olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanında bulunan bütün bölgelerde olduğu gibi Bulgaristan'da da Prenslik kurulduğunda faaliyetlerini sürdürmekte olan camiler, tekkeler, mektep ve medreseler, müftülükler ve kadılıklar Meşihat Makamına bağlı kalmışlardır. Bu bağlılığın bir göstergesi olarak Bulgaristan'da görev yapan müftülere Osmanlı Hükümeti tarafından maaş ödenmiş, Bulgaristan'daki camilerde halife adına hutbe okunmuştur. [94]

Bulgaristan 1878-1908 yılları arasında otuz yıl boyunca Osmanlı Devleti'ne vergi veren özerk bir prenslik olarak kalmıştır. Bulgaristan Prensliği'nin ilk yılları, özellikle de 1877-1886 yıllarını kapsayan dönem, Tuna Vilâyeti ve Doğu Rumeli Türklerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopuş ve Bulgar idaresine geçiş dönemi olmuştur. Bu dönem, Bulgaristan Türkleri için *"Büyük Bozgun"* yılları olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Bu yıllar aynı zamanda gerek Türk eğitiminin gerekse dinî kurumların çeşitli sıkıntılara duçar olduğu ve gerilediği bir dönem olmuştur. Ayrıca bu dönemde Müslüman toplumunun özellikle müftü, müderris, öğretmen, hoca ve diğer aydınları kitle halinde Anavatan'a göç edip, geride yalnız

[92] Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri,* Ankara, 1986, s. 32; H.M. Günay, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dini Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı*, Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 21.
[93] Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, TTK, Ankara, 1998, s. 166.
[94] BOA, A.MTZ 04, 113/6.

yoksul ve eğitimsiz halk tabakası kalmıştır. Eğitim ve dinî kurumların yegâne finansman kaynağı olan vakıflar başta olmak üzere Müslümanlara ait gayr-i menkullerin yağma edilmesi veya hükümet tarafından zorla alınması ve çok sayıda mektep, medrese ile diğer dinî kurumların yakılıp yıkılması da Müslüman kitlenin çöküşüne neden olmuştur.

93 Harbi sona ermiş ve savaşın yankıları büyük ölçüde azalmıştır. Savaştan kaçan Müslümanlar guruplar halinde yurtlarından ayrılmış, kalanlar ise artık Bulgaristan vatandaşı olmuşlardır. Berlin Antlaşması'yla önemli bir toprak parçasını kaybeden Osmanlı Devleti, aynı antlaşmayla Balkanlardan çekilirken geride bıraktığı Müslüman nüfusunun medenî haklarını güvence altına almaya çalışmıştır. Balkan Müslümanlarının İslâmî olmayan bir yönetim altında azınlık durumunda kalmaları, Osmanlı yöneticilerini endişelendiren en önemli husus haline gelmiştir. Bu belirsizlik durumu Bulgaristan'da hayatlarını idame ettiren Müslümanlar için uluslararası antlaşmalarla resmi olarak azınlık statüsünü de kazanmalarıyla giderilmeye çalışılmıştır.[95] Balkan Müslümanları önceleri yönetici kısımla bağlantılı bir topluluk durumundayken, statülerinin azınlık durumuna dönüştürülmesi, 1878 Berlin Antlaşmasıyla onaylanarak yasal hale gelmiştir.[96] Aynı antlaşma ile Koca Balkan'ın Güney kesiminde Edirne Vilâyeti'ne bağlı Filibe merkezli Doğu Rumeli adıyla siyasî ve askerî bakımdan doğrudan doğruya Padişah'a bağlı[97] olmakla birlikte Hıristiyan bir vali tarafından yönetilmesi öngörülen yarı otonom yeni bir vilâyet oluşturulmuştur.[98]

---

[95] Kemal Yakut, Meral Bayrak (Ferlibaş), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bulgaristan Müftülerinin Statüsü (1878-1929)", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu* 11-13 Mayıs, Eskişehir, 2005, s. 336.

[96] Kemal Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk,* (Çev. Recep Boztemur) İmge Kitbevi, Ankara, 2004, s. 283; Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 166; Kemal Yakut, Meral Bayrak (Ferlibaş), *a.g.m.,* s. 336.

[97] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamnâme-i Dâhilîsi,* madde. 2, s. 2.

[98] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamnâme-i Dâhilîsi,* madde. 7, s. 3; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli* Vilâyeti, TTK, Ankara, 1992, s. 15; Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 96; Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan", *DİA*, c. VI, İstanbul, 1992, s.398; İvan Bojilov, Vera Mutafçieva, Konstantin Kosev, Andrey Pantev, Stoyço Grınçarov, *İstoriya na Bılgariya*, İzdatelska Kışta Hristo Botev, Sofya, 1993, s. 405-411.

Esasen, Bulgar Prensliği kurulurken imzalanan "*Berlin Antlaşması"* Bulgaristan'daki azınlıkların genel hakları ile dinî hak ve özgürlüklerini hukuken garanti altına almıştır.[99] Gerçekten de "*Berlin Antlaşması'nda"*, Bulgaristan'da din ve mezhep ayrılığı yapılmayacağı açıkça ifade edilmiştir. Ayrı din ve mezhepten olan azınlıkların tıpkı Bulgarlar gibi bütün medenî ve siyasî haklardan ve kamu hizmetlerinden yararlanacağı belirtilmiştir. Din, dil ve ırk ayırımı yapılmaksızın bütün Bulgaristan vatandaşlarına kamu görevlisi olma hakkı tanınmıştır. Her vatandaşa, ayrı din ve mezhepten olması bahane gösterilmeden istediği meslek ve sanatı seçip icra etme hakkı verilmiştir. Dolayısıyla vatandaşlar arasında hak ve özgürlükler alanında fark olmayacak, herkese din ve ayin özgürlüğü ile kendi dinî örgütlerini kurma hakkı tanınmıştır. Ayrıca azınlıkların kendi dinî liderleriyle ilişkilerine engel olunamayacağı da garanti edilmiştir.[100] Bu durum Berlin Antlaşması'ndaki şu ifadelerle net bir biçimde ortaya konmuştur: *"(Beşinci bend) Bulgaristan'da hukuk-ı umumiyenin esası âtide muharrer maddelerden ibarettir: Bulgaristan'da ihtilaf-ı din ve mezheb hiç kimse içün hukuk-ı mülkiye ve politikiyeden istifadede ve hizmet-i umumiye ve memuriyet ve şerefine nailiyetde veya her nerede olur ise olsun icra-yı hırfet ve sanatde naehil tutulmaklıga ve mahrum idilmeklige sebep addolunmıyacaktır.*

Bulgaristan'da yerliler ve ecnebilere serbestî ve icray-ı ayin ve mezheb temin olunarak gerek cemaat-ı muhtelifenin silsile-i merâtib üzre tertibinde ve gerek rüesa-yı ruhaniyeleri ile olan münasebâtında bir günâ ika-ı mevanî olınmayacaktır"[101]

Berlin Antlaşması'nın yukarıda zikrettiğimiz beşinci maddesi ile azınlıklara, din ve ayin özgürlüğü ile kendi dinî örgütlerini kurma hakkı tanınmış, onların kendi dinî liderleriyle ilişkilerine engel olunamayacağı da yine bu antlaşma ile karara bağlanmıştır. Ayrıca da söz

[99] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 166.
[100]H.M. Günay "Osmanlı Sonrası Bulgaristan Topluluğunun Dinî Hayatı", *Türkler Ansiklopedisi,* c. XX, Ankara, 2002, s. 408; Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 403-424.
[101] Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 407.

konusu beşinci madde Bulgar hükümetine azınlıkların din ve ayin özgürlüğünü sağlama görevi de yüklemiştir. Antlaşma *"Din ve mezhep ayrılığının, hiçbir sûretle mülkî ve siyasî haklardan faydalanmaya mani olamayacağını tasrih etmiştir"*.[102] Bu antlaşmalarla Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların, Bulgarlarla aynı haklara sahip oldukları açıkça belirtilmiştir. Azınlıklar arasında asıl büyük çoğunluğu Türkler oluşturduğu için bu durum göz önüne alınarak madde o şekilde hazırlanmıştır.

Yine Berlin Antlaşması'nın beşinci maddesine göre Bulgaristan'da din ve mezhep ayırımı gözetilemeyecektir.[103] Azınlıklar, özellikle ayrı dinî gruplara mensup olan azınlıklar, Bulgarların sahip oldukları medenî ve siyasi haklardan eksiksiz faydalanacaklardır. Devlet memuru olabilecekleri, istedikleri sanatı, işi ve mesleği seçebilecekleri açıkça belirtilmiştir. Ayrı dinden ve mezhepten olmaları ayırıma tâbî tutulmalarını gerektirmeyecektir.[104]

Berlin Antlaşması'nın 12. maddesi de Bulgaristan'da yaşayan Türklerin taşınmaz malları konusunda hüküm ihtiva etmiştir. Bu maddeye göre, Bulgaristan'da yaşayan Türkler o topraklardan ayrılmış veya göç etmiş olsalar bile, geride bırakacakları mülklerini muhafaza edebilecekler, üçüncü kişiler aracılıyla işletme hakkı tanınmıştır.[105] Mülklerin asıl sahiplerinin ayrılmış olmalarına rağmen, Bulgar makamlarına yukarıda belirttiğimiz antlaşma mucibince söz konusu malları kamulaştırma veya aidetlerini değiştirmeleri yasağı getirilmiştir.[106] Bulgar Devleti'nin sınırları içinde kalan emlâkten dolayı ortaya çıkan meseleleri çözümlemek için bir Türk-Bulgar karma komisyonu oluşturulacak[107] ve bu komisyon bu neviden işleri iki yıl içerisinde çözüme kavuşturması gerekecektir.[108] Bu konudaki Berlin Antlaşması'nın 12. maddesinin tam metni: *"İslâm ve sâireden emlâk sahibi olup da emaretin haricinde ittihâz-ı*

[102] Osman Keskioğlu, *Bulgaristan'da Türkler,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 37; İbrahim Kamil, *a.g.e.* s. 11.
[103] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 166.
[104] Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s. 366; İbrahim Kamil, *a.g.e*., s. 11.
[105] BOA, A. MTZ 04, 107/38.
[106] BOA, A. MTZ 04, 107/38.
[107] BOA, A. MTZ 04, 7/9.
[108] BOA, A. MTZ 04, 13/2.

mesken ve me'vâ edecek olanların emlâklerini ya iltizama vererek veyahud diğerleri marifetiyle idare etdirerek muhafaza idebileceklerdir.

Osmanlı ve Bulgardan mürekkeb bir komisyon emlâk-ı mîriye ve mevkûfenin Bâb-ı Âli hesabına sûret-i ferag ve istimaline müteallik işlerin cümlesini ve bunlarda bir ilişiği bulunacak efradın mesalihini iki sene zarfında tesviyeye memur olacaktır.

Bulgaristan ahalisinin memâlik-i saire-i şahanede seyahat veya ikamet edecekleri memurîn ve kavanin-i Osmaniyeye tâbi olacakdır".[109]

Berlin Antlaşması doğrultusunda, 16 Nisan 1879 tarihli Bulgaristan Anayasası'nda da resmi dinin Ortodoksluk olduğu ancak diğer din ve mezheplerin de serbest olacağı belirtilmiştir.[110] Anayasanın 40. Maddesinde: *"Ortodoks olmayan Hıristiyanlar ile diğer dinlere mensup Bulgaristan vatandaşları kendi dinî vecibelerini ifa etmekte serbesttirler, anayasaya ve kanunlara muhalefet etmemeleri şartıyla".*[111] Aynı anayasanın 42. Maddesinde de: *"Ortodoks olmayan Hıristiyanlar ile diğer dinlere mensup insanların dinî işleri mensup oldukları dinî liderler tarafından sorumlu bakanın gözetiminde yönetilecektir"*[112] ibaresi yer almıştır. Berlin Antlaşması ve 1879 Bulgar Anayasası'nda kabul edilen kanular ile başta müftülükler olmak üzere Bulgaristan Müslümanlarının dinî kurumları ayakta kalmayı başarmıştır.

Geçici Rus yönetimi ve ilk iki Bulgar hükümeti zamanında, müftüler tayinle göreve gelmişlerdir. 1880 yılında D. Tsankov'un liberal hükümeti esnasında Hıristiyanların, Müslümanların ve Yahudilerin Dinî idarelerine Dair Geçici Nizamnâme, bütün eksikliklerine

---

[109] Bilal Şimşir, "Bulgaristan Türk Azınlığının Ahdi Durumu", *Türk Kültürü*, S. 264, yıl XXIV, Ankara, Nisan 1985, s. 242: Nihat Erim, *a.g.e*., s. 409.

[110] Vılkan Vılkanov, *Tırnovskata Konstitutsiya v Spor s Vremeto,* VSU Çernorizets Hrabır, 2009, s. 171; Evgeni Yonçev, *Zakonodatelstvoto v Tsarstvo Bılgariya (1879-1944),* Fondatsiya Otvoreno Obştestvo, Sofya, s. 11; Mahir Aydın, *a.g.e*., s. 184.

[111] Vılkan Vılkanov, *a.g.e.,* s. 171; Evgeni Yonçev, *a.g.e.,* s. 11.

[112] Vılkan Vılkanov, *a.g.e.,* s. 171; Evgeni Yonçev, *a.g.e.,* s. 11; Sbornik ot Normativni Dokumenti, Otnasyaşti se do veroizpovedaniyata vtoro dopılneno izdanie, Sofya 1982; http://www.kingsimeon.bg/downloads/Turnovska_Konstitucia.pdf

rağmen kabul edilmiştir.[113] Nizamnâme Ortodoks Kilisesi tarafından çok ciddi şekilde tenkit edilmiş, şiddetli tenkidin sebebi ise Hıristiyanlığın ilk defa kendi inanç sistemi haricinde olan din ve azınlık gruplarıyla devlet bazında eşit seviyede tutulmuş olmasıdır. Bütün eleştirilere rağmen 1880 Geçici Nizamnâmesi, Müslümanların dinî idaresi ile devlet ilişkilerini düzenleyen ilk vesika olmuştur.[114]

1. Bulgaristan Müslümanlarının Dinî İdarelerine Dair 1880 Tarihli Geçici Nizamnâme

Bulgaristan Prensliği kurulduktan sonra Hıristiyan, Müslüman ve Yahudilerin dinî idarelerine dair geçici bir nizamnâme hazırlanıp yürürlüğe konmuştur. Bu nizamnâmenin 25-39. maddeleri Müslümanların dinî idarelerini düzenlemektedir.[115]

Madde 25-26 İbadete açık her caminin gelir ve giderlerini idare etmek için cami cemaati olan Müslümanlar tarafından seçilen ve sancak müftüsü tarafından onaylanan 3 ile 5 kişiden oluşan bir cami encümeni kurulacaktır, seçimler bu tüzüğün yayımlanmasından sonraki bir ay içinde yapılacaktır.

Madde 27- Fertleri camiye giden her aile o caminin cemaati sayılacaktır.

Madde 28- Cami cemaatlerinin terkibi ve taksimi o zamana kadar uygulanmakta olan usule göre yapılacaktır.

Madde 29- Cami görevlileri, cami encümenleri ile anlaştıkları şekilde yıllık maaş alacaklardır.

Madde 30- Camilerin geliri:

- Cami yararına kurulan vakıflardan hissesine düşen miktar.

[113] BOA, A.MTZ 04, 9/9; *Dırjaven Vestnik*, S. 56, 9.07.1880.
[114] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 167.
[115] BOA, A.MTZ 04, 9/9; *Dırjaven Vestnik*, S. 56, 9.07.1880.

- Camide halka verilen dinî hizmetlerden alınan paralar.

- Cami encümenliği tarafından cami için toplanan yardımlar.

Madde 31- Gelirlerin harcanacağı yerler: Işıklandırma (gaz, mum), imamların ve cami görevlilerinin maaşları, cami ve diğer gayrimenkullerin tamiri ile cami süslemelerine yapılan masraflar.

Madde 32- Her adlî[116] sancakta bir müftü bulunur, bu müftü Şeyhülislam tarafından verilmiş ruûs veya menşur denilen icazetname sahipleri arasından ve o sancak halkı tarafından seçilir.

Madde 33- Müftülük sancak mahkemesinin bulunduğu şehir merkezinde bulunacak ve o bölgenin tamamında yetki sahibi olacaktır. Nizamnâmede kurulması öngörülen 10 sancak müftülüğü ve onlara bağlanan diğer sancaklar birer birer sayılmış bulunmaktadır.

a) Sofya Müftülüğü: Sofya adlî sancağını kapsar, o günkü idari yetki alanına göre Sofya, Orhaniye, Trın ve Samokov sancaklarını kapsamaktadır.

b) Köstendil Müftülüğü: Köstendi adlî sancağını kapsar, Köstendil, Radomir ve Dupnintsa sancaklarını içine alır.

c) Vidin Müftülüğü: Vidin adlî sancağını kapsar, Vidin, Belogradçık ve Lom sancaklarını içine alır.

d) Vratsa Müftülüğü: Vratsa adlî sancağını kapsar, Vratsa, Berkovitsa ve Rahova sancaklarını içine alır.

e) Plevne Müftülüğü: Plevne adlî sancağını kapsar, Plevne, Nikopol ve Loveç sancaklarını içine alır.

[116] Mahkemesi olan sancak

f) Tırnova Müftülüğü: Tırnova adlî sancağını kapsar, Tırnova, Gabrova, Elena ve Sviştov sancaklarını içine alır.

g) Rusçuk Müftülüğü: Rusçuk adlî sancağını kapsar, Rusçuk, Sviştov[117] ve Razgrad sancaklarını içine alır.

h) Şumnu Müftülüğü: Şumnu adlî sancağını kapsar, Şumnu, Eski Cuma ve Osman Pazarı sancaklarını içine alır.

i) Silistre Müftülüğü: Silistre adlî sancağını kapsar, sadece Silistre sancağını içine alır.

k) Varna Müftülüğü: Varna adlî sancağını kapsar, Varna, Hacıoğlu Pzarcık ve Balçık sancaklarını içine alır.

Madde 34- Müftülerin bölgelerindeki görevleri de şu şekilde belirtilmiş:

a) Camilere ve cami görevlilerine nezaret etmek

b) Bulgaristan Geçici Mahkemeler Teşkilâtı Tüzüğünün 930-938. maddeleri gereğince Müslümanlarla ilgili davalara bakmak.

Madde 35- Sofya Müftüsü hükümette yıllık üç bin frank ve diğer dokuz bölge müftüsü yıllık iki bin frank maaş alır.

Madde 36-37- Her müftünün bir kalem dairesi bulunacağı, burada bir sekreter ve bir kâtibin görev yapacağı, onların maaşlarının ise nikâh izinnâmelerinden alınan harçlardan karşılanacağı, bu dairede bir de yıllık 600 frank tutarındaki maaşı, Bulgaristan Geçici Mahkemeler Teşkilâtı Tüzüğünün 927. maddesinde gösterilen yerden ödenecek tercüman bulundurulacağı, müftülerin Mezahip Bakanlığı'nın izni dâhilinde sancak içinde yaptığı seyahatlerinin harcırahları da bu kalemden ödeneceği belirtilmiştir.

[117] Sviştov bir önceki adli sancakta da zikredildi muhtemelen buraya hatayen yazılmış.

Madde 38- Müslüman vakıflarıyla ilgili. Bu maddeye göre, Prenslikteki vakıfların idaresine ilişkin kanun çıkıncaya kadar bu vakıfların gelirleri Sancak İdare Kurulu tarafından yönetilmesine devam edilecektir. Yine ilgili kanun çıkıncaya kadar vakıfların gelirleri şu şekilde kullanılacaktır:

a) Hâlihazırda açık olup içinde ibadet edilen veya cemaatleri olup henüz açılmamış bulunan bütün camilerin her türlü ihtiyacı buradan karşılanacaktır.

b) Açılmış olan camilerin gelirleri sancak müftülüğünün rızası ve Hariciye ve Mezahip Bakanlığı'nın onayı ile Sofya'da açılması planlanan İslâmî okulun maddi ihtiyaçları için ayrılacaktır.[118]

Madde 39- Nizamnâmenin son maddesinde de Müslüman din görevlilerinin, daha yüksek dinî otoritelerle ilişkilerini Hariciye ve Mezahip Bakanlığının denetimi altında müftüler aracılıyla sürdüreceği hükme bağlanmıştır.[119]

Bu dönemde Doğu Rumeli vilâyeti Bulgaristan Prensliği'ne bağlı olmadığı için kurulan müftülükler arasında Filibe,[120] Burgaz,[121] Eski Zağra ve İslimiye gibi Doğu Rumeli vilâyetinde yer alan müftülükler zikredilmemiştir. Bu dönemde Doğu Rumeli vilâyetinde de dört müftülük olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.[122]

Görüldüğü gibi, Bulgaristan Prensliği'nde Müslümanların dinî idarelerine ilişkin ilk düzenleme olan bu tüzükte, her müftünün kendi bölgesindeki görevleri, camilere ve cami görevlilerine nezaret etmek ve Bulgaristan Geçici Mahkemeler Teşkilâtı Tüzüğü'nün 930-938. maddeleri doğrultusunda Müslümanlarla ilgili davalara bakmak şeklinde belirlenmiştir.

---

[118] Burada sözü edilen okul, müftü vekili ve şer'iye hâkimi yetiştirmek üzere açılması düşünülen ve 1913 İstanbul Antlaşması'na ekli Müftüler Sözleşmesi'nde karara bağlanan ancak 1922 yılında Şumnu'da açılabilen Mederesetü'n-Nüvvab'tır.
[119] BOA, A.MTZ.04, 80/38; *Dırjaven Vestnik*, S. 56, 9.07.1880.
[120] BOA, Y.PRK. BŞK, 38/75.
[121] BOA, A.MTZ 04, 36/6; BOA, A.MTZ 04, 33/33.
[122] Aleksandre Popovic, *a.g.e*., s. 75.

Ayrıca bu hükümle Bulgaristan'da Osmanlı'dan kalan ve o zamana kadar müstakil bir kurum olan kadılıklar da ilga edilmiş, kadılık görevi müftülere verilmiştir.[123] Böylece müftülerin görev ve yetkileri genişletilmiş, yalnız din işleriyle değil, hukuk işleriyle de görevlendirilmişlerdir.[124]

Nizamnâmeye göre Bulgar Hükümeti'nden sadece müftüler maaş alacaklar, diğer görevlilerin maaşları ise cami gelirlerinden karşılanacaktır. Müftüler kendi bölgelerinde eşit yetkilere sahip olacaklar, yalnızca Sofya Müftüsü'nün maaş açısından diğer bölge müftülerine nazaran bir ayrıcalığı söz konusudur. Bu ayrıcalık da muhtemelen Merkez Müftüsü olmasından kaynaklanmaktadır.[125]

Tüzükte yer alan ve ifade edilmesi gereken diğer önemli bir nokta da vakıfların idaresinin Sancak İdare Kurullarına verilmesidir ki, bu durum vakıf gelirlerinin tamamının onların idaresinde olduğunu gösterir.[126]

1880 yılında yürürlüğe konulan bu düzenlemede dikkat çeken önemli noktalardan bir diğeri de, müftülerin nasıl tayin edileceğinin açıklanmış olmasıdır. Ancak müftülerin görevden nasıl ve ne suretle alınacağına dair herhangi bir ibarenin bulunmaması da dikkat çekicidir. Nizamnâmede zikredilmeyen bir diğer husus da müftü vekilleri hakkındadır. Hâlbuki Bulgaristan'da nizamnâmede belirlendiği gibi Müslümanların dinî idaresi yalnız on sancak müftüsü tarafından yürütülmemiştir. İhtiyaca göre Müslümanların yoğun oldukları bölgelerde müftü vekilleri de atanmıştır. Müftü vekilleri daha sonraki yıllarda atama usûlü ile göreve gelmişlerdir. Müftü vekillerinin atamaları müftüler gibi prens tarafından değil de Hariciye ve Mezahip Bakanlığı tarafından yapılmıştır. Nizamnâme'de vekiller hakkında

[123] Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s. 66.
[124] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 168.
[125] BOA, A.MTZ.04, 80/38, Madde 35; *Dırjaven Vestnik*, S. 56, 9.07.1880.
[126] BOA, A.MTZ.04, 80/38, Madde 25; *Dırjaven Vestnik*, S. 56, 9.07.1880.

herhangi bir ibarenin bulunmamasının en uygun izahı belki de onların bu şekilde atanmış olmalarıdır.

2. Müftülük Teşkilâtının İlk Adımları

Her İslâmî toplumda olduğu gibi, Bulgaristan Müslümanlarının da en eski ve önemli kurumlarından birisi belki de birincisi müftülük kurumudur. Doğal olarak bu kurumların tarihî temelleri Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Diğer Müslüman toplulukları gibi, Bulgaristan'daki Türk-İslâm toplumunun da köylerde camilere yardım heyetleri, kasabalarda müftülük sistemi Müslümanlara hizmet vermiştir. Temelleri Osmanlı yönetiminin başlarında atılan bu kurumlar, Bulgar idaresinde de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Berlin Antlaşması, Bulgaristan Müslümanlarına bu konuda önemli haklar vermiştir.[127] Böylece Bulgaristan'da müftülük sistemi de ayakta kalabilmiştir.

Yeni kurulan Bulgaristan Prensliği sınırları dâhilinde bulunan Vidin, Vraca, Plevne, Tırnova, Varna, Rusçuk, Şumnu, Sofya, Köstendil ve Silistre şehirlerinde olmak üzere on sancak müftülüğü kurulmuştur.[128] Ayrıca bu on sancak müftüsünden başka Bulgaristan'da kesin sayıları tespit edilemeyen müftü vekilleri de vardır.[129]

Müftü ve müftü vekilleri Türk-Müslüman toplumu tarafından seçilmişlerdir. Seçilen din görevlileri Bulgaristan hükümetinin denetiminde görevlerini devam ettirmişler, aynı zamanda İstanbul'daki Şeyhülislam tarafından tasdik edilerek kendilerine menşur verilmiştir.[130] Bulgaristan daha tam bağımsız devlet olmadığı için müftüler de meşihat makamına bağlı kalmışlardır. Seçilen müftüler meşihat makamı tarafından onaylandıktan sonra Bulgar makamları tarafından göreve atanmışlar ve Bulgar bütçesinden maaş

[127] Bilal Şimşir, "Bulgaristan Türk Azınlığının Ahdi Durumu", *Türk Kültürü*, S. 264, Yıl XXIV, Ankara, Nisan 1985, s. 253-254; Nihat Erim, *a.g.e.* s. 403-424.
[128] *Dırjaven Vestnik*, S. 84, 12.11.1880; Aleksandre Popovıc, *a.g.e*., s. 75.
[129] Aleksandre Popovıc, *a.g.e*., s. 75.
[130] *Dırjaven Vestnik*, S. 56, 09.07.1880.

almışlardır.[131] Prenslik tarafından müftüler için ödenen maaşların miktarı 80 ile 300 Frank, müftü yardımcıları için 60 ile 100 Frank arasında değişmiştir. Osmanlı Hükümeti yaklaşık 322 Frank tutan 14 lirayı Filibe Müftüsüne ayrıca göndermiştir.[132]

Bazı araştırmacıların da ifade ettiği gibi, Geçici Rus İdaresi, Osmanlı'dan miras kalan müftülük teşkilâtına dokunmamıştır. Müftülükler, kadılıklar, cami encümenlikleri ve vakıflarla ilgili Osmanlı idaresi zamanından kalan sistem büyük çapta muhafaza edilmiştir.[133]

Geçici Rus İdaresi, Bulgaristan Prensliği'nde ilk müftü seçimini 29.03.1879 tarihinde yapmıştır. Bu tarih önemlidir, çünkü üçüncü Bulgar Devleti'nde, Müslümanların Dinî Teşkilâtının başlangıcı olarak sayılmıştır. Yeni Bulgaristan'da seçilen ilk müftü Hafız Sadullah Efendi olmuştur.[134]

Bulgaristan'da Müftülük Teşkilâtının temel taşını oluşturan "Bulgaristan Müslümanlarının dinî İdarelerine Dair Geçici Nizamnâme"[135] bazı ipuçları vermektedir. Bu belgeye göre Rusların, müftü seçiminde Osmanlı dönemindeki uygulamalara riayet etmişlerdir. Yeni kabul edilen antlaşmalarda Bulgaristan'da İslâmî Teşkilâtın tam olarak nasıl kurulacağına dair kesin hükümler yer almamıştır. Prens Dondukov'un 24.08.1878 tarihinde yürürlüğe koyduğu *"Bulgaristan Yargı Teşkilâtı Yönetmeliği"*nde de müftü seçimlerinin nasıl yapılacağı izah edilmemiştir.[136] 25.05.1880 tarihli *Bulgaristan Adliye Teşkilâtı Kanunu*'nda müftülerin seçimi konusu yine izah edilmemiştir. Ancak 32. maddenin bildirdiğine göre, sancak müftüleri Müslümanlar tarafından seçilecektir. Ama nasıl seçileceklerini açık şekilde belirtilmemiştir. Bütün Müslümanlar tarafından mı yoksa Müslümanların seçtikleri delegeler tarafından mı? Bu sorulara kısmen cevap bulmak mümkündür. Müftü seçimiyle ilgili Prens'e

[131] Aleksandre Popovıc, *a.g.e*., s. 75; Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 168.
[132] BOA, A.MTZ 04, 113/6.
[133] Jorjeta Nazırska, *Bılgarskata Dırjava i Neynite Maltsinstva, (1878-1885*), Sofya, 1999, s. 14.
[134] İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi 1878-1944*, Birinci Kitap, Başmüftülük Yayınları, 2013, s. 124.
[135] BOA, A.MTZ.04, 80/38; *Dırjaven Vestnik*, S. 56, 9.07.1880.
[136] BOA, A.MTZ 04, 9/9.

verilen raporda, bütün sancaktan Müslüman muhtarların, imamların ve Müslüman aydınların katıldıkları bildirilmiştir. Bu üç gruba mensup 35 kişi seçime katılmıştır.[137]

Bulgaristan'da müftülük yapısının temellerinin nasıl atıldığını anlamak bakımından Varna valisinin Prens Dondukv'un onaylaması için sunduğu liste bize bir nebze de olsa ışık tutmaktadır. Bu listeye göre Varna Vilâyetinde düzenlenmiş olan müftü seçimlerinde vilâyetin farklı şehirlerine müftü olarak seçilen şahısların isimleri bildirilmiştir.[138]

1	Varnalı Memiş Efendi	Varna
2	Mustafa Raşit Efendi	Şumnu
3	Hasan Sabri Efendi	Silistre
4	Tatar Habibullah Efendi	Hacıoğlu Pazarcığı
5	Hacı Ahmet Efendi	Balçık
6	Tırnovalı Mahmut Efendi	Pravadi

Geçici Rus İdaresi zamanında Bulgaristan'da müftülük teşkilâtı kurulup ayakta tutulmuştur. Bu dönemde Varna hariç daha dört sancakta Vidin, Rusçuk, Tırnova ve Sofya'da müftü seçimleri yapılmıştır, ancak nezaman ve nasıl yapıldığı kaynaklarda belirtilmemiştir. Bulgaristan'daki müftülük tarihinin ilk aşaması da böylece kapanmıştır.

Bulgaristan'da *Hıristiyan, Müslüman ve Yahudilerin Dinî İdarelerine Dair Geçici Nizamnâme*,[139] ülke genelinde mevcut bütün dinî grup ve mezheplerin yapılanmalarını hukuki bir temele dayandıran ilk düzenleme olmuştur. Bu düzenleme Geçici Rus İdaresi tarafından

[137] İsmail Cambazov, *a.g.e*., s. 125.
[138] TsDA, (Merkez Devlet Arşivi), f. 166K, op. 1, a.e. 863, l. 1-16.
[139] *Dırjaven Vestnik*, S. 56, 9.07.1880.

değil üçüncü Bulgar Hükümeti ve başbakan Dragan Tsankov zamanında yürürlüğe konmuştur.[140]

Dragan Tsankov başkanlığındaki Bulgar hükümeti, Geçici Nizamnâme'yi hemen yürürlüğe koymuştur. Nizamnâme'nin yayımlanmasından çok kısa bir süre sonra Bulgaristan'da müftü seçimleri yapılmıştır. Zira 12.11.1880 tarihi ve 84 sayılı Bulgar *Resmi Gazetesi*'nde, 652 sayılı buyrultu başlığında yayımlanan Prens onayında, seçilen müftülerin Prens tarafından onaylandığı belirtilmiş ve bu konudaki Hariciye ve Mezahip Bakanlığı'nın onaya sunduğu teklif 18.07.1880 tarihli olarak gösterilmiştir. Bu tarih nizamnâmenin yayımlandığı tarihten sadece 8 gün sonradır. Buyrultuda seçilen on bölge müftüsünün isimleri şu şekilde sıralanmıştır:[141]

1	Hafız Sadullah Efendi	Sofya Müftüsü
2	Mehmet Abdul Efendi	Köstendil Müftüsü
3	Süleyman Mahmut Efendi	Vidin Müftüsü
4	Müderris Hamdi Efendi	Vraca Müftüsü
5	Müderris M. Osman Efendi	Plevne Müftüsü
6	Sadullah Efendi	Tırnova Müftüsü
7	Ahmet Efendi Duştubaklı (Dişbudaklı)	Rusçuk Müftüsü
8	Ahmet Salih Efendi	Şumnu Müftüsü
9	Hafız Bilal Efendi	Silistre Müftüsü
10	Abdurrahman Efendi	Varna Müftüsü

[140] *Bılgarski Glas*, S. 70, 5.09.1880; Jorjeta Nazırska, *a.g.e*., s. 14.
[141] *Dırjaven Vestnik*, S. 84, 12.11.1880; İsmail Cambazov, *a.g.e.* s. 126; Jorjeta Nazırska, *a.g.e.* s. 14.

Bu dönemki Bulgaristan'ın adlî taksimatına göre, on adlî sancakta Müslümanlar tarafından seçilmiş ve onaylanıp tasdik edilmiş on sancak müftüsü seçilmiştir.[142] Müftülükler sayı açısından sancaklarla eşit sayıda olmuşsa da, idarî bölge taksimatı bakımından eşitlik olmamıştır. Müftülerin yetki alanları Müslümanların yaşadıkları bütün idarî birimleri içine almamıştır. Bazı kazalar sancaklardan ayrılmışlardır (Örnek: Byala Slatina kazası Vraca sancağından, Lukovit ve Teteven kazaları Plevne sancağından v.b), bazı kazalar da iki müftülük arasında paylaşılmıştır. Rodop bölgelerinde yaşayan Pomak Müslümanlar ile bu yıllarda kitleler halinde göç eden Müslümanların yaşadıkları bölgeler ise, müftülerin dinî ve adlî fonksiyonları dışında tutulmuşlardır.[143]

3. 1880 Yılı Müftü Seçimleri ve Sorunların Başlaması

12.11.1880 tarihli ve 652 sayılı Prens iradesiyle Bulgaristan'da müftülük kurumunun ilk adımları atılmıştır. Ancak ilk adımlarla birlikte ilk sorunlar da başlamıştır. Sofya, Köstendil, Vidin, Vratsa, Pleven, Tırnovo, Rusçuk, Varna, Şumnu ve Silistre bölgeleri olmak üzere on sancak müftüsü Temmuz ayında seçilmelerine rağmen seçimleri dört ay sonra yani Kasım ayında ancak onaylanmıştır.[144]

Müftü seçimlerinde sorunlar sadece tek taraflı olmamıştır. Nitekim müftü seçiminde karşılaşılan sorunların en dikkat çekici olanı Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların ileri gelenlerinin birbiriyle nüfuz mücadelesine girmeleri ve bu mücadelelerinde müftüleri ve müftülük sistemini de alet olarak kullanmış olmalarıdır.[145] Bu mücadelelerle birlikte zaten azınlık olan ve zor şartlarda ayakta kalma mücadelesi veren Müslümanlar daha da zor durumlara düşmüşlerdir. Türkler arasında ayrımcılık[146] büyük boyutlara ulaşmış ve bu ayrımcılıktan dolayı seçimlerde oylar dağılmış, hiçbir adayın çoğunluk kazanamadığı

[142] Jorjeta Nazırska, *a.g.e.* s. 14.
[143] Jorjeta Nazırska, *a.g.e.* s., 14-15.
[144] *Dırjaven Vestnik*, S. 84, 12.11. 1880.
[145] BOA, Y.EE, 136/9; BOA, A. MTZ 04, 38/52.
[146] BOA, DH.MKT, 469/35.

seçimler olmuştur.[147] Müftü seçimlerinde Müslüman halk arasında cereyan eden kavgalar, ekonomik ve sosyal sıkıntılar vesilesiyle aday olan bazı müftülerin de bu duruma göz yummaları ile daha da belirgin bir hal almıştır.[148]

Bulgar siyasi partileri de oy kullanma hakkı olan Türklerin oylarını alabilmeleri için seçim öncesi vaatlerde bulunmuşlar, sadece vaatlerle kalmayıp müftülük meselesine de el atmışlardır. Seçimi kazanan partinin ilk işi iktidardan düşen partinin göreve getirdiği müftüyü azledip, onun yerine kendi görüşlerine uygun kişiyi atamak olmuştur.[149] Bu uygulama Bulgaristan Emareti'nde Sofya,[150] Silistre,[151] Rusçuk,[152] Varna,[153] müftülüklerine uygulanmıştır. Aynı durum Şarki Rumeli'deki müftülüklerde de vuku bulmuştur. Filibe[154], ve Burgaz,[155] gibi şehirlerde görev yapan müftüler de devletin ve bazı art niyetli Müslümanların kötü niyetlerine maruz kalmışlardır. Devlet sadece müftüleri azletmekle yetinmeyip, müftülüklerde görev yapmaları için bazı Hıristiyan memurları da müftülük kurumuna tayin etmiş[156] ve müftülerin görevlerini mümkün mertebe zorlaştırmak için devlet memurlarının müftülere karşı yaptıkları haksızlıklara göz yummuştur.[157]

---

147 *"Bulgaristan İle Rumeli-i Şarki de mevcut müftü efendiler nasb ve tayini ehali-i müslimenin intihabı ile vukuu bulmak lazım geldiği halde gerek partizanlık işleri yüzünden İslamlar arasına düşen tefrikadan ve gerek bizzat müftülerin temin muhafaxa-i mevki idebilmek emeli ile amâl-i hukuka göre hareket etmeyi itiyad etmiş bulunmalarından bila-istifade hükümet emaretin müftüleri dilediği gibi ve istediği zaman azl ve ansb ile idegeldiğinden bahisle……"* BOA, A.MTZ 04, 80/53

148 BOA, A.MTZ 04, 80/53.

149 BOA, İ.MTZ 04, 14/868.

150 *"Ahkam-ı ahdeye ve usul-u mevzuya mugayyer olarak Sofya müftülüğüne emaretçe tayin olunmak istenilen Hacıoğlu Pazarcığı müftü vekili……"* BOA, A.MTZ 04, 113/6; BOA, A.MTZ 04, 114/27.

151 *"30 Mayıs tarihli ve 34 numaralı irade ile 1 Haziran'dan itibaren Silistre müftüsü Salih Efendi sçimler bitene kadar görevden alınıyor"* Dırjaven Vestnik, S. 58, 11.06.1885. *"9 Temmuz tarihli 42nolu irade ile Silistre Müftüsü Sali Efendi azledilip, onun yerine halkın seçtiği Said Mahmudov tayin ediliyor"* Dırjaven Vestnik, S. 73, 18.07.1885.

152 Rusçuk müftüsü Osman Nuri Efendinin görevden alınması hakkında yapılan propaganda da bazı Müslümanların cehaletinden de istifade edilerek, yanlış bilgi ile Osman Nuri Efendinin azli konusunda imzaları alınmıştır. BOA, Y. PRK. AZJ, 37/55.

153 BOA, A.MTZ 04, 9/9.

154 BOA, Y.PRK. BŞK, 38/75; BOA, A.MTZ 04, 140/29; BOA, A.MTZ 04 140/32; BOA, A.MTZ 04, 142/31.

155 BOA, A.MTZ 04, 38/52; BOA, A.MTZ 04, 36/2; BOA, A.MTZ 04, 33/33; BOA, A.MTZ 04, 33/26.

156 BOA, A.MTZ 04, 140/32.

157 BOA, Y.MTV, 253/133; BOA, İ.MTZ 04, 26/1675.

1880 Geçici Nizamnâmesi'nde müftü seçimleri serbest ve bağımsız olacağı belirtilmiştir.[158] Fakat iş uygulamaya gelince durum hiç de nizamnâmede belirtildiği gibi olmamıştır.[159] Daha ilk seçimlerle birlikte sorunlar da başlamıştır. Müftü seçimlerindeki problemlerin birincisi Şumnu'daki seçimde patlak vermiştir. Burada gerçekleştirilen seçimde vali, adaylardan birini açık bir şekilde desteklemiş, en çok oy alan adayı açıklamayıp, kendi himayesinde bulunan Ahmet Salih Efendi'yi seçimi kazanan kişi olarak ilân etmiştir. Yapılan bu haksızlık üzerine Müslümanlar, Hariciye ve Mezahip Bakanlığı'na şikâyet mektupları göndermişler, müftü olarak seçilen kişinin bu göreve nâ-ehil olduğunu savunmuşlardır. Hafız Ahmet İbrahim Efendi yapılan haksızlık karşısında sesini duyurmak için *Bılgarski Glas (Bulgar Sesi)* gazetesine bir mektup yazmıştır. Mektubun içeriği şu şekildedir;

Sayın "Bılgarski Glas" gazetesi idarehanesinden aşağıdaki mektubumu yayınlamasını son derece rica ederim.

Hariciye ve Mezahip Bakanlığı, 1880 yılında Temmuz ayında bura valisine müftü seçimi için Şumnu ve Eski Cuma Müslümanlarını toplamasını emretti. Bu delegeler gizli oy usulü ile beni yeniden müftü seçtiler. Ben 21 oydan 16'nı kazandım. 5'oy da Ahmet Salih Efendi adında birisine verildi. Ancak Ahmet Salih Efendi lehine daha seçimden önce ajitasyon yapan Şumnu valisi Şavrin, benim seçimimi kabul etmedi, seçim hakkında tutanak yapılmasını yasakladı. İşi alt üst ederek Ahmet Salih'in seçildiğini ilan etti. 16 delege bu açık adaletsizliği bakanlık nezdinde protesto etti. Benim seçimimin kabul edilip onaylanmasını istediler. Bakanlık hiçbir cevap vermedi. Delegeler bundan sonra Bakanlığa istidalar (dilekçeler), telgraflar göndererek protestolarına devam ettiler. Maalesef hiçbir cevap alamadık ve bizim şikâyetimize kulak asılmadı. Kanunsuz seçilen Ahmet Salih Efendi daha o zaman tasdik

[158] BOA, A.MTZ 04, 9/9.
[159] *Dırjaven Vestnik*, S. 56, 9.07.1880; BOA, A.MTZ 04, 9/9, 1880 yılı Geçici Nizamnâmesinin"*32. maddesine göre: Bulgaristan'ın her kazasında bir müftü bulunacak ve bunlar kazanın ehali-i islamiyesi tarafından makam-ı Meşihat-ı Âliyeden verilmiş ruûs ve menşûru haiz olanlardan intihab olunacaktır",* BOA, İ.MTZ 04, 14/868; BOA, DH.MKT, 469/35; BOA, Y.A.HUS, 314/52.

olundu ve halkın kendisini istememesine rağmen vazifesine devam ediyor. Ahmet Salih Efendi seçim esnasında Şumnu'da yoktu, üç ay sonra geldi. Onun müftü olarak seçilmesi başka açıdan da kanuna aykırıdır. Çünkü savaş esnasında ailesi ile Türkiye'ye hicret etti. Türk Hükümeti onu Kuşadası'na kadı tayin etti. O Şumnu'da müftü olmak için oradaki vazifesini terk ederek geldi. Ülkeye dönünceye kadar ne Bulgar tebaası idi, ne de Şumnu nüfusuna kayıtlıdı. Şumnu Valisinin, onun şeflerinin isteği ile hem Bulgar tebaasına (vatandaşlığına) kabul edildi, hem de Şumnu nüfusuna kaydedildi. Bundan başka Ahmet Salih Efendi, İslâm şeriatına göre müftü olamaz. Müftüler ve kadılar sınıfı birbirinden ayrı şeylerdir. O, Şeyhülislam olabilir, fakat hiçbir zaman müftü olamaz. Şeriat kitapları bu iki vazifenin birbirine karıştırılmasını katiyetle yasaklamışlardır. Salih Efendi'nin kendisi de fetva veremeyeceğini kabul ederek müracaat edenleri Eski Cuma'ya ve Osmanpazarı'na göndermektedir. Ne yazık ki bütün bu gerçekler ve fikirler nazar-ı itibara alınmadı. Hükümet halkın isteğini bugüne bugün yerine getirmedi. Baştan ben yapılan bu kanunsuzluğun, vicdansız bir valinin kabaca müdahalesinin meydanda olduğu için hükümetin bu işi katiyetle küçümsemeyeceğinden emindim. Sonradan Dragan Tsankov'un kanunları çiğneyip adaletsizliği ve partizanlığı teşvik ettiğini anladım. Sayın Stoyçov'un bu işe nasıl yanaşacağını sabırla bekleyeceğiz.

Şumnu 19 Şubat 1881 Hafız Ahmet İbrahimov[160]

Şumnu Müftüsünün tasdik edilmesinde, büyük gürültüye rağmen olay yerel bir skandal olarak sönüp gitmiştir. Bulgaristan Emaretinin diğer kasabalarında da durum Şumnu'dakinden farklı olmamıştır. Sofya,[161] Rusçuk,[162] Plevne,[163] Varna[164] ve Pazarcik[165] kasabalarında görev yapan müftüler de aynı şekilde haksızlığa maruz kalarak görevlerinden

[160] *Bılgarski Glas*, S. 21, 13.03.1881; İsmail Cambazov, *a.g.e*., s. 127; Jorjeta Nazırska, *a.g.e*., s. 15.
[161] BOA, Y. PRK. BŞK, 38/75; BOA, A.MTZ 04, 113/6.
[162] BOA, Y. PRK. AZJ, 37/55; BOA, A.MTZ 04, 113/6.
[163] BOA, DH. MKT, 2222/34.
[164] BOA, A.MTZ 04, 9/9.
[165] BOA, A.MTZ 04, 113/6.

uzaklaştırılmışlardır. Fakat Selvi ve Sofya müftülüklerinde çıkan sorunlar, uluslararası boyut kazanarak büyük yankı uyandırmıştır.

4. Selvi Müftülüğü'nün Kapatılması

Selvi Müftülüğü sorunu daha 1880 yılında kabul edilen Geçici Nizamnâmeyle birlikte meydana çıkmıştır. Selvi Müftülüğü, daha Osmanlı idaresi zamanından bölge Müslümanlarına hizmet vermiştir. Ancak zikredilen nizamnâmenin hayata geçirilmesiyle Selvi Sancağı, Tırnova Sancağı bölgesine dâhil edilmiş ve bu bölge Müslümanlarının dinî liderinin merkezi Tırnova olarak belirlenmiştir.[166] Selvi Sancağının Müslüman sakinleri hükümetten onay veya izin almadan ve idarî birimlerin nezareti olmaksızın kendi aralarında müftü seçimi yapmışlardır. Yapılan seçim Bulgar hükümeti tarafından kabul görmemiştir. Hariciye ve Mezahip Bakanlığı yapılan seçimi ve seçilen müftü'yü onaylamamıştır. Seçimin onaylanmaması üzerine Selvi Müslümanları, 1881 yılında Osmanlı Devleti'nin Sofya'daki komiseri Nihat Paşa'ya müracaat ederek Bulgar hükümeti ile aralarında aracılık etmesini istemişlerdir.[167] Selvi Müftülüğü konusu Bâb-ı Âli ile dönemin bazı güçlü devletlerinin Bulgar hükümetine nota göndermesine sebep olacak kadar büyük bir boyut kazanmıştır. Konu Bakanlar Kurulu'na getirilmişse de, Bakanlar Kurulu'nu bizzat yöneten Prens Batenberg ya kanunu çiğnemek ya da uluslararası bir skandala imza atmak durumunda olduğunu görerek sorunu geçici olarak 1882 yılı Nisan ayına kadar tehir etmiştir.[168] Selvi Müslümanları arasında huzursuzluğun devam ettiğini gören İçişleri Bakanı Naçoviç, bu konuyu tekrar gündeme getirmiştir. Selvi Müslüman halkı İçişleri Bakanına onlarca şikâyet mektubu göndermiş, kendi bölgelerinde Müslüman nüfusunun, Tırnova bölgesine nazaran daha fazla olduğunu dile getirmişler ve iletişim sıkıntısından dolayı Tırnova Müftüsü ile iletişim kuramayacaklarını

[166] *Dırjaven Vestnik*, S. 56, 09.07.1880, madde. 33.
[167] Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* s. 15; İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 129.
[168] Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* s. 15; İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 129.

ifade etmişlerdir. Bütün bu gelişmeler neticesinde 1882 yılı Temmuz ayında Tırnova Müftülüğü kapatılarak, Selvi Müftülüğü yeniden açılmıştır.[169]

Selvi Müftülüğü'nün yeniden faaliyete geçmesinin akabinde, bu defa da Tırnova Müslümanları itiraz etmişlerdir. Müslümanlara destek olarak bizzat sancak valisi Markof duruma müdahale ederek eski başkentin müftüsüz kalamayacağını vurgulayıp, Selvi Müslümanlarının iddialarının aksine, Tırnova bölgesinde Müslüman nüfusun ikibuçuk kat daha fazla olduğunu belirtmiş ve sonuç olarak eğer karar Tırnova Müslümanları lehine onaylanmazsa, Müslümanların kitle halinde bu bölgeden göç edeceklerini ileri sürmüştür.[170]

Selvi Müftülüğü konusu bir çözüme kavuşturulamayarak uzayıp gitmiştir. Bu olumsuz gelişmelerde dönemin milletvekillerinin de etkisi olmuştur.[171] Millet Meclisinin güz dönemi üçüncü oturumunda Selvi konusu tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Bakanlar Kurulu 21.03.1882 tarihinde Tırnova ile Selvi sancaklarında ikamet eden Müslüman nüfusun sayımını yaptırmak zorunda kalmıştır. Yapılan sayım sonuçlarına göre Tırnova sancağında 42 172, Selvi sancağında ise 16 175 Müslüman yaşadığı tespit edilmiştir. Sayım sonucunu gören Bakanlar Kurulu, Selvi Müftülüğünün kapatılıp, Tırnova Müftülüğünün kalmasını kararlaştırmış ve karar onaylanmak için meclise gönderilmiştir.[172] Mecliste tekrar gündeme gelen konu, yine herhangi bir sonuca bağlanamayarak, durumun bir defa daha incelenmesi, değerlendirilmesi ve rapor edilmesi için Hariciye ve Mezahip Bakanı görevlendirilmiştir. Bakan Balabanov, Prens'e müracaat ederek 28.07.1882 tarihli ve 547 numaralı prens iradesinin geçersiz sayılmasını ve müftülüğün tekrar Tırnova'da kalmasını teklif etmiştir. Bakan'ın, Prens'e sunduğu bu teklif rağbet görmemiştir.[173] Teklifin kabul edilmemesinde liberallerin de etkisi olmuştur. Çünkü liberaller müftülüğün Selvi'de kalmasını

[169] İsmail Cambazov, *a.g.e*., s. 129; Konstantin İreçek, *Bılgarski Glas*, Plovdiv, 1930, c. I, s. 432; Jorjeta Nazırska, *a.g.e*., s. 16-17.
[170] TsDA, f. 173k, op. 1, a.e. 69, l. 8; *Dırjaven vestnik*, S. 49, 10.05.1883.
[171] Jorjeta Nazırska, .*g.e., s.* 16.
[172] İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 129.
[173] TsDA, f 173k, op. 1, a.e. 69.

desteklemişlerdir. Prens'e fikrini kabul ettirememesine rağmen bakan Balabanov, kapalı olan Tırnova Müftülüğüne bütçeden ödenek ayırmıştır. Durumun kendi aleyhlerinde geliştiğini gören Selvi Müslümanları, mecburi bir şekilde müftülüğün her iki bölgede de kalmasını teklif etmişlerdir.[174] Bu gelişmeler karşısında hükümetin de bu konuda izlediği siyasette değişikliğe gidilmiştir. Yapılacak olan genel seçimlerin arifesinde Tırnova Müftüsü seçilmiş, Selvi Müslümanlarına ise seçimlerden sonra cevap verileceği hükümet tarafından vaat edilmiştir. Fakat seçimlerden sonra işbaşına gelen yeni bakan İliya Tsanov, bilinçli olarak Selvi Müslümanlarının isteklerini IV. Olağan Halk Meclisine sunulan Müftüler Kanunu Tasarısının kabulüne kadar ertelemiştir.[175] Kasti yapılan bu erteleme, Selvi Müftülüğü sorununun da son noktası olmuş, böylelikle uzun süren tartışmalara son konulmuş ve Müftülük Tırnova'da kalmıştır.[176]

Selvi ile Tırnova Müslümanları arasında yaşanan zorlukların bitmesiyle birlikte, liberal Tsankov ve Karavelov hükümetleri yeni bir skandala imza atarak, devletin, müftülerin dinî ve hukukî yetkilerine müdahale uygulamasına devam etmişlerdir. 1884 yılı Haziran ayında yapılacak olan IV. Olağan Halk Meclisi ile ilgili olarak Tsankov Hükümeti üç müftüyü görevden almıştır. Her üç müftünün azli için ortaya atılan iddialar birbirinden farklı olmuştur. Rusçuk müftüsü Hafız Şahab Efendi 1881 yılında "kanunsuz" tayini ve muhafazakâr görüşleri olduğu iddia edilerek azledilmiştir. Onun yerine Nisan 1884 yılı seçimlerinde kanuna karşı saygı ve tarafsız olduğu ve liberal görüşleri olduğu ileri sürülen Duştubaklı (Dişbudaklı) Ahmet Efendi Rusçuk Müftüsü olarak göreve başlamıştır.[177] Birçok yerleşim yerinde olduğu gibi Rusçuk'ta da müftülük sorunları bukadarla kalmamıştır. İlerleyen dönemlerde de bu tür

[174] İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 129.
[175] TsDA, f 173k, op. 1, a.e. 69.
[176] TsDA, f 173k, op. 1, a.e. 69.
[177] Rusçuk müftüsü Osman Nuri Efendinin azli hakkında toplanan imzaların bir kısmının sahte olduğu daha sonra yapılan tahkikat ile anlaşılmış ayrıca halkın bir kısmı da ne sebeple imza attıklarını bilmeden cehalet sebebiyle, Osman Efendi'nin azli hakkındaki belgeyi imzalamışlardır., BOA, Y.PRK. AZJ, 37/55; BOA, A.MTZ 04, 113/6; *Dırjaven vestnik*, S. 51, 09.06.1884.

acı olaylar devam etmiştir.[178] Alenen yapılan haksızlık sonucu tayin edilen Şumnu Müftüsü Ahmet Salih Efendi hastalığını sebep göstererek kendi isteği ile görevinden ayrılmıştır.[179] Silistre Müftüsü hafız Bilal Efendi'nin görevden alınması, devletin daha fazla gayret sarf etmesini gerektirmiştir. Halk tarafından müftü aleyhinde hazırlanan şikâyet dilekçeleri ve bu dilekçelerde müftünün "fitnecilik ve liyakatsizlikle" suçlanması sonucu, Bilal Efendi'nin isteği dışında iki ay mecburi izne çıkarılmıştır. Seçimlerden sonra Bilal Efendi'nin yerine tayin edilen Salih Efendi halk tarafından, devletin kendilerine verdiği destek için büyük şükranla karşılanmıştır.[180]

5. Sofya Müftülüğü'nün Kapatılması

Selvi Müftülüğü'nün kapatılmasından sonra Tsankov hükümeti ve taraftarları, Sofya'da ikamet eden Müslümanların göç ettiğini bundan dolayı Sofya'da müftülüğe gerek kalmadığını iddia etmişlerdir. Bu iddialar doğrultusunda 1884 yılı Mayıs ayında Sofya Müftülüğü de kapatılmıştır.[181] Bu sırada durum sadece müftülüğü kapatmakla kalmayıp, seçimle ilk defa müftü olarak iş başına gelen Hafız Sadullah Efendi hakkında da asılsız iddialar ortaya atılarak karalama kampanyası yürütülmüştür.[182] Gerilen ortam İstanbul ile Sofya arasında karşılıklı nota verilmesine sebep olmuştur. Olay basın tarafından da yakından takip edilmiştir.[183]

Bütün skandallara rağmen hükümetin kararlı hareketleri ortamı daha da germiştir. *Sredets* gazetesine göre müftü azillerinin sebebi siyasi bir adımdır, aynı gazeteye göre diploma sahibi olmayan insanların da bu makamlara getirilebileceği bildirilmiştir.[184] Olayın epey bir boyut kazandığına dikkat çeken Çek asıllı Konstantin İreçek'in de fikir beyan etme

[178] BOA, Y. PR K.AZJ, 37/55.
[179] *Dırjaven vestnik*, S. 51, 09.06.1884.
[180] *Sredets*, S. 26, 13.06.1884; *Sredets,* S. 39, 28.07.1884; Jorjeta Nazırska, *a.g.e*., s. 17.
[181] *Sredets*, S. 30, 27.06.1884; S. 35, 14.07.1884; Jorjeta Nazırska, *a.g.e*., s. 17; İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 130.
[182] *Sredets,* S. 30, 27.06.1884; *Sredets,* S. 35, 14.07.1884; Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* s. 17.
[183] BOA, A.MTZ 04, 114/27.
[184] *Sredets*, S. 20, 23.05.1884.

hissi duymasından anlayabiliriz. İreçek: *"Balabanov, Sofya Müftüsü Sadullah'ı azletti ve Sofya Müftülüğünü kapattı. Bunu niçin yaptığını bilmiyorum. Nereden bakarsan bak, bu bir siyasi düşüncesizlik. Sadullah Efendi iyi Bulgarca biliyordu. Müftülükler her yerde kapatılmış olsa da birçok sebep yüzünden Sofya'da elimizin altında iyi bir Türk'ün bulunması gerekiyordu"*[185] şeklinde görüş bildirmiştir. Muhafazakâr görüşlü Oteçestvo (Vatan) gazetesi de, bu girişimi seçimleri kazanmak adına yapılan yanlış ve kötü bir işlem olarak değerlendirmiştir.[186]

Basında hükümeti eleştiren yazılarla birlikte, destek veren yazılar da yer almıştır. İlginç olan hükümetin bu akıl almaz ve kanun tanımaz tavrına yazılarıyla destek veren kişinin de Türk olmasıdır. *Tarla* gazetesinin sahibi Ali Yusuf, hükümet taraftarlığı ile bilinen *Sredets* gazetesinde Sofya Müftülüğü'nün kapatılmasıyla ilgili bir yazı yazmıştır. Yazısında hükümetin aldığı kararı desteklediğini, çok doğru ve isabetli olduğunu söylemiştir. Konuyla ilgili Osmanlı basınında çıkan haberlere cevap vermeye gerek olmadığını iddia eden Yusuf Ali ancak bazı Avrupa gazetelerinden konuyla ilgili yazıların yayınlanmasını istemişlerdir. Yusuf Ali, Türkler ve Bulgaristan Müslümanları hakkındaki olumsuz görüşlerini bukadarla da sınırlamamıştır. Ona göre, Sofya Müftülüğü'nün kapatılmasına üzülen hiçbir Türk yoktur. Tam aksine Türkler eski Sofya Müftüsü'nden şikâyetçidirler, bu yüzden onu görevden alan hükümete teşekkür etmişlerdir. Yusuf Ali, Şumnu ve Rusçuk Müftülerinin azledilmelerini de olumlu bulmuş, hatta o bölgelerdeki Müslümanlar da bu azillerden dolayı hükümete teşekkür etmişlerdir.[187]

Osmanlı Devleti, Sofya Müftülüğü'nün kapatılmasına çok sert tepki göstermiştir.[188] Bu doğrultuda Bulgar Devleti'ni Berlin Antlaşması'nı ve kendi yasalarını çiğnemekle

[185] İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 130; Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* s. 17.
[186] *Oteçestvo,* S. 40, 28.07.1884.
[187] *Sredets,* S. 30. 27.06.1884.
[188] *Sredets*, S. 30, 27.06.1884; *Sredets,* S. 35, 14.07.1884; Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* 17.

suçlamıştır.[189] Suçlamaların bir kısmı ile de Türkler üzerinde sindirme politikası güdülmeye çalışılmıştır. Osmanlı basını, Türklerin korkutulduğunu ve bu yüzden müftülüklerin kapatılmasına veya yeni müftü seçilmesine karşı çıkmadıklarını bildirmiştir. Osmanlı Devleti, ayrıca Bulgar hükümetini Şeyhulislam tarafından tasdik edilmemiş kişileri müftü olarak tayin ederek kanunsuzlukla suçlamıştır.[190]

Tsankov hükümeti, Osmanlı Devleti'nin büyük gayret ve çabalarına rağmen, Bulgaristan'da Müftü sorunu olmadığını savunmuş[191] ve ortamın bilinçli olarak İstanbul tarafından gerginleştirildiği de yine Bulgar hükümeti tarafından iddia edilmiştir.[192]

Bütün bu gelişmeler ışığında Dragan Tsankov hükümeti, ortamı sakinleştirmek yerine, Müslümanlardan gelen sinyaller üzerine Berkofça Müftülüğü'nü denetlemiş, Hacıoğlu Pazarcık, Razgrad, Tırnova, Vraca ve Pravadi müftülerinin değiştirilmeleri için de seçim hazırlıklarına başlanmıştır.[193] Bu esnada iktidar değişikliği gerçekleşmiş ve Tsankov hükümeti idareyi kaybetmiştir. Başbakanlık koltuğuna oturan Petko Karavelov'da halefi gibi idareye gelir gelmez ilk işi bazı bölge müftülerini değiştirmeğe girişmiştir. Bu çerçevede Tırnova Müftüsü olarak İbiş Aliev, Razgrad Müftüsü Olarak H. Süleyman Nurullov, Hacıoğlu Pazarcık Müftüsü olarak İsmail Efendi, Vidin Müftüsü Olarak Ziya Efendi ve Osmanpazarı Müftüsü olarak Hafız Ali Osmanov görevlendirilmişlerdir.[194]

Hariciye ve Mezahip Bakanı İliya Tsanov, görevine başlar başlamaz halk meclisine müftüler kanunu tasarısını sunmuştur.[195] Kanun tasarısının sunulmasına rağmen, var olan

---

[189] *Beşinci bend: Bulgaristan'da hukuk-i umumiyenin esası âtide muharrer maddelerder ibaretdir Bulgaristan'da ihtilaf-ı din ve mezheb hiç kimse içün hukuk-i milliye ve politikiyeden istifadede ve hidmet-i umumiye ve memuriyet ve şerefine nailiyetde veya her nerede olur ise olsun icra-yı hırfet ve sanatde naehil tutulmaglıa ve mahrum edilmegliğe sebeb addolunmıyacaktır",* Nihat Erim, *a.g.e.,* s. 407.
[190] BOA, Y. A. HUS, 314/52; *Sredets,* S. 30, 27.06.1884; *Sredets,* S. 35, 14.07.1884.
[191] BOA, Y. A. HUS, 473/106.
[192] İsmail Cambazov, *a.g.e*., s. 130.
[193] *Dırjaven vestnik*, S. 77, 28.08.1884; *Dırjaven vestnik,* S. 99, 27.10.1884; Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* s. 18; İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 130;
[194] *Dırjaven vestnik,* S. 77, 28.08.1884; *Dırjaven vestnik,* S. 99, 27.10.1884.
[195] Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* s. 18.

geleneklere ve normatif hükümlere uyulmayacağı da belli olmuştur. 1884 yılında Köstendil Müftü seçimleri esnasında yapılan hatalardan dolayı, sancakta üç müftülük oluşmuştur.[196] Aynı yılın Aralık ayında müftü azilleriyle ilgili yeni bir girişim ortaya çıkmıştır. Yeni seçilen Silistre Müftüsü Salih Efendi, taassup, cehalet, Tsankov hükümetini destekleme ve yeni hükümeti eleştirdiği suçlamalarına maruz bırakılmıştır.[197] Ayrıca yeni hükümetin Müslümanların inancını ellerinden alacağı suçlamasında bulunması ve şehirde mevcut olan vakıfların listesini bildirmemesi, kadılık yetkilerinin alınmasına yaptığı şikâyetler, Sofya ile yapılan yazışmalarda uygunsuz kelimeler kullanması da azledilmesine neden olan sebepler arasında gösterilmiştir. Salih Efendi'nin yerine getirilecek yeni müftü için çalışmalar sessiz ve gizli bir şekilde yürütülmüştür. Sancak valisi ortamın sakinleşmesi için yeni müftü seçiminin en kısa zamanda yapılmasını teklif etmiştir. Bakanlık, seçimlerde olabilecek muhtemel bir başarısızlığı yaşamamak için Mayıs 1885 yılına kadar beklemeyi tercih etmiştir. Bu dönemde yapılan anket sonuçlarından hareket eden hükümet, Salih Efendi'yi görevinden uzaklaştırmış, Haziran ayında da hükümet taraftarı ve onay almış güvenilir bir kişi göreve getirilmiştir.[198]

1885 yılında Tırnova Müftüsü Tevfik Efendi de görevinden alelacele alınmıştır. Aynı zamanda yarı resmi gazete olan "*Tırnovska Konstitutsiya"(Tırnova Anayasası)* gazetesi, Osmanpazarı Müftüsü Hafız Ali Osman Efendi aleyhinde yazılar yayınlamaya başlamıştır. Hafız Ali Efendi, Müslümanların devlet dairelerine girerken erkeklerin feslerini, kadınların da başörtülerini çıkarmalarına razı olmamalarını istemek ve kadı mahkemelerinin yetkilerinin daraltılmasına rıza göstermemekle suçlanmıştır.[199]

[196] *Dırjaven vestnik*, S. 58, 11.06.1885; *Dırjaven vestnik*, S. 73, 18.07.1885.
[197] Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* s. 18; İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 130.
[198] *Dırjaven vestnik*, S. 58, 11.06.1885; *Dırjaven vestnik*, S. 73, 18.07.1885; Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* s. 18-19.
[199] *Dırjaven vestnik*, S. 50, 23.05.1885; İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 131; Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* s. 18.

Hariciye ve Mezahip Bakanlığı diğer taraftan hiç kimseye danışmadan ve sormadan lâyık olduğunu düşündüğü bir şahsı Sofya Müftülüğüne tayin etmiştir.[200] Bakan İliya Tsanov'a göre hükümet, Müslüman dinî liderlerine maaş ödediğine göre, onların seçiminde hükümetin belirli bir denetim yetkisine sahip olması gerektiğini iddia etmiştir.[201] Bu açıklama yerli Müslüman halk arasında geniş protestolara sebep olmuştur. Birçok bölgeden Sofya'daki yabancı elçiliklere şikâyet mektupları gönderilmiştir. Bütün girişimlere rağmen sonuç değişmemiştir. 1885 yılının Ocak-Nisan ayları arasında Osmanlı Hükümeti tarafından gönderilen protesto notaları Bulgar Hükümeti tarafından daha sert bir şekilde karşılanmıştır.[202] Bakan İliya Tsanov, Nihad Paşa'nın Müslümanların isteklerini destekleyerek Bulgaristan Devleti'nin iç işlerine karışma hakkının olmadığını ve müftü olarak kimin tayin edileceğini de belirleyemeyeceğini söylemiştir. Ayrıca Hariciye ve Mezahip Bakanlığı'nın notasında müftülerin seçimiyle ilgili tek yetkili merci Bulgaristan Prensliği olduğu bildirilmiştir.[203] Müslüman halka karşı herhangi bir dinî kısıtlamanın söz konusu olmadığı, tam tersine Müslümanların dinî hürriyete sahip oldukları ve İstanbul'daki Meşihat makamı ile ilişkilerinin engellenmediği de ifade edilmiştir.[204] Hükümet aldığı kararlarından dönmemiş, Sofya Müftülüğünün kapatılması durumunda da hükümetin politikasında değişiklik olmamıştır.[205] Sofya'da Müftülüğün açılmasına kesinlikle karşı çıkan hükümet, sadece Köstendil'de müftü vekilinin bulunmasına olumlu bakmıştır.[206]

Bununla birlikte bu devrede Müftülerle ve müftülük kurumuyla ilgili olumsuz gelişmelerin yalnızca bunlardan ibaret olmadığını, çok sayıda ve farklı örneklerden söz etmenin mümkün olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Nitekim iktidara gelen hemen her

[200] "*Bulgarların tanzim ve ilan etmiş oldukları idare-i ruhaniye-i islamiye nizamnamesi ahkamına istinaden İslimiye ve Bergoz sancakları müftülerini azl ve tebdîl ve Sofya'ya Pazarcıklı ve Bulgar meclûbi olmakla meşhur Osman Efendi namında birini müftü tayin eyledikleri gibi…"* BOA, İ.MTZ 04, 14/868.
[201] Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* s. 18-19.
[202] İsmail Cambazov, *a.g.e*., s. 131.
[203] İsmail Cambazov, *a.g.e*., s. 131.
[204] BOA, DH.MKT, 469/35; BOA, A.MTZ 04, 33/33.
[205] BOA, A.MTZ 04, 114/27.
[206] TsDA, f. 321k, op. 1, a.e. 57, l. 217-221.

hükümetin müftülere destek vermek yerine onları kendi siyasi emellerine alet etmeye çalışmıştır.[207] Hafız Hasan Sani, Bulgaristan'da görev yapmaya çalışan müftülerin duçar oldukları durumunu bir yazısında çok güzel ifade etmiştir:

"Fil vaki bundan yirmi sene mukaddem buralarda da bilâd-ı Osmani'de olduğu gibi müftü başka naip başka idi, sonra hükümet müftü unvanı tahtında yalnız müftüleri bırakmıştır.

Bulgaristan Müftüleri, hükümet-i mahalliyenin kendilerine nikâh, talak, vasiyet, veraset ve vesâyetten ibaret olan beş madde üzerine verdiği hakk-ı salahiyet dairesinde icra-i hüküm ve kaza iden hâkim ve kadılardır. Fetva vermek umur-ı evkafa nezaret etmek de vazifeleri dâhilindedir. Bunu izah etmekten maksadım bizim müftülerimiz yalnız fetva vermekle me'mur ve mükellef değillerdir. Hükümetçe mevki-i icraya konur i'lam verebilirler. Malumdur ki yalnız fetva vermekle, usul ve şeraiti dâhilinde icrayı muhakemeden sonra i'lam vermek bir değildir. Bunun için hükümet-i seniyye hâkimlere ayrıca bir Nüvvab mektebini tesis etmiş ve onlara bazı fenler öğretip müftülerden fazla malumat edindirmekle mükellef kılmıştır. Demek ki müftülerimizin zülcenaheyn olması lazım gelir. Fazla olarak Bulgaristan müftülerinden bir de reis-i ruhanilik (reis-i İslam) sıfatı vardır ki bu, şahsın ehemmiyetine, müftünün dirayet ve niyasetine göre menafi-i İslâm nokta-i nazarından haiz-i ehemmiyettir. Mesela zeki ve fatîn bir müftü bulunduğu memleket ahalisine karşı icra edilen bazı nâ-bicâ hareketlerden dolayı reis-i ruhani sıfatıyla teşebbusatta bulunur ve teşebbusatı da hasen suretle kabul ve semeredâr olur. İş bu taadât eylediğim vazife her nekadar beş madde hüküm ve kaza, evkafa nezaret bir de reis-i ruhanilik sıfatıyla teşebbüs olacak işlerden ibaret olmakla mahdud, muhiti küçük gibi görünürse de had zatında pek yüksek bir mevki olduğu şüpheden azadedir.

[207] BOA, A.MTZ 04, 114/27; BOA, DH.MKT, 469/35.

Fakat heyhât ki şimdiye kadar ne bir istediğimiz gibi sıfat-ı lâzımeyi câmi müftü bulabiliyor ve ne de bulsak bile intihab ve tayinine muvaffak olabiliyorduk.

Birincisi: Şimdiye kadar müftülerimizin maaşları bir jandarma maaşı kadar, sancak müftülerin yüz frank en kabadayısı yüzyirmibeş frank idi, kaza müftülerinin ise çoğu altmış frank raddesinde idi.

İkincisi: Şimdiye kadar müftülerimizin azil ve tayinleri meşrutiyete sığmaz bir tarzda olduğundan ileri gelmekte idi.

Cidden Bulgar komşularımız bizi bu konuda pek ezmişlerdir. Otuz seneden beri İslâmların şayân-ı tebcîl ve tazîm olan iş bu mevki-i aliyesini ne gibi eşhas işgal etmiş olduğunu bilseniz hayret etmez ağlarsınız!

Bizim müftülerimiz bu güne kadar Bulgaristan Mezahip Nezareti tarafından nasb olunur ve yine o mevkiden azledilirlerdi. Denebilir ki, bu her yerde böyledir. Evet! Böyledir. Fakat bir Bulgar nazırı bir müftünün müftülüğe olan ehliyet ve iktidarını nereden bilir? Bilse bile o memleket ahalisinin göstereceği bir zatın ehil olduğunu anlar da ona göre nasb ve tayin eder sonra da kanun dairesinde şikâyette bulunurlar da eğer şikâyetleri azlini mucip ise azledilir. Buna kimse bir şey diyemez Bulgaristan'da bir defa üç beş büyük kasaba müftülerinden başka intihap olunur müftü yoktur. O üç beş büyük kasaba da dahi bazen intihap olunur bazen de üç sene beş sene müftü intihapsız müftülük yapar dururdu. Müftüleri tayin ettirmek sırf mensup olduğu memleket mebuslarına terk edilmiş idi. Bir kabine değişip mebus intihabı verildi miydi? Mebus nâmezdlerinin İslamlar üzerinde ilk yapacakları iş müftüyü azlettirip her kim olursa olsun kendi partisinden birini müftü tayin ettirmek ve o suretle partizanlığını icra etmek olurdu. Eğer mebus müftünün azlini kendi intihabının sonuna bırakır da müftü kendisine yardım etmezse yine azlettirirdi. Demek ki şimdiye kadar Bulgaristan'da müftüler müftü değil birer partizan aleti imişler. Buna hiç şüphe olmasın

çünkü Bulgaristan'da mevcut olan otuz dört otuz beş müftüden beş tanesi istisna edilirse otuz tanesi köy imamları ile köy hocalarından ibaret çıkar ki bunlar, ne o beş madde üzerine icra-i hüküm edebilirler ne de umûr-ı evkafa akıl erdirebilirler. Reis-i İslâm gibi hukuk-ı İslâm'ı aramak ise bunlardan esasen pek uzaktır. Bunun için Bulgaristan'ın pek çok yerlerinde i'lâmât-ı şeriyye sırf Bulgarca olarak verilmekte idi. Bunu …(iyu). Bilmelidir ki müftülerimizin şu suretle nasb ve tayinlerinde bir kasd-ı siyasi gözetilmekte idi. O maksad-ı siyasiyenin de ne olduğu azıcık tefekkürle zannederim ki bulunur. Bir milletin başına cahil bir reis getirmek o milleti cehalet içinde yuvarlandırmanın en birinci planıdır. Biz müftülerimize teadâd eylediğimiz maddelerden ziyade imtiyaz istemiyoruz. Nitekim 2 Nisan 324 tarihinde iki hükümet hariciye nazırları yani Rifat Paşa ile Liyapçev beyninde imza edilen protokolde bir fazlalık görünmüyor. Çünkü bir millet-i hâkime mahkûm milletlere bundan ziyade imtiyaz verecek olursa millet-i hâkime ile millet-i mahkûme fark edilemez. Biz bunu her yerde böyle görmek isteriz. Yalnız bizim arzumuz şimdiden sonra olsun bizi intihaplarımızda serbest bırakmaktır.

Gelelim protokol mucibince nasb ve tayin olunacak müftülere: protokolde Bulgaristan hükümeti kendi menafini lâyıkıyla gözetip kabul ettirmekte muvaffak olmuştur. Bir kere müftülerin Bulgar tebaasından olmak lüzumu protokole derc edilmiş. Bu, o kadar gayri makul görülmez, fakat müftülerin azil ve nasbları mezahip dairesinden teşekkül edecek bir komisyon vasıtasıyla yine ministıra (bakana) bırakılıyor. Biz bu azil ve nasbı ancak Sofya Müftüsünün taht-ı riyasetinde olacak bir komisyonun delâletiyle olmasını bekliyorduk. Sofya Müftüsü mezahip nezaretinden in-ikad edecek komisyonda bir azâ gibi görünüyor.[208]

Hafız Hasan Sani'nin de dediği gibi müftüler devletin ve hele de milletvekillerin ellerinde birer kukla olmaktan kurtulamamışlardır. Devletin müftüleri bu şekilde

[208]Hafız Hasan Sani, *Sırat-ı Müstekîm*, S. 85, 8 Nisan 1326.

kullanmasının nedenlerinden birisi de, ekonomik olarak çok zor durumda bırakılan Müslüman topluluğunu daha kolay kontrol etme isteği omuştur.[209]

B. 1885-1908 YILLARI ARASINDA BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARININ DİNÎ İDARESİ

1. 1895 Tarihli Muvakkat Talimatnâme

1885-1895 yılları arasında gerek Bulgaristan yöneticileri gerekse Müslümanlar tarafından, Müslümanların Dinî İdarelerine ilişkin pek çok tasarı hazırlanmış ise de bunların, çok azı müstesna kanunlaşıp yürürlüğe konulmamışlardır.[210]

1895 yılında ise Bulgar Hükümeti, Müslümanların Dinî Yönetimlerine ilişkin *"Müslümanların Dinî İdarelerine Dair Muvakkat Talimatnâme"* adıyla geçici bir düzenleme yapıp yürürlüğe koymuştur.[211] Talimatnâme, Prenslik döneminden beri, Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların dinî yönetimleri konusunda uygulamaya konulan düzenlemeler içinde belki de en önemli ve en kapsamlı[212] olması ile birlikte, 1919 yılına kadar yürürlükte kaldığı için en uzun ömürlüsü de olmuştur.[213] Ayrıca bu talimatnâme Bulgar Meclisi'nde kabul edilmeksizin doğrudan hükümet kararnamesi ile Prens'in onayına sunulmuştur.[214] Talimatnâme esas itibarıyla 3 bölüm ve 33 maddeden oluşmaktadır.[215]

İttifak gazetesinin 60. sayısında yayımlanan talimatnâmeye biz de tezimizde yer verdik:

---

[209] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 188.
[210] H. Mehmet Günay, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dinî Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı (1878-1945),* İstanbul, 2006, s. 28; Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 174.
[211] TsDA, f. 166k, op. 1, a.e. 863.
[212] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 179.
[213] TsDA, f. 166k, op. 1, a.e. 863.
[214] H. Mehmet Günay, *a.g.e*., s. 29.
[215] TsDA, f. 166k, op. 1, a.e. 863.

Geçen 59 numaralı nüshasıyla vaat edilmiş olan müftü ve mütevellilerin intihabları hakkında yapılmış nizamnamenin bu kere ***merkez Sofya müftülüğünün*** *tercümanı ile kâtibi Mustafa Efendi ile Nevzat Bey tarafından tercüme edilip ve bervechianı derc ve neşre mübaşeret edildi.*

Ministır meclisinin fi 14 Ağustos sene 1895 tarih ve 59 numaralı protokol kararı mucibince ve fi 6 Eylül sene 1895 tarih ve 9602 numaralı hariciye ve mezahip ministrinin inhası üzerine fi 15 Eylül sene 1895 tarihli ve 63 numaralı sâdır olan irade-i hazret-i Prens-i ile tasdik buyurulup ***hükümet gazetesinin fi 26 Eylül sene 1895 tarihli ve 210 numaralı nüshasıyla*** *İslâmların mezhepçe idarelerine dair neşr olunan talimatın tercümesidir.*[216]

2. 1895 Tarihli Muvakkat Talimatnâmenin Getirdiği Yenilikler

1895 tarihli talimatnâme bir kısım yenilikler getirmiştir. Bunlar arasında ilk olarak zikredilmesi gereken, merkezi Sofya şehrinde olan ve Bulgaristan sınırları içindeki bütün Müslümanlar için dinî alanda her türlü durumlarını belirleyen bir "Başmüftülük" kurumunun tesis edilmesidir.[217] 1880 Geçici Nizamnâmesinde de Sofya Müftüsü'nün diğer müftülere oranla fazla maaş alacağı öngörülmüş ise de[218] Sofya Müftülüğü dâhil bütün müftülerin görev ve yetki alanının ancak belirlenen bölge ile sınırlı olduğu belirtilmiştir.[219] Müftülerle ilgili bir yenilik de 1880 yılında yayımlanan nizamnâmede zikredilmeyen müftü vekilleri ile ilgili hükümlerin burada açıklanmış olmasıdır.[220]

---

[216] *Dırjaven Vestnik,* S. 210, 26.09.1895.
[217] TsDA, f. 166k, op. 1, a.e. 863; *Dırjaven Vestnik*, S. 210, 26.09.1895, madde. 2.
[218] *Dırjaven Vestnik,* S. 56, 09.07.1880.
[219] Bununla birlikte Türk matbuatında Sofya Müftüsünden "Merkez Müftü" olarak söz edilmektedir. Mesela bu talimatnâmeyi yayımlayan ittifak gazetesinin takdim yazısında talimatnameyi Bulgarcadan tercüme edenler zikredilirken "Merkez Sofya Müftülüğü tercümanı ile kâtibi…" denilmiştir. Sofya Müftülüğü Başkentte bulunması sebebiyle "Merkez Müftülüğü" adını alması ve diğer müftülere göre biraz daha ağırlığı bulunmasına rağmen Sofya Müftülüğü yukarıdaki talimatın öngördüğü ölçüler içerisinde kalmıştır. Bu itibarla bütün Bulgaristan Müslümanları üzerinde yüksek nezareti olan bir Başmüftülük niteliğinde değildir. H. Mehmet Günay, *a.g.e.,* s. 32.
[220] TsDA, f. 166k, op. 1, a.e. 863; *Dırjaven Vestnik*, S. 210, 26.09.1895, madde. 7. *"mahalli müftülerin inha ve mesuliyetleri tahtında müftü vekilleri Hariciye ve Mezahip Bakanlığının iradesiyle tayin olunurlar ve müftü*

1880 yılı Nizamnâmesinden farklı olarak burada dikkat çeken bir diğer nokta da, Çingenelerin müftü seçimlerinde oy kullanma haklarının olmamasıdır. Nizamnâmenin 4. maddesinde müftülerin ne şekilde seçileceği belirtilirken, maddenin son kısmında not olarak: *"Çingenelerin müftü seçimlerinde oy kullanma hakkı yoktur."* [221] kaydı yer almıştır.

İkinci yenilik de Müslüman topluluğunun organizasyonu ile ilgilidir. 1880 yılı nizamnâmesinde her cami için öngörülen *"Cami Encümenlerinin"* bu talimatnâmede yer almamasına karşılık, burada belirli bir hane sayısına ulaşan yerleşim merkezlerinde daha geniş görev ve yetkileri olan yeni bir organizasyonun, yani Cemaat-i İslâmiyelerin oluşturulması öngörülmüştür.[222]

Talimatnâme, vakıfların idaresine ilişkin de yeni bir düzenleme getirmiştir. Bu da vakıfların yönetiminin Cemaat-i İslâmiyelere devredilmesidir. Bu, esasen çok daha önce Şarkî Rumeli'de tesis edilen ve öteden beri uygulanan bir modelin Bulgaristan'ın tümüne teşmil edilmesinden başka bir şey değildir.[223]

Bu arada talimatnâme, Müslüman azınlığın, dinî açıdan bağlı bulundukları Şeyhülislâm ile ilişkilerini epey kısıtlamıştır. Bulgar idaresine ve siyasetçilerine daha bağımlı hale getirmiştir. Hariciye ve Mezahip Bakanlığı'nın her hususta son merci olarak devrede olduğu açık bir şekilde görülmüştür.[224]

---

vekilleri oldukça beşinci maddede gösterilen sıfatlar (a-Bulgaristan tebası olmak, b-menşur sahibi olması, c-ahlâk ve efal-i hasene sahibi olmak sıfatlarıyla mevsuf bulunmaları lazımdır.

[221] madde. 4.

[222] madde. 14. *"Cevami ve medaris ve sair hayrat ve müberrat ve ibadethane-i İslamiye ile onların mülkleri idarelerine dair lazım olan her bir köyde üç üyeden beş üyeye kadar, kazalar ile sair kasabalarda beş üyeden sekiz üyeye kadar ve sancaklarda yedi üyeden onbeş üyeye kadar mürekkeb birer Cemaat-i İslamiye teşkiş olunur. Azalar mesuliyetleri tahtında aralarından birisini sandık emini olarak seçerler. Müftü veya müftü vekili olan kasabalarda cemaat-i islamiye başkanlığı kendilerinde olur, d,ğer kasabalrda ise seçilen üyelerden birisi müftü tarafaından başkan olarak seçilir".*

[223] madde. 32.

[224] TsDA, f. 166k, op. 1, a.e. 863, Talimatnâmenin 2. maddesinde müftülerin prens iradesiyle atandığı açıkça belirtilmiş (*Bulgaristan'da Prens iradesi ile tayin buyurulmuş bir Başmüftü olup makamı Sofya'dır)* ve kayıtları Sancak Mahkemeleri usulüne uygun olarak yapılmıştır. madde. 4. *(Müftüler intihab hakkı olan İslam cânibinden intihab olunup ve sancak mahkemeleri cinayet davalarında olan muvakkat azâların intihab nizamı usûlüne tevfikan intihabı icra olunur)*

1895 Talimatnâmesinin 26 Eylül 1895'te Resmi Gazete'de yayımlanmasından hemen sonra 10 Ekim 1895'te Osmanlı Sadareti, zikredilen talimatnâmenin bir sûretini Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin merkezi Filibe'de bulunan ve Müslüman halkın meseleleriyle yakından ilgilenmek üzere, özel olarak görevlendirilmiş olan Ali Haydar Efendi'ye gönderilmiştir. Ali Haydar Efendi'nin talimatnâmeyi inceleyip içeriğini Bâb-ı Âlî'ye rapor etmesi istenmiştir.[225] Ali Haydar Efendi, Talimatnâmeyi inceledikten sonra bunun başta müftüleri atama yetkisini Bulgar Prensliği'ne veren ve onların Meşihatla ilişkilerini büyük ölçüde zedeleyen ruhanî kişi ve kurumlara Bulgar idarecilerinin müdahale ve baskılarını büyük ölçüde artıran maddeleri içerdiğini ayrıca pek çok hükmünün de kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir.[226] Bunların hem kendi içinde çelişkiler içerdiği, hem de mevcut antlaşmalarla bağdaşmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine talimatnâme O'nun tenkit ve önerileri ışığında Sadaret'çe kurulan bir komisyon tarafından 1 Şubat 1896'da revize edilip yeniden formüle edilmiştir.[227]

Bu arada Meşihat makamı 24 Kasım 1895'te Sadarete gönderdiği bir yazıda eleştirilerini sıraladıktan sonra, talimatnâmenin Bulgar Meclisi'nde onaylanmadan itiraz edilmesini istemiştir. Aksi halde *Berlin Antlaşması'nın* 5. maddesinde teminat altına alınan hukuk-ı mezhebiyyenin ihlâl edileceği bildirilmiştir.[228] Bu gelişmeler doğrultusunda Osmanlı Hükümeti 30 Ocak 1896 tarihli toplantısında sorunu gündeme getirmiş ve talimatnâmenin yürürlüğe konulmaması için Kapı kethüdasının Bulgaristan Prensliği'ne tavsiyede bulunması kararlaştırılmıştır.[229]

Bulgaristan Prensliği, Osmanlı Hükümeti'nin itirazına rağmen talimatnâmeyi yürürlüğe koymuştur.[230] Nitekim Şeyhülislam Mehmet Cemalettin Efendi, 21 Nisan 1896'da

[225] Osman Keskioğlu, *a.g.e.*, s. 33-34; Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 182.
[226] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 182.
[227] Mehmet Celil, "Müftülükler ve Cemaat-i İslamiyeler" *Rehber,* S. 243, Eeylül 1932, s. 1; Osman Keskioğlu, *a.g.e.*, s. 33; H. Mehmet Günay, *a.g.e*., s. 33.
[228] BOA, A.MTZ 04, 182/38.
[229] BOA, A.MTZ 04, 182/38.
[230] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 183.

Sadaret Makamında gönderdiği yazısında: *"Hükümden iskatına teşebbüs kılınan nizamnâme-i mezkûrun daha şimdiden ve kısmen mevki-i icraya vaz olunduğu ve müftü intihabı ve evkaf-ı İslamiye umuruna müdahale gibi muamelâtta teyakkun edilen mahruzâtın baş gösterdiği, Filibe ve Eski Zağra müftülüklerinden şikâyetlerin geldiğini…"* bildirmiştir.[231]

1899'da Bulgar Hükümeti ile Osmanlı Komiseri, arasında müftülerin Müslüman ahali tarafından seçildikten sonra Bulgar Prensi tarafından onaylanması, bundan sonra da Osmanlı Komiserinin seçilen ve atanan müftüleri, bu makama Meşihatça da tayin edildiklerine dair bir menşur gönderilmesi için Meşihata sunması, müftü vekillerinin ise bizzat müftü tarafından tayin edilip mürasele-i şeriyye (Kadılık belgesi) verilmesi formülünde anlaşma sağlanmıştır.[232] Bunun üzerine 3 Ekim 1899'da müftü seçimleri yapılmış, ancak antlaşmaya rağmen seçilen müftülerin isimleri Osmanlı Komiserine verilmemiştir.[233] Dolayısıyla Meşihat'a da gönderilmemiştir. Bundan sonra pek çok müftü ve müftü vekili keyfi olarak atanmış ve azledilmiştir. Ayrıca 1902 yılında ekonomik gerekçelerle yirmi şer'iye hâkimliğinin faaliyetlerine son verilmiş, 1908'de de Şumnu, Silistre ve Tırnova müftülükleri ile Aydos, Nikopol, Loveç, Karlova, Oryahovo ve Sevlievo gibi müftü vekilliklerindeki bazı memur kadroları da kaldırılmıştır.[234]

Bu olayları takip eden yıllarda Bulgaristan ve Şarkî Rumeli Vilâyeti'nde, müftülerin azledilmeleri veya tayinleri, vakıfların kuruluş amaçlarına hizmet edememeleri, baskı altında tutulmaları, İslâmî kurumların etkinliklerini yitirmeleri gibi konularda Osmanlı Devleti'nin de pasif kalması önemli bir etken olmuştur.[235] Bulgaristan Meclisi'ne seçilen Türk vekillerin birlikte hazırlayıp mecliste Müslüman halkın sorunlarını gündeme getirme girişiminde

[231] BOA, A.MTZ 04, 182/38.
[232] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 184.
[233] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 184; H. Mehmet Günay, *a.g.e.,* s. 34.
[234] H. Mehmet Günay, *a.g.e.*, s. 34.
[235] BOA Y. MTV 252/249.

bulunmuşlardır.[236] Bu girişim neticesinde 28 Kasım 1903'te 12 Müslüman milletvekilinin imzasını taşıyan lâyiha meclise sunulmuş ve okunmuştur. Bu lâyihada müftüler konusunda da bazı düzenlemeler önerilmiştir bunların şu şekilde sıralanması mümkündür:

1. Bulgaristan dâhilinde bulunan sancak ve kaza müftülerinin ve müftülere *reva görülen muamelelerin meni ve defiyle badema ahkâm-ı şer'iyye ve usûl ve âdât-ı İslamiyemize riâyet olunması.*

2. Sancak ve kaza müftülerinin maaşlarının artırılması.

3. Şer'i mahkemelerde genellikle İslâmî konular ele alındığından müftülerin maiyetlerindeki memurların Müslüman olması.

4. Müslüman çoğunluğun olduğu her kaza merkezinde müftü bulunmadığından, miras nikâh ve talak gibi şer'i sorunların yerinde çözülmesi için seyyar müftülerin hükümetçe onaylanması.

5. Cami ve Tekke gibi yerlerin onarılması için Prensliğin Hariciye ve Mezahip Bakanlığının bütçesine her yıl en az yüzbin frank ödenek konulması.

6. İslâm okullarının ders programlarının belirlenmesi ve gerekli reformların yapılması için Maarif Bakanlığında iki İslâm müftüsünün görevlendirilmesi.

7. Prensliğin ve yerel hükümetlerin el koydukları cami, mescit, tekke ve bunlara ait eşyanın Evkaf-ı İslâmiye'ye teslim edilmesi.[237]

Müftüler konusu Bulgaristan Meclisi'nde gündeme getirilmesine ve sorunun Müslümanların lehine çözülmesi için önerilerde bulunulmasına rağmen, Bulgar Prensliği, kendisine yandaş müftü atamalarına devam etmiştir. Osmanlı Hükümeti, Bulgaristan

[236] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 185.
[237] BOA, Y.MTV, 252/249; BOA, Y.EE, 136/9; BOA, Y.MTV, 253/33; BOA, A.MTZ 04, 107/60.

Komiserliği aracılıyla soruna çözüm bulmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Bulgaristan uzun süre planladığı bağımsızlığını, 5 Ekim 1908'de hayata geçirmiş ve Osmanlı Devleti'nden ayrılarak, ulus devlet olmuştur. Prens Ferdinand da Çar unvanını almıştır.[238]

3. Müftülerin Maaşları

İncelediğimiz bu dönemde müftülerle ilgili zikredilmesi gereken konulardan birisi de Müslüman din görevlilerine ödenecek maaş konusudur. Müftülükler, Bulgar Devleti'nin resmi kurumu olarak addedilmişlerdir. Bu kurumlarda görev yapan müftüler de devlet görevlisi sayılmışlardır. Bundan dolayı kendilerine devlet tarafından maaş ödenmiştir. Bulgaristan, otuz yıl, Osmanlı Devleti'ne vergi veren bir Prenslik olduğundan, burada görev yapan müftüler de İstanbul'daki Şeyhülislam'a ve Meşihat makamına bağlanmışlar, bu bağlılığın bir göstergesi olarak Meşihat tarafından da müftülere belli miktarda maaş ödenmiştir.[239]

Kaynaklardaki mevcut bilgilere göre, Bulgaristan ile Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin birleştiği 1885 yılına kadar Bulgaristan Prensliği'nde ve Şarkî Rumeli Vilâyeti'nde 14 müftü ve 25 müftü vekili görev yapmıştır. Bu dönemi inceleyen eserlerde müftü sayısının 12, müftü vekili sayısının da 25 olduğu zikredilmiştir.[240] 1880 yılı Geçici Nizamnâmesi'nde ismi zikredilmeyen ancak atama yapılan Köstendil ve Silistre müftüleri de dâhil edilince müftülük sayısı 14 olmaktadır.[241] Prenslik döneminin sonlarında müftülük sayısı 30 ile 40 arasında değişen rakamlara ulaşmıştır.[242]

1880 Geçici Nizamnâmesinde belirtildiği üzere Bulgaristan, müftülerin maaşlarını ödemeyi kabul etmiştir.[243] Sofya Müftüsüne yıllık 3000 frank, diğer sancak müftülerine ise

[238] Kemal Yakut, Meral Bayrak(Ferlibaş), *a.g.m.* s. 340; İsmail Cambazov, *a.g.e.*, s. 190; H. Mehmet Günay, *a.g.e.*, s. 16-17; A. Popovic, *a.g.e.*, s. 73.
[239] BOA, A.MTZ 04, 113/6.
[240] A. Popovic, *a.g.e.*, s. 75.
[241] *Dırjaven Vestnik*, S. 56, 09.07.1880.
[242] Ömer Turan, *a.g.e.* s. 187; H. Mehmet Günay, *a.g.e.*, s. 34.
[243] *Dırjaven Vestnik*, S. 56, 09.07.1880.

yıllık 2000 frank maaş bağlanmıştır.[244] Müftü yardımcıları için ise 60 ile 100 frank arasında değişen bir meblağ ödenmiştir.[245] Bulgaristan devletinin müftü maaşlarını ödemeyi kabul etmesi her nekadar olumlu görünse de, idareye gelen hükümetler durumdan istifade ederek mümkün mertebe gelişmeleri kendi lehine çevirmişlerdir. Bu çerçevede iktidara gelen hükümetler müftülere manevi baskılardan başka, maddî baskı uygulamaktan da geri kalmamışlardır.[246] Nitekim müftülerin maaşları kasti olarak iki-üç ay geciktirilerek ödenmeye başlanmıştır. Maaşlar sadece geciktirilmekle kalmayıp, maalesef iktidarın iradesine göre bazen yükseltilmiş bazen de azaltılmıştır. 1884 yılında Petko Karavelov hükümeti zamanında Sofya Müftüsünün maaşı kesilmiş, Pravadi, Hacıoğlu Pazarcığı, Osmanpazarı, Rusçuk ve Varna müftülerinin maaşları ise azaltılmıştır.[247] Yeni tayin edilen ve hükümet taraftarı olan Şumnu, Silistre ve Tırnova müftülerinin maaşlarına ise zam yapılmıştır.[248]

Burada dikkate şayan bir başka konu da Müslüman ve Hıristiyan din adamlarının aldıkları maaşların miktarıdır. Nitekim Bulgar Ortodoks Kilisesi görevlilerinin maaşları ile kıyaslama yapıldığında aralarında büyük fark bulunduğu görülmektedir. Hıristiyan din adamları bir bakan düzeyinde maaş alabilirken, müftüler 3-4 kat daha az maaşla yetinmek zorunda kalmışlardır.[249] Müftülerin devlet görevlisi olarak taşraya gönderildiklerinde harcırahları da ayrıca verilmiştir.[250] Yol ve kira bedeli olarak müftü maaşlarının %20'lik kısmı esas alınmıştır. Zaten düşük maaş alan müftülerle Hıristiyan din adamları arasındaki maaş farkı kesinlikle mukayese edilemeyecek derecelerdedir. Zorluk üzerine zorluk çıkarmaya devam eden hükümet, müftü maaşlarını bütçeye almış olmasına rağmen

---

[244] 1880 yılı Müslümanların, Hıristiyanların ve Yahudiler'in Dini idarelerine Dair Geçici Nizamnâme, madde. 35; *Dırjaven vestnik,* S. 56, 09.07.1880.
[245] Aleksandre Popovic, *a.g.e.,* s. 75; Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan'da Müftülükler ve Şeriyye Mahkemeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. XXVII, Ankara, 1998, s. 214.
[246] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 188.
[247] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 188.
[248] TsDA, f. 173k, op. 1, a.e. 69, l. 18-19.
[249] *Dırjaven vestnik,* S. 21, 25.02.1882; *Dırjaven vestnik,* S. 89, 29.09.1884; *Dırjaven vestnik,* S. 105, 15.11.1884
[250] *Dırjaven vestnik*, S. 21, 25.02.1882; *Dırjaven vestnik*, S. 89, 29.09.1884; *Dırjaven vestnik,* S. 105, 15.11.1884; Jorjeta Nazırska, *a.g.e.*, s. 20.

ödeneklerde daima bir düzensizlik olmuştur. Buna örnek olarak Rusçuk müftüsünün iki aydır maaş alamadığını belirten bir mektubu Hariciye ve Mezahip Bakanlığına göndermesi üzerine Bakan, hangi tarihte tayin olunduğu bilinmediğinden dolayı böyle bir gecikmenin yaşandığını söyleyerek baştan savma bir cevapla olayı kapatmıştır.[251]

İlerleyen zaman diliminde Bulgar idareciler, müftüleri maaş ve ödenekleri bakımından üç gruba ayırmışlardır. Rusçuk ve Varna gibi büyük şehirlerde görev yapan müftüler birinci derecede kabul edilmişlerdir[252] (bu tarihte Sofya Müftülüğü kapalıdır). Bakanlık bu müftülere üçer bin leva maaş teklif etmiştir. Fakat meclis, bakanlığın teklifini kabul etmeyerek birinci dereceli müftülere 2400 leva maaş ödenmesini onaylamıştır.[253] Bakanlığın önerisinde Şumnu, Silistre ve Tırnova müftüleri 2004 leva maaş ile ikinci dereceli müftüler olarak belirlenmişlerdir. Meclis sonuncuların maaşlarını olduğu gibi bırakmıştır. Ayrıca Meclis, Pravadi, Hacıoğlu Pazarcığı ve Osmanpazarı müftülerinin maaşlarını da 1800 leva olarak belirlemiştir.[254]

Müftülerin, statüleri 1895 Talimatnâmesi ile tekrar ele alınmıştır. Söz konusu talimatnâmede belirtildiği gibi müftüler, devlet memuru olarak addedilmişler ve maaşları devlet tarafından ödenmeye başlanmıştır.[255] Ancak çoğu zaman ekonomik darlık gerekçesiyle maaşları büyük oranda düşürülmüş hatta kimi zaman tamamen kesilmiştir. Maaş kesintisiyle yetinmeyen hükümet, ekonomik sebepleri gerekçe göstererek bazı bölgelerdeki müftülükler de tamamen kapatılmıştır.[256]

---

[251] TsDa, f. 159k, op. 1, a.e. 75.
[252] İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 132.
[253] İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 132.
[254] İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 132.
[255] *Müslümanların Dini İdarelerine Dair 1895 yılı Nizamnâmesi,* madde. 8. A. Popovic, *a.g.e.,* s. 75; Haşim Ertürk-Rasim Eminoğlu, *Bulgaristan'da Türk İslâm Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medreset'ün-Nüvvab,* İstanbul, 2003, s. 6; H. Mehmet Günay, *a.g.e*., s. 34.
[256] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 188; Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* s. 23; H. Mehmet Günay, *a.g.e*. s. 34-35; A. Popovic, *a.g.e.,* s. 75.

Maaşlar genellikle müftüler için 80 ile 300 frank, müftü vekilleri için 60 ile 100 frank arasında değişmiştir. Yalnız bir istisna olarak Filibe Müftüsü, hem Bulgaristan hem de Osmanlı Devleti'nden maaş almıştır.[257] Sofya Müftüsü ayda 300 frank,[258] Filibe Müftüsü ise 125 frank almıştır.[259]

Maaş konusunda son olarak Sofya'da görev yapan Hahambaşının maaşını zikredip konuyu kapatalım. Müftü maaşları ile aynı komisyonda incelenen Hahambaşının maaşı, müftülere bakarak daha yüksektir. Müftülere aylık 3000 leva maaş veremeyen hükümet her nasılsa Hahambaşına bu maaşı çok görmemiştir. [260]

Yaklaşık otuz yıllık Prenslik döneminde Bulgaristan Müslümanları, yavaş yavaş toparlanmaya ve içinde bulundukları durumu kabullenmeye başlamışlardır. Millet-i hâkimeden millet-i mahkûme durumunu kabul etmeye başlamışlardır. Yeni durumlarına adapte olmaya çalışırlarken hak ve hukuklarını da korumaya özellikle dinî haklarını arayıp korumak için Osmanlı Devleti'nin de desteği ile büyük çaba göstermişlerdir. Savaşlar, katliamlar ve göçler sebebiyle yetişmiş insan gücünün çoğunu kaybeden Müslüman kitlenin, dinî yönetiminde söz sahibi olan müftü, müftü vekilleri de çok azı müstesna dinî tahsil görmemiş, bilgisiz, ehliyetsiz kişilerden meydana gelmiştir.[261]

C. ŞER'İYE MAHKEMELERİ

Şer'iye mahkemeleri, gerek *Berlin Antlaşması'nda* kabul edilen esaslar ve gerekse Anayasa ile Bulgar Hükümeti'nin taahhüt ettiği din hürriyeti sayesinde Bulgaristan'da ayakta kalabilmiştir. 2 Temmuz 1880'de hazırlanıp yürürlüğe konan geçici nizamnâmenin 35. maddesi uyarınca, müftüler kendi bölgelerinde Müslümanlarla ilgili davalara bakmakla

[257] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 188.
[258] *Dırjaven Vestnik,* S. 56, 09.07.1880.
[259] A. Popovic, *a.g.e.*, s. 75; H. Mehmet Günay,. *a.g.e.,* s. 34-35; İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 132.
[260] TsDA, f. 173k, op. 1, a.e. 69.
[261] Hafız Hasan Sani, "Bulgaristan Müftülükleri", *Sırat-ı Müstakim*, S. 126, 20 Kanun-i Sani 1326; Mehmet Celil, "Acı Hakikatler", *Rehber"*, S. 189, 29 Ağustos 1931, s. 1-2.

görevlendirilmişlerdir.[262] Bu nizamnâme gereğince kadılık sistemi kaldırılmış ve hem müftülük hem de kadılık vazifesini bölge müftüleri üstlenmişlerdir.[263] Böylece müftüler yalnız din işleriyle değil, aynı zamanda hukuk işleriyle de ilgilenmek durumunda kalmışlardır.[264] Fakat bunu yapabilmeleri için mürasele-i şer'iye denen bir çeşit yetki almaları şart koşulmuştur. Bu yetkiyi İstanbul'daki Meşihat makamından almaları gerekmiştir. Prenslik döneminde de bu usul İmparatorluk Döneminde olduğu gibi devam etmiştir. Ayrı bir düzenlemeye, ayrı bir antlaşmaya gerek duyulmamıştır. Çünkü Bulgaristan, Prenslik döneminde Osmanlı'ya vergi veren bir muhtar ülke/bölge konumundadır.[265]

Bu devrede Şer'iye mahkemeleri, konuları bakımından özel bir statüye sahip olmuşlardır. Bu mahkemelere, Bulgar Kilise mahkemelerinde olduğu gibi, sadece dinî davalara bakmak değil, aile ve miras hukukuna ilişkin medenî davaları da çözüme bağlama yetkisi verilmiştir.[266] 1885 yılında, 1880 *Geçici Nizamnâmesi* tarafından bildirilen *Mahkemeler Teşkilâtı Tüzüğü*'nün 930-938. maddelerinin bazılarında birtakım küçük düzeltmeler yapılmıştır.[267] Buna göre kanunda belirtilmeyen diğer anlaşmazlıklara bakma yetkisini de vermekle beraber bunun aksi durumu da gündeme getirilmiştir.[268] Müslümanlardan isteyenler davalarını şer'iye mahkemelerinde değil de Bulgar mahkemesinde görülmesi için müracaat eden tarafların *"reşit ve baliğ olmaları"* şartı getirilmiştir.[269] Ayrıca

[262] *Dırjaven Vestnik*, S. 56, 09.07.1880.
[263] BOA, A.MTZ 04, 4/80; Dırjaven Vestnik, S. 56, 09.07.1880.
[264] Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 66; Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan'da Müftülükler ve Şer'iyye Mahkemeleri", *Vakıflar Dergisi,* S. XXVII, Ankara, 1998, s. 222; İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 134-135; H. Mehmet Günay, *a.g.e.* s. 74.
[265] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.m*., s. 222; Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 67; H. Mehmet Günay, *a.g.e*., s. 78.
[266] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 173; İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 135; H. Mehmet Günay, *a.g.e.,* s. 75;
[267] "Tarafeynin ittifakı halinde mehakim-i şer'iye davayı saire'yi dahi ru'yet etmek salahiyetinin haizdir (işbu madde dördüncü meclis-i umumi tarafından kararının feshine verilmiş prensin 27 Kanun-i Sani 1885 tarihli emirnamesiyle tasdik edilmiştir.)" Madde 4, BOA, A.MTZ 04, 4/80.
[268] "Tarafeyn veyahut onlardan birisi madde-i salifeyi beyan olunan davalarının mahkeme-i şeriyye'de ru'yet edilmesini arzu etmediği halde davaları usul-i muhakemât-ı hukukiye kavaidine tevfikan mahkeme-i âdiyede ru'yet olunacaktır, (madde-i âtiye dördüncü meclis-i umumi tarafından kabul ve prensin 27 Kanun-i Sani 1885 tarihli emirnamesiyle tasdik edilmiştir.)" Madde 5, BOA, A.MTZ 04, 4/80.
[269] "Davaların mehakim-i şer'iyede ru'yet edilmesinin arzu etmedikleri ve istedikleri ve kendileri baliğ ve reşit bulundukları halde davaları ahkâmı umumiyeye tevfikan haiz-i salahiyet bulunan kaza mahkemesine veya sulh hâkimine havale olunacaktır". BOA, A.MTZ 04, 4/80, madde 5.

tarafların anılan davaların şer'i mahkemelerde görülmesini arzu etmedikleri hakkındaki beyanlarının, hükmün verilmesinden önce olmak şartıyla, davanın şer'iye mahkemesince kabulünden sonra da olabileceği hükmü konulmuştur.[270]

Bulgar Hükümeti 1885 yılında aldığı bir karar doğrultusunda, şer'iye mahkemelerinin miras ve vasiyete ilişkin davalara bakma yetkisini kaldırarak, Bulgar mahkemelerine vermiştir.[271] Bu konuyla ilgili bazı bakanların kapısını çalan Bulgaristan Müslümanları herhangi bir sonuç alamayınca, konuyu Prens Aleksandır Batenberg'e götürmüşlerdir.[272] Varna şehrinde görev yapan Fransa viskonsülü Paris'e telegrafla olayı bildirerek, Bulgar hükümetinin Müslüman azınlık üzerinde baskılarını arttırdığını bildirmiştir.[273] Aynı zamanda Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde konuyla ilgili halkta hoşnutsuzluğun giderek arttığını gören hükümet yetkilileri, ülkenin huzur ve asayişini göz önünde bulundurarak, Müslümanların isteğini kabul edip kararı geri çekmişlerdir.[274]

1889 yılında Millet Meclisi, Bulgar hükümeti tarafından sunulan yeni bir kanunu kabul etmiştir. Bu yeni kanun, Bulgar vatandaşlarının tümünün miras ve vasiyete ilişkin davalarının medeni mahkemelerde Bulgar hâkimleri tarafından görülmesini zorunlu hale getirmiştir.[275] Kanun gereğince 30 Mayıs 1890 tarihinde Hariciye ve Mezahip Bakanlığı bütün müftülere şer'iye mahkemelerinde açılan ve henüz karar aşamasına gelmemiş olan davaların dosyalarını, gerektiğinde Bulgar mahkemelerine nakletmelerini bildiren bir yazı göndermiştir.[276] Gönderilen yazıya istinaden, Müslüman milletvekillerinin ve Sofya'daki Osmanlı Komiserinin girişimleri neticesinde, Müslüman halk bu kanundan muaf

[270] "Davanın mehakim-i şer'iyede ru'yet edilmemesine dair olan talep müftü davayı zabt ettikten sonra ita-yı hükm etmesinden evvel dahi vaki olabilecektir", BOA, A.MTZ 04, 4/80, Madde 5.
[271] Ömer Turan, *a.g.e.,* s. 173.
[272] Ömer Turan, *a.g.e.,* s. 173.
[273] Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçlleri*, c. III, TTK, Yayınları, Ankara, 1989, s. 663-664.
[274] Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 663-664; Ömer Turan, *a.g.e.,* s. 173; H. Mehmet Günay, *a.g.e.,* s. 75; İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 135.
[275] Ömer Turan, *a.g.e.,* s. 173; H. Mehmet Günay, *a.g.e.,* s. 75-76.
[276] BOA, A.MTZ 04, 13/2.

tutulmuştur.[277] Bulgar Hükümeti, Müslümanlarla ilgili konularda sessiz kalmamıştır. 1891 yılında Hariciye ve Mezahip Bakanlığı, Müslümanların miras davalarıyla ilgili yeni bir tasarı hazırlayıp Millet Meclisine sunmuştur.[278] Bu tasarı Müslümanlar arasındaki mirasa ilişkin ihtilafı, müftülerin değil de Bulgar mahkemelerinin çözüme kavuşturmasını öngörmüştür. Bu karara da tepki gösteren Müslüman halk ve Osmanlı Komiseri'nin girişimleri, Başbakan'ı kararın Mecliste kabul edilmeyeceği doğrultusunda teminat vermeye mecbur bırakmıştır.[279]

1891 yılının sonunda Millet Meclisi'nde *"Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkîye Kanunu"* kabul edilmiştir.[280] Bu kanunla şer'iye mahkemeleriyle de ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan yeni düzenlemelere göre, Müslümanlar için yukarıda zikredilen kanunla getirilen istisna dışında bütün dinî mahkemelerin, kişiler arasındaki şahsî ve mâlî anlaşmazlıklara bakmaları yasaklanmıştır.[281] Müslümanlar için yapılan istisnai konular da ayrıca kabul edilen kanunun 1222. maddesinde belirtilmiştir. Kanunun 1222. Maddesi mucibince dinî mahkemelerde dört alanda davalara bakılabilecek, bunlar: *Evlat ile ebeveyn arasındaki şahsî ve mâlî uyuşmazlıklar, Eşler arasındaki şahsî ve mâlî uyuşmazlıklar, Talak, nikâh-ı fâsit ve sübût-ı neseb davaları, Kanunen veya vasiyetle kazanılan miras meselelerinden doğan davalar.* Yalnız burada zikredilen davalar şer'i mahkemelerin dâhiline bırakılmıştır.[282]

Nitekim miras ve vasiyet davalarının şer'iye mahkemelerinden alınıp diğer Bulgar mahkemelerine verilme kararı, Müslümanlar tarafından tepki ile karşılanmıştır.[283] Bu fikre karşı çıkılmakla beraber şer'iye mahkemeleri tarafından bakılıp karara bağlanan davalara kanaat hâsıl olmadığında, verilen kararların Meşihat Makamı tarafından temyiz edilmeleri

[277] BOA, A.MTZ 04, 13/2.
[278] BOA, A.MTZ 04, 13/2.
[279] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 173; H. Mehmet Günay, *a.g.e.,* s. 76.
[280] Muvakkat usûl-i Muhakemât Nizamnâmeleri, BOA, A.MTZ 04, 4/80.
[281] Adı geçen nizamnâme, madde 1221.
[282] Madde, 1222.
[283] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 173.

sıkıntıya girmiştir. Bu davaları Meşihat'a göndermeden önce tekrar incelemek üzere dört müftüden oluşan bir istinaf heyeti kurulmuştur.[284]

Şer'iye mahkemeleriyle ilgili tartışmalar Prenslik dönemi boyunca sürüp gitmiştir. Bu devrede Bulgaristan'da ayrı istinaf ve temyiz mahkemesi bulunmadığından, kural olarak şer'iye mahkemelerince verilen ilâm ve hüccetler gerektiğinde Meşihat Makamı'nca temyiz edilebilmiştir. Ancak bu kural çoğu zaman uygulanmamıştır. Bulgar makamlarının Meşihat'ın onayını almadan atadığı müftülerin bilgisizliği, ehliyetsizliği ve şer'i konulara vukufsuzlukları sebebiyle mahkemelerce karara bağlanan konular sürekli tartışma sebebi olmuştur.[285] Müftüler hakkında Mehmet Celil *Rehber* Gazetesinde şu ifadelere yer vermiştir: *"… Dürüst imza atmayı beceremeyecek kadar cahillerin makam-ı iftâ'ya ve kazaya getirilmeleri gibi yürek sızlatıcı vakıalar başladı mea't-teessüf bu hal bu güne kadar devam etti ve ediyor…"*[286]

Bununla birlikte Prenslik döneminde şer'iye mahkemeleri ile ilgili birkaç düzenleme yapılmış hatta kaldırılmaları da istenmiştir. Ancak Müslümanların yoğun çaba ve gayretleri sonucu bu mahkemeler ayakta kalmayı başarmışlardır.

D. CEMAAT-İ İSLÂMİYELER

Bulgaristan Müslümanları, diğer ülkelerdeki Müslüman topluluklar gibi, yaşadıkları yerlerde birçok dinî organizasyonlar kurmuşlar, kurumlar oluşturmuşlar ve bunları asırlar boyu yaşatmaya muvaffak olmuşlardır. Bu dinî kurumların başlıcaları şehirlerde Müslüman

---

[284] *"Bulgaristan ve Rumeli-i Şarki'de bulunan ahali-i islâmiyenin idaresine dair emaret tarafından neşr olunan muvakkat nizamnâmenin mevki-i icraya vaz olunması ve nizamnâme-i mahsusanın yerine kaim olmak üzere dört müftüden mürekkep olarak teşekkül edecek olan komisyon marifetiyle tanzim olacak lâyıha süresinin bir aydan çabuk makam-ı mualla-yı cenab-ı meşihat-penahiye irsali lüzumu şiar bulunan 183 numaralı ve 22 Teşrin-i Evvel 312 tarihli emir-name-i sami-i hazret-i sadr-ı azamileri reside-i bari-i tazim ve tahtim ve münderecatı müteneffiası rehin-i ikan-ı çakerî oldu âtifu'z-zikr müftüler komisyonu bu sene teşkîl edilerek sene-i âtiyeye taalluk kılınmış olduğu cihetle husus-ı mezkûre hakkında evvel ve âhir vuku bulan iradat ve işarat-ı sâmiye cenab-ı sadaretpenahilerinin ol zaman harfiyyen icrası emr-i gayri mühim bulunmuş olmakla beyan-ı hale ictisar kılındı ol babda"*, BOA, A.MTZ 04, 42/27.

[285] H. Mehmet Günay, *a.g.e.,* s. 78-79.

[286] Mehmet Celil, *Rehber,* S. 189, 14 Rebiu'l Ahir 1350.

cemaat teşkilâtları ile köylerde camilere yardım heyetleri, kurumları ise müftülükler ve daha sonraki yıllarda Başmüftülük oluşturmuştur.[287]

Daha önce 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan en fazla etkilenenlerin Müslümanlar olduklarını belirtilmiştik. Savaş sonrası Rumeli'de ikamet etmeye devam eden Müslümanlar, ayakta kalabilmek ve varlıklarını koruyabilmek için yoğun çaba ve gayret göstermişlerdir. Bu duruma bir de daha önceden bilmedikleri bir gayrimüslim idare tarafından yönetilmeleri eklenince, kendilerini bir araya getirecek örgütlerin önemi giderek daha da önem arz etmiştir.

Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden ayrılan bölgelerde, Müslümanların azınlık durumuna gelmeleri ve topluluk olarak daha düzenli ve teşkilâtlı biçimde hareket etmeleri gereksinimi de son derece önemli hâle gelmiştir.[288] Berlin Antlaşması neticesinde farklı statülerle Osmanlı Devleti'nin idaresinden çıkan bölgelerde Müslümanların azınlık konumuna gelmeleri İslâm toplumunun teşkilât yapısının daha güçlü bir şekilde örgütlenmesini de beraberinde getirmiştir. Teşkilâtın başında bulunan müftülükler, sadece Müslümanların dinî işleri ile ilgilenmemiş; aynı zamanda bir cemaat oalarak kimliklerini koruyabilmelerini için Müslümanların önderi olan halife ve onun temsilcisi olan İstanbul'daki Meşihat makamı ile dinî ve sosyal bağaların sürdürülmesini sağlayan önemli bir dinî ve siyasi aktör haline gelmişlerdir. Bununla beraber, kurulan yeni idarelerin din politikaları ile de ilgili olarak, müftülüklerin ve onlara bağlı dinî teşekküllerin, statüleri ile üstlendikleri görevlerde bölgelere göre farklılıklar görülmüştür. Ancak tüm bu oluşumların ortak özelliği, bölgedeki Müslüman halkı dinî teşkilâtın içerisine dâhil edecek biçimde, Osmanlı Devleti'nde olmadığı kadar sıkı bir örgütlenmeye ve hiyerarşik bir yapılanmaya sahip olmalarıdır. İşte bu yapılanmanın

[287] Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Teşkilâtlarını ve Kurumlarını Düzenleyen Nizamname", *Vakıflar Dergisi*, S. XXIV, Ankara, 1994, s. 307.
[288] Müftülük kurumu hakkında Osmanlı Devleti'nde yapılan düzenlemeler hakkında bkz: Esra Yakut, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukuki Düzenlemeler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 3/1, Eskişehir, 2003, s. 33-54.

merkezini de Cemaat-i İslâmiyeler oluşturmuştur.[289] Osmanlı Devleti'nin terk etmek zorunda kaldığı topraklarda kalan Müslümanların dinî yaşantılarını sürdürebilmeleri, kimliklerini koruyabilmeleri 1878 yılında Osmanlı idaresinden çıkan Bulgaristan'da da dinî teşkilâtların kurlmasıyla başlamıştır.[290]

1895 yılında Meşihat Makamı tarafından Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ'da mevcut Cemaat-i İslâmiyeler'in mevcut sorunlarının giderilmesi ve nizama konulması için bir talimâtname yayınlanmıştır.[291]

Prenslik döneminin ilk yıllarında yapılan düzenleme ile Prenslik dâhilindeki Müslümanların dinî kurumları olarak camiler ve müftülükler, Müslüman cemaatlerin yegâne organizasyonu olarak da ibadete açık her caminin gelir ve giderlerini idare etmek için cami cemaati tarafından seçilecek ve sancak müftüsü tarafından onaylanacak cami encümenlikleri öngörülmüştür.[292]

Cemaat Meclisleri bulundukları yerleşim yerine göre üyeye sahip olmuşlardır. Cemaat meclislerinde öngörülen üye sayısı kazalar için 8, livalar için 10, nahiyeler için 15 üyeye kadar müsaade edilmiştir.[293]

Cemaat Meclislerinin başkanlığına livalarda müftüler, kazalarda müftü veya naib, eğer bu zikredilenler bulunmazsa üyelerden en kıdemli olanı başkan seçilmiştir.[294] Ayrıca her

[289] Ayşe Zişan Furat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü", *OTAM,* S. 33, Bahar, Ankara, 2013, s. 75.
[290] Ayşe Zişan Furat, *a.g.m.*, s. 76.
[291] *Yunanistan ve Romanya ve Sırbiye ve Bulgaristan ve Karadağ'da Bulunan Cemaat-i İslamiyyenin Hususat-ı Mezhebiyeleri Hakkında Canib-i Şeyhülislami'den Kaleme Alınan Talimatdır,* Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1302/1885; Ayşe Zişan Furat, *a.g.m.*, s. 76.
[292] TsDA, f. 166K, op. 1, a.e. 863; BOA, A.MTZ 04, 182/38; Dırjaven Vestnik, S. 210, 26.09.1895.
[293] 1895 tarihli Muvakkat Talimatnâme, madde. 14; Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan'da Cemaat-i İslamiye ve Vakıf Kurumları", *Vakıflar Dergisi*, S. XXV, Ankara, 1995, s. 298; İsmail Cambazov, *a.g.e.,* s. 165; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk İslam Kültürü ve Sanatı,* İstanbul, 2007, s. 113.
[294] TsDA, f. 166K, op. 1, a.e. 863.

cemaat meclisine hesap ve güzel yazı tecrübesi olan bir başkâtip, liva cemaat meclislerinde ise hesap ve yazı işlerine bakacak muhzır isimli bir memur görevlendirilirmiş.[295]

Cemaat Meclisleri biri vakıf ve eğitim işlerine diğeri de yetim işlerine bakmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bu meclislerde görev yapacak kişiler halk tarafından seçilmiştir. En az 25 yaşını bitirmiş,[296] kötü hali görülmemiş, halkın ehemmiyet ve güvenini kazanmış ve mümkün olduğu kadar kanuni bilgilere sahip kişiler tercih edilmiştir.[297] Üyeler üç yıllık bir süre için seçilip,[298] tekrar aday olmaları için herhangi bir engel konulmamıştır.[299] Herhangi bir suçtan dolayı süresi dolmadan görevine son verilen Cemaat-i İslâmiyenin yerine yeni bir yönetim seçilene kadar geçici bir komisyon tayin edilmiştir.[300] Üyeler bölgede yaşayan Müslümanlar tarafından ve oy kullanma hakkı olan Müslümanlar tarafından seçilerek göreve gelmişlerdir.[301] Çingeneler seçime katılıp oy kullanamaz ve de aday olamazlar. 70 haneden daha az hane olan Müslümanlara bölge müftüsü tarafından 3 ila 5 üye arasında sayıları değişen atama usulü ile Cemaat-i İslâmiye'ler göreve getirilmiştir.[302]

E. ŞARKÎ RUMELİ'DE MÜSLÜMANLARIN DİNÎ DURMLARI

Ayastefanos Antlaşması ile kurulan büyük Bulgaristan[303] ve daha sonra *Berlin Antlaşması* ile yapılan yeni düzenleme Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin hukuki temelini oluşturmuştur. *Berlin Antlaşması'nın* 13-22. maddeleri Vilâyetin ilk anayasasını oluşturmuştur.[304] Edirne'nin Filibe ve İslimye sancakları toprakları üzerinde kurulan Şarkî

[295] Hüseyin Memişoğlu, Bulgaristan'da Cemaat-i İslamiye ve Vakıf Kurumları", *Vakıflar Dergisi*, S. XXV, Ankara, 1995, s. 298
[296] Hüseyin Memişolu, *a.g.m.*, s.298.
[297] 1895 tarihli Muvakkat Talimatnâme, md. 15.
[298] 1895 tarihli Muvakkat Talimatnâme, md. 18.
[299] 1895 tarihli Muvakkat Talimatnâme, md. 18.
[300] 1895 tarihli Muvakkat Talimatnâme, md. 18.
[301] 1895 tarihli Muvakkat Talimatnâme, md. 17.
[302] 1895 tarihli Muvakkat Talimatnâme, md. 17.
[303] İvan Bojilov, Vera Mutafçieva, Konstantin Kosev, Andrey Pantev, Stoyço Grınçarov, *a.g.e.,* s. 402-405; Nihat Erim, *a.g.e.,* c. I, s. 390-394.
[304]İvan Bojilov, Vera Mutafçieva, Konstantin Kosev, Andrey Pantev, Stoyço Grınçarov, *a.g.e.,* s. 405-411; Nihat Erim, *a.g.e.,* c. I, s. 409-413.

Rumeli Vilâyeti'nin yüz ölçümü 32.549 km^2 dir.[305] 1879 yılındaki nüfus oranıyla ilgili kesin bilgiler mevcut olmasa da bazı kaynaklarda yer alan verilere göre Müslümanların Bulgarlara nazaran yaklaşık iki kat daha fazla oldukları belirtilmiştir. 1876 yılında Filibe ve İslimye sancaklarında 483 bin Bulgar nüfusa karşılık 681 bin Müslüman-Türk nüfusu kayıtlara geçmiştir.[306]

Şarkî Rumeli Vilâyeti, Bulgaristan Prensliği'nden farklı olarak siyasi ve askeri bakımdan doğrudan Bâb-ı Âli'ye bağlı olup bir Hıristiyan vali tarafından idare edilmiştir.[307] Bu vali Avrupa devletlerinin rızası alınarak ve Padişahın onayı üzerine beş yıl boyunca görev yapmak üzere tayin edilmiştir.[308]

Berlin Antlaşması'nın 13-22. maddelerine göre, Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin teşkilâtına ait hususlar, antlaşma metninin tasdikinden sonra kurulacak ve Bâb-ı Âli ile beraber çalışacak bir Avrupa komisyonu tarafından, hazırlanacaktır.[309] İç tüzük şeklinde hazırlanması planlanan esasların, Bâb-ı Âli tarafından büyük Avrupa devletlerine de bildirilmesi kararlaştırılmıştır. 25.09.1879 tarihine kadar İstanbul ve Filibe şehirlerinde çalışmalarını sürdüren komisyonun hazırladığı iç tüzük, bölgede kurulacak teşkilâta dair maddeleri içermiştir. Tüzükte valinin yetki ve görevleri, vilâyetin mülkî, adlî ve mâlî konularını içeren konular incelenmiş ve bir karara bağlanmıştır. 495 esas ve 637 ilave maddeden oluşan Şarkî Rumeli Vilâyeti iç tüzüğü, Tırnova Anayasasından da uzun bir belge olmuştur.[310]

İç tüzüğün kabul edilmesinden sonra vali olarak, önce Rüstem Paşa tayin edilmiş ancak bu atamadan vazgeçilmiştir.[311] Daha sonra, Aleko Bogorodi, Şarkî Rumeli Vilâyeti

[305] Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilâyeti*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 17.
[306] Bilal Şimşir, *a.g.e*., s. 18; Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul, 1996, s. 135.
[307] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 169.
[308] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamnâme-i Dâahilisi*, s. 3-4, madde. 7; Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilâyeti*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 44.
[309] Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 44; Ömer Turan, *a.g.e.*, 169-170.
[310] BOA, Bİ, 219-221.
[311] Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 40-41.

valisi olarak tayin edilmiştir. Komisyona katılan Avrupa devletlerinin de onayı alındıktan sonra Aleko Paşa 27 Mayıs 1879 tarihinde Filibe'ye gelerek göreve başlamıştır.[312]

İç tüzüğün 106. maddesi vilâyetin mülkî taksimatı meselesini belirlemiştir. Şarkî Rumeli Vilâyeti, 6 sancak ve 28 kazadan oluşmuştur.[313] Bu sancakların idare merkezleri Filibe, İslimye, Eski Zağra, Hasköy, Tatarpazarcığı ve Burgaz şehirleridir.[314]

Şarkî Rumeli Vilâyeti'ndeki dinî teşkilât, Prenslikteki idareye benzese de bazı noktalarda farklı uygulamalar da yapılmıştır. Mesela vilâyette mevcut olan beş müftülük idari açıdan Filibe Müftüsüne bağlanmışlardır.[315]

Şarkî Rumeli Vilâyeti'nde Müslümanların genel durumu bu esaslardan oluşurken, vilâyetin asıl problemi Bulgaristan Prensliği ile birleşip tam bağımsızlığına kavuşmak olmuştur.[316] Bulgarlar bu emellerine ulaşmak için sekiz yıl geceli gündüzlü çok ciddi çalışmalar yapmışlardır. Fakat asıl ilginç olan Bulgarlardaki hareketliliği görmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin hiçbir önlem almamış olmasıdır. Birleşmeyi çok arzu eden Bulgarlar 21 Eylül 1885 tarihinde Prens Batenberg'in de bizzat Filibe'ye gelmesiyle bağımsızlığını ilân ederek Bulgar Prensliği ile birleşmişlerdir[317]

Şarkî Rumeli'deki müftülük örgütlenmesi iç tüzük ile kurulmuş ve kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadar vilâyetin altı sancağında müftülük müessesesi Müslümanlara hizmet vermiştir.[318]

---

[312] Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 42.
[313] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamnâme-i Dâahilisi*, s. 29, madde. 108.
[314] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamnâme-i Dâahilisi*, s. 29, madde. 109.
[315] İbrahim Yalımov, *İstoriya Na Turskata Obştnost v Bılgariya*, Sofya, 2002, s. 83.
[316] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri,* c. VIII, TTK Yayınları, Ankara, 1962, s. 103-105; A. Gül Tokay, "Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri 1878-1908", *Osmanlı,* c. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 321.
[317] Mahir Aydın, *a.g.e*., s. 258; Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına,* s. 136; Enver Ziya Karal, *a.g.e.,* s.105-106.
[318] Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 206-207.

Sancağı	**Müftü**	**Tayini**	**Azli**
Filibe	Hafız Halil Efendi	30.08.1879	11.01.1881
Filibe	Abdurrahim Efendi	18.01.1881	18.09.1885
Hasköy	Halil Hilmi Efendi	?	17.09.1884
Hasköy	Osman Nuri Efendi	18.09.1884	18.09.1885
Eski Zağra	Hacı Raci Efendi	17.10.1881	23.03.1883
Tatatpazarcık	Hüseyin Efendi	09.10.1881	18.09.1885
İslimye	Mehmet Ali Efendi	07.07.1883	18.09.1885

Listede verilen bilgilerde Burgaz Müftüsü ve müftülüğü yer almamaktadır.[319] Ayrıca Şarkî Rumeli Vilâyeti'nde sadece altı müftü mü görev yaptı? Bu da sorulması gereken bir soru. Daha fazla bir bilgiye ulaşamadığımız için şimdilik bu konu hakkında bukadarla yetiniyoruz.

Müftüler Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin her sancağında bulunan Türk Müslüman ahâli tarafından seçimle iş başına gelmişlerdir.[320] Seçilen şahısların ehliyet ve liyâkat sahibi olmalarına dikkat edilmiştir. Filibe Müftüsü'nün başkanlığında bir heyet tarafından yapılan sınav sonrasında bu vasıflara uygun olduğu belirlenen kişilerin durumları valiye bildirilmiştir.[321] Vali de durumu Bâb-ı Âli'ye, oradan da seçilen şahıslarla ilgili bilgiler Meşihata ulaştırılmıştır. Meşihat'ın verdiği karar Padişah'ın onayına sunularak alınan irade ile

[319] Listede Burgas şehrindeki müftünün ismi yer almasa da 1896 yılında, Ahmet Tayyib Efendi, azledilmiştir. BOA, A.MTZ 04, 36/6; BOA, A.MTZ 04, 38/52; BOA, A.MTZ 04, 33/33; BOA, A.MTZ 04, 33/26.
[320] *"Şarki Rumeli ile Bulgaristan'da icab eden mahallelere müftü nasbı cemaat-ı islamiye intihabıyla makam-ı valayı meşihatpenahilerine aid olduğu halde …",* BOA, Y.A.HUS, 314/52; *"Bulgaristan ve Şarki Rumeli'deki müftülerin intihabı mahalli cemaat-i islamiyelerine aid ve azl ve nasbı makam-ı senaveriye makuz bulunduğu halde …"* BOA, A.MTZ 04, 3/91.
[321] BOA, A.MTZ 04, 42/27.

seçim işlemleri tamamlanmıştır.[322] Onay alan müftülerin durumu gerekli uygulamanın yapılması için son olarak bir menşur ile vilâyete bildirilmiştir.[323] Müftülerin atanmalarına dair görüşülen konular arasında görev sürelerinin beş yıl olması, cemaat sandıkları kendi masraflarını karşılayabilecek duruma gelinceye kadar, 1500 kuruş maaşlarının Osmanlı Evkaf Hazinesi'nden verilmesi, azillerinin Meşihat'ın onayına bırakılması, 13 Eylül 1881 tarihli irade ile kararlaştırılmıştır.[324]

Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin Bulgaristan Prensliği'ne katılmasından sonra müftülük sorunu devam etmiş, hatta düzensizliğe ve yolsuzluğa ilişkin şikâyetler daha da artmıştır.[325] Müftüler, Türk-Müslüman toplumunun meseleleriyle ilgilenmişlerdir. Görevleri Müslüman cemaat teşkilâtlarını, camileri ve hocaları teftiş etmek,[326] hocaların, Bakanlık tarafından atanma veya azledilmelerine bir nevi aracı olmaktan ibaret olmuştur. Bununla beraber müftülerin, inhası, dileği ve bazen de haberleri olmadan bile tayin veya azledilen imamlar olmuştur. Durum sadece imamların kayfi olarak azilleriyle sınırlı kalmamıştır. 1890 yılında Filibe Müftüsü, Prens iradesiyle görevden uzaklaştırılmıştır. Duruma tepki gösteren Müslüman halk, vali konağına gidip, vali ile durumu görüşmüştür. Prens iradesinin geri alınamayacağını Müslüman halka ileten vali, yakında yeni kabul edilen yasalara uygun şekilde müftü seçimi yapılabileceğini bildirmiştir.[327] Yine, Ocak 1896 yılında Burgas müftüsü ile Karlova şehrinde görev yapan naib devlet idarecileri tarafından görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Karlova'daki görevinden ilk başta uzaklaşmayan istemeyen naib, baskılara dayanamayarak istifa etmek zorunda kalmıştır.[328] İlk zamanlardan beri var olan

[322] Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 206.
[323] Kemal Yakut, Meral Bayrak (Ferlibaş), *a.g.m.*, s. 337; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.m.,* 213.
[324] Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 206; Kemal Yakut, Meral Bayrak (Ferlibaş), *a.g.m.,* s. 337; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.m*., 213.
[325] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 171.
[326] BOA, A.MTZ.04, 80/38; 1880 Yılı Geçici Nizamnâmesi, md. 34; *Dırjaven vestnik,* S. 56, 09.07.1880.
[327] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 172.
[328] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 172.

düzensizlik böylece devam edip gitmiştir.[329] Yolsuzluk ve düzensizlik, müftülerin görev ve yetkilerini tayin, tespit ve tahdit (sınırlama) eden herhangi bir yönetmelik veya kanun olmamasından kaynaklanmıştır. Prens Batenberg döneminde *"Çerkoven Zakon"* (Kiliseler Kanunu) kabul edilmiştir. Bu kanunda müftülerin, İslâmî mahkemelerin ve İslâm vakıflarının oluşturulması ve yönetilmesiyle ilgili 5. maddeden 10. maddeye kadar oluşan hükümler yer almıştır. Fakat bu hükümler yetersiz kalmıştır.[330]

Bulgar Devleti, müftülük örgütlenmesine ve bu örgütün sağlıklı bir şekilde çalışmasına mani olmak için sık sık müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahaleler Müslümanların arasını açmış gruplaşmalara neden olmuştur.[331]

Bulgaristan Prensliği dâhilinde yerli Müslümanların hakkını korumak için çaba sarf eden Nihat Paşa gibi Şarkî Rumeli Vilâyeti Müslümanlarının da hakkını gözetip onlara hizmet etmek için Bâb-ı Âlî, Ali Haydar Efendi'yi görevlendirmiştir.[332]

Osmanlı-Rus savaşı esnasında Rumeli'deki diğer Türk şehirleri gibi Filibe'de bulunan cami, okul, mescit ve medreseler yakılıp yıkılmış, bu müesseselerde görev yapan hoca, öğretmen ve hademelerin de hicret etmelerinden dolayı bu kurumların idaresinde ve onarımında çok ciddi zorluklar meydana gelmiştir.[333] Söz konusu maddî ve manevî zorlukların aşılması için vilâyet idaresinin de rızası alınarak yedi üyeden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Fakat komisyonun çalışmalarından olumlu sonuç alamayan Müslüman halk, Bâb-ı Âlî'ye dilekçe göndererek kendilerine yardımcı olunmasını istemişlerdir. Bu talep doğrultusunda Ali Haydar Efendi, Şarkî Rumeli Vilâyeti'nde yeni görevine başlamıştır.[334] Bâb-ı Âlî yapılan tayin hakkında valiye bir mektup göndererek hem durumu bildirmiş hem de

[329] BOA, A.MTZ 04, 33/33; BOA, A.MTZ 04, 66/100.
[330] *Muhacir*, S. 38, 30.04.1910.
[331] BOA, DH.MKT, 469/35.
[332] BOA, İD, 64757.
[333] Ömer Turan, "1877-78 Osmanlı Rus Savaşında Filibe'de yıkılan Osmanlı eserlerine dair bir İngiliz belgesi", *Balkanlar'da Türk Kültürü,* S. XXI, Bursa, Ekim-Kasım-Aralık-1996, s. 27-28; Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 211.
[334] Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 202-203.

gönderilen kişinin şahsına saygı gösterilmesini istemiştir. Aynı mektupta Ali Haydar Efendi'nin görevleri ve statüsü de belirlenmiştir. Ali Haydar Efendi'nin görevleri hakkında gönderilen mektupta altı nokta üzerinde durulmuştur:

a) Vilâyetteki İslâm eserlerinin vakıf şartlarına göre idaresinden mesul olacaktır.

b) Daha önce kurulan komisyona yardımcı olacaktır.

c) Türk halkın ulusal ihtiyaçlarını temine çalışacaktır.

d) İslâm cemaatlerinin kurulup idarelerinin denetlenmesini sağlayacaktır.

e) Gayr-i resmi sıfatla görev yapacaktır.

f) Maaşı Osmanlı hazinesinden verilecektir.[335]

Ali Haydar Efendi'nin Vilâyette göreve başlamasıyla, Müslüman halkın durumunda önemli ölçüde düzelme olmuştur. Müslümanların karşılaştıkları zorluklarda Ali Haydar Efendi yılmamış, İslâm mezarlıkları, vakıf gelirleri ve eğitim meselelerinin çözümünde önemli hizmetlerde bulunmuştur.[336]

Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin Bulgaristan Prensliği ile birleşmesi Müslümanlar üzerinde de bazı etkileri olmuştur. 1885 yılı Eylül ayında Şarkî Rumeli Vilâyeti'ni ilhak eden Bulgar Prensi Batenberg, Kuzey ve Güney Bulgaristan Prensi Unvanını almıştır.[337]

Batenberg dönemi, Bulgaristan Müslümanları için ayrı bir önem arz etmiştir. Beş asırdır bu topraklarda millet-i hâkime olan Müslümanlar artık millet-i mahkûme olduklarını anlamışlar ve yeni durumlarını mecburen kabul etmişlerdir. "*Berlin Antlaşması'nda"* ve "*Tırnova Anayasası'nda"* yazılanların genelde kâğıt üzerinde kaldığı, günlük hayatlarında

[335] BOA, A.MTZ 04, 33/33.
[336] BOA, A.MTZ 04, 24/34.
[337] İvan Bojilov, Vera Mutafçieva, Konstantin Kosev, Andrey Pantev, Stoyço Grınçarov, *a.g.e.,* s. 433-441; Enver Ziya Karal, *a.g.e.,* s. 106; Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 258.

aşağılanma, çile çekme ve haklarının göz göre göre çiğnendiğini kabul etmek durumunda kalmışlardır.

Şarkî Rumeli Vilâyeti ile Bulgaristan Prensliği'nin birleşmesi, Müslümanların dinî teşkilâtlarında da değişikliğe neden olmuştur. Birleşme sonrasında bütün Şarkî Rumeli Vilâyeti'nde yürürlükte olan kanunlar, tüzükler kaldırılmış onların yerine Bulgaristan Prensliği'ndeki yasalar yürürlüğe konmuştur. Bu kanunlarla birlikte Şarkî Rumeli'de Müslümanların dinî örgütlenmesini düzenleyen iç tüzük de yürürlükten kaldırılarak yerine 1880 yılında kabul edilen *"Bulgaristan'da Hıristiyan, Müslüman ve Yahudilerin Dinî İdarelerine Dair Geçici Tüzük"* ün hükümleri uygulanmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler neticesinde Şarkî Rumeli Vilâyeti'ndeki İslâm cemaat meclisi, naipler kurulu ile şer'iye mahkemeleri ortadan kaldırılmış ve o zamana kadar Bulgaristan'da geçerli olan hükümler uygulamaya konmuştur. Yapılan bu değişiklikler mecburen Müftülük teşkilâtında da bazı değişikliklere neden olmuştur. Müftülerin sayısı 14'e çıkmış, Rumeli'deki müftülerin statüsü de değişmiştir. Ayrıca söz konusu birleşme sonucu Bulgaristan toprakları dâhilinde yaşayan Türklerin oranı da artmış, önemli bir azınlık haline gelmişlerdir. Seçimlerde Halk Meclisi'ne daha fazla Türk Milletvekili girmiştir.[338]

Şarkî Rumeli Vilâyeti ile Bulgaristan Prensliği'nin birleşmesi sonucu Bulgarların uzun zamandır arzu ettikleri emelleri gerçekleşmiştir. Buna rağmen Batenberg, halk tarafından Alman yanlısı ve diktatör diye beğenilmeyerek tahtı terk etmek zorunda kalmıştır.[339] Batenberg'ten sonra iş başına gelen naipler kurulu ve kurulun başındaki Stefan Stanbolov, muhalefete karşı sert tutumu ve biraz da dediğim dedik hareketleriyle Batenberg'i aratmıştır. Stanbolov hükümetinin karışıklığa neden olan sebeplerinden birisi de, Avrupa'ya prens aramaları için heyetler göndermiş olması ancak bulunan prens adayını büyük devletlere ve de

[338] Jorjeta Nazırska, "Etniçeskite i Religiozni Maltsinstva v Bılgarskiya Parlament (1879-1885"), (Bulgar Parlamentosunda Etnik ve Dinî Azınlıklar 1879-1885), *İstoriçeski Pregled,* Sofya, 1999, kn. 1-2, s. 3-22.
[339] Enver Ziya Karal, *a.g.e.,* s. 110.

Bâb-ı Âli'ye danışmadan ülkeye getirmesi yeni karışıklıklara neden olmuştur. Ferdinand'ın, Bulgaristan tahtına Avusturya-Macaristan tarafından İngiltere'nin desteği ile oturtulması geniş halk kitlelerinin tepkisine sebep olmuştur. Diğer taraftan Rusya da Ferdinand'ın Sofya'ya getirilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Ancak Rusya ile Bâb-ı Âlî durumun daha da kötüye gittiğini görünce 1890 yılında Ferdinand Sakskoburggotski'yi tanımışlardır.[340]

Prens Ferdinand ile Stefan Stanbolov hükümeti, Şarkî Rumeli Vilâyeti ile Bulgaristan Prensliği'nin birleşmesinden sonra, ülke yavaş yavaş ayakları üzerine basıp nizamlı bir şekilde çalışan müftülük teşkilâtı bulmuşlardır. Birleşmeden sonra Bulgar Devleti'nin Vidin, Vraca, Plevne, Tırnova, Rusçuk, Şumnu ve Sofya sancaklarında mevcut olan müftülüklere Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin Filibe, Hasköy, Eski Zağra, Tatarpazacık, İslimye ve Burgaz şehirlerindeki altı sancak müftülüğü daha katılmıştır. Bu katılımlarla birlikte 14 sancak müftülüğü oluşmuş, bunlarla birlikte 25 müftü yardımcısı da görev yapmışlardır.[341]

[340] İsmail Cambazov, *a.g.e*., s. 160; Enver Ziya Karal, *a.g.e.,* s. 110.
[341] A. Popovic, *a.g.e*., s. 75; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.m.,* s. 214.

İKİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN'DA TÜRK İSLÂM EĞİTİMİ

A. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNE KADAR BULGARİSTAN'DA TÜRK-İSLÂM EĞİTİMİ

1. İlk Eğitim Kurumları

Müslüman-Türkler okumayı ve öğrenmeyi dinin emri sayarak, yerleştikleri her yerde ilim ve eğitimin yayılması için gereken tedbirleri almışlar ve bu uğurda büyük gayretler sarf etmişlerdir. Bu amaçla Müslümanlar, geniş ülkelerinin muhtelif bölgelerinde olduğu gibi, Bulgaristan'da da XIV. asrın sonlarından XIX. asrın ikinci yarısına kadar yaşadıkları şehir, kasaba ve köylerde cami, mescit, medrese ve tekkeler gibi müesseseler oluşturarak çocukların ve yetişkinlerin eğitimi ve çok yönlü gelişimleri için her türlü imkânı sağlamışlardır.[342]

İlk eğitim ve öğretim kurumları camiler olmuşlardır.[343] Bu yapılar temelde Müslümanların dinî vecibelerini yerine getirmeleri için inşa edilmişlerse de İslâm eğitim sürecinde de önemli roller üstlenmişlerdir. Camilerin, İslâm eğitim alanındaki rolü daha İslâm dininin ilk yıllarına kadar gitmektedir. Bu gelenek Müslüman Araplardan diğer İslâm milletlerine de intikal etmiştir. Balkanlara, Osmanlılarla birlikte getirilen bu gelenek, özellikle

[342] Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri,* Cem Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 221; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara, 1995, s. 47-49; Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 12.

[343] Johns Pedersen, "Mescid", *İslam Ansiklopedisi*, c. VII, s. 1-71; Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Cami (Dinî ve Sosyokültürel Tarihi)", *DİA,* c. VII, s. 46-56; Nesimi Yazıcı, "Bir eğitim-öğretim Kurumu Olarak Cami", *Cami Yazıları,* Ankara, 2012, s. 21-43; Aynı yazar, "Mescidden Medreseye İslam Eğitim-Öğretim Tarihine Panoramik Bir Bakış", *Din ve Toplum*, c. IV, S. II, Ankara, Aralık, 2013, s. 7-17.

Bulgaristan topraklarında Müslüman çocukların eğitiminde uzun yıllar aktif biçimde kullanılmıştır. Din ve eğitim alanında hizmet veren camiler, Fatih Sultan Mehmed (1432-1481) zamanında ilk temelleri atılan ve cami bitişiğinde veya avlusunda kurulan sıbyan mektepleri ile eğitim hizmetini devam ettirmişlerdir.[344]

a. Sıbyan Mektepleri

Bulgaristan'da sıbyan mekteplerinin öncüleri başlangıçta büyük şehirlerde daha sonra ise kasaba ve köylerde de eğitim ve öğretime katkı sağlamışlardır.[345] Sıbyan mekteplerinin Tanzimat devrine kadar belli programları olmamıştır. Bu eğitim kurumlarında özellikle din eğitimine ağırlık verilmiştir. Bu okullarda okutulan dersler içerisinde Kuran'ı Kerim ve Tecvit ağırlıklı eğitim yer almıştır.[346] Eğitim usûlü ise çocukların hep bir ağızdan elifba'yı öğrenmeleri şeklinde olmuştur.[347] Sıbyan mekteplerinde erkek çocuklarının yaş sınırı 7-15, kız çocuklarının yaş sınırı ise 7-13 olarak belirlenmiştir.[348] Bu sistemde okul çağına ulaşmış olan çocuklar *"amin alayı"* ve *"bed-i besmele"* adı verilen törenlerle okula başlamışlardır.[349] Okul eylül ayında başlayıp mayısta sona ermiştir. Okula sabah giden öğrenciler öğlen dinlencesinden sonra tekrar eğitimlerine devam etmişlerdir.[350] Öğrenciler her hafta Perşembe günü öğleden itibaren haftalık tatile çıkıp Cumartesi sabahı tekrar eğitime devam etmişlerdir.[351] Çocuklara okul kaydıyla herhangi bir sıkıntı söz konusu olmamış, bütün Müslüman kız ve erkek öğrencilere eğitimlerini sürdürme imkânı verilmiştir. Bu sistemde bütün öğrenciler aynı odada olmalarına rağmen kızlar bir tarafta erkekler bir tarafta oturarak

---

[344] M. Şakir Ülkütaşır, "Sıbyan Mektepleri", *Türk Kültürü*, S. XXXIII, Ankara, 1965, s. 30; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 15.
[345] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.*, s. 15.
[346] Cahit Baltacı, "Osmanlılar'da Mektep, *DİA,* c. XXIX, İstanbul, 2004, s. 6-7; Nebi Bozkurt, "Mektep", *DİA,* c. XXIX, İstanbul, 2004, s. 5-6.
[347] Osman Kılıç, "Bulgaristan'da Türk Eğitimi", *Milli Eğitim*, S. 88, Ankara, Ağustos 1989, s. 40; M. Şakir Ülküsal, *a.g.e.,* s. 597; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 15.
[348] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 18; M. Şakir Ülkütaşır, *a.g.m*., s. 594.
[349] Nesimi Yazıcı, *Az Okunan Kitapta Bir Sayfa Olmak,* Ankara, 2003, s. 135-137 (Âmin alayı); Hüseyin Memişoğlu, *A.g.e*., s. 18.
[350] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 19; Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Ankara, 1966, s. 107.
[351] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 19; Müstecip Ülküsal, *a.g.e.*, s. 107.

ders görmüşlerdir.[352] Sıbyan mekteplerinde çalışan hocalara belirli bir ücret veya miktarı belirlenmiş bir maaş ödenmemiştir. Öğretmenler hayır sahiplerinin verdikleri yardımlar ve ebeveynlerin bahşişleri ile yetinmişlerdir.[353]

Sıbyan mekteplerinin ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi Bulgaristan'da da belirli programları olmamıştır.[354] Eğitim sistemi hocanın inisiyatifine göre ayarlanmıştır. Ancak XVIII. asırdan itibaren İstanbul ve Rumeli'de bulunan bazı mekteplerde hüsnü hat tedrisatı da programda yer almaya başlamıştır.[355]

Sıbyan mekteplerini tamamlayan Müslüman çocuklar, dinî alanda belli bir seviyeye gelerek topluma daha kolay adapte olma imkânına kavuşmuşlardır.[356]

Tanzimat Fermanında eğitim kurumlarına yer verilmemesine rağmen, 1856 Islahat Fermanı'nda bu husus yer almıştır.[357] Bunun getirdiği planlama doğrultusunda eğitimin artık devlet politikasında yer alması gereğiyle eğitim işlerinin kabinedeki bir nazır tarafından yürütülmesi için 5 Ramazan 1273/29 Nisan 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuştur.[358] İlköğretimde esaslı düzenleme 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile yapılmıştır. Nizamnâmede getirilen yeniliklerden birisi de her mahalle ve köyde sıbyan mektebinin açılmasıdır.[359]

1864 yılında Tuna Vilâyeti'nin kurulmasıyla birlikte, vilâyette okullar da çoğalmaya başlamıştır. Midhat Paşa'nın gayretleri sonucu, vilâyet dâhilinde eğitim kalitesinin arttırılması

[352] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 15-20; M. Şakir Ülkütaşır, *a.g.m*., s. 597.
[353] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 20; Müstecib Ülküsal, *a.g.e.,* s. 107.
[354] Müstecip Ülküsal, *a.g.e.,* s. 106; M. Şakir Ülkütaşır, *a.g.m.,* s. 595.
[355] Özgür Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine bir İnceleme,* İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1968, s. 14; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi,* c. II, İstanbul, 1939, s. 68; Müstecib Ülküsal, *a.g.e.,* s. 106; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 20; M.Şakir Ülkütaşır, *a.g.m*., s.595.
[356] Stefka Pırveva, "Predstaviteli na Müsülmanskata Religiozna İnstitutsiya v Grada po Bılgarskite Zemi Prez XVII. Vek", *İslam i Kultura*, c. IV, Sofya, 1998, s. 141-142.
[357] Gazi Erdem, "Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanına Yeniden Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi,* 51:1 (2010), s. 337.
[358] İbrahim Caner Türk, "Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Tarih Müfredat Programları-Tarih Öğretim Usulleri", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi*, Erzurum, 2006, S. 14, s. 335.
[359] Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876),* Eskişehir, 2002, s. 201.

ve modern ders metodların uygulanması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Eğitim bakımından Tuna Vilâyeti, İstanbul ve çevresinden sonra, İmparatorluğun önde gelen bölgelerinden biri olmuştur. 1875 yılında Tuna Vilâyeti'nde Türklere ait 2700 sıbyan mektebi, 150 medrese ve 40 rüştiye mektebi eğitim hizmeti vermiştir.[360]

b. Medreseler

Osmanlı eğitim sisteminde medreseler, sıbyan mekteplerinin üst derecesinde eğitim-öğretim veren kurumlar olmuşlardır.[361] Bu eğitim kurumları bir bütün olarak eğitim-öğretim alanında büyük ve önemli yer tutmuşlardır.[362] Eğitim alanındaki önemlerinden başka, mimari yapıları ile de ayrı bir özellikleri vardır.[363] Önceleri sayıları az olan medreseler zaman içerisinde büyük yekûnlara ulaşmışlardır.[364] Medreselerde eğitim hizmeti veren öğretmenlerin maaşları, bu eğitim kurumlarına hizmet etmesi için kurulan vakıflar tarafından ödenmiştir. Bazı medreselerin imaret bölümü de inşa edilerek bu şekilde öğrencilerin yiyecek ihtiyaçları da karşılanmıştır.[365] Medrese binaları genelde üç bölümden ibaret olmuştur. Bunlar: Dershane, Hücre ve temizlik odasından ibarettir.[366]

Medreseler okutulan dersler, müderrislerinin maaşları, kuruluş zamanları ve kurucularının mevkileri gibi hususiyetleri dikkate alınarak derecelendirilmişlerdir.[367] Osmanlı

---

[360] Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878 – 1908)*, TTK, Ankara, 1998, s. 212; Bilal Şimşir, "Bulgaristan'daki Türk Azınlığı", *Balkanlar'da Türk Kültürü,* S. 48, Yıl 13, Temmuz-Ağustos-Eylül, Bursa, 2003, s. 9.

[361] Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri,* İrfan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 24.

[362] Zeki Salih Zengin, "II. Meşrutiyet Döneminde Islahat Çalışmaları Çerçevesinde Medreselerin Kuruluş Sistemi ve İdari Teşkilatı", *OTAM*, Ankara, 1998, s. 431-447; Orlin Sıbev "Bulgaristan'da Osmanlı Medreseleri", *Türkler,* c. XI, Ankara, 2002, s. 463-470.

[363]Orlin Sıbev, *Osmanski Uçilişta v Bılgarskite Zemi XV-XVIII vek*, Sofya, 2001, s. 121-162.

[364]Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan Arnavutluk,* s. 141-143; M. Kemal Özergin, "Eski Bir Ruznameye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, c. IV, İstanbul, 1974, s. 271-287; Orlin Sıbev, "Bulgaristan'da Osmanlı Medreseleri", *Türkler*, c. XI, Ankara, 2002, s. 465; Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan'da Osmanlı Medreseleri", *Türkler,* c. XI, Ankara, 2002, s. 464.

[365] Orlin Sıbev, *Osmanski Uçilişta v Bılgarskite Zemi XV-XVIII vek*, Sofya, s. 78-79; Hüseyin Memişoğlu, Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitimi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 31.

[366] M. Kemal Özergin, " Eski Bir Ruzname'ye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi,* c. IV-V, İstanbul, 1974, s. 264.

[367] M. Kemal Özergin, *a.g.m.*, s. 11-12; Zeki Salih Zengin, "II. Meşrutiyet Döneminde Islahat Çalışmaları Çevresinde Medreselerin Kuruluş Sistemi ve İdari Teşkilâtı", *OTAM,* S. 9, Ankara, 1998, s. 432.

Medreseleri şu şekilde teşkilâtlanmışlardır: Hâşiye'yi Tecrid (20-25 akçe yevmiyeli), Miftah (30-35 akçe yevmiyeli), Telvih (40 akçe yevmiyeli), Hâriç (50 akçe yevmiyeli), Dâhil (50 akçe yevmiyeli), Sahn-Semân (50 akçe yevmiyeli)[368]

Medreselerin yanı sıra Hadis alanında üst düzey öğretim veren Daru'l-Hadis adını taşıyan okullar açılmıştır. Osmanlı döneminde Bulgaristan'da okullar Filibe, Plevne ve Hezargrad şehirlerinde olmak üzere eğitim hizmetine başlamışlardır. Bu üç eğitim kurumundan başka Bulgaristan'ın muhtelif şehirlerinde Daru'l-Kurra diye anılan 13 okul daha açılmıştır.[369]

Medreseler Osmanlı İmparatorluğunun diğer bölgelerinde olduğu gibi, XVI. asrın sonlarına kadar eğitim sistemini ve derecesini istenilen amaçlar doğrultusunda iyi bir seviyede götürebilmişlerdir. XVII. asırdan sonra medreseler, eğitim alanında istenilen duruma ayak uyduramamışlardır. Sıbyan mekteplerinde olduğu gibi, medreselerde de bazı reformların yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur.[370]

2. Tanzimat Döneminde Bulgaristan'da Türk-İslâm Eğitimi

Tanzimat döneminde eğitim konularıyla ciddi olarak ilgilenilmeye 1845'te Abdülmecid'in bir hatt-ı hümayunu ile başlanılmıştır.[371] Daha Tanzimat'ın ilk yıllarından itibaren eğitim sisteminin eksikliklerinin giderilerek geliştirilmesi için çeşitli yasalar çıkarılmıştır. 1845 ve 1847 yıllarında alınan kararlar doğrultusunda sıbyan mekteplerinin eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiş, öğretmenlik vasfını taşımayan kişilere öğretmenlik yaptırılmaması, ayrıca sınıf ve imtihan usulünün olması da gündeme gelmiştir. Daha sonra

[368] Zeki Salih Sezgin, *a.g.m.,* s. 432.
[369] Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 310; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 32; Orlin Sıbev, *a.g.e*., s. 76-77.
[370] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 32-33.
[371] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, 1992, s. 361-366; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 33.

alınan 1857, 1863 ve 1864 tarihli kararlarla, büyük zorluklara rağmen, eğitimin yeniden düzenlenmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.[372]

Tanzimat döneminde diğer bölgeler gibi Bulgaristan'da da eğitim alanında reformlara dikkat edilmiş ve ilk olarak sıbyan mektepleri ile işe başlanmıştır. Alınan yeni kararlar doğrultusunda sıbyan mektepleri 4 yıllık eğitim vermeye başlamışlar, bu zamana kadar din eğitimi ağırlıklı olan okullarda Türkçe, Tarih, Coğrafya, Matematik gibi derslerin de okutulması kararlaştırılmış ve uygulamaya geçilmiştir. Önceki dönemlerde öğrenciler yalnızca okumayı öğrenirlerken bu dönemde okuma ile birlikte yazmaya da önem verilmiştir. Okullarda taş levha ve divitin kullanılması da uygun görülmüştür.[373] Bu arada rüştiye mekteplerinin açılmasına da önem verilmiştir. Bu çerçevede ileride Bulgaristan ismini alacak bölgede ilk rüştiye okulu 1857 yılında Vidin şehrinde açılmış,[374] bunu 1858 yılında Sofya, 1862'de Varna ve daha sonraları Rusçuk, Silistre, Lofça, Köstendil,[375] Cuma-i Atik, Tırnova, Lom, İslimiye, Yambolu ve diğer şehir ve kasabalardaki rüştiyeler takip etmiştir.[376] Tanzimat ile birlikte okulların da sınıfları ve dereceleri yavaş yavaş belirlenmeye başlamış, öğrenciler hasırlar üzerinden kaldırılmış, okullarda tahta, tebeşir, harita ve küre gibi eğitim araçlarının kullanılmasına başlanılmıştır.[377]

Bilindiği gibi yaklaşık olarak günümüz Bulgaristan'ını içeren topraklarda 1864 yılında Tuna Vilâyeti kurulmuştur. Vilâyetin ilk valisi olan Mithat Paşa,[378] eğitim alanında önemli başarılara imza atmıştır. Tuna Vilâyeti'nde eğitim alanında yapılan yeniliklerden birisi de

---

[372] Bayram Kodman Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Türk Eğitim Sistemi", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, 1992, s. 474-496.
[373] Bayram Kodaman, Abdullah Saydam, *a.g.m.*, s. 474; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 34-35.
[374] *Tuna Vilayeti Salnamesi*, Defa 5, Tuna Vilâyeti Matbaası, 1289, s. 108; Georgi Pletnyov, *Midhat Paşa i Upravleniyeto na Dunavskiya Vilayet,* Veliko Tırnovo, 1994, s. 154; Osman Keskioğlu, *Bulgaristan'da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 60-61;
[375] Tuna, S. 330, 18 Şaban 1285/86.
[376] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 35.
[377] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 35.
[378] İ.E. Fadeeva, *Midhat Paşa Jizn i Deyatelnost,* İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1977, s. 14; Bekir Sıtkı Baykal, *Mithat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti,* T.C. Ziraat Bankası 100. Yıl Armağanı, s. 16; Georgi Pletnyov, *Midhat Paşa i Upravlenieto na Dunavskiya Vilâyet,* Veliko Tırnovo, 1994, s. 37; Bekir Koç, *Midhat Paşa,* T.C. Ankara Üniversitesi, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002, s. 26-27.

Vilâyet Maarif Meclisi'nin kurulması olmuştur.[379] Bu eğitim kurumunun başında bir maarif müdürü ve iki müdür yardımcısı görev yapmışlardır. İdari alandaki bu görevlilerden başka muhakkik adı verilen dört müfettiş de bu kurumda hizmet yapmışlardır. Ayrıca bir kâtip, bir muhasip, bir sandık emini ve sayıları 4 ile 10 arasında değişen maaşsız üyeler de eğitimin ilerlemesi için hizmet etmişlerdir.[380] Mithat Paşa'nın eğitim ve öğretime ne kadar önem verdiği Plevne kazası naibine gönderdiği ve *Tuna* gazetesinde yayınlanan bir buyrultudan net olarak anlaşılmaktadır. Söz konusu buyrultuda eğitim konusu diğer konulardan daha önde yer almış ayrıca buyrultuda anne-babalara da çağrıda bulunularak çocukları okutmanın sadece devletin borcu olmayıp ebeveynlerin de bu konuya dikkat ve önem vermeleri özellikle hatırlatılmıştır.[381] Eğitime verdiği desteği uygulamalarıyla da gösteren Mithat Paşa zamanında Tuna Vilâyeti'nde okullar kısa zamanda artmıştır. 1868 yılındaki Tuna Vilâyeti Salnamesindeki bilgilere göre, bazı şehirlerdeki eğitim kurumlarının sayısı şu şekildedir: Rusçuk 15, Şumnu 28, Hezergrad 4, Cuma-i Atik 12, Ziştovi 4, Plevne 17, Varna 13, Hacıoğlu Pazarcığı 16.[382]

1875 yılında Tuna Vilâyetindeki sıbyan mekteplerinin sayısı 2071'e ulaşmış ve bu okullarda 15.842'si kız, 38.624'ü erkek olmak üzere toplam 54.466 öğrenci eğitim görmüştür.[383] Tuna Vilâyeti'nde sıbyan mekteplerinin ıslahı ve iyileştirilme çalışmaları ile birlikte rüştiye okullarına da önem verilmiştir. Bu dönemde, sıbyan mektepleri gibi rüştiyeler de açılmaya başlanmıştır.[384] Osmanlı-Rus savaşından önce Tuna Vilâyeti genelinde 40 rüştiye

[379] Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1964, s. 24; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 36.
[380] Faik Reşit Unat, *a.g.e.,* s. 24; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 36.
[381] Tuna Gazetesi, S. 21, 21.07.1865.
[382] *Salname-i Vilâyet-i Tuna*, Defa 1, Tuna Vilâyeti Matbaası, 1285, s. 106-107.
[383] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 40-41.
[384] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 233.

okulu Müslüman çocuklara eğitim hizmeti vermiştir. 93 Harbi esnasında bu eğitim merkezlerinin birçoğu yıkılmıştır.[385]

Tanzimat döneminde Tuna Vilâyeti'nde bazı meslek okulları da eğitim hizmeti vermeye başlamışlardır. İlk defa 1863 yılında Niş'te, 1864 yılında Rusçuk'ta yine Rusçuk şehrinde 1865 yılında bir kız okulu ile daha sonra Sofya'da Islahhane adı altında meslek okulları açılmıştır.[386]

Bulgaristan Müslümanlarına İmparatorluk döneminden miras olarak şu eğitim kurumları intikal etmiştir.

- İptidaiye ve Rüştiye mektepleri,

- Medreseler,

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonraki dönemden miras kalan okullar genel olarak bunlardan ibarettir. Bu dönemde kalkınma olmuşsa da ancak ilk ve ortaokullar seviyesinde olabilmiştir. Öğretmen okulu ve lise seviyesindeki okullar ise açılamamıştır.[387]

3. Osmanlı-Rus Savaşı Esnasında Bulgaristan'da Türk-İslâm Eğitimi

1877-78 ve 1885 yılları Bulgaristan ve Şarki Rumeli Vilâyeti'ndeki Türklerin Osmanlı İmparatorluğundan koparak, Bulgar idaresine geçiş dönemidir. Bu yıllar Bulgaristan sınırları içinde yaşayan Müslüman Türk halkın sadece idarelerinin değiştiği dönem değildir. Bu devrede Tanzimat döneminden itibaren yavaş yavaş yükseltilmeye çalışılan eğitim sistemi çok ciddi darbe yemiş ve gerileyip çökmüştür. Türk eğitiminin çöküşünü genel olarak üç maddede özetlemek gerekirse: 1) 93 Harbi ve sonrasında Türklerin kitle halinde göç etmeleri, 2) Vakıf mallarının Müslümanların elinden alınması, 3) Okul binalarının bir kısmına devlet tarafından

[385] Ömer Turan, *a.g.e.*, 233.
[386] Ali Haydar Midhat, *Mithat Paşa Hayat-ı Siyasiyesi Hıdematı Menfa Hayatı*, İstanbul, 1325, s. 33.
[387] B. Sakarbalkan, "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi", *Türk Kültürü*, S. 26, Ankara, Aralık 1964, s. 82.

el konması ile diğer bir kısmının da Bulgarlar tarafından yakılıp yıkılması dolayısıyla olmuştur.[388] Bir örnek verecek olursak: 1877-1879 yılları arasında yalnız Tatarpazarcığı merkezinde 7 medrese, 21 cami yıkılmıştır.[389] Filibe şehrinde de savaş öncesi mevcut olan 80 adet cami, medrese ve mektepten, 1879'da ancak 5 bina ayakta kalabilmiş, geri kalan 75 bina ya yakılıp yıkılmış veya başka amaçlar için kullanılmaya başlanmıştır. 11 adet medrese binasının tamamı yıkılmış, 18 Türk mektebinden ise yalnız ikisi ayakta kalabilmiştir. 93 Harbi öncesi mevcut olan 29 adet mektep ve medreseden 1879 yılında ancak 2'tanesi ayakta kalmış geri kalan 27'si yakılıp yıkılmıştır.[390] Pravadi kasabasında mevcut olan beş Türk mektebinden dördü devlet tarafından alınarak askeri ihtiyaçlar için kullanılmaya başlanmış, bir tanesi de postaneye dönüştürülmüştür.[391] Pravadi Müslümanları, devlet tarafından gasp edilen mallarını geri alabilmek için önce yerel makamlara ardından da Varna Valiliği'ne başvurmuşlardır. Bu makamlardan herhangi bir netice alamayan Müslüman halk daha sonra Başbakan Dragan Tsankov ile Varna'da bulunan Fransız viskonsolosuna kadar gitmişlerse de yine bir sonuç alamamışlardır. Pravadi kasabasında yaşanan olayın aynısı Vidin şehrinde ikamet eden Müslüman halkın başına da gelmiştir. Vidin Rüştiyesi, Müslüman cemaatin elinden alınıp tiyatro-balo salonu haline getirilmiştir. Bütün itirazlara rağmen binanın geri iade edilemeyeceği söylenmiştir.[392] Aynı şekilde Balçık kasabasındaki Türk okulu ve kervansaray ile Samokov şehrindeki Türk Okuluna da devlet tarafından el konulmuş ve bir daha geri alınamamışlardır.[393]

---

[388] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 212; Bilal Şimşir, "Bulgaristan Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1976, s. 1074; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk İslam sanatı ve Kültürü,* İstanbul, 2007, s. 140; Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 56.

[389] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 56.

[390] Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s. 33; Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan Türklerinin Öğretmen Okulları", *Türk Kültürü*, Ankara, 1992, S. 348, s. 219; Ömer Turan, "1877-78 Osmanlı Rus Savaşında Filibe'de yıkılan Osmanlı eserlerine dair bir İngiliz belgesi", *Balkanlar'da Türk Kültürü*, Bursa, 1996, S. II, s. 27-30.

[391] Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria 1878 - 1908*, TTK, Ankara, 1998, s. 213.

[392] Bilal Şimşir, *a.g.e.* s. 37; Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 213.

[393] Tuna, S. 184, 16.04.1322; Jorjeta Nazırsaka, *a.g.e*., s. 87; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk İslam Kültür ve Sanatı,* İstanbul, 2007, s. 140-141; Bilal Şimşir, *a.g.e*., s. 37-38.

Türk Okullarının yıkımlarıyla ilgili sorun 93 Harbi'nden sonra da sistemli bir şekilde devam etmiştir.[394] Bu sorun 1878 yılında Filibe'de toplantılarına devam eden Şarkî Rumeli Avrupa Komisyonunda da gündeme getirilmiştir. Buna rağmen yıkımlar devam etmiştir. 1880 yılında Sofya'da bulunan Türk komiseri Nihat Paşa, Türk okul ve medreselerinin yıkılmamalarını Bulgar Hükümeti'nden istemiştir.[395] Nihat Paşa'nın bunu resmen talep etmesine rağmen, Sokullu Ahmet Ağa Medresesi yıkılmıştır. Bu yıkımın ardından, Türk Komiseri Nihat Paşa bir nota daha vermiştir. Bu protesto notası da herhangi bir fayda sağlamamış ve Bulgarlar Sofya'da bulunan ve Taş Mektep diye bilinen vakıf binasını da yıkmışlardır.[396]

Türk Komiserinin protestolarına rağmen, okul ve medrese binalarının yıkımına devam olunması karşısında İstanbul Hükümeti, bu defa büyük devletlere başvurmuştur. Çünkü büyük devletler *Berlin Antlaşması'*nın bir nevi garantörü olmuşlardır. Bu antlaşmanın V. maddesiyle de Bulgaristan'daki Türkler'e azınlık hakları ve millî kültür kurumlarını koruma hakkı tanınmıştır.[397] 22 Aralık 1881 tarihinde Bulgaristan'dan şikâyetle ilgili büyük devletlere etraflıca bilgi verilmiştir. Nisan 1882 tarihinde büyük devletler nezdinde Osmanlı idarecileri yine girişimde bulunmuştur. Bütün çaba ve girişimlere rağmen yıkımlar aralıklarla devam etmiştir.[398] 1877-1886 yılları arasında Bulgaristan'da Türk okul ve medrese binalarının yaklaşık 1500 kadarı yıkılmıştır.[399]

1877-1878 Türk-Rus Savaşı, Tuna cephesinde yaklaşık bir yıl sürmüştür.[400] Savaş esnasında yaklaşık 700.000 kadar Türk, bunlar arasında binlerce öğretmen ve aydın kesimden iyi yetişmiş kişiler, kanlı bir biçimde yerlerinden yurtlarından ayrılmaya mecbur bırakılmış,

---

[394] Mehmet Çavuş, "Bulgaristan'da Türk Okulları ve Öğretim meseleleri", *Türk Kültürü*, S. 255, Ankara, Temmuz 1984, Yıl XXII, s. 442-444.
[395] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 213.
[396] B. Sakarbalkan, *a.g.m.,* s. 84-85; Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 213.
[397] Nihat Erim, *a.g.e.*, s. 403-404.
[398] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 213.
[399] Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 34.
[400] İvan Bojilov, Vera Mutafçieva, vd. *a.g.e.*, s. 400.

350.000 Türk ise katliamlardan, açlıktan, soğuktan ve salgın hastalıklarından dolayı hayatlarını kaybetmişlerdir.[401]

Şarkî Rumeli, İmparatorluk toprağı olarak görünse de hâkimiyet Bulgarların eline geçmiştir. Hem Bulgaristan hem de Şarkî Rumeli topraklarında hayatlarını devam ettiren Müslüman Türk halka karşı reva görülen katliamlar devam ede gelmiştir.[402]

Bulgar Devleti kurulunca Türk subayları, memurları, doktorları bu topraklardan çekilmiştir. Hali vakti yerinde olan Müslüman halk da devlet erkânını takip ederek Rumeli topraklarından göç etmişlerdir. Geride yalnız cahil ve fakir halk kalmıştır.[403]

İlerleyen yıllarda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Devleti arasında bazı antlaşmalar imzalanarak, Bulgaristan'da kalan Müslüman halkın dinî ve kültürel müesseseleri teminat altına alınmaya çalışılmıştır.[404] Fakat Bulgar Hükümeti hemen her defasında bu antlaşmaları ve hükümleri hiçe sayarak yıllarca Türk eğitimine karşı hep olumsuz tavırlar takınmıştır.[405]

B. PRENSLİK DEVRİNDE BULGARİSTAN'DA TÜRK-İSLÂM EĞİTİMİ

1. Müslüman Türk Okullarının Yeniden Toparlanması

Bulgaristan sınırları içinde kalan Müslüman Türk okullarının toparlanma teşebbüsleriyle ilgili ilk adımlar daha 1878 yılında atılmaya başlanmıştır. Bulgaristan'da yaşayan Müslüman halk çok güç şartlar altında Osmanlı Döneminden miras kalan medrese ve

---

[401] Haşim Ertürk, Rasim Eminoğlu*, Bulgaristan'da Türk İslam Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve MEDRESETÜ'N NÜVVAB,* Yıldız Matbaacılık Yayınları, İstanbul, 1993, s. 10; Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.,* c. I, s. 28.
[402] *Sebil'ü-Reşad*, S. 24-206, 2 Ramazan 1330, c. 1-8, s. 468.
[403] Süleyman Sırrı Tokay, "Bulgaristan'da Türk Öğretmeni 1", *ANAYURT,* Ankara, 1.09.1954, Yıl 1, S. 14.
[404] Bilal Şimşir, "Bulgaristan Türk Azınlığının Ahdi Durumu", *Türk Kültürü*, S. 264, Ankara, Nisan 1985, Yıl XXIV, s. 241-278.
[405] Ahmet Tacemen, *Bulgar Türkleri Gizli Tarihi*, Niğde, 2003, s. 32.

iptidaiye okullarını canlandırarak yeni koşullar doğrultusunda düzenlemeye çalışmışlardır.[406] Medrese ve iptidaiyelerin bir kısmı 1880-1881 yıllarında büyük sıkıntılarla da olsa yeniden açılabilmişlerdir. Bu dönemde Silistre sancağında 55'i erkek ve 11'i kız mektebi olmak üzere toplam 66 okul faal duruma geçmiştir. Bu okullarda 2059'u erkek ve 1509'u kız öğrenci olmak üzere toplam 3568 öğrenci eğitim almıştır. Ayrıca 57'si erkek ve 11'i kadın olmak üzere toplam 68 öğretmen Müslüman Türk çocuklarına eğitim hizmeti vermiştir.[407] Razgrad sancağında ise 123 okulda 4.691'i erkek ve 3.022'si kız olmak üzere toplam 7.713 öğrenci eğitim almış, 124 öğretmen bu bölgede çocuklara eğitim vermiştir. Tırnova sancağında 63, Köstendil sancağında 7 Türk okulu eğitime başlamıştır. Ulaşabildiğimiz bilgilere göre bu dönemde toplam 259 okul faal durumdadır.[408] Eğitim-öğretime başlayan bu 259 Türk okulundan başka Silistre'de 6, Razgrad'da 2, Rusçuk'ta 2, Varna, Hacıoğlu Pazarcığı, Tutrakan, Şumnu, Eski Cuma, Osmanpazarı, Pravadi ve Küçük Kokarca'da birer medrese eğitim hizmeti vermiştir.[409] 1881-1885 yılları arasında Sofya, Dupniçe, Osmanpazarı, Eski Cuma, Pravadi, Elena şehirlerinde iptidaiye okulları açılmış, Samokov, Hacıoğlu Pazarciği, Şumnu, Kavarna, Lom, Vidin, Berkofça, Varna ve Rusçuk gibi şehir ve kasabalarda ise erkek, kız ve karma iptidaiye Türk okulları açılmıştır.[410] Ancak sarsıntıların ve göçlerin devam etmesi nedeniyle toparlanma girişimleri çok kısıtlı olmuştur. Bu dönemde eğitim veren okulların büyük bir kısmı Kuzeydoğu Bulgaristan topraklarındadır. Çünkü 1877-78 savaşında Rus orduları bu bölgeye ancak antlaşma imzalandıktan sonra girebilmişler bundan dolayı bölgede mevcut olan Türk okulları diğer bölgelerdekiler kadar zarar görmemişlerdir.

Mevcut olan medrese ve iptidaiye mekteplerini canlandırma girişimleri ile birlikte, rüştiyelerin de yeniden açılıp eğitime başlamaları için girişimlerde bulunulmuştur. İlk olarak

[406] N. İv. Vankov, *İz Arhiva na Ministerstvoto na Narodnoto Prosveştenie,* Sofya, 1905, s. 131; Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 23; Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 2002, s. 78.
[407] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 78.
[408] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 78.
[409] Jorjeta Nazırska, *a.g.e., s. 86;* N.İv.Vankov, *a.g.e.,* s. 131.
[410] Glavno İzlojeniye do Negovo Veliçestvo Knyaza Vırhu Polojenieto na Uçebnoto Delo v Knyajestvo Bılgariya, Sofya, 1882, s. 26-27; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 78; Jorjeta Nazırska, *a.g.e*., s. 86.

1881 yılında Razgrad'da bir rüştiye açılmış ve burada eğitim gören öğrenciler için bir de yurt yapılmıştır.[411] 1881-82 ders yılında Filibe'de de rüştiye eğitim hizmetine başlamıştır. Okulun birinci sınıfına 35, ikinci sınıfına 33 ve üçüncü sınıfına 15 öğrenci kaydolmuştur. Filibe rüştiyesini 1882 yılında Hasköy, 1883 yılında Şumnu rüştiyeleri ve bu rüştiye okullarını müteakip Niğbolu, Varna, Hacıoğlu Pazarcığı, Rusçuk, Silistre, Ziştovi, Lom, Pravadi, Burgas ve Eski Zağra şehirlerinde de rüştiye okulları izlemiştir.[412]

Bulgaristan'daki Türk okul ve medrese binalarının yakılıp yıkılması ve devlet tarafından kamulaştırılmasından sonra, Müslüman halkın elinde en köhne, eski eğitim için elverişsiz binalar bırakılmıştır.[413] Bu binaların eğitim için ihtiyaca yetmediği durumlarda Müslüman halk, mescitleri, misafir odalarını ve hatta ambarları bile okul haline getirerek, Müslüman çocukların eğitim ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır.[414] Dönemin Bulgar Millî Eğitim Bakanı İv. D. Şişmanov Millet Meclisinde yaptığı açıklamada açıklamada şu hususlara değinmiştir: Türk İdaresi zamanında kurulan okul binalarının büyük bir kısmının eskiyip çöktüğü, okul çağındaki 150.000 çocuğun okula gidemediği, 1.041 köyde okul bulunmadığı, bu köylerde evlerin, dükkânların, camilerin okul olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.[415]

Osmanlı idaresinin Bulgaristan Türklerine miras bıraktığı okulları ihya etmekte ve düzenlemekte o zamanlar Bulgaristan Mebusan Meclisinde azâ bulunan Türk mebuslarının ve bilhassa Şumnu mebusu Kesimzade Mehmet Rüştü, Razgrad mebusu Hacı Necip Bey, Eski

---

[411] *Glavno İzlojenie do Negovo Veliçestvo Knyaza Vırhu Polojenieto na Uçebnoto Delo v Knyajestvo Bılgariya*, Sofya, 1882, s. 29.
[412] Jorjeta Nazırska, *a.g.e*., s. 86; N. İv. Vankov, *a.g.e.,* s. 391; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk İslam Kültürü ve Sanatı*, İstanbul, 2007, s. 142.
[413] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 224.
[414] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 224.
[415] B. Sakarbalkan, "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi", *Türk Kültürü*, S. XXVII, Ankara, 1965, s. 187; *Uçilişten Pregled*, Mart-Nisan 1904, s. 131-132.

Cuma mebusu Esat Oğlu Ahmet Efendi'nin büyük gayret ve katkıları olmuştur.[416] Bu bağlamda 28 Kasım tarihinde Bulgaristen Millet Meclisi'nde yukarıda isimleri zikredilen Müslüman milletvekilleri, Bulgaristan Müslümanlarının eğitimleri konusunda yapılması gereken altı maddelik bir rapor sunmuşlardır. Müslüman milletvekillerinin çabalarına rağmen, Bulgaristan Hükümetinin soruna el atmaması sonucu, Müslümanların eğitimleri konusunda herhangi bir düzelme olmamıştır.[417] Bu girişimlerle birlikte Osmanlı Hükümeti de Bulgaristan'daki Türk okullarının yeniden açılmasına ve tamirlerine özen göstermiştir.[418]

Eğitim konusunda gösterilen gayretler sayesinde 1894-95 yılına kadar Kuzey Bulgaristan'da 785 Türk Okulu açılmış, fakat Şarki Rumeli'de yoğun göçler sebebiyle 199 okul kapanmıştır.[419] 1894-95 ders yılına gelindiğinde Bulgar Prensliği'nde Türk okullarının sayısı 1.243, bu okullarda sınıf sayısı 1353 olarak belirtilmiştir, yani okulların 92%'inde tek bir sınıf odasında öğrenciler ders görmüşlerdir.[420] 1.404 öğretmen 69.936 öğrenciye eğitim vermiştir. Sancaklara göre dağılım şu şekildedir.[421]

Sancaklar	**İptidai**	**Öğretmen**	**Öğrenci**
Burgas	77	84	3407
Varna	218	236	10736
Vidin	9	11	317
Vraça	9	13	442
Köstendil	1	1	47

[416] Süleyman Sırrı Tokay, *"Anayurt",* S. 94, 15.09.1954; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk İslam Kültürü ve Sanatı,* İstanbul, *2007, s. 142.*
[417] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 239-240.
[418] BOA, A.MTZ 04, 13/2; BOA, A.MTZ 04, 55/22
[419] Kiril G. Popov, "Osnovnoto Obrazovanie v Bılgariya prez Uçebnata 1894/95 godina.", *Uçilişten Pregled*, S. 10, 1897, s. 1106.
[420] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 224-225.
[421] Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitimi*, Ankara, 2002, s. 79-80; Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 36; Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 225.

Lofça	11	12	562
Lom	6	7	284
Filibe	29	39	2078
Plevne	4	5	458
Razgrad	123	132	8879
Rusçuk	114	133	8096
Ziştovi	22	27	1374
Selvi	13	17	733
Silistre	171	184	9620
İslimye	13	20	891
Sofya	2	2	87
Eski Zağra	27	44	1998
Tatar Pazarcığı	15	23	925
Tırnova	47	49	1827
Hasköy	38	40	1666
Şumnu	294	325	15507
TOPLAM	**1243**	**1404**	**69936**

Daha önce belirttiğimiz gibi Türk okullarının fazla olduğu yerler Kuzey Doğu Bulgaristan bölgesinde kalan Razgrad, Rusçuk, Şumnu, Silistre ve Varna bölgeleridir. Bu bölgelerde Türklerin çoğunluk olması ayrıca Rus askerlerinin de bu bölgelere ancak antlaşma imzalandıktan sonra girebilmiş olmaları da bu bölgelerdeki Türklerin çoğunluk olarak kalmalarının bir diğer sebebidir.

Buraya kadar zikrettiğimiz okullardan başka, yine 1894-95 ders yılında, Bulgaristan'da yaşayan Pomak Müslümanlara 25 iptidai okul eğitim hizmeti vermiştir. Bu okullarda 38 öğretmen, 1313 öğrenciye ders vermiştir.[422] Pomak Müslümanlarına eğitim hizmeti veren bu okullar Filibe, Tatarpazarcığı, Rupços, Peştere, Ziştovi, Lofça, Bela Slatina ve Orehovo kazalarında yer almışlardır.[423] Türk ve Pomak okullarından başka Varna, Vraça, Rusçuk, Silistre ve Şumnu illerinde de 16 Tatar Okulu eğitim hizmeti vermiştir. Bu okullarda 18 öğretmen 779 öğrenciye ders vermiştir.[424]

Bulgaristan'da Müslüman ilkokul, öğretmen ve öğrenci sayısı:[425]

	İlkokul	**Öğretmen**	**Öğrenci**
Türk	1243	1404	69936
Pomak	25	38	1313
Tatar	16	18	779
TOPLAM	**1284**	**1460**	**72028**

Bu okullarda eğitim gören kız ve erkek öğrencilerin oranı hemen hemen eşit derecededir. 69.936 Türk öğrencinin 38.834'ü erkek, 31.102'si kız, 1313 Pomak öğrencinin 745'i erkek, 568'i kız, 779 tatar öğrencinin ise 381'i erkek ve 398'ini ise kız öğrenciler oluşturmuştur.[426]

Bu dönemde Bulgaristan Müslümanlarına eğitim alanında hizmet veren en yüksek seviyeli okullar rüştiyelerdir. 93 Harbi'nden önce Tuna Vilâyeti sınırları dahilinde 40 rüştiye okulu Müslüman öğrenilere eğitim hizmeti vermiştir. Savaş esnasında rüştiye okul binalarının

[422] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 225.
[423] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 81; Kiril G. Popov, *a.g.m*., s. 1109.
[424] Bilal Şimşir, *a.g.e*. s. 36; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 81; Ömer Turan, *a.g.e.,* s. 225.
[425] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 225.
[426] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 82.

büyük kısmı zarar görmüş ve yıkılmıştır.[427] İptidailere paralel olarak, 1894-95 ders yılında Türklerin 15 rüştiye okulu da eğitim hizmeti vermiştir. Bu okulların 7'si üç, 8'i dört sınıflıdır. Bu 15 okulda 53 öğretmen,[428] 533 öğrenciye ders vermiştir. Daha önce zikredilen 15 rüştiyeden başka bir de kız rüştiyesi açılmıştır ki bu okulda 2 öğretmen 21 öğrenciye hizmet vermiştir.[429]

Eldeki rakamlara göre Bulgaristan Müslüman Türk toplumunun 1894-95 ders yılında toplam 1300 iptidai ve rüştiyesi, bu okullarda eğitim verecek 1516 öğretmen 72.582 öğrenciye ders vermiştir.[430]

İptidaiye ve rüştiye okulları haricinde Bulgaristan Müslümanlarına eğitim alanında hizmet veren diğer bir kurum da medreseler olmuştur. Medreselerde dini alanda hizmet verecek (imam, müftü, naib vs.) gibi kadrolar yetiştirilmiştir. XX. yüzyılın başlarında bu eğitim merkezleri azalmaya başlamıştır. Bulgaristan Prensliği'nin son yıllarında medreselerin ve medreselerde eğitim gören öğrenci kitlesinin sayısı, daha önceki yıllara nazaran iki kat azalmıştır. Medreselerin bu duruma düşmelerinin en büyük nedenlerinden birisi vakıf mallarının tahribatı olmuştur.[431]

2. Müslüman Türk Okullarının Maddi ve Malî Durumu

İncelediğimiz dönemde Türk okullarının hemen tamamı eski ve köhne binalardır. Hele köylerdeki okul binalarının durumunun daha da kötü olduğu *Tuna* gazetesinin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Gazetede yer alan habere göre. *"bu binalar fenn-i mimarî ve hıfz-ı sıhha kavaidine asla muvafık değildirler. Köylerde ve ekseri kasabalarda olan mektepler*

[427] Ömer Turan, *a.g.e*., s. 233.
[428] Ömer Turan, Rüştiye okullarında öğretmen sayısını 57 olarak zikretmektedir. Rüştiye okullarında öğretmen olarak hizmet verenler arasında yalnız bir öğretmen pedagoji eğitimi almıştır. 57 öğretmenden, 54'ü rüştiye mezunu, diğer üçü üniversite mezunu, 27 öğretmen eğitimlerini Türkiye'tamamlamıştır. Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 235.
[429] Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 37.
[430] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 83.
[431] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 236.

okadar eskidirler ki adeta insan içine girmeye korkar, bu okul binaları genel olarak iki kısma ayrılmaktadır, bunlardan birincisi suret-i mahsusada mektep olmak üzere inşa olunan binalardır ki, bunların hîn-i inşasında metanet ve resanet ciheti ve hıfzı's-sıhha kavaidi gözetilmeyerek encümenlerin keyfine göre usta taslakları elinden çıkmışlardır. Bu gibi mektepler yeni usul âdd olunamazlar. Zira eski mektep binalarında mevcut olan mahazır ve nevâkısin kısm-ı âzamı bunlarda da mevcuttur. İkinci kısım ise, ayrıca mektep binası olmayan kasaba ve köylerde hususi hanelerden isticar olunan viranelerdir. Bunların suret-i taksimatı ve dershanelerde ziyanın cihet-i vürûdu nokta-i nazarından mektep ittihazı için ne derece gayr-i münasip oldukları azade-i teemmüldür".[432]

1880 yılından 1894-95 yılına kadar geçen 15 yıl zarfında 156 yeni Türk, 5 yeni Pomak ve 2 de Tatar okulu inşa edilebilmiştir. 1894-95 ders yılında Türk mekteplerinden 318'nin iyi, 177'nin orta ve 748'nin ise çok kötü durumda olduğu bildirilmiştir.[433] Pomak okullarından 9'nun iyi, 4'nün orta ve 12'nin kötü; Tatar okullarından ise 4'nün iyi ve 12'nin çok kötü durumda oldukları bildirilmiştir.[434] Türk okullarının çoğu alçak tavanlı, dar ve karanlık birer odadan oluşmuşlardır. Sınıf odaları genelde dar ve alçak tavanlı, pençereleri küçük ve odalarda genelde nem ve rutubet varmış.[435] Mekteplerin temizlikçileri olmadığından ve okulların döşemelerinin toprak olması dolayısıyla temizlik konularında da ciddi sıkıntılarla karşılaşılmıştır. Bu arada okulların temizlik işlerinde öğrencilere de görev verilmiştir. Bazı köylerde okul binaları bulunmadığından camiler, ahırlar, ambarlar mektep binaları olarak kullanılmışlardır. Bu binaların aydınlatma konularında da ciddi eksikleri olmuştur.[436]

---

[432] *Tuna,* S. 165, 18.03.1322.
[433] Ömer Turan'ın verdiği bilgilere, 1894-1895 eğitim yılında Bulgaristan sınırları dâhilinde 1018 Türk iptidai okulu hizmet vermiştir, bu okulardan 156'sı yeni, 679' kötü, 177 orta ve 318 aded okul binası da iyi durumdadırlar. 1910 yılında Türk iptidailerinin sayısında azalma olmuştur, buna rağmen okulların durumunda düzelme olmamıştır. Bu dönemde 1073 Türk okulu ve 1 Çingene okulu eğitim vermiştir. Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 224.
[434] Kiril G. Popov, *a.g.m.,* s. 1107; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 84.
[435] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 224.
[436] *Tuna*, S. 165, 18.03.1322.

Müslüman okullar eğitim öğretim araçları bakımından da çok yoksul bırakılmışlardır. 1894-95 ders yılında 1.284 Türk iptidaiyesinde, 1.784'ü ilmî, 238'i sair olmak üzere toplam 2.022 kitaptan öğrenciler ders okumuştur.[437] Bir kısım kasaba ve köy okullarında temelli hiç kitap kalmamıştır. Türk okulları harita ve küre eğitim öğretim areç ve gereç bakımından da çok yetersiz kalmışlardır. Bütün okullarda sadece 78 harita ile 2 küre kalmıştır. Bu da ortalama 18 okula bir harita, 650 okula bir küre demektir. Bu tarihte Bulgarların ise 3.080 ilkokulu, bu okullarda 1.350 küre, 13.596 harita ve 165.829 cilt kitap öğrencilerin hizmetine sunulmuştur.[438]

Türk okullarının eğitim aracı bakımından bu denli yoksul kalmasının sebeplerinden birisi belki de en önemlisi, savaş esnasında ve hemen sonrasında Türk okullarının Bulgarlar tarafından yakılıp yıkılması ile eğitim araçlarının alınmış olmasıdır. Bu yüzden 1908 yıllarına kadar, Bulgaristan'daki Türk okullarının eğitim ihtiyacı Türkiye'den karşılanmaya çalışılmıştır.[439]

Bulgaristan Prensliği döneminde Osmanlı idaresi, Bulgaristan topraklarında kalan Müslüman okulların varlıklarını sürdürebilmeleri için yardımlarını sürdürmüştür.[440] Osmanlı Devleti'nin yardımları neticesinde birçok Müslüman okul tamir edilmiş,[441] bazı bölgelerde yeni okullar açılmış[442] ve okullar eğitim araç-gereçleri tedarik edilmiştir.[443] Türkiye'den gönderilen eğitim malzemeleri Bulgar makamlarını rahatsız etmiştir. Bulgarların bu malzemelerden rahatsız olmalarının sebeplerinden birisi de 1904 yılında basılmış olan haritalarda Bulgaristan ve Bosna-Hersek'in Türk hâkimiyeti altında gösterilmiş olmalarıdır. Bu konuda itiraz sesleri yükselmeye devam etmiş, Prenslik devrinin son yıllarına doğru

[437] Ömer Turan, 1894-1895 eğitim-öğretim yılında Müslüman Türk iptidaiyelerinde 2549 kitabın mevcut olduğunu belirtmektedir. Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 225.
[438] B. Sakarbalkan, *a.g.m.*, s. 187-188.
[439] BOA, A.MTZ 04, 62/50.
[440] BOA, A.MTZ 04, 13/2.
[441] BOA, A.MTZ 04, 109/53.
[442] BOA, A.MTZ 04, 13/2.
[443] BOA, A.MTZ 04, 62/50.

Türkiye'den eğitim araçlarının gönderilmesi oldukça zorlaştırılmış, daha sonraları tamamen yasaklanmış ve Bulgar kanunlarına bu konuda önleyici maddeler konmuştur.[444]

Bina bakımından elverişsiz, eğitim-öğretim araçları bakımından tamamen yetersiz olan Türk okulları, malî bakımdan da son derece yoksulluk içine düşmüşlerdir. Okulların bu denli sıkıntı içine düşmelerinin en önemli nedeni vakıf emlâkinin gasp edilmiş olmasıdır.[445] Bu yolla Türk okullarının gelir kaynakları büyük ölçüde kurutulmuştur. Müslüman okuların maddi gelirleri genelde üç ana kaynaktan sağlanmıştır. 1 – vakıflar, 2 – Bulgar Hükümetinden ve 3 – Müslüman halk tarafından yapılan bağışlar.[446] Ayrıca 1877-1885 yılları arasında Türk cemaati iktisadi açıdan da çökertilmiştir. Savaş esnasında ve hemen sonrasında zengin kesim Türkiye'ye göç etmiş geride ise fakir halk kalmıştır.[447] 1891 tarihli Bulgar Milli Eğitim Kanunu'nun 192'ci maddesi gereğince Bulgar Hükümeti, Türk Müslüman okullarına maddi yardım sağlamalı. Fakat Bulgar Devleti'nin yardımları çok kısıtlı ve sembolik olarak kalmıştır. 1894-95 ders yılında Türk okulları için harcanan paranın miktarı 268.237 levadır. Bu paranın sadece 11.946 levası Bulgar Hükümeti tarafından verilmiştir, bu da harcanan miktarın % 4 kadar, masrafların geriye kalan % 96'sı Müslüman halk tarafından verilmiştir.[448] Aynı tarihlerde Bulgar okullarına harcanan miktarın % 51 kadarı hükümet tarafından, % 49 kadarı da belediyeler, vilâyetler ve Bulgar halkı tarafından karşılanmıştır.[449]

Türk okullarının ne denli yoksul bırakıldıklarını anlayabilmek için Bulgaristan'daki diğer okullarla kıyaslama yapmak bize daha iyi fikir sağlamada yardımcı olacaktır:

---

[444] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.* s. 85-86; N. Vankov, "Çastnite Osnovni Uçilişta v Bılgariya", *Uçilişten Pregled,* S. 7, Eylül 1907, s. 704.
[445] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 226.
[446] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 226.
[447] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 214..
[448] Ömer Turan, 1894-1895 eğitim yılı için Müslüman okulları için harcanan toplam 258.119 levadan, Bulgar Hükümeti tarafından Müslüman okullarına 9.946 leva maddi yardım yapıldığını bildirmektedir. Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 230.
[449] B. Sakarbalkan, *a.g.m.*, s. 188-189; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.*, s. 86-87; Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s. 38-39.

1894-1895 eğitim yılında farklı etnik gruplara mensup öğrencilere eğitim veren İptidaiye okullarına yapılan yıllık harcamalar.[450]

Milliyet	Okul Başı	Toplam
Tatar Okulları	1.44 leva	2.309 leva
Türk Okulları	208 leva	258.119 leva
Pomak Okulları	312 leva	7.818 leva
Bulgar Okulları	2.485 leva	7 652.788 leva
Ermeni Okulları	2.946 leva	38.303 leva
Rum Okulları	3.007 leva	117.226 leva
Yahudi Okulları	5.074 leva	136.996 leva

Bu rakamlardan da anlaşıldığına göre Türk ve Tatar okullarına en az harcama yapılmıştır. Diğer okullarla bir kıyaslama yapıldığında Türk okulları Bulgar okullarından 12, Rum ve Ermeni okullarından 15 misli, Yahudi okullarından 25 kat daha düşük imkânlarla idare edilmek durumunda kalmışlardır.

İlerleyen yıllarda Türk okullarının durumu daha da kötüleşmiştir. Bilhassa Radovistlerin iktidara gelmeleri, Makedonya komiteciliğine daha önem verilmesi, 1903'te İlinden ihtilâlinin olması,[451] Türk okullarının malî durumlarını daha da zorlaştırmıştır. Bu nedenle 1900-1901 ders yılında Türk okulları için harcanan 273.067 levanın yalnız 15.713 levası, 1901-1902 ders yılında harcanan 267.991 levanın 22.225 levası, 1902-1903 ders

[450] Kiril G. Popov, *a.g.m.,* s. 1429; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 87; Ömer Turan, *a.g.e.,* s. 230.
[451] 20 Temmuz/2 Ağustos 1903 tarihinde Makedonya'da ve Trakya'da yaşayan Bulgar halkı (VMORO) liderliğinde Osmanlı idaresine karşı ayaklanmıştır. Silahlı mücadele sonucu, yaklaşık 30.000 kişi göç etmiştir. Aleksandar Grebenarov, "110 Godini ot İlindensko Preobrajenskoto Vıstanie" Srebırna Vızpomenatelna Moneta Emisiya na BNB, Sofya, 2013; Aleksadır Fol vd., *a.g.e.*, s.. 289.

yılında harcanan 258.446 levanın sadece 27.870 levası Bulgar Devleti tarafından karşılanmıştır.[452]

1900-1901 ders yılında 1.297'ye ulaşan Türk iptidaiyelerinin sayısı, yetersiz maddi kaynaklar ve göçler nedeniyle, 1902-1903 yılında 1.221'e, 1903-1904 yılında ise 957'ye kadar gerilemiştir. Dört yıl içerisinde 340 Türk iptidaisi kapanmıştır. Bu gerileme Prenslik döneminin (1905-1906) sonlarında biraz hafiflemiştir. Gerilemeyi az da olsa Pomak Müslümanlarının okullarında da gözlemlememiz mümkündür. 1894-1895 ders yılında sayıları 25'e ulaşan bu okullar, 1901-1902 yılında 24'e, 1903-1904 yılında 22'ye, 1906-1907 yılında ise 21'e düşmüştür. Medreselerin sayılarında da iptidailer gibi bir azalma olmuştur. 1900-1901 yılında sayıları 20'ye ulaşan medreseler, 1906-1907 yılında 12'ye, 1907-1908 yılında ise sayıları 9'a kadar gerilemiştir.[453]

İptidailer ve medreselerde azalmalar olmasına karşılık rüştiyelerde artış olmuştur. 1894-1895 ders yılında sayıları 16 olan rüştiyeler, 1906-1907 yılında 29'a ulaşmışlardır. Bu okulların 23'ü erkek 2'si kız ve 4'ü karma okul olarak eğitim hizmeti vermişlerdir. Bu okullardan 2'si iki sınıflı, 12'si üç sınıflı ve 9'u dört sınıflı olarak eğitim vermişlerdir.[454]

1906-1907 ders yılında toplam 86 sınıf bulunan rüştiye okullarında 1.039'u erkek ve 73'ü kız olmak üzere toplam 1.112 öğrenci eğitim görmüştür. Rüştiyelerde 66'sı erkek ve 5'i kadın olmak üzere toplam 71 öğretmen görev yapmıştır. İlkokullarda ise 1.194'ü erkek ve 51'i kadın olmak üzere 1.245 öğretmen çalışmış, 31.500'ü erkek, 26.648'i kız olmak üzere 58.148 öğrenci eğitim görmüştür. Sancaklara göre dağılım şu şekildedir.[455]

Sancaklar	**Okul**	**Öğretmen**	**Öğrenci**

[452] Doklad do Ministıra na Narodnoto Prosveştenie za Sıstoyanieto na Uçebnoto Delo v Pırvonaçalnite Uçilişta prez 1903-1904 g; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 88.
[453] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 235; Adı Geçen Rapor, s. 8-9; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 88.
[454] Statistika na Obrazovanieto v Tsarstvo Bılgariya, Sofya, 1923, s. 21; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 88.
[455] Statistika na Obrazovanieto v Tsarstvo Bılgariya, Sofya, 1923, s. 80-81.

Burgaz	86	102	3761
Varna	265	280	11.965
Vidin	5	13	339
Vraça	5	5	231
Köstendil	1	1	17
Filibe	32	41	2236
Plevne	16	20	1047
Rusçuk	301	338	18699
Sofya	1	1	56
Eski Zağra	64	79	2982
Tırnova	46	54	2119
Şumnu	329	351	17096
TOPLAM	**1103**	**1245**	**58148**

Buraya kadar zikrettiğimiz okullardan başka 1906-1907 ders yılında Bulgaristan'da Pomak-Müslümanlarının 21 ilkokulu ve bu okullarda 30 öğretmen, 1.318 öğrenciye ders vermiştir. Bu okullar Filibe ve Plevne illerinde hizmet vermişlerdir. Müslüman Pomak okullarının dışında Varna, Plevne, Rusçuk ve Şumnu illerinde 53 Tatar okulu eğitim hizmeti vermiştir. Bu okullarda 61 öğretmen 2.638 öğrenciye ders vermiştir. Toplam olarak Bulgaristan'da Müslüman cemaatin okul sayısı 1906-1907 ders yılında 1.177 iptidaiye, bunlarda 1.336 öğretmen ders vermiş ve 62.104 öğrenci eğitim görmüştür.[456]

[456] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 89-90.

İptidaiyelerden başka Müslüman Türklere ait 29 rüştiye ve bu okullarda görev yapan 71 öğretmen 1.112 öğrenciye ders vermiştir. 1906-1907 ders yılında 12 medrese bulunmakta olup bu medreselerde görev yapan 12 öğretmen, 438 öğrenciye ders vermiştir.[457]

3. Müslüman Türk Okullarının Öğretmen Kadrosu

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ve göçler Bulgaristan Türklerinin aydın öğretmen kısmını da alıp götürmüştür. Geride İmparatorluk devrinden yaşlı kimseler kalmıştır. Bu nedenle öğretmen kadrosunun içinde de genç ve dinamik elemanlar pek az sayıda yer almışlardır.[458] Bulgaristan Müslümanlarının eğitim alanındaki sorunların başında öğretmen eksikliği olmuştur. Bulgaristan İmparatorluğu dâhilinde, Müslüman okullarında hizmet yapacak öğretmenlerin yetişmesini sağlayacak bir kurum veya bir müessese olmamıştır. Öğretmenlik görevini yürütenlerin birçoğu yaşlı kişilerdir.[459]

1894-1895 ders yılında Türk öğretmenlerin yaş grubuna göre dağılımı şu şekildedir[460]:

	20'den küçük	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	50'den yukarı
Türk	37	101	220	168	185	115	157	397
Pomak	2	2	4	5	5	2	4	14
Tatar	1	3	2	1	2	3	4	2

Görüldüğü gibi, Türk öğretmenlerin % 48 kadarı 40 yaşından yukarı, 30 yaşından genç olanlar ise % 25 kadardır. Bu da Türk eğitiminin daha geri kalmasının sebeplerinden birisi

[457] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 89-90.
[458] Süleyman Sırrı Tokay, "Bulgaristan'da Türk Öğretmeni 1", *Anayurt*, S. 14, 01.09.1954.
[459] Ömer Turan, *a.g.e.,* s. 231.
[460] B. Sakarbalkan, *a.g.m.,* s. 190; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara, 1995, s. 105; Hüseyin Memşioğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002*, s. 91;* Kiril G. Popov, *a.g.m.,* s. 1295.

olmuştur. İkinci ve daha önemli faktör ise, Türk öğretmen kadrosunun tahsil seviyesidir.[461] Türk öğretmen kadrosunun eğitim durumu da pek düşük seviyede idi. 1877-1886 yılları arasında Bulgaristan Türkleri asıl öğretmen kadrosunu harp ve göçlerden dolayı kaybetmişlerdi.[462] Geride fakir ve eğitimsiz bir kitle kalmıştı. 1.500 küsur öğretmen geride kalan işte bu toplumdan toplanmıştır. Öğretmenlik yapanların büyük kısmı köy ve kasaba imamı, müezzin ve eski memurlardan oluşmuştur. O dönemde Bulgaristan'da öğretmen okulu olmadığı için öğretmenlerin hiç birisi meslek eğitimi görmemiştir. Hatta bir kısmı doğru dürüst ilk eğitim bile görmemişlerdir. Lise seviyesinde eğitim almış öğretmenler hemen hemen hiç yok denecek seviyede, rüştiyelerden mezun olanların sayısı da çok düşük kalmıştır.[463] Türk öğretmenlerin çoğu, mahallî medreselerden ve iptidaiye okullarından mezun olduktan sonra yine aynı eğitim birimlerinde öğretmen olarak kalmışlardır.[464]

Türk öğretmen kadrosunun eğitim durumu hakkında tablodan daha net bilgi alabiliriz:[465]

	Türk	**Tatar**	**Pomak**	**Toplam**
İptidaiye mezunu	703	14	21	738
Medrese mezunu	550	3	12	565
Rüştiye mezunu	132	1	1	134
Liseye gitmiş	5	-	4	9
Lise mezunu	-	-	-	-

[461] B. Sakarbalkan, *a.g.m.,* s. 190; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 91-92; Kiril G. Popov, *a.g.m.,* s. 1290.
[462] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 214.
[463] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 231.
[464] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 92; Kiril G. Popov, *a.g.m.*, s. 1290; B. Sakarbalkan, *a.g.m.*, s. 190.
[465] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 92; B. Sakarbalkan, *a.g.m*., s. 191.

Bilinmeyen	14	-	-	14
TOPLAM	1404	18	38	1460

Yukarıdaki rakamlardan da anlaşıldığı gibi 1894-1895 ders yılında 1.460 olan öğretmenlerin % 50 kadarı ilkokul mezunu, % 40 kadarı medreselerden ve ancak % 10 kadarı rüştiyelerden mezun olmuştur. Lise mezunu maalesef yoktur. 9 kişi kadar liseye gitmiş ancak mezun olamamışlardır.[466]

1881-1883 yıllarından itibaren rüştiyelerin yeniden açılmaya başlanmasıyla, bu okullara öğretmen yetiştirmek için İstanbul'daki Darü'l-Muallimîn'e öğrenciler gönderilmiştir.[467] Öğretmen olarak 1902 yılında 16, 1904 yılında 44, 1906 yılında 20 ve 1908 yılında da 38 öğrenci Türkiye'de eğitim almıştır.[468] Bulgaristan Türklerinin eğitimlerinde önemli rol oynayan etkenlerden birisi de Abdülhamit devrinde Türkiye'den kaçarak Bulgaristan'a gelen Jön Türklerdir.[469]

1894-1895 ders yılında Türkiye'den, Bulgaristan'a 10 öğretmen gönderilmiştir. Bu öğretmenlerin arasında bayan olanları da vardır. 1902 yılında Türkiye'den 11 ortaokul öğretmeni Bulgaristan'daki okullarda Türk çocuklarına eğitim hizmeti vermiştir.[470] Bunlar Varna, Filibe, Kazanlık, Karlova, Rusçuk, Ziştovi, Şumnu, Silistre, Razgrad ve Lom rüştiyelerinde öğretmenlik yapmışlardır.[471] Rüştiyelerde başöğretmen veya müdürler Türkiye'den gönderilmişler, bu öğretmenlerin maddi ihtiyaçları da Türk Hükümeti tarafından karşılanmıştır.[472] Türkiye'den gelen öğretmenlerin sayısında sabit bir rakam olmamıştır,

[466] B. Sakarbalkan, *a.g.m.,* s. 107.
[467] Süleyman Sırrı Tokay, "Bulgaristan'da Türk Öğretmeni 3", *Anayurt,* S. XVI, 1.10.1954.
[468] BOA, A.MTZ 04, 132/43, A.MTZ 04, 37/3.
[469] Süleyman Sırrı Tokay, *a.g.m.*, *Anayurt,* S. XVI, 1.10.1954
[470] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 237.
[471] BOA, A.MTZ 04, 109/53.
[472] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 237.

duruma göre sayı artmış veya azalmıştır.[473] Fakat Prenslik devrinin son yıllarına doğru Bulgaristan Türk okullarında öğretmenlik yapacak şahısların Bulgaristan vatandaşı olmaları şartı getirilerek Türkiye'den öğretmen gönderilmesinin önü hukuken kesilmiştir.[474]

Rüştiyelerin öğretmen ihtiyacı bir şekilde karşılanmaya çalışılmıştır, ancak iptidaiyelerde durum farklı olmuştur. Maddi sıkıntılar ve göçler nedeniyle iptidaiye öğretmenlerinin sayılarında gerileme olmuştur. 1900-1901 yılında 1.476'ya ulaşan iptidaiye öğretmenlerinin sayısı, 1901-1902 yılında 1.448'e, 1902-1903 yılında 1.374'e, 1903-1904 yılında 1.070'e kadar azalmıştır. Dört yıl içinde Türk iptidaiye öğretmen kadrosu 406 öğretmenini kaybetmiştir.[475] Öğretmen kadrosundaki azalma medreseleri de etkilemiştir. 1900-1901 yılında 21 hoca görev yapmıştır. Bunların sayısı 1901-1902 yılında 19'a, 1902-1903'te 15'e, 1905-1906'da 14'e ve 1906-1907 yılında 12'ye kadar azalmıştır. Bu azalma Türk eğitiminin gelişmesini olumsuz şekilde etkilemiştir.[476]

Bulgar Eğitim Kanunu'nun 192. ve 195. maddeleri özel okullarla ilgili kanunları içermektedir.[477] Yukarıda belirtilen kanunun sözkonusu maddeleri uyarınca, özel okullarda eğitim gören öğrenciler, Bulgar okullarında eğitim gören öğrencilerle eşit sayılmayacak, ancak özel okul öğrencileri tâbî tutulacakları ek sınavları başarı ile geçerlerse o zaman eşit hak kazanacaklardır.[478] Türk öğretmenler diğer meslektaşlarına nazaran maddi yetersizlikler nedeniyle çok ağır şartlarda hizmet etmişlerdir. Prenslik döneminin ilk yıllarında öğretmenler için belirli bir tahsisat ayrılmamıştır. Velilerin verdikleri okula kayıt, cüz bitirme, hatim indirme gibi hediyeler genelde öğretmenlerin başlıca geçim kaynakları olmuşlardır.[479]

---

[473] Osman Keskioğlu, *a.g.e.,* s. 60-61; Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 86.
[474] Antoaneta Pavlova, "İstoriya na Turskite Uçilişta v Bılgariya", *Magistır "M"*, Sofya, 1993, s. 39; Dırjaven Vestnik, S. 49, 5.03.1909; Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 244; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 93-94.
[475] L. Dorosiev, Doklad na narodnoto Prosveştenie za Sıstoyanieto na Uçebnoto Delo v Pırvonaçalnite Uçilişta praz 1903-1904 g. s. 17.
[476] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 94.
[477] BOA, A.MTZ 04, 13/2.
[478] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 220.
[479] *Rehber*, S. 18, 19.05.1928.

Özel okullarda (Türk okulları) öğretmenlik yapnlar da, devlet okullarında öğretmenlik yapan meslektaşlarıyla aynı haklara sahip olamayacaklar. Sözkonusu öğretmenler emekli olamayacak ve herhangi bir sosyal hakları olayacak.[480] Türk öğretmenlerinin güvenceleri de eksik ve yetersiz bırakılmıştır. Bulgar Hükümeti, Türk öğretmenlerine maaş vermediği gibi, sosyal sigorta ve emeklilik konusunda da mahrum bırakmıştır.[481] Bu zor şartlar altında Türk öğretmenleri pek düşük maaşlar karşılığında öğretmenlik görevlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Türk öğretmenlerinin maaşları öteki azınlık okul öğretmenlerinin maaşlarıyla kıyaslandığında aradaki fark daha da net anlaşılacaktır.[482]

Miktar	**Türk**	**Bulgar**	**Rum**	**Yahudi**	**Ermeni**	**Diğerleri**
100 levadan az	723	1	1	1	-	-
101-200	394	10	5	2	-	3
201-400	174	231	9	9	1	4
401-600	67	2666	17	18	4	6
601-800	22	779	35	24	6	2
801-1000	14	1218	19	22	12	1
1001-1200	2	546	15	13	5	1
1201-1400	1	694	5	7	1	-
1401-1600	1	39	6	4	1	-
1601-1800	1	258	1	6	-	-
1801-2000	-	62	-	5	1	6
2000'den fazla	-	7	1	5	-	6

[480] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 220.
[481] Antoaneta Pavlova, *a.g.m.,* s. 39.
[482] Kiril G. Popov, "Osnovnoto Obrazovanie v Bılgariya Prez Uçebnata 1894-1895 godina*", Uçilişten Pregled*, S. 11, 1897, s. 1297; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 95.

Bilinmeyen	5	1	-	-	-	16

Tabloda verilen rakamlardan da anlaşıldığına göre Türk iptidaiye öğretmenlerinin % 51kadarı 100 levadan az, % 30 civarı 100-200 leva arasında, % 12 kadarı 400-600 leva arasında yıllık ücret almışlardır. Türk öğretmenlerinin % 90 civarından fazlası yıllık 600 levadan daha az maaş almışlardır. Sadece % 8 kadarı 600 levanın üzerinde maaş almışlardır. Aynı eğitim yılı içerisinde Bulgar öğretmenleri % 96'sı 400 leva ve üzeri maaş almışlardır. Bulgar öğretmenleri Türk meslektaşlarından 10 kat daha fazla maaş almışlardır. Diğer azınlıkların okullarında görev yapan zevat da aynı şekilde Türk öğretmenlerinden 10-15 kat daha fazla maaş almışlardır.[483] 1907 – 1908 eğitim öğretim yılında Tatar okulunda görev yapan öğretmen yıllık geliri 270 leva, Türk okulunda görev yapan öğretmen 225 leva gelir alırken, Pomak okulunda görev yapan öğretmenin yıllık geliri de 86 levadan ibaret olmuştur.[484]

4. Bulgaristan Prensliğinde Müslüman Türk Öğrenci Kitlesi

Bulgaristan'da eğitim çağında olan çocuklar büyük bir kitle oluşturmuşlardır. 1877-78 Rus-Türk Harbi ve sonrasında başlayan katliamlar, göçler Türk demografik yapısı üzerinde büyük etkisi olmuştur.[485] Bu olumsuz gelişmelere rağmen Türk nüfusunun % 25 kadarını, 7-15 yaş arasındaki çocuklar oluşturmuştur. 1894-95 ders yılında Türk çocuklarının 72 bin kadarı okula gidebilmiştir.[486] Bu miktar 1900-1901 yılında 69.107'ye, 1901-1902'de 65.714'e, 1902-1903 yılında 64.378'e, 1903-1904 yılında 54.992'ye, 1904-1905 yılında 58.871'e, 1905-1906 yılında 60.564'e, 1906-1907 yılında ise 58.148'e kadar düşmüştür.[487] Geride kalan öğrencilerin 2/3'si öğretmen yetersizliği ve bilhassa fakirlik yüzünden eğitimden

[483] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 232.
[484] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 232.
[485] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 213-214.
[486] B. Sakarbalkan, *a.g.m.*, s. 193.
[487] L. Dorosiev, *a.g.r.*, s. 11-12; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s.96.

mahrum kalmışlardır.[488] Bu nedenle okula giden Türk çocukları, aynı zamanda ailelerine tarla ve diğer işlerde yardım etmek ve ailelerinin geçim yüklerini bir nebze de olsa hafifletmek zorunda kalmışlardır. Birçok yerde çocuklar yılın altı ayını okula giderek, diğer altı ayını da aileleriyle çalışarak geçirmek zorunda kalmışlardır.[489]

Türk öğrenciler genelde eski, köhne, sağlığa elverişsiz binalarda ders görmüşler.[490] Türk okullarının bütçelerine yıllık öğrenci başına 4 leva, Tatar okullarına ise 3 leva düşmüştür. Bu rakam Bulgar okullarında 32-34 leva arasında, Ermeni ve Yahudi okullarında 44 levaya kadar çıkmıştır.[491]

Bununla birlikte Bulgar makamlarının maddi konularda bazı okullara nisbeten cömert davrandıkları da olmuştur. Bu okullar arasında Varna, Pravadi, Hacıoğlu Pazarciği gibi kasabalardaki okulları zikredebiliriz. Bu ayrıcalığın sebebi zikredilen okullarda Bulgarca okutulmasına okul encümenlikleri tarafından programlarda yer verilmiş olmasıdır.[492]

5. Müslüman Türk Okullarının Statüsü ve Yönetimi

Bulgaristan Prensliği daha ilk kurulduğu andan itibaren, Bulgaristan sınırları içerisinde yaşayan Müslümanların kültürel gelişim hakkını anayasanın 78. maddesiyle tanımıştır.[493] 13 Temmuz 1878 tarihli *Berlin Antlaşması*'nın beşinci maddesi, Bulgaristan Türklerinin dinî ve kültürel haklarının tanınacağı ve bu hakların hiçbir şekilde engellenmeyeceğini bildirilmiştir.[494] 1879 yılından 1885 yılına kadar Bulgar okullarıyla ilgili iki kanun çıkarılmış ancak bu kanunlarda Türk okullarından hiç söz edilmemiştir. 30 Ocak 1885'de Milli Eğitim

[488] B. Sakarbalkan, *a.g.m.,* s. 193.
[489] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 97; B. Sakarbalkan, *a.g.m.,* s. 193-194.
[490] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 224.
[491] Bilal Şimşir, *a.g.e*, s. 41; B. Sakarbalkan, *a.g.m.,* s. 194; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk İslam Kültürü ve Sanatı*, İstanbul, 2007, s. 144.
[492] Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* s. 88.
[493] Tırnovska Konstitutsiya, Tırnovo, 1879.
[494] Nihat Erim, *a.g.e.,* s. 405.

Bakanı Raço Karolev zamanında, *"Kamu ve Özel Okullar Kanunu"* kabul edilmiştir.[495] Çıkarılan kanun gereği Türk okulları *"Özel Okul"* olarak belirlenmiş ve Türk cemaati tarafından idare olunması kararlaştırılmıştır.[496] Bu kanunla birlikte Türk okullarında Bulgarca dersinin mecburi olarak okutulması da kararlaştırılmıştır.[497] 1885 yılındaki kanunla kabul edilen hükümler, 1891 yılında G. Jivkov'un Milli Eğitim bakanlığı zamanında kabul edilen *"Eğitim Kanunu"* ile daha da pekiştirilmiştir. Son kabul edilen kanunla eğitim sistemi merkezileştirilmiş, okulların kontrolü devletin eline geçmiştir. Bu kanun ile Türk okullarının kontrolü de tamamen Bulgar idaresine verilmiştir.[498]

1891 kanunu ile özel okullar üzerinde devlet kontrolünün artırılması ve öğrencilere Bulgar millî ruhunun verilmek istenmesi, Bulgaristan'da Türk eğitimini zor duruma sokmuştur. Kanunu hazırlayan ve uygulayan Bulgar aydınları, Türk eğitimini hızlandırmak amacını gütmemişler, aksine nasıl darbe vurabiliriz düşüncesiyle hareket etmişlerdir.[499]

8 Ocak 1908 tarihinde kabul edilen "İlk ve Orta Eğitim Kanunu"nda da Türk okullarıyla ilgili bazı hükümler kabul edilmiştir. Bu hükümleri şu şekilde özetlememiz mümkündür: *"Müslüman Okullar"* denen Türk azınlık okulları, kendi toplumları tarafından yaşatılır. Vakıf gelirleri yetmezse Türk topluluğundan okulları yaşatmak için para toplanır. Azınlık okullarına devlet veya belediye tarafından yardım yapılabilir.[500] Milli Eğitim Bakanlığı'nın önceden izni olmadan hiçbir özel okul açılamaz. Bakanlık kendi özel organlarıyla bütün özel okulları teftiş eder ve teftişe karşı gelen özel okullar kapatılır. Özel okullarda eğitim-öğretimin pedagojik şartlara uygun olması, ahlâka ve kanunlara aykırı olmaması gerekir. Bütün Müslüman okullarının, kanunları yerine getirmeleri hususunda

[495] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 220.
[496] Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 99.
[497] *Dırjaven Vestnik*, S. 13, 9.02.1885.
[498] *Dırjaven Vestnik*, S.17, 23.01.1892.
[499] N. Vankov, "Çastnite Osnovni Uçilişta v Bılgariya", *Uçilişten Pregled*, S. 7, Sofya, 1907, s. 695-716; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 100.
[500] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 227.

idareye karşı sorumlu, Bulgar vatandaşı Müslümanlar arasından seçilmiş, üç üyeden kurulu bir encümene sahip olma şartı konmuştur.[501] Müslüman okullarında din dersi eğitimi, vilâyet müftüsünün denetimine bırakılmıştır.[502] Bu Okullarda okutulan diğer derslerin öğretimi, okulların düzen ve idaresi ile ilgili bütün hususlar Milli Eğitim Müfettişinin teftiş ve kontrolüne verilmiştir. Özel okullardan resmi okullara geçmek isteyen öğrenciler, gerekli sınavları vermeleri şartı konmuştur. Özel okul öğretmenlerine emeklilik ücreti tanınmamış ve genel olarak, resmi okullardaki öğretmenler için öngörülmüş haklardan istifade edemeyecekleri belirtilmiştir.[503]

Kanunla getirilen kurallara göre Türk Özel Okulları, Müslüman cemaatin idaresine bırakılmışlardır. Türk halkı kendi arasından okullarını idare etmesi için belirli sayıda kişileri seçmiştir. Bunlara *"Maarif Encümeni"* denmiştir.[504] Seçimle işbaşına gelen okul encümenleri, köylerde üç kişiden beş kişiye, kaza merkezlerinde ve diğer kasabalarda beş üyeden sekiz üyeye, sancak merkezlerinde yedi üyeden onbeş üyeye kadar kişiden oluşmuşlardır.[505] Encümenlere, yasalara uymak ve Bulgar Hükümetine hesap vermek mecburiyeti getirilmiştir. Encümen seçimleri üç yılda bir, Ocak ayında yapılmış ve bu seçimlere Türk cemaatin bulunduğu bölgede yaşayan Müslüman-Türk halkı katılmıştır.[506] Encümen üyeliği seçimine katılabilmek için 21 yaşını bitirmiş, Bulgarca okur-yazar olan Bulgar vatandaşı olma şartı istenmiştir. Yeni seçilen üyelerden biri başkan, biri kâtip ve biri de veznedarlık görevini ifa etmişlerdir. Encümen başkanı, okulu Bulgar makamları önünde temsil etmekle de sorumlu tutulmuştur. Okul açma iznini Bulgar makamlarından alma yetkisi de encümen başkanına verilmiştir. Okul açabilmek için en az 30 hane ve 25 öğrencinin bulunması da şartlar arasına

[501] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 220.
[502] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 220.
[503] *Uçilişten Pregled*, S. I, Ocak 1908, s. 1-28; Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 42-43, Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 100-101.
[504] Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 85-86.
[505] Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan'da Cemaat-i İslamiye ve Vakıf Kurumları", *VD,* S. XXV, Ankara, 1995, s. 304.
[506] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 220-221.

konmuştur. Türk okulları yılda iki defa Bulgar müfettişleri tarafından teftiş edilmişlerdir.[507] Müfettişlerle ilgilenme işi ve hesap verme yine encümen başkanına bırakılmıştır.[508]

Okul encümenlerinin en önemli işlerinden birisi de okulları ayakta tutabilmek için maddi kaynak bulmaları olmuştur.[509] Türk okulları özel okul statüsünü aldıktan sonra devlet tarafından yardım gelmemiş, yük tamamen Müslüman halkın omuzlarına yüklenmiştir. Bu yüzden okul encümenleri sık sık Türk halkına çağrıda bulunarak yardım yapılmasını istemişlerdir.[510] 1898 eğitim-öğretim yılında Plevne'de fakir Müslüman öğrencilere maddi yardım toplamak yardım kampanyası düzenlenmiş ve bu sayede fakir öğrenciler yararına 300 leva toplanmıştır.[511] Rusçuk Türk Okulları Encümeni 5 Şubat 1905 tarihinde okulların maddi durumu hakkında görüşmek üzere Rusçuk Türk Cemaati'ni toplantıya davet etmiş ve uzun tartışmalardan sonra yıllık iane alınması ve bunun halkın maddi durumuna göre ayarlanması istenmiştir.[512] Ayrıca kurban derilerinin makbuz karşılığında yine okul encümenine verilmesine de karar verilmiştir.[513] Kızanlık Maarif Encümeni de kurban derilerinin mektep menfaatine toplanmasını istemiş ve mahallede oluşturulan komisyon vasıtasıyla 71 deri toplanmıştır. Bu deriler müzayede ile satılarak ve deri yerine para verenler de hesaba katılarak mektep yararına 413 frank 60 santim (kuruş) para toplanmıştır.[514] Razgrad Türk Okulları Encümeni de kurban derilerini toplatarak okula yardım temin etmiştir. Toplanan deriler satılarak 301 frank para elde edilmiştir. Aynı zamanda Silistre şehrinde Ümit, Vidin'de Şefkat gibi kıraathaneler de fakir öğrencilere yardım etmeye çalışmışlardır.[515]

---

[507] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 220-221.
[508] *Rehber*, S. 29, 4.08.1928; *Rehber*, S. 30, 11.08.1928; *Rehber*, S. 31, 18.08.1928; *Rehber*, S. 32, 25.08.1928; *Rehber*, S. 33, 01.09.1928.
[509] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 221.
[510] Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 86.
[511] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 221.
[512] *Tuna,* S. 129, 6 Şubat 1321.
[513] *Tuna*, S. 399, 08. 01. 1322.
[514] *Tuna,* S. 414, 28.01.1322.
[515] *Tuna,* S. 414, 28.01.1322.

Okul encümenleri, Türk eğitiminin millî hassasiyetini korumaya çaba göstermişlerdir. Okullarda eğitimin Türkçe olmasına, bütün derslerin Türkçe verilmesine azamî gayret göstermişlerdir. İptidailerde Bulgarca dersi okutulmamıştır.[516]

Bulgaristan Türk Okullarında okutulan haftalık ders programı.[517]

Dersler	Rusçuk Yöresi			
	I	II	III	IV
Din Bilgisi	-	8	9	2
Bulgarca	-	-	-	3
Türkçe	10	6	10	7
Güzel Yazı	-	2	2	2
Hesap	3	3	3	3
Müzik	-	-	-	-
Türk Tarihi	-	-	-	2
Coğrafya	-	-	-	2
Tarih (Genel)	-	-	-	2
Tabiat Bilgisi	-	-	-	1
Haftalık Saat	**13**	**19**	**24**	**24**

Dersler	Razgrad Yöresi			
	I	II	III	IV

[516] Antoaneta Pavlova, *a.g.m.,* s. 49.
[517] Antoaneta Pavlova, *a.g.m.,* s. 50; Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 46; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 104-105.

Din Bilgisi	3	6	5	2
Bulgarca	-	-	-	3
Türkçe	12	9	7	12
Güzel Yazı	-	2	2	2
Hesap	4	3	3	2
Müzik	3	2	1	5
Türk Tarihi	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	2	-
Tarih (Genel)	-	-	-	-
Tabiat Bilgisi	-	-	-	-
Haftalık saat	**23**	**22**	**20**	**30**

Programda da görüldüğü gibi Türkçe ve din dersleri ilk sırada yer almıştır. Bulgarca ancak dördüncü sınıfta okutulmuştur. Bulgaristan Türkleri, Prenslik döneminde de millî özelliklerinden uzaklaşmamaya çalışmışlardır. Fakat en büyük sorunlardan birisi ulusal ders programının olmaması, ders programları bölgelere göre değişmiştir. Programdaki bu eksiklik, öğretmen eksikliği ile encümenler ve Türk halkı arasındaki fikir ayrılığından kaynaklanmıştır. Prenslik döneminin ortalarına doğru bu fikir ayrılıkları farklı bir boyut kazanmıştır. Ayrılık genelde eğitim usûlünün üzerinde ve okutulması gereken haftalık ders programları üzerinde yoğun olarak cereyan etmiştir.[518] Okullardaki ayrılığı gidermek ve ulusal bir ders programı oluşturmak için Türk öğretmenleri örgütlenmişlerdir.

[518] Ömer Turan, "Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Kurumlaşması", *Belleten,* c. LXIV, S. 239, Nisan, Ankara, 2000, s. 95; O. Keskioğlu, *a.g.e.,* s. 100; B. Sakarbalkan, "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi"*, Türk Kültürü*, Şubat 1965, S. 28, s. 37-38.

6. Muallimin-i İslâmiye Cemiyeti

Bulgaristan'da Türk öğretmenlerin örgütlenmesi düşüncesi ilk defa II. Abdülhamid döneminde Türkiye'den Bulgaristan'a iltica eden Jön Türkler tarafından ileri sürülmüştür. Bu fikir Bulgaristan Türk aydınları tarafından da benimsenmiş ve bazı süreli yayınlarda konu ile ilgili yazılar yayınlanmıştır.[519]

1906 yılının yaz mevsiminde Şumnu'da bir araya gelen bazı Türk öğretmenlerinin de teşebbüsü ile ilk defa burada bir kongrenin toplanması kararlaştırılmış ve açık mektup ile muallimler ve aydın Türk kesimi davet edilmiştir.[520] Bu kongrenin gerçekleşmesinde Rusçuk Türk Okulları Encümen Başkanı Tahir Lütfi Bey'in büyük katkıları olmuştur.[521]

Kongre ilk defa 31 Temmuz 1906 tarihinde Şumnu'da toplanmıştır.[522] 14 farklı yerleşim biriminden 26 delegenin katılımı ile toplanan ve çalışmalarını beş gün devam ettiren kongre ile Öğretmenler Birliğinin temelleri atılmıştır.[523] İlk kongreye katılan delegeler Varna'dan Vidin bölgesine kadar uzanan Kuzey Bulgaristan bölgelerinde görev yapan öğretmenler katılmıştır.[524] Kongreye katılan delegelerin isimleri: Vidin rüştiye muallimlerinden Hafız Abdullah Fehmi Efendi ve Hafız Ahmet Muhtar Efendi, Vidin iptidaiye muallimlerinden Hafız Hasan Efendi ve Hasan Mustafa Efendi, Rahova iptidaiye muallim-i evveli Ali Ziya Efendi, Rusçuk Okul Encümen Üyeleri Başkanı Tahir Lütfi Efendi, Rusçuk rüştiye muallimlerinden Ali Haydar Efendi, Rusçuk iptidaiye muallimlerinden Hafız Sait Efendi, Tutrakan iptidaiye muallimlerinden Mehmet Emin Efendi ve Mehmet Fehmi Efendi, Silistre pedagoji mektebi mezunlarından Mehmet Şükrü Efendi ve Emin Efendi, Dobriç rüştiye mektebi müdürü Talha Kemal Efendi ve rüştiye muallimlerinden Abdullah

[519] Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria 1878 - 1908*, TTK, Ankara, 1998, s. 240; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 107.
[520] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 107.
[521] Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 58.
[522] *Tuna*, S. 257, 07.07.1322.
[523] *Tuna*, S. 265, 21.07.1322.
[524] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 240

Hayrettin Efendi, Varna Okul Encümeni üyelerinden Hacı Bekir Efendi, Varna rüştiye mektebi müdürü Hafız Hüseyin Efendi ve rüştiye muallimlerinden Emin Reşit Efendi, Razgrad iptidaiye muallimi Hafız İsmail Efendi, Şumnu aydınlarından Mehmet Talat Efendi ve Ahmet Fehmi Efendi, Eskicuma rüştiye muallimi Hüseyin Hulki Efendi, Osmanpazarı rüştiye muallimi Niyazi Efendi ve Hasan Mazhar Efendi, Tırnova rüştiye mektebi muallimi Ahmet İhsan Efendi, Karinabat rüştiye mektebi muallimlerinden Şerafeddin Efendi, Heybelli karyesi iptidaiye muallimi Mehmet Efendi.[525]

Rusçuk Muallim-i İslâmiye Cemiyeti Başkanı Tahir Lütfi Bey kongre başkanı olarak seçilmiştir.[526] Bu kongrede iptidailerde usûl-i tedris, iptidailerde ve rüştiyelerde ders programları, eğitim birliğinin sağlanması, gerekli ders kitaplarının hazırlanması ve yayınlanması, okul binalarının ve öğretmenlerin durumu, yaz tatillerinde öğretmenlerin eğitimleri ile ilgili kursların düzenlenmesi gibi konular tartışılmıştır.[527]

Kongrenin sonunda Bulgaristan Muallîmin-i İslâmiye'sine hitaben bir beyanname hazırlanarak yayınlanmıştır. Bu beyannamede Türk muallimlerinin birliğe üye olmaları ve bulundukları bölgelerde şube kurmaları çağrısında bulunulmuştur.[528] Yayınlanan beyannamenin etkisi olmuştur. İkinci Kongreye kadar birliğin üye sayısı 51'e yükselmiştir.[529]

Muallîmin-i İslâmiye Cemiyeti'nin ikinci kongresi Tahir Lütfi Bey'in başkanlığında 1-4 Temmuz 1907 tarihinde Rusçuk'ta toplanmıştır.[530] Bu kongreye 43 delege katılmıştır. Tahir Lütfi Bey'in açılış konuşması esnasında verdiği bilgilere göre birliğin üye sayısı 67'ye ulaşmış, Vidin şehrinde ilk şubenin kurulma aşamasına gelinmiş. İkinci kongrede Muallîmin-i

[525] *Tuna*, S. 268, 25.07.1322. Osman Keskioğlu ilk kongreye 23 üyenin katıldığını söylemektedir. Ancak 20 üyenin ismini zikretmiştir. Osman Keskioğlu, *a.g.e.,* s. 101.
[526] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 240.
[527] *Tuna*, S. 269, 26.07.1322; *Tuna*, S. 270, 27.07.1322; *Tuna*, S. 271, 28.07.1322; Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 240; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 109-110.
[528] *Balkan*, S. 83, 25.10.1322.
[529] *Balkan,* S. 218, 01.07.1323.
[530] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 240-241.

İslâmiye Cemiyeti Nizamname-i Esasisi Esası, Maarif Cemiyeti Nizamnamesi ve Mekteplerin İç Yönetmeliği ile ilgili kanunlar kabul edilmiş, okul kitapları ile ilgili de önemli kararlar alınmıştır.[531] Daha sonraki yıllarda Muallîmin-i İslâmiye Cemiyeti her yıl bir kasabada toplanma kararı almıştır.[532] Muallimin-i İslâmiye Cemiyeti'nin üçüncü toplantısı 6-9 Temmuz 1908 tarihinde Varna şehrinde gerçekleştirilmiştir.[533] Kongre ilk yıllarda hiç aksamadan her yıl farklı bir kasabada çalışmalarına devam etmiştir. Her yıl kongreye katılanların sayısında artış devam etmiş, okul encümenleri kongreye katılacak öğretmenlere harcırah vermelerinin yanı sıra Bulgar Devleti de toplantıya katılacak öğretmenlerin tren biletlerinde % 50 indirim yapacağını gazetede ilân etmiştir.[534] Bulgaristan Muallimin-i İslâmiye Cemiyeti 1933 yılına kadar faaliyetlerini devam ettirmiştir.[535]

Öğretmenler birliğinin çalışmaları ile okulların ders programları değiştirilmiş, programlardan bazı dersler kısaltılmış, Türkçe ve fen dersleri çoğaltılmıştır. Medreselere devam eden bazı öğrenciler, rüştiyelerde de eğitimlerine devam etmişlerdir. Böylece 1894-95 yılında sayıları 20 olan medreseler, 1907-08 yılında 9'a kadar gerilemiş, aynı dönemde rüştiyelerin sayılarında ise medreselere nazaran artış olmuş 16'dan 28'e yükselmişlerdir.[536] Aynı zamanda köylerdeki iptidailerde daha nizamlı ve sistemli bir program uygulanarak eğitim verilmeye başlanmış, iptidailer dört, rüştiyeler de üç yıl olarak belirlenmiştir.[537] Okulların daha nizamlı çalışmaları için tüzükler hazırlanmış, bunlara paralel olarak yeni ders kitapları da hazırlanmaya başlanmıştır. Okul kitaplarını hazırlamak için Şumnu'lu hafız Abdullah Fehmi Bey ve Rusçuk'tan Mehmet Masum gibi Türk aydınları öncülük

[531] *Balkan,* S. 206, 16.06.1322; *Balkan,* S. 217, 5.07.1323; *Balkan,* S. 218, 1.07.1323.
[532] *Sebilürreşad,* S. 7-189, 1 Cemazielevvel 1330; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s.112.
[533] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 240.
[534] *Sebilürreşad,* S. 18-200, 19 Receb 1330.
[535] Osman Keskioğlu, *Bulgaristan'da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 102; Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 240
[536] Antoaneta Pavlova, *a.g.m.,* s. 54.
[537] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 113.

etmişlerdir.[538] Abdullah Fehmi Bey *Çekidüzen* adında iptidailer için gramer kitabını ve öğretmenler için de *El Ulağı*'nı hazırlayıp yayınlatmıştır. Mehmet Masum da *Usûl-ü Savtiye* adında alfabe kitabını ve *Elifba Kılavuzu*'nu hazırlayıp yayınlamışlardır.[539]

Muallîmin-i İslâmiye Cemiyetinin kuruluşundan itibaren Bulgaristan Türklerinin arasında okuryazar oranında artma olmuştur. Nitekim erkekler arasında okur-yazar oranı 1900 yılında % 6.48, kadınlar arasında % 1.76 iken, 1905 yılında ise bu oran erkekler arasında % 6.46, kadınlar arasında % 1.65 olmuştur. 1910 yılında ise erkekler arasında okuryazar oranı % 9.10, kadınlar arasında ise % 3.10 olmuştur.[540]

7. Kütüphaneler

Osmanlılar yerleştikleri her bölgede camilerin ve medreselerin yanına bir de kütüphane kurmuşlardır. Kütüphaneler genelde büyük kasabalardaki cami ve medreselerin etrafında kurulmuştur.[541] Bulgaristan'da kurulan kütüphanelerin tamamı ve içerdikleri eserler hakkında yeterli malumat maalesef yoktur. XVII. yüzyıla kadar kütüphaneler genelde medrese binalarında veya onlara bağlı olarak faaliyet göstermişlerdir. XVII. yüzyıldan sonra bağımsız vakıf kütüphaneleri yavaş yavaş hizmet vermeye başlamışlardır.[542] Bulgaristan'da Müslüman halka hizmet vermiş ve daha meşhur olan kütüphaneler şunlardır: Şumnu Şerif Halil Paşa Kütüphanesi, kütüphanede yaklaşık 800 el yazması ve 1.500 matbu eser okurlara hizmet vermiştir.[543] Vidin'de Osman Pazvantoğlu Kütüphanesi, bu kütüphanede 2.390 cilt el yazması ve 73 cilt matbu eser okurların hizmetine sunulmuştur. Pazvantoğlu kütüphanede kitaplar alanlarına göre tasnif edilmişlerdir. Ağırlık olarak İslâm Hukuku ile ilgili 518 adet

[538] Süleyman Sırrı Tokay, "Bulgaristan'da Türk Öğretmeni 6", *Anayurt,* S. 20, 01.12.1954; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 113.
[539] Süleyman Sırrı Tokay, "Bulgaristan'da Türk Öğretmeni 6", *Anayurt,* S. 20, 01.12.1954; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 113.
[540] Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 51.
[541] Akif Atakan, "Bulgaristan'da Geçen Asrın Türk Kıraathaneleri ve Kütüphaneleri", *Balkanlarda Türk Kültürü*, Yıl 13, S. 48, Temmuz-Ağustos-Eylül, Bursa, 2003, s. 17.
[542] Orlin Sıbev, *a.g.e.,* s. 162.
[543] Stoyanka Kenderova, Zorka İvanova, *İz Sbirkite na Osmanskite Biblioteki v Bılgariya Prez XVIII-XIX v.* Sofya, 1999, s. 14-17.

kitap, Arapça gramer ile ilgili 256 adet kitap, Tarih ve Biyografi alanındaki eserlerin sayısı 186, Farsça edebiyat kitapları 115 adet, tıpla ilgili ise 45 adet kitap okurların hizmetine sunulmuştur.[544] Samokov şehrindeki Kütüphane de hatırlanması gereken önemli kütüphanelerden birisidir. Mehmet Hüsrev Paşa 1842-1843 yıllarında şehirde mevcut olan küçük kütüphaneleri bir çatı altında toplayarak, zamanına göre oldukça büyük ve zengin bir kütüphane oluşturmuştur. En eski el yazmalarından birisi bu kütüphaneden alınarak Sofya Milli Kütüphanesine getirilmiştir. Bu eser Buhari'nin *"el - Camiu's-Sahih"*idir.[545]

Bulgaristan genelinde buraya kadar saydığımız kütüphanelerden başka daha hacimli olan şu kütüphaneler de Müslüman halka hizmet vermişlerdir: Filibe'de II. Murad Kütüphanesi, Şehabeddin Paşa Kütüphanesi, İsfendiyaroğlu Kütüphanesi, Sofya'da Kadı Seyfullah Efendi Kütüphanesi, Plevne'de Gazi Mihaloğlu Ali Bey Kütüphanesi, Köstendil'de İshak Paşa Kütüphanesi, Eski Zağra'da Hamza Bey Kütüphanesi, Tırnovo'da Tersane-i Amire Emini Çavuş Paşa Kütüphanesi, Büyük Cami yanında Arpa Emini Ali Ağa Kütüphanesi, Ziştovi'de Darüssadeağası Beşir Ağa Kütüphanesi, Vidin'de Vali İdris Paşa Kütüphanesi.[546] Ayrıca Rusçuk, Razgrad, Niğbolu, Varna ve Pravadi kasabalarında da birer kütüphane okurlarına hizmet vermiştir.[547] Bu kütüphanelerin bugünkü Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Müslüman halkın eğitiminde büyük hizmetleri olmuştur. Yukarıda zikretmeye çalıştığımız kütüphanelerden başka Müslüman halka eğitim ve kültür alanında hizmet vermiş olan bir diğer müessese türü de okuma evleri (kıraathane) ve hayır cemiyetleri olmuştur. Okuma evlerinin (kıraathanelerin) şu ana kadar en bilineni Vidin'de 1896 yılında Halil ve İbrahim kardeşlerin girişimleri sonucu açılan okuma evidir (kıraathanedir). Vidin'deki Şefkat Okuma evinin (kıraathane'sinin) salonunda sadece kitaplar değil farklı dilde gazete, dergi ve kitaplar yer almıştır. Okuma evi (kıraathane) sadece okurlarına çeşitli kitap ihtiyacını

[544] Stoyanka Kenderova-Zorka İvanova, *a.g.e.,* s. 20-23.
[545] Stoyanka Kenderova-Zorka İvanova, *a.g.e.,* s. 27.
[546] Osman Keskioğlu, *a.g.e.,* s. 127-129; Akif Atakan, *a.g.m.,* s. 17-18.
[547] Cevdet Çulpan, "Balkanlarda Osmanlı Devri Türk Kütüphaneleri", *Türk Kültürü*, S. 40, Ankara, 1966, s. 421.

sunmakla yetinmemiş, fakir öğrencilerin eğitimi için destek olmuş, fakir fukaraya yiyecek ve giyecek temin etmiştir.[548]

C. ŞARKÎ RUMELİ'DE TÜRK İSLÂM EĞİTİMİ

93 Harbi ve onu takip eden yıllar Şarkî Rumeli Müslümanları için çile ve zorlukların başladığı zamanlar olmuştur. Bulgaristan Prensliği'nde olduğu gibi, Şarkî Rumeli dâhilinde yaşayan Müslümanlara, onların dinî ve kültürel müesseselerine karşı yakmalar ve yıkmalar çok ciddi boyutlarda olmuştur. Halkın can ve mal güvenliği kalmamış bu yüzden birçok vakıf malı talan edilmiş veya yakılıp yıkılmıştır.[549] Burgaz şehrine bağlı Ayvacık köyünde zamanında 500 Müslüman hane ikamet ederken, 93 Harbi esnasında tamamı göç etmiş ve geride bıraktıkları ev, tarla gibi malları Bulgarlar kendi aralarında paylaşmışlardır.[550] Tahrip edilen mallar arasında dinî ve eğitim müesseselerini ayakta tutan vakıf malları da yer almıştır. Kazanlık şehrinde 93 Harbinden önce 49 Müslüman Türk okulu eğitim hizmeti vermiştir ancak savaş esnasında bu eğitim kurumlarından 18 tanesi Temmuz – Ağustos 1877 tarihinde Rus ordularının taaruzu sırasında yıkılmışlardır.[551] Bunların tahribi daha ziyade kasıtlı olarak yapılmıştır. Harp esnasında birçok okul binası yakılıp yıkılmış ancak yıkımlar savaştan sonra da devam etmiştir. 1877-1879 yılları arasında Tatarpazarcığı merkezinde 7 medrese, 21 cami ve 938 Türk evi yıkılmıştır. Filibe merkezinde mevcut olan 80 adet cami, medrese ve okuldan, 1879 yılında ancak 5'tanesi ayakta kalabilmiş 75'i ise çeşitli bahaneler uydurularak veya hiç bahane aranmadan doğrudan doğruya yıkılmıştır.[552]

Bulgaristan Prensliği'nde olduğu gibi, Şarkî Rumeli'de de Türk eğitimi savaşın buhranından sonra yavaş yavaş toparlanmaya başlamıştır. Eğitim konularının düzenlenmesi

[548] *Anayurt*, S. 4, Yıl 1, 1954, Ankara, s. 3; Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan'ın Vidin Şehrinde Halil ve İbrahim İkiz Kardeşlerin Kurdukları Kültür Vakfı ve Onun Şefkat Kıraathanesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 169, İstanbul, Temmuz- Ağustos 2007, s. 205-207.
[549] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 212.
[550] Süleyman Oğuz, *a.g.e.,* s. 124-125.
[551] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 212.
[552] Süleyman Oğuz, *a.g.e.,* s. 127; Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 212.

Şarkî Rumeli Komisyonu'nun hazırladığı rapor doğrultusunda olmuştur.[553] Şarkî Rumeli nizamnâmesine uygun olarak 10 Eylül 1879 tarihinde *"Geçici İlk Eğitim Yönetmeliği"* hazırlanmış ve çok ağır şartlar altında eğitime başlanmıştır.[554] 1879-1880 ders yılında okullara kayıt olan toplam 34.000 öğrencinin yaklaşık yarısını Müslüman öğrenciler oluşturmuştur. 1880-1881 ders yılında öğrencilerin sayısında ciddi artış olması, eğitim alanında daha düzenli birtakım esasların konulmasını da gerektirmiştir.[555] Bu nedenle Vilâyet Meclisi 2 Aralık 1880 tarihinde, *"İlk Eğitim Kanunu*"nu kabul etmiş ve 23 Şubat 1881'de yürürlüğe koymuştur.[556] Şarkî Rumeli Vilâyeti Nizamnamesinin onbirinci faslında belirtilen 347 – 361'nci maddeleri eğitim konusunu ele almıştır. Söz konusu kanun gereği ve Şarkî Rumeli Vilâyeti Nizamnamesinin 357. maddesi gereğince ilköğretim yedi yaşından onüç yaşına kadar kız ve erkek bütün çocuklar için mecburi kılınmıştır.[557] Bu kurallara riayet etmeyen ebeveynlere ceza uygulanacağı da bildirilmiştir. Hali vakti yerinde olan ebeveynler çocuklarına özel öğretmen tutarlarsa ozaman okula göndermeyebilecekleri de bildirilmiştir.[558] Okullarda çocuklara mensup oldukları dinden başka din öğretilmeyecek,[559] vilâyet sınırları içerisinde yaşayan ve hangi millî gruba ait olursa olsun herkese okul açma hakkı verilmiş fakat bütün kanunlara riayet etme şartı getirilmiştir.[560]

Vilâyet dâhilindeki iptidaiye okullarının tesis ve idaresi ile öğretmenlerinin tayini için yetki mezhep cemaatlerine verilmiştir.[561] Eğer cemaatlerden birinin, iptidaiye mektebi veya icap eden yerlerde tâliye mektebi kurma ve idaresine imkânı yoksa bir kanun ile vilâyet

---

[553] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 217.
[554] Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 2002 s. 62.
[555] Vel. Yordanov, *Razvitie na Naşeto Prosvetno Delo ot Osvobojdenieto do Voynite (1878-1913),* Sofya, 1925, s. 35.
[556] *Maritsa,* S. 248. 2.01.1881.
[557] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamaname-i Dâhilisi*, s. 74, fasıl 11, madde 353.
[558] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamaname-i Dâhilisi*, s. 75, fasıl 11, madde 354.
[559] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamaname-i Dâhilisi*, s. 75, fasıl 11, madde 354.
[560] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamaname-i Dâhilisi*, s. 74, fasıl 11, madde 351.
[561] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamaname-i Dâhilisi*, s. 73, fasıl 11, madde 347.

bütçesinden o cemaate yardım edilmesi öngörülmüştür.[562] Ayrıca okullara yardım maksadı ile her yılın bütçesine bir miktar akçe ilave edilmiş ve bu yardım mezhep cemaatlerinin vilâyet masraflarına iştirakleri nispetinde dağıtılmıştır.[563]

Diğer taraftan, ahalisi aynı mezhepten veya karışık olan mahallelerdeki her bir cemaat, birer iptidai mektep açmakla mükellef tutulmuşlarsa da, mektep çağındaki çocuklarının sayısı otuzdan az olanlar bundan muaf sayılmışlardır. Fakat bunların da her birine üç kilometreden uzak olmamak şartıyla, münasip bir merkezde kendi masrafları ile müşterek bir mektep tesis etmeleri şartı getirilmiştir.[564] Yine erkek ve kız çocuklara ayrı ayrı mektep açmanın mümkün olmadığı durumlarda, Sancak Mektepleri Meclisi'nin kararı ile birinci derece tedrisatın kız ve erkek öğrencilerle beraber yapılmasına müsaade edilmiştir. Ancak nüfusu 1.500'ü geçen her nahiye veya fırkanın erkek ve kız çocukları için, ayrı ayrı okul açma mecburiyeti getirilmiştir.[565] Bu okullardan kızlara ait olanlarda muallimeler ve erkeklere ait olanlarda da muallimlerin görev yapması kararlaştırılmış, bazen mecburi durumlarda Sancak Mektepleri Meclisi'nin kararı ile bu durumun aksi de mümkün olabilmiştir.[566] Okullarda her cemaat kendi dilinde eğitim verme konusunda serbest bırakılmış, başka dil kullanmaya mecbur edilmemiştir.[567] İptidaiye eğitimi birinci ve ikinci derece olarak iki kısma ayrılmıştır. Her sınıfı bir sene olmak üzere, birinci derece eğitim süresi dört ve ikinci derece de iki sene olarak belirlenmiştir.[568] Birinci derece tedrisatta şu dersler okutulmuştur:

1. İlm-i Din ve Adap (din ve ahlâk)

2. Analisanı

3. İlm-i Tabiât ve Mevâd

[562] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamaname-i Dâhilisi*, s. 73, fasıl 11, madde 348.
[563] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 217; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 63-64.
[564] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 64.
[565] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 64.
[566] Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti,* TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 217.
[567] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamaname-i Dâhilisi*, s. 76, fasıl 11, madde 359.
[568] Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 217.

4 Hesab

5. Tarih ve Coğrafya

6. Hüsn-i Hatt ve Resim

7. Musiki

8. Jimnastik

9. Haneye Mahsus Kız El İşleri[569]

İptidai mekteplerde de eğitim süresi bir sene için on ay olarak belirlenmiş, fakat her bölgenin farklı meşakkatleri olduğu göz önünde bulundurularak, bu sürenin başlangıç ve bitiş tarihi mekteplerin idare heyetlerine bırakılmıştır. Okullara kayıt yaptırmak isteyen çocukların talepleri, açılıştan itibaren ilk bir ay içerisinde kabul edilmiştir. İmtihanlar da biri eğitim yılının ortasında, diğeri de sonunda olmak üzere iki defa aleni şekilde yapılmıştır.[570] İkinci derece tedrisatta da yine aynı dersler ancak daha geniş şekilde okutulmuşlardır.

Bu yasal esaslar üzerine kurulan Şarkî Rumeli eğitim sistemi içinde Türk eğitimi de toparlanmaya başlamıştır. 1879 yılında eski mekteplerinin tamir işleri ile birlikte 80 adet Türk okulunun tamir işi tamamlanmış, 54 okulun da tamirine devam edilmiştir.[571] *Vilâyet Maarif Müdüriyeti'*nin verdiği bilgilere göre, 1879-1880 ders yılı esnasında iptidaiye okul bina yapımı ve onarımı için 180.000 kuruş, 1880-1881 ders yılı için 300.000 kuruş, 1881-1882 ders yılı için 190.000 kuruş ve 1882-1883 ders yılı için 280.000 kuruş ayrılmıştır. Bunlardan başka Türk okullarının araç-gereçleri ve diğer malzemeleri için de 1880-1881 ders yılında 173.000, 1881-1882 ders yılında 140.000 ve 1882-1883 ders yılında 237.000 kuruş harcanmıştır. Türk okullarına tahsis edilen bu malî kaynaklar, vilâyet genelinde eğitim için

[569] Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 217; Hüseyin Memişolu, *a.g.e.,* s. 65.
[570] Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 218.
[571] *Maritsa*, S. 345, 15.12.1881.

ayrılan toplam miktarın % 23'nü oluşturmuştur.[572] Vilâyet dâhilindeki Türk okullarının ihtiyaçlarını karşılamak için ayrılan bu rakamlar çok yetersiz kalmıştır. Bu sıkıntıyı gidermek için İstanbul Hükümeti, vilâyetteki Türk okullarının tamiri ve araç-gereç ihtiyaçlarının karşılanması için büyük miktarda malî destekte bulunmuştur.[573] Fakat vilâyet yönetimi İstanbul'dan yapılan yardımlar konusunda adaletsizlik yapmaya çalışmış,[574] hatta Osmanlı Devleti tarafından öğretmenlere gönderilen maaşları umumi iane addederek diğer okullar için harcamaya çalışmıştır.[575] Bazı durumlarda Bulgaristan'da görevli Osmanlı komiseri, Müslüman okulları için ayrılan ücretlerin adil bir şekilde dağıtılmalası konusunda Bulgar Hükümetinden bilgi istemiştir.[576] Bütün olumsuz girişimlere rağmen 1880-1881 ders yılında 471, 1881-1882 ders yılında 770, 1882-1883 ders yılında ise 763 Türk okulu eğitim hizmeti vermeye başlamıştır.[577] Kaynaklara göre vilâyet nüfusunun % 23,5'ni oluşturan Türk toplumu, vilâyet genelinde okulların % 44'nü de teşkil etmiştir. Türk İptidaiye okulları vilâyeti oluşturan 28 ilçenin tümünde hizmet vermişlerdir. En çok okul olan ilçeler: Kırcaali, Aytos, Stremska, Hasköy, Eski Zağra, Karinabad, Tatarpazarcığı, Harmanli, İslimye, Kızanlık, Burgaz, Rupços, Filibe ve K. Ağaç ilçeleri olmuştur. Bu ilçelerde faaliyet gösteren Türk okullarının eksiklikleri olmasına rağmen 1880-1881 ders yılında 15.189 erkek ve 11.211 kız, 1881-1882 ders yılında ise 16.048 erkek ve 12.024 kız öğrenci eğitim hizmeti görmüştür.[578] Türk çocuklarının eğitimi için 1880-1881 ders yılında 684 öğretmen, 1881-1882 ders yılında ise 776'sı erkek ve 42'si kadın olmak üzere 818 öğretmen görev yapmıştır.[579] Bulgaristan Prensliği'nde olduğu gibi, vilâyet dâhilinde Türk çocuklarına eğitim hizmeti veren öğretmenlerin tahsil seviyeleri düşüktür. Öğretmen kadrosunun büyük bir kısmı cami

[572] Sbornik ot Zakoni, Pravilnitsi i Naredbi na Direktsiyata na Narodnoto Prosveştenie v İztoçna Rumeliya, Plovdiv, 1884, s. 121; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 67.
[573] BOA, A.MTZ 04, 13/2.
[574] BOA, A.MTZ 04, 106/37.
[575] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 68.
[576] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 228.
[577] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 67-68.
[578] N. İv. Vankov, *İz Arhiva na Ministerstvoto na Narodnoto Prosveştenie*, Sofya, 1905, s. 410.
[579] Hristo Negentsov, İvan B. Vanev, *Obrazovanieto v İztoçna Rumeliya 1879-1885,* Sofya, 1959, s. 128.

imamı, müezzin gibi yaşlı kimselerden oluşmuştur. Öğretmen kadrosunun eğitim seviyesi de göz önünde bulundurularak, okullarda dinî eğitime ağırlık verilmiştir.[580] 1882-1883 ders yılında göç nedeniyle sıkıntılar yaşanmıştır. Öğretmen ve öğrenci sayısında bir önceki yıla nazaran azalma olmuştur.[581] Okulların sayısı değişmemişse de 1881-1882 ders yılında eğitim gören toplam 28.072 Türk öğrenci sayısı, 1882-1883 ders yılında 27.113'e gerilemiştir.[582]

1882-1883 ders yılında Vilâyet dâhilinde iptidaiye, öğretmen ve öğrencilerin dağılımı şu şekilde olmuştur:[583]

	Kazalar	Okul	Öğrenciler			Öğretmenler		
			Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1	Filibe	32	737	567	1304	35	2	37
2	Strema	61	1169	914	2083	54	1	55
3	Rupços	35	653	568	1221	35	-	35
4	Konuş	15	333	245	578	15	-	15
5	Tatarpazarcık	42	1235	712	1947	46	4	50
6	Hasköy	61	1467	895	2362	63	2	65
7	Harmanli	46	525	399	924	41	1	42
8	Kırcaali	125	2492	1739	4231	126	-	126
9	Eski Zağra	57	975	658	1633	59	1	60
10	Kızanlık	41	1139	901	2040	48	2	50

[580] Stoyanka Kenderova, "Predstavata za Orienta v Programata na Turskite i Bılgarskite Uçilişta prez XIX vek", *Minalo*, Godina XVIII. 5-6' 2011, Sofya, 2012, s. 56.
[581] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 218.
[582] N. İv. Vankov, *İz Arhiva na Ministerstvoto na Narodnoto Prosveştenie*, Sofya, 1905, s. 439-440; Hüseyin memişoğlu, *a.g.e.,* s. 68-69.
[583] N. İv. Vankov, *a.g.e.,* s. 439-440.

11	Çirpan	17	378	237	615	20	2	22
12	İslimye	44	858	666	1524	38	4	42
13	Kızıl Ağaç	28	397	249	646	28	-	28
14	Burgas	40	833	641	1474	43	-	43
15	Karinabad	49	1186	826	2012	47	5	52
16	Aytos	70	1397	1122	2514	60	6	66
Toplam		763	15774	11339	27133	758	30	788

İptidaiyelere paralel olarak rüştiyelerin açılmasına da başlanmıştır. Filibe Türk Cemaati'nin 9 Ağustos 1879 tarihli bir kararı ile 93 Harbi esnasında yıkılmış olan "Mahmud Efendi Medresesi'nin" yerine rüştiye okulu yapılmaya başlanmıştır.[584] 1881-1882 ders yılına yetişen rüştiye okulunun birinci sınıfına 35, ikinci sınıfına 33 ve üçüncü sınıfına 15 olmak üzere toplam 83 öğrenci kaydolmuştur. Bu öğrencilerin eğitimleri için beş öğretmen atanmış, öğretmenlere yıllık 39.600 kuruş maaş ödenmiştir.[585] 1882-1883 ders yılında Hasköy'de de rüştiye okulu açılarak, şehirdeki 81 Müslüman Türk öğrenciye eğitim vermeye başlamıştır. Bu rüştiye mekteplerinden başka Burgas, İslimiye, Aytos, Filibe kız, Burgaz ve Eski Zağra rüştiye okulları takip etmişlerdir.[586] Fakat Burgaz kasabasındaki rüştiye mektebi binası belediye tarafından icara verilmiş,[587] şehr-i mezkûrda yaşayan Türklerin mahallî idareye yaptıkları başvurular netice vermeyince sorun İstanbul'a kadar uzanmış ve 25 Mayıs 1882 tarihinde okulun sahiplerine iade edilmesi vali Aleko Paşa'ya bildirilmiştir.[588]

[584] Ali Kemal Balkanlı, *Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler*, Ankara, 1986, s. 120; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 70.
[585] N.İv. Vankov. *a.g.e.,* s. 429-430.
[586] Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 220; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 70.
[587] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 213.
[588] BOA, BEO, Nr 969, h449.

Vilâyet genelinde okullarla ilgili karşılaşılan sıkıntılardan birisi de öğretmen kadrosunun yeteri kadar donanımlı olmamasıdır.[589] Bu eksikliği gidermek için her sene öğretmenlere kurslar düzenlenmeye çalışılmıştır. 1880 yılında Türk öğretmenleri için hazırlanan bu kurslara 156, 1881-1882 ders yılında ise Filibe, Hasköy ve Kırcaali şehirlerinde yürütülen kurslara 220, 1882-1883 yılında ise yine üç konferans düzenlenmiş ancak bu kurslara sadece 81 öğretmen katılmıştır.[590] Kurslardan ziyade öğretmenlerin alan bilgilerini geliştirmeleri için seminerler ve konferanslar da düzenlenmiştir.[591] Öğretmenlerin daha iyi yetiştirilmeleri için düzenlenen kurslarda ve seminerlerde vilâyet müfettişlerinin de çok önemli katkıları olmuştur. Vilâyet genelinde 16 Türk Müfettiş görev yapmıştır.[592] Bunların sancaklara göre dağılımı şu şekilde olmuştur: Filibe 2, Tatarpazarcığı 1, Hasköy 5, İslimye 2, Eski Zağra ve Burgaz şehirlerinde de 3'er müfettiş görev yapmışlardır.[593] Müfettişlerin görevlerinin başında öğrencilerin okullarına devam edip etmediklerini kontrol etmek, muallimler heyetine nezaret etmek, okullara hazırlıklı öğretmenler temin etmek gibi uygulamalar yer almıştır.[594]

Osmanlı Hükümeti, Şarkî Rumeli Müslümanlarının ihtiyaçlarını karşılamak ve onların sorunlarını gidermek için 1880 yılında Ali Haydar Efendi'yi, Şarkî Rumeli Kapıkethüdası olarak görevlendirmiştir.[595] Ali Haydar Efendi, Osmanlı Hükümetinden aldığı talimat üzerine Filibe şehrindeki sıbyan mekteplerinden beşini, yeni usul ile eğitim veren okul haline getirmiş ancak bu kurumlarda görev yapacak donanımlı öğretmenleri bulamamıştır. Durumu İstanbul'a bildiren Ali Haydar Efendi, vilâyet yönetiminin öğretmenlere 300 kuruş maaş verdiğini bildirmiş ve bu maaş ile Türkiye'den, Şarkî Rumeli'de öğretmen getirilip getirilemeyeceğini

[589] Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 224.
[590] Velizar Yordanov, *Razvitie na Naşeto Prosvetno Delo ot Osvobojdenieto do Voynite (1878-1913)*, Sofya, 1925, s. 37.
[591] N. Vankov, *a.g.e.,* s. 414.
[592] *Maritsa*, S. 293, 9.06.1881; *Maritsa,* S. 294, 16.06.1881; *Maritsa*, S. 297, 26.06.1881.
[593] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 71.
[594] *Rumeli-i Şarkî'nin Nizamaname-i Dâhilisi*, s. 75, fasıl 11, madde 356.
[595] Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 224.

sormuş ayrıca okullarda uygulanması için İstanbul'da okutulan yeni usul ders programının bir örneğini de istemiştir. 16 Kasım 1880 Tarihinde Ali Haydar Efendi'ye gönderilen cevap yazısında bu maaşla öğretmen tedarikinin mümkün olmayacağı, ders programının ise gönderildiği bildirilmiştir.[596]

İptidaiye mektepleri için hissedilen öğretmen eksikliği, rüştiye mekteplerinde de hissedilmiştir. Filibe rüştiye okuluna muallim-i evvel bulunamamış ve vali Aleko Paşa 1000 kuruş maaş ile İstanbul'dan öğretmen getirilmesini istemiştir. Valinin talebi üzerine Fatih Rüştiyesi muallim-i evveli Hasan Efendi tayin edilmiştir. Ancak 1000 kuruş maaş az görünerek, Hasan Efendi'nin maaşına *Osmanlı Maarif Nezaret'i* bütçesinden karşılanmak üzere 500 kuruş zam yapılmıştır. Şartların da uygun olması sonunda 8 Mart 1882 tarihinde Hasan Efendi, İstanbul'dan Filibe'ye görev için hareket etmiştir.[597]

Yine, Filibe'deki kız rüştiye okulu da aynı şekilde donanımlı ve muktedir bir muallimenin noksanlığı hissedilmiştir. Kız Okulunda öğretmenlik yapan Bayan, Filibe mahalle mektebinde aldığı din ağırlıklı eğitim ile öğretmenlik yapmaya çalışmıştır. Ancak Filibe Müslüman Cemaati kendisinden beklenen verimi alamadıklarını bir mazbata ile Bab-ı Alî'ye bildirmiştir. Mazbatalarında ayrıca, icap eden fen tedrisi için, İstanbul'dan bir bayan öğretmen talebinde de bulunmuşlardır.[598] Bu maksatla ancak 500 kuruş ödeyebileceklerini üst tarafının ise Maarif Nezareti tarafından karşılanmasını rica etmişlerdir. Talep, Maarif Nezareti tarafından makul karşılanmış ve ismi belirtilmeyen darulmuallimât mezunlarından bir muallimenin Filibe Kız Okuluna 1000 kuruşu Maarif Nezareti tarafından ödenecek ve 500 kuruşu da Filibe İslâm Cemaati tarafından ödenecek olan toplam 1500 kuruş maaş alması kararlaştırılmıştır.[599] Eski Zağra rüştiye okulu muallimliğine Filibe'de olduğu gibi 500 kuruşu

[596] Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 224.
[597] Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 224.
[598] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 237.
[599] Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 224-225.

cemaat tarafından 1000 kuruşu da Bab-ı Âli tarafından ödenmek üzere, şehrin müftüsü Hüseyin Raci Efendi tayin olunmuştur.[600]

Şarkî Rumeli Vilâyetindeki Türk okulları, öğretmen konusunda çektikleri sıkıntıları kitap konusunda da çekmişlerdir. Okulların kitap ihtiyacı Bab-ı Âli tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. 1881 yılında vilâyet dâhilinde ikamet eden Müslümanların talebi üzerine, Bab-ı Âli tarafından 7304 aded kitap okullara dağıtılmak üzere bölgeye gönderilmiştir.[601] Bab-ı Âli tarafından yapılan kitap okul malzemeleri yardımları farklı tarihlerde vilâyet genelinde bulunan Filibe, Eski Zağra gibi kasabalara sandıklarla gönderilmişlerdir. Şarkî Rumeli Vilâyeti 1885 yılında Bulgaristan ile birleşince buradaki Türk eğitimi de çok büyük sıkıntılara maruz kalmıştır.[602]

Bulgaristan Müslümanlarının eğitim alanındaki sorunları farklı zamanlarda farklı boyutlar kazanmışsa da, Osmanlı Hükumeti, genelde Bulgaristan Müslümanlarının sorunlarına ve özellikle eğitim konusunda yardımlarını esirgemeyip desteklemeye devam etmiştir. Bulgaristan Komiserliğine tayin edilmiş olan Ali Ferruh Bey, Bulgaristan'daki vakıfların ve İslâm eserlerinin durumları hakkında rapor hazırlayarak Bab-ı Âli'ye konu hakkında geniş malumat vermiştir.[603] Ali Ferruh Bey, raporunda sorunları sıraladıktan sonra eğitim konusuna önem verilmesini istemiş ve konuyla ilgili birkaç teklifte bulunmuştur. Ali Ferruh Bey'in önemle altını çizdiği sorunların başında okul encümenliklerinin eğitim konuları haricinde siyasi problemlerle ilgilenmekten ziyade okullara, öğretmenlerin kalitesinin yükseltilmesine ve okullara verilen paraları okulların ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulmadan çarçur edilmelerinin önlenmesini teklif etmiştir.[604] Ali Ferruh Bey ayrıca, Osmanlı Eğitim Bakanlığının Bulgaristan'da bir şubesinin açılmasını ve Sofya'da ikamet

[600] Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 225.
[601] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 218.
[602] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 73-74; Mahir Aydın, *a.g.e.,* s. 221-223.
[603] "Bulgaristan Vakıfları Raporu 1902", *Yedikıta* Tarih ve Kültür dergisinden Ayrı Basım, S. 66, İstanbul, 2014.
[604] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 239.

eden Osmanlı komiserliğinde görevli bir eğitim uzmanının tayin edilmesini teklif etmiştir.[605] Bunun haricinde Ali Ferruh Bey, ayrıca bütün merkez şehirlere birer uzman müfettişin tayin edilmesini ve bu müfettişlerin raporları doğrultusunda bölgelerde Müslüman okulların ihtiyaçları giderilip, gelişmelerinin sağlanmasını teklif etmiştir.[606] Osmanlı Komiseri'nin teklifleri bukadarla da sınırlı kalmamıştır. Ali Ferruh Bey, okullara ders programının hazırlanması konusu da dahil teklifleri Osmanlı idaresine sunmuş olmasına rağmen, tekliflerin hiç birisi gerçekleştirilmemiştir.[607]

[605] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 239.
[606] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 239.
[607] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 239.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGARİSTAN PRENSLİĞNDE TÜRK – İSLÂM VAKIF EMLÂKİ

A. BULGARİSTAN'DA VAKIF EMLÂKİ

1. Bulgaristan'da Vakıf Emlâkinin Konumu

Vakıf, Türk İslâm tarihinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında ehemmiyetli bir rol oynamış olan dinî, hukukî ve sosyal bir müessesedir. Bir kişi mülkiyetine sahip olduğu menkul ve gayri-menkul mallardan bir kısmını veya onların tamamını, Allah'ın rızasını kazanma niyeti ile halkın herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere dinî, hayrî ve içtimaî bir gayeye müebbeden tahsis ederse, malını vakfetmiş, yani bir vakıf müessesesi kurmuş olur.[608]

Vakıf, bir malı âmmenin mülkü hükmünde olmak üzere bir veya birkaç gayeye müebbeden tahsis etmektir. Vakıf teessüs ettikten sonra cumhûr-ı fukaha tarafından kabul olunan rey'e göre o malda vâkıfın mülkiyeti zâil olur. Ve bundan sonra vakıf mal gayesine ve vakf edenin şartlarına göre idare olunur.[609]

Vakıfların konusu her biri aynı zamanda âmme hizmeti gören, hastane, yetimhane, köprü, çeşme, han ve hamam gibi müesseselerdir.[610] Vakıfların bu önemli gayeleri göz önünde bulundurulursa, bu müesseselerin yararı ve lüzumu da daha net anlaşılmış olur.[611]

---

[608] Hamdi Döndüren, *Günümüzde Vakıf Meseleleri,* Erkam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 2; Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrât Sistemi", 701 *Osmanlı Özel Sayı II*, Toplum ve Ekonomi, Yıl 6, S. 32, s. 534; Mehmed Soysaldı, "Vakıflar ve Psikososyal Fonksiyonları", *Diyanet İlmi Dergi,* c. XXXX, S. III, Ankara, 2004, s. 86.

[609] Ali Himmet Berki, "Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıf", *Vakıflar Dergisi,* S. V, Ankara, 1962, s. 9; Hamdi Döndüren, *a.g.e*., s. 22.

[610] *İthafü'l-Ahlâf fi Ahkâmil Evkaf*, İstanbul, Matba-i Amire, 1307.

[611] Şakir Berki, "Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik", *Vakıflar Dergisi*, S. V, Ankara, 1962, s. 19.

Ondördüncü yüzyılın ortalarında başlayan Rumeli'ye ve özellikle Bulgaristan'a geçişler I. Murad ve Bayezid dönemlerinde daha da gelişerek Osmanlıların bu topraklarda uzun süreli ikamet etmelerini sağlamıştır.[612] 1393 yılından itibaren bugünkü Bulgaristan topraklarına yerleşmeye başlayan Müslüman Türkler, fethedilen diğer bölgelerde olduğu gibi bu topraklarda da kendi dinî ve kültürel değerlerine uygun önemli imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır.[613]

Bulgaristan topraklarına sahip olan Osmanlılar buralarını benimsemişlerdir, vatan edinme amacı gütmüşlerdir. Bu doğrultuda idareleri altına aldıkları yörelerin kültürel ve ekonomik bünyesinde değişiklikler yapmışlardır.[614] Dinî ihtiyaçlarını karşılamak için ulu camiler, eğitim ihtiyaçları için mektep ve medreseler, iktisadî, içtimaî, ulaştırma, sıhhî ve öteki ihtiyaçları karşılamak için çeşitli mimari eserler kurmuşlar, bunların idamesi için de hayır ve sosyal amaçlı vakıflar tesis etmişlerdir.[615]

Vakıflar, Bulgaristan'ın Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında büyük önem taşımışlardır. XVI. yüzyıldan itibaren bölgedeki şehir ve kasabaların çoğu Anadolu'dakilerden farksız hale gelmiştir.[616]

Bugünkü Bulgaristan toprakları dâhilinde bilinen ilk Osmanlı vakfıları, Eski Zağra (Stara Zagora)'da (H 818) 1415 yılında, yani şehrin Osmanlıların idaresine geçmesinden 52 sene sonra kurulmuş olan Sarim Bey oğlu Umur Bey Vakfı'dır. Köstendil'de (H 984) 1488-1489 yılında kurulan Vezir Halil Paşa Vakfı, Filibe'de (Plovdiv) (H 875) 1470 yılında kurulan Rüstem Paşazade İskender Bey Vakfı, (H 876) 1471 yılında kurulan İsfendiyaroğlu İsmail

[612] İvan Bojilov, Vera Mutafçieva, Konstantin Kosev, Andrey Pantev, Stoyço Grınçarov, *a.g.e.*, s. 139.
[613] Ömer Lütfi Barkan, "Vakıfların Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, s. 354; Ömer Turan, "Bulgaristan'da Türk Vakıfları" *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Sofya, 21-23 Nisan 2000,* IRCICA Yayınları, İstanbul, 2002, s. 199.
[614] M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 23.
[615] Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan'da Türk Kültür ve Sanat Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, S. XXIII, Ankara, 1994, s. 311; Ömer Turan, *a.g.m.,* s. 199; İ. Aydın Yüksel, "Bulgaristan'da Türk Mimari Eserleri", *Vakıflar Drgisi,* c. XX, Ankara, 1988, s. 467.
[616] Mehmet İpşirli, "Bulgaristan (Bulgaristan Vakıfları)", *DİA*, c. VI, s. 401.

Bey Vakfı, (H 906) 1500 yılında kurulan Sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa Vakfı, (H 907) 1501yılında kurulan Vezir-i Azam Mustafa Paşa vakfı, Plevne (Pleven)'de (H 901) 1495 yılında kurulan Mihaloğlu Ali Bey Vakfı, Sofay'da ve Niğbolu (Nikopol)'da (H 912) 1506 yılında kurulan Yahya Paşa vakfı ve yine Sofya şehrinde (H 954) 1547 yılında kurulan Sofu Mehmet Paşa Vakfı ilk dönemde kurulan büyük ve önemli vakıflardır.[617]

Bugünkü Bulgaristan topraklarını fethedilen diğer bölgelerden ayırmayan Osmanlılar, bu topraklarda sayısız vakıf eseri bırakmışlardır. Vakıfları tescil edilmiş ve fihristi yapılmış olan vakıf eserlerinin sayısı 403'tür.[618]

Bu vakıfların şehirlere göre dağılımları şu şekildedir: Şumnu'da 33, Eski Zağra'da 21, Filibe'de 38, Karinabad'ta 9, Ziştovi'de 10, Akçakızanlık'ta 7, Silistre'de 20, Razgrad'ta 6, Cumapazarı'nda 2, Darı Dere'de 5, Hasköy'de 1, Doyran'da 1, İslimye'de 13, Varna'da 22, Ceberoğlu'nda 1, Sultanyeri'nde 5, Ustumca'da 1, Yenipazar'da 1, Vidin'de 5, Lofça'da 1, Niğbolu'da 5, Pravadi'de 3, Rusçuk'ta 16, Hacıoğlu Pazarcığı'nda 5, Balçik'te 15, Koşukavak'ta 1, Yanbolu'da 1, Aydos'ta 4, Plevne'de 5, Ahiçelebi'de 9, Köstendil'de 10, Çırpan'da 6, Samakov'da 5, Uzuncaabad'ta 11, Sofya'da 12, Killi İsmail Geçidi'nde 6, Lom'da 2, Doğancılar'da 1, Tatarpazarcığı'nda 11, Cisri Mustafa Paşa'da 6, İzladi'de 2, Eğridere'de 8, Servi'de 3, Tırnovo'da 35, Nevrokop'da 7, Elhadlı'da 1, Kırcaali'de 7 vakfın olduğu kaydedilmiştir.[619]

Bu vakıf kurumları Bulgaristan'ın ekonomik ve kültürel hayatında önemli rol oynamışlardır. Osmanlılar hayır müesseseleri inşa etmekle birlikte tarihte yerini alacak diğer birçok önemli abidevi eserleri de inşa etmişlerdir. Bu abideleri ayakta tutmak ve buralarda hizmet veren insanların maddi teminatını sağlamak için gelir getiren çok sayıda dükkân,

[617] Ömer Turan, *a.g.m.,* s. 199; Osman Keskioğlu, *Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslam Eserleri*, s. 13.
[618] Ömer Turan, *a.g.m.,* s. 199; Osman Keskioğlu, *a.g.e*., s. 13.
[619] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.m.,* s. 311; Pars Tuğlacı, *a.g.e*., s. 221; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk İslam Kültürü ve Sanatı*, İstanbul, 2007, s. 39.

bedesten, köprü, çeşme yaptırarak memleketin imarına, değirmen tarla, bağ, bahçe gibi maddi gelir getiren üretim alanlarıyla üretimin artmasını da sağlamışlardır. Vakıf kurumları Bulgaristan'ın her tarafında muazzam bir şekilde hayata geçirilerek Türk-İslâm kültür ve sanatının o bölgelerde yayılmasında etkin rol oynamışlardır.[620]

Osmanlı döneminde tesis edilmeye başlanan vakıflarla oluşturulan sivil ve dinî yapılar sayesinde Bulgaristan'da şehirlerin yapısı ve görünümü yavaş yavaş değişerek İslâmî bir tarz almaya başlamıştır.[621] Cami, mescit ve minareler, medrese, tekke, zaviye, türbe, mektep, imaret, hamam, konak, çeşme, bedesten, han, kervansaray, köprü ve benzeri eserlerin yanı sıra, çoğunlukla tek katlı ahşap ve kerpiç evler, dar ve çıkmaz sokakları, yazın tozlu kışın çamurlu yolları, arasta, çarşı ve mezarlıkları ve dinî cemaatlerin farklı mahallelerde ikamet etmeleri ile şehirler, Osmanlı şehir özelliğini benimsemişlerdir.[622] Osmanlı idaresinin son dönemlerinde Mithat Paşa da büyük gayretleri ile pilot proje olarak belirlenen Tuna Vilâyetinde modern şehircilik alanında önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bugünkü Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da modern şehirciliğin örneği olarak bir noktada birleşen İstanbul, Orhaniye, Lom, Köstendil ve Vitoşa bulvarlarını inşa etmiştir. Mithat Paşa'nın beş dairesel eksen üzerine kurulu imar planı, bağımsızlıktan sonra Sofya şehir planının temelini oluşturmuştur.[623]

Osmanlı Devleti, İslâm ideolojisine sahip olduğu için yerleşim bölgelerinde İslâmî eserler diğer dinî cemaatlere mensup olan eserlere nazaran daha ön plana çıkmışlardır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tespitlerine göre, Osmanlı döneminde Bulgaristan'da 2.356 cami ve

---

[620] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.,* s. 40; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan'da Müstesna Vakıflar Sorunu ve 1919 yılı Komisyon Kararları", *Tarih Dergisi,* S. 46, İstanbul, 2009, s. 156.

[621] Osman Keskioğlu, "Bulgaristan'da Bazı Türk Vakıfları ve Abideleri", *Vakıflar Dergisi,* S. VII, İstanbul, 1968, s. 129; Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu", *Belleten,* c. III, S. 207-208'den ayrı basım, Ankara, 1989, s. 679.

[622] Bernar Lory, *Sıdbata na Osmanskoto Nasledstvo, Bılgarskata Gradska Kultura, 1878-1900,* AMICITIA Yayınları, Sofya, 2002, s. 99.

[623] Bernar Lory, *a.g.e.,* s. 100; Aşkın Koyuncu, "Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasviyesi (1878-1908)", *OTA.,* S. 20, 2006, s. 208; Bekir Sıtkı Baykal, *Mithat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti,* 100. Kuruluş Yılımız Armağanı T.C. Ziraat Bankası, İstanbul, Kıral Matbaası,1964, s. 19.

mescit, 142 medrese ve daru'l-kurra, 273 mektep, 42 imaret, 174 tekke-zaviye, 116 han, 113 hamam-kaplıca-ılıca, 27 türbe, 2 saat kulesi, 24 köprü, 5 kale, 1 kule-ocak, 16 kervansaray, 75 çeşme, 3 sebil, 3 bedesten, 1 çarşı, 2 dershane, 1 hastane, 1 hünkar bahçesi, 1… istihkâm, 1 kahvehane vakfı, 2 kütüphane, 1 musalla, 1 namazgâh, 3 saray, 11 tabya (Plevne) olmak üzere toplam 3.339 adet eser inşa edilmiştir.[624]

Bulgarlar, 93 Harbi'nden sonra Slav unsurunu esas alan bir devlet kurma çabaları doğrultusunda hareket etmeleri ve Şark (Türk-İslâm) medeniyetinin izlerini taşıyan her şeyi tahribe çalışmaları üzerine, Bulgaristan'da kalan vakıf eserlerinin korunması iki devlet arasında gündeme gelmiştir.[625] 93 Harbi ile başlayan ve Ayastefanos ile Berlin antlaşmalarında dile getirilen vakıf emlâkinin durumu daha sonraki dönemlerde de sık sık gündeme gelmiştir.[626] Vakıf emlâkinin durumu ancak 1913 ve 1919 yıllarında Bulgaristan ile Osmanlı arasında imzalanan antlaşmalarla belirli bir düzene konmaya çalışılmıştır.[627]

2. Bulgaristan Topraklarında İnşa Edilen Camiler

Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Bulgaristan'da da camiler vakıf eserleri arasında çoğunluğu oluşturmuşlardır. Daha önce zikredilen 3.339 eserden 2.356 adedini cami ve mescitler teşkil etmiştir. Camilerin şehirlere ve köylere göre dağılımı şu şekildedir:

1. Ahyolu – …, (Köyleri) 9,

2. Aytos – 7, (Köyleri) 42

3. Balçik – 18, (Köyleri) 18

[624] Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, c. IV, s. 143.
[625] BOA, A.MTZ 04, 7/9.
[626] BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[627] Bilal Şimşir, "Bulgaristan Türk Azınlığının Ahdî Durumu", *Türk Kültürü,* S. 264, Ankara, 1985, s. 241 vd.

4. Cisri Mustafa Paşa – 3, (Köyleri) 7

5. Çirpan – 6, (Köyleri) 12

6. Çermin – 2, (Köyleri) 23

7. Dupnice – 32, (Köyleri) 24

8. Eski Cuma – 15, (Köyleri) 18

9. Filibe – 78, (Nahiye ve köyleri) 169

10. Hasköy – 27

11. Hezargrad – 19, (Köyleri) 131

12. İhtiman – 19

13. İslimye – 12, (Köyleri) 18

14. İzladi – 7, (Köyleri) 6

15. Kiliselik – 8

16. Karinabad – 11, (Köyleri) 24

17. Kızanlık – 12, (Köyleri) 41

18. Köstendil – 31, (Köyleri) 12

19. Lofça – 29, (Köyleri) 34

20. Lom – 6

21. Melnik – 3, (Köyleri) 27

22. Niğbolu – 38, (Köyleri) 16

23. Osman Pazarı – 9, (Köyleri) 29

24. Petriç – 3, (Köyleri) 8

25. Plevne – 24, (Köyleri) 23

26. Pravadi – 23, (Köyleri) 31

27. Rahova – 8, (Köyleri) 3

28. Rusçuk – 93, (Köyleri) 116

29. Samakov – 21, (Köyleri) 11

30. Silistre – 32, (Köyleri) 94

31. Hacıoğlu Pazarcığı – 17, (Köyleri) 2

32. Sofya – 82, (Köyleri) 21

33. Berkofça – 12,

34. Şumnu – 63, (Köyleri) 130

35. Tatar Pazarcığı – 33, (Köyleri) 25

36. Selvi – 6

37. Tırnova – 38, (Köyleri) 131

38. Varna – 24, (Köyleri) 18

39. Vidin – 51, (Köyleri) 3

40. Vraca – 9

41. Yanbolu – 23, (Köyleri) 13

42. Yenipazar – 3, (Köyleri) 15

43. Yeni Zağra – 3, (Köyleri) 7

44. Zağra-i Atik – 24, (Köyleri) 12

45. Ziştovi – 24, (Köyleri) 13

46. İslimiye – 4[628]

47. Nevrokop – 1

48. Rahova – 6

49. Razlık – 1[629]

Bu dinî eserlerin çoğu XV-XVII. yüzyıllar arasında inşa edilmişlerdir. Bunların arasında XIV. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş olanlar da mevcuttur. Hasköy'deki Eski Cami, Yeni Zağra, Kazanlık, Niğbolu ve Silistre'deki I. Bayezid camileri bunlardan birkaç tanesidir.[630]

1908 yılında bağımsızlığını ilân eden Bulgaristan sınırları dâhilinde kalan *hayrât* (cami, mescit, medrese, imaret, v.s.) ve *müberrât* (han, hamam, çeşme, köprü, v.s.) vakıf eserlerinin sayısı 2.051 olarak belirtilmiştir.[631] Tuna Vilâyeti'nin bazı şehirlerinde kurulan vakıf eserlerinin sayıları ve nevileri şöyledir:[632]

ŞEHİR	**CAMİ**	**MEKTEP**	**MEDRESE**	**TEKKE**
Rusçuk	30	9	6	7

[628] İslimye şehri iki defa listeye kaydedilmiş.
[629] Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* s. 141-143; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk İslam Kültür ve Sanatı,* İstanbul, 2007, s. 50.
[630] İbrahim Tatarlı, *Turski Kultovi Sgradi i Nadpisi v Bılgariya I Chast,* izdatelska Kashta Favorit AM, Sofya, 2003, s. 14-15.
[631] BOA, A.MTZ 04, 172/41.
[632] *Tuna Vilayeti Salnamesi*, Defa 1, Sene 1285, s. 106-110; Osman Keskioğlu, *a.g.e*., s. 104-105.

Şumnu	40	22	6	10
Hezargrad	11	2	2	4
Cuma-i Atik	17	6	6	1
Ziştovi	19	3	1	-
Plevne	18	14	3	5
Niğbolu	12	8	2	1
Silistre	13	7	6	-
Tutrakan	3	4	1	1
Varna	19	12	1	1
Pravadi	11	3	3	-
Balçik	10	3	1	-
Hacıoğlu Pazarcığı	20	12	4	2
Vidin	24	12	1	7
Lom	5	2	1	-
Adliye	3	-	-	-
Belgradçik	2	1	-	1
Berkofça	9	5	1	2
İvraca	7	5	1	2
Rahova	3	1	1	1
Sofya	44	8	4	18
Dupniçe	11	7	2	9

Orhaniye	2	1	-	-
İhtiman	2	2	2	-
Köstendil	16	7	3	16
Samakov	10	3	2	2
İzladi	7	6	2	1
Radomir	1	1	-	2
Tırnovo	21	19	7	4
Selvi	10	5	1	-
Lofça	20	11	4	1
Gabrovo	-	6	-	-
Osmanpazarı	8	8	3	1

Tablodaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi zikredilen kasabalar arasında cami olmayan tek kasaba Gabrovo'dur.

3. Bulgaristan Topraklarında Kalan Vakıf Emlâki İle İlgili Antlaşmalar

1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra, Bulgaristan toprakları dâhilinde kalan Türk-İslâm vakıf emlâkinin korunması ile ilgili Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri nezdinde bazı girişimlerde bulunarak hem o topraklarda kalan Müslüman halkın hayatını hem de vakıf emlâkini güvence altına almak için dönemin büyük devletleri nezdinde antlaşmalar yapılmıştır.[633] *Ayastefanos Antlaşması'*nın 11. maddesi ile vakıf emlâki gündeme getirilmiş ve bu konuda bazı açıklamalar da yapılmıştır. Antlaşmanın 11. maddesine göre nasıl ki şahıs emlâki için komisyon kurulması öngörülmüş ise vakıf emlâki için de benzer bir komisyon

[633] Bilal Şimşir, *a.g.m.,* s. 241-278; Nihat Erim, *a.g.e.,* s. 387-424.

kurulması kararlaştırılmıştır. Antlaşma gereği komisyonun problemleri iki yıl içerisinde çözmesi istenmiştir. *Ayastefanos Antlaşması'*nın 11. maddesi şu ifadeleri içermektedir:

(Onbirinci madde) "emlak sahibi olup da emaretin hududu haricinde ikamet edecek İslam ve sairenin emlaki başkalarına iltizam ettirmek üzere uhde-i tasarruflarında kalacaktır azası İslam ve Bulgar olarak Rusya komiserinin taht-ı nezaretinde ve başlıca mecma-ı nas olan merkezlerde teşkil olunacak komisyonlar İslam ve sairenin alâkadar oldukları emlakin muayenesine dair bilcümle mesaili iki sene zarfında kat'iyyen ve lâyetegayyer surette halledecektir. Buna mümasil komisyonlar emlaki miriye ve mevkufenin suret-i ferağ ve idare ve istimaline müteallik bilcümle hususatı Devlet-i Aliye'nin hesabına olarak iki sene zarfında kat'iyyen ve lâyetegayyer tesviyeye memur olacaktır balâda muharrer iki sene müddetin inkızasına değin aranılmayan bilcümle emlak bilmüzayede füruht olunarak esman-ı hâsılası vukuat-ı ahirede musab olan gerek İslam ve gerek Hıristiyan eytam ve eramilinin emrü idare ve iaşesine tahsis olunacaktır."[634]

Bulgaristan dâhilinde kalan vakıf emlâki konusu *Berlin Antlaşması* ile de gündeme getirilmiştir. Vakıfların var olması ve ayakta kalması Bulgaristan Müslümanları için maddi önem arz etmesi ile birlikte manevi açıdan da büyük değer taşımıştır. Bu vakıflar bilhassa da o topraklarda ikamet eden Müslümanların dinî ve kültürel kimliklerinin tescil ve idame ettirilmesi açısından vazgeçilmez bir kıymet taşımışlardır.

*Berlin Antlaşması'*nın beşinci maddesi,[635] Bulgaristan'da ikamet eden azınlıkların hak ve hukuklarını düzenlemiştir. **Beşinci madde:** *"Bulgaristan'da hukuk-ı umumiyenin esası âtide muharrer maddelerden ibarettir. Bulgaristan'da ihtilaf-ı din ve mezhep hiç kimse içün hukuk-i mülkiye ve politikiyeden istifade ve hizmet-i umumiye ve memuriyet ve şerefine*

[634] Nihat Erim, *a.g.e.,* s. 393-394.
[635] BOA, A.MTZ 04, 32/4.

nâiliyetde veya her nerede olur ise olsun icra-yı hırfet ve sanatde nâ-ehil tutulmaklığa ve mahrum edilmekliğe sebep addolunmayacaktır.

Bulgaristan'da yerliler ve ecnebilere serbesti ve icra-yı ayin ve mezheb temin olunarak gerek cemaat-ı muhtelifenin silsile-i meratib üzre tertibinde ve gerek rüesâ-yı ruhaniyeleri ile olan münasebatında bir günâ ika-ı mevani olunmıyacaktır".[636]

*Berlin Antlaşması'*nın beşinci maddesine göre Bulgaristan'da din ve mezhep ayrılığı yapılmayacaktır. Farklı etnik ve dinî gruplara mensup olanlar aynı Bulgarlar gibi bütün medeni ve siyasi haklardan istifade edeceklerdir. Ortodoks Dininden farklı bir dinden veya mezhepten oldukları için kendi dinî haklarını kullanmaktan mahrum edilmeyeceklerdir. Farklı etnik ve dinî gruplara mensup insanlar, Bulgarlar gibi din ve ayin hürriyetine sahip olacaklardır. Bulgar Hükümeti azınlıklara din ve ayin serbestliğini sağlamak zorundadır.[637]

Adı geçen antlaşmanın onikinci maddesi,[638] Bulgaristan Türklerinin gayrimenkul mülkiyetleriyle ilgilidir. **Onikinci madde:** *"İslam ve saireden emlak sahibi olup da emaretin haricinde ittihaz-ı mesken ve me'vâ edecek olanların emlaklerini ya iltizama vererek veyahut diğerleri marifetiyle idare ettirerek muhafaza edebileceklerdir.*

Osmanlı ve Bulgar'dan mürekkep bir komisyon emlak-i mîrîye ve mevkûfenin Bâb-ı Âli hesabına suret-i ferağ ve istimaline müteallik işlerin cümlesini ve bunlarda bir ilişiği bulunacak efradın mesalihini iki sene zarfında tesviyeye memur olacaktır.

Bulgaristan ahalisinin memalik-i saire-i şahanede seyahat veya ikamet edecekleri memurin ve kavanin-i Osmaniyeye tâbi olacaktır".[639]

---

[636] Nihat Erim, *a.g.e.,* s. 407.
[637] Bilal Şimşir, *a.g.m.,* s. 263-264; Nihat Erim, *a.g.e.,* s. 407.
[638] BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[639] Nihat Erim, *a.g.e.,* s. 409; Bilal Şimşir, *a.g.m.,* s. 242.

Antlaşmanın bu maddesine göre Türkler, Bulgaristan topraklarından ayrılmış veya göç etmiş olsalar bile, geride bıraktıkları mülklerini muhafaza edebilecekler ve sözkonusu mülklerini üçüncü şahıslar aracılığı ile işletme imkânı tanınmıştır. Bulgaristan'dan ayrılmış olsalar dahi bu mülklerine dokunulmayacağı belirtilmiştir.[640]

*Berlin Antlaşması'*nın onikinci maddesine göre ayrıca Bulgaristan topraklarında kalan vakıf malları konusunu bir çözüme ulaştırmak için Osmanlı ve Bulgar delegelerinden müteşekkil karma bir komisyon oluşturulacaktır.[641] Bulgar Hükümetinin imzaladığı antlaşmalara rağmen bütün bu çalışmalar belirtildiği gibi olmamıştır. Osmanlı maddi kültür mirasına saldırılar 93 Harbi'nden sonra da devam etmiştir.[642]

Geçici Rus idaresinin sona ermesi ile Bulgarlar kendi anayasalarını hazırlayıp 16 Nisan 1879 tarihinde kabul etmişlerdir.[643] Yeni kabul edilen anayasanın 40. maddesine göre: *"Ortodoks mezhebi dışında olan Hıristiyan cemaatler ile diğer dinlere mensup olan cemaatler, ister doğuştan Bulgaristan vatandaşı olsun veya daha sonra Bulgar vatandaşlığına tâbi olsun veya geçici olarak Bulgaristan'da ikamet etsin, kendi dinlerini yaşamakta serbesttirler, yeter ki Bulgaristan kanunlarına muhalefet etmesinler".*[644]

Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarında olduğu gibi Bulgar Devleti, Tırnovo Anayasası'nda da azınlıklara ve diğer mezheplere ait cemaatleri ilgilendiren kanunları hayata geçirip maalesef uygulamamıştır. Tam aksine daha nadir de olsa Türk-İslâm eserlerinin tahribatı devam etmiştir.[645]

---

[640] BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[641] BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[642] Ömer Turan, "1877-78 Osmanlı Rus Savaşında Filibe'de yıkılan Osmanlı eserlerine dair bir İngiliz belgesi", *Balkanlar'da Türk Kültürü,* S. 21, Ekim-Kasım-Aralık, Bursa, 1996, s. 29; Osman Köse, *a.g.m.,* s. 246.
[643] Evgeni Yonçev, *a.g.e.,* s. 9-21; Vılkan Vılkanov, *a.g.e.,* s. 167-184.
[644] Evgeni Yonçev, *a.g.e.,* s. 11; Vılkan Vılkanov, *a.g.e.,* s. 171; *Konstitutsiya Na Bılgarskoto Knyajestvo, Prieta na 16.04.1879 g*. s. 3.
[645] İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1877-1989),* Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1990, s. 74-76; Kemal Yaman, "Bulgaristan Komünist Cehennemindeki Müslümanlar", *Diyanet Dergisi,* S. I, c.

Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşmasının onikinci maddesi uyarınca Ferik Nihat Paşa ve Fazıl Bey'den oluşan bir heyeti Bulgaristan'a göndermiştir. Gönderilen heyet Bulgar devleti tarafından görevlendirilen memurlarla ortak bir komisyon oluşturmuştur.[646] Fakat bu komisyon Bulgar memurlarının engellemeleri ve bahaneleri dolayısıyla yeterince verimli olamamıştır.[647]

4. Türk-Bulgar Mirî ve Vakıf Komisyonu

Bulgaristan'daki Osmanlı maddi kültür mirasının yıkımı *Berlin Antlaşması'*ndan sonra da devam etmiştir.[648] Bulgar hükümetleri şehirlerin yeniden yapılanması, yolların genişletilmesi, yıkılmaya yüz tutan vakıf emlâkini bahane edererek yıkımlara devam etmiştir.[649] Osmanlı Devleti, Türk-İslâm eserlerinin tahribatını önlemek için diplomasi kurallarından istifade ederek farklı yollara başvurmuştur. Bu çalışmanın ilk adımı olarak Türk-Bulgar heyetlerinden oluşan ortak bir komisyon kurularak Bulgaristan topraklarında kalan vakıf konusunu çözüme kavuşturması için ilk adım atılmıştır.[650] Komisyona Osmanlı Hükümetinin delegesi olarak Ferik Nihat Paşa ile Şura-yı Devlet üyesi Fazıl Bey,[651] Bulgaristan Hükümetinin üyesi olarak da Todor Burmov ile İliya Tsanov katılmışlardır.[652] Osmanlı komisyon üyeleri Sofya'da hüsn-i niyetle karşılanmamışlardır.[653] Bulgar Hükümeti, gelen Osmanlı Komisyon üyelerinin gelişlerini kendisi ile istişare ederek gönderilmediklerini ileri sürerek, Osmanlı Devleti'nin haksız müdahale ettiğini savunmuş ayrıca *Berlin Antlaşması'*nın onikinci maddesinde ifade edilen hükümlerin[654] yerine getirilmesini de

---

XXIV, Ankara, 1988, s. 84; Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, TTK, Ankara, 1998, s. 204-205.
[646] BOA, A.MTZ 04, 7/9.
[647] BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[648] BOA, İ.MTZ 04, 26/1675.
[649] BOA, A.MTZ 04, 67/8.
[650] BOA, A.MTZ 04, 19/7.
[651] BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[652] Jorjeta Nazırsak, *a.g.e.,* s. 69.
[653] BOA, A.MTZ 04, 19/7.
[654] BOA, A.MTZ 04, 107/38.

"komedi" olarak algılamıştır. Böylece Osmanlı Devleti ile Avrupa devletlerinin, Bulgaristan'ı zor duruma düşürmek istedikleri, Bulgar devlet idarecileri tarafından ifade edilmiştir.[655]

Türk-Bulgar emlâk komisyonu ilk defa 1 Nisan 1880 tarihinde Sofya'da toplanmıştır.[656] Görüşmelerde evvela mirî emlâk terimi tartışılmıştır. İlk oturumlardan itibaren Bulgar delegeleri her bir kavramı tartışarak görüşmeleri uzatmışlardır. Böylece işi çıkmaza götürüp zaman kazanma yolunu tuttukları anlaşılmıştır. Komisyon ilk 56 oturumunda *"mirî emlâk"*[657] kavramı ve kavramın içeriğini tartışılmıştır. Gerçekleştirilen 56 oturuma rağmen hiçbir netice alınamamıştır.[658] Komisyonda görevli Türk üyeler çalışmaların başlamasından iki buçuk yıl sonra Bulgar delegelerin tutumları ve işleri çıkmaza götürmeleri nedeniyle durumu İstanbul'a bildirerek takip edilecek yol hakkında yeni talimat istemişlerdir.[659] Komisyon üyelerinin bu taleplerine cevaben İstanbul'dan gönderilen 2 Eylül 1882 tarihli talimatta mirî emlâk kavramının içeriğinde ısrarlı tutumlarını devam ettirmeleri, bununla birlikte vakıf mallarının durumunun da görüşülmeye başlanması istenmiştir.[660] Bu istek üzere vakıf emlâki meselesi de komisyon tarafından görüşülmeye başlanmıştır.[661] Aynı zamanda Osmanlı Hükümeti, İstanbul'da bir komisyon daha kurarak, Sofya'da faaliyet gösteren komisyon protokollerinin incelenmesini yaptırmıştır.[662]

Komisyonun 9 Nisan 1883 tarihinde gerçekleştirdiği 71. oturuma kadar geçen zaman diliminde Bulgar komiserlerinin ısrarları üzerine emaret dâhilindeki vakıf eserlerini gösteren bir "*emlâk-ı mevkûfe defteri"*nin hazırlanması gereksinimi ve ihtiyacı tartışılmıştır.[663] Ayrıca bu dönemde Bulgaristan'da mevcut İslâm vakıflarının tamamına yakınının kontrolü Bulgar

[655] Jorjeta Nazırska, *a.g.e.* s. 69.
[656] BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[657] Nazif Kuyucuklu, "Bulgaristan", *DİA,* c. VI, İstanbul, 1992, s. 399-401.
[658] Aşkın Koyuncu, *a.g.m.,* s. 214; Ömer Turan, "1877-78 Osmanlı Rus Savaşında Filibe'de yıkılan Osmanlı eserlerine dair bir İngiliz belgesi", *Balkanlar'da Türk Kültürü,* S. 21, Ekim-Kasım-Aralık, Bursa, 1996, s. 207; Mehmet İpşirli, *a.g.m.,* s. 687.
[659] BOA, A.MTZ 04, 80/48.
[660] BOA, A.MTZ 04, 80/48; BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[661] BOA, A.MTZ 04, 80/48.
[662] BOA, A.MTZ 04, 7/9.
[663] BOA, A.MTZ 04, 18/18; BOA, A.MTZ 04, 18/98; BOA, A.MTZ 04, 107/38.

Hükümetinin eline geçmiştir.[664] Bu durumdan istifade eden hükümet vakıf gelirlerini istediği gibi kullanmış hatta bazı vakıf mallarını istedikleri ve kendi belirledikleri şartlarda satmışlardır.[665]

Komisyon üyeleri vakfa ait öşrün, hangi tarafa ait olacağı hakkında da bir uzlaşma sağlayamamışlardır. Bulgar memurları, öşrün Bulgaristan Prensliğine ait olduğunu iddia ederek bu tavırlarından vazgeçmemişlerdir.[666] Türk memurları ise, vakıf gelirinin Bulgaristan'ın bağlı olduğu padişah tarafından daha önce belirlendiğini, başka yere verilemeyeceğini ve Bulgaristan Prensliği'nin, Osmanlı hükümeti'nin almış olduğu bu kararı uygulamaya mecbur olduğunu savunmuşlardır. Dolayısıyla Türk ve Bulgar memurları arasındaki bu anlaşmazlık, vakıf emlâki gibi önemli bir konuda, olumlu sonuç alınamamasına neden olmuştur.[667]

Bu şartlarda çalışmalarına devam eden Türk-Bulgar vakıf komisyonunun çalışmalarından bir sonuç alınamayacağının anlaşılması üzerine, 83. oturumdan sonra 20 Şubat 1885 tarihinde görüşmelere son verilmiştir.[668] Bab-ı Âli meseleyi sürüncemede bırakarak zorluk çıkardığı ve bu esnada vakıf eserlerini dilediği gibi kullandığı gerekçesiyle Bulgar Hükümetini, *Berlin Antlaşması'*nda taraf olan ülkelere şikâyet etmiştir.[669] Türk Hükümeti'nin talebi üzerine, Fransa Hükümeti Sofya'daki temsilcisi aracılığı ile Bulgar Hükümeti'ne vakıflar konusunda baskı uygulamaya çalışmış ise de olumlu bir sonuca ulaşılamamıştır.[670] Türk Hükümeti, en kötü ihtimalde Türk-Bulgar ortak komisyonundan bir karar çıkana kadar vakıfların yönetimini bu komisyonda olmasını ve bu komisyonun mütevelliler vasıtasıyla veya bazı bölgelerde mütevelli yoksa İslâm cemaatleri aracılığı ile

[664] Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria 1878 – 1908*, TTK, Ankara, 1998, s. 201.
[665] Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. III, Ankara, 1989, s. 613-617.
[666] Ömer Turan, *a.g.e.,* s. 201-202.
[667] BOA, A.MTZ 04, 19/25.
[668] BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[669] BOA, A.MTZ 04, 19/7; BOA, A.MTZ 04, 19/25; BOA, A.MTZ, 24/39.
[670] Ömer Turan, "1877-78 Osmanlı Rus Savaşında Filibe'de yıkılan Osmanlı eserlerine dair bir İngiliz belgesi", *Balkanlar'da Türk Kültürü,* S. 21, Ekim-Kasım-Aralık, Bursa, 1996, s. 208.

idare etmeyi düşünmüştür. Türk tarafının bütün girişimlerine rağmen Bulgar delegelerinin uzlaşmaz tavırları karşısında hiçbir sonuç alınamamıştır. Komisyonun Bulgar üyeleri mirî arazilerin Bulgar devletine ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bundan başka vakıf konusu hakkında da Osmanlı Hükümeti'nin vakıflar üzerinde yalnızca nezaret ve teftiş hakkının bulunduğunu iddia ederek artık bu hakkın da Bulgar Devleti'ne geçtiğini savunmuşlardır.[671] Osmanlı komisyon temsilcilerinin, komisyon kesin bir karar verene kadar emaretin mirî ve vakıf emlâkini korumakla mükellef olduğu ve bu tür emlâkin satış, zapt ve yıkımının durdurulması yönünde zaman zaman yaptıkları itirazlar idareye gelen Bulgar Hükümetleri tarafından dikkate alınmamıştır.[672] Bulgar temsilcilerinin görüşmeleri sürekli olarak ertelemek ve uzatmak istedikleri aldıkları bütün kararlardan da belli olmuştur. Bu doğrultuda Todor Burmov'u başka bir göreve atayan Bulgar Hükümeti onun yerine Nikola Stoyçev'in tayinini beş ay gecikme ile gerçekleştirmiştir.[673]

1885 yılında Bulgaristan Prensliği'nin, Şarki Rumeli Vilâyeti'ni topraklarına katması ile ortaya çıkan yeni problemler, vakıflar konusunu gündemden uzaklaştırmıştır.[674] Cereyan eden bu olaydan sonra Türk-Bulgar Vakıf Komisyonu bir daha toplanmamıştır. Vakıfların statüsünün tam olarak belli olmadığı bu dönemde, vakıflar büyük ölçüde Bulgar idaresi tarafından yönetilmiş ve kira gelirleri istendiği gibi kullanılmıştır.[675] Hatta bazı durumlarda Bulgar idarecileri daha da ileri giderek bazı vakıf mallarının hükümet tarafından satılmalarına onay vermişlerdir. Sofya Kara Cami örneğinde olduğu gibi.[676]

6 Eylül 1891 ve 23 Haziran 1892 tarihli yazışmalardan anlaşışıldığına göre, Osmanlı Hükumeti, Türk-Bulgar Vakıf Komisyonunun yeniden toplanması ve bununla ilgili olarak

[671] BOA, A.MTZ 04, 18/98; BOA, A.MTZ 04, 7/9; BOA, A.MTZ 04, 18/3; BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[672] BOA, A.MTZ 04, 107/38; BOA, A.MTZ 04, 18/3; BOA, A.MTZ 04, 7/9.
[673] BOA, A. MTZ 04, 24/39.
[674] Ömer Turan, *a.g.m.,* s. 208.
[675] Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, c. III, s. 617; Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria*, TTK, Ankara, 1998, s. 203.
[676] BOA, A.MTZ 04, 44/75.

komisyon çalışmalarına Türk temsilcisi olarak katılacaklara verilecek talimatnâmenin hazırlanması için Ali Haydar Efendi'nin başkanlığında bir komisyonun toplanması düşünülmüştür.[677] Bu konuyla ilgili olarak Başvekâlet, 15 Ocak 1894 tarihi başlarında Maliye Nezaretinden Bulgaristan'daki vakıflarla ve bunların durumuna ilişkin bir rapor hazırlanmasını istemiştir. İstenilen rapor 10 Mart 1895 tarihinde Başvekâlet'e verilmişse de sonraki yıllarda komisyon toplanmamıştır.[678]

Berlin Antlaşması gereğince Bulgaristan'da kalan İslâm kültür mirasının tespiti, yerinde bırakılması, satılması veya başka bir hüviyete dönüştürülmesi için Türk-Bulgar memurlarından müteşekkil komisyonun çalışması esnasında vakıflar beş kısma ayrılarak o şekilde incelenmişlerdir.[679]

Birinci kısım: Cami, medrese, imaret, tekke ve diğerleri, sadece Müslümanlara hizmet veren kurumlar *"Hayrât",* çeşme, kaldırım, köprü gibi Müslim ve Gayr-i Müslim herkese hizmet veren vakıflar da *"Müberrât"* ismi ile anılmışlardır. Diğer dört kısım ise, gelirleri, vakıf şartlarına göre sarf edildikten sonra, kalan paranın, vakıf sahibinin çocuk ya da torunlarına verildiği vakıf emlâkidir. Bunların birincisi evler, hanlar, hamamlar ve *"icare-i vahideli"* gelirlerdir. Bunlar yıllık veya aylık olarak kiraya verilirler, satıldıklarında vakıf sahiplerine, gelir şeklinde kayıt olunurlar.[680]

İkinci kısım: *İcareteynli emlâk* olup, görünürde sahipleri var ise de, yıllık belirlenen kirasını vakıflara vermek zorundadırlar. Mutasarrıflarının vefatı üzerine, yalnız evlada intikal eder. Eğer mutasarrıfı çocuksuz ise, vakıf tarafına geçer, satış ve intikal meydana geldiğinde,

[677] BOA, A.MTZ 04, 13/2.
[678] BOA, A.MTZ 04, 13/2; BOA, A.MTZ 04, 31/43.
[679] Mehmet İpşirli, *a.g.m.,* s. 401; Ömer Turan, *a.g.m.,* s. 206; Nesimi Yazıcı, "Ahmet Hamdi Akseki'nin Bulgaristan Muhabirliği", *Diyanet İlmi Dergi,* c. 31, S. 1, Ankara, Ocak-Şubat-Mart, 1995, s. 45-62.
[680] BOA, A.MTZ 04, 80/48.

binde otuz ve onbeş üzerinden harç alınır. Yıllık kiraları kaç kuruş ise, mutasarrıfından kırk katı alınıp, vakfa verilir. Vakfın hakkı, ödenmek zorundadır.[681]

Üçüncü kısım: *Mukataalı vakıflar* olup, bunların arsaları vakfa, arsa üzerindeki yapı şahsın mülküdür. Bunların mahlûlâtı olmadığından, yıllık kiralarının 30 katını sahibinden alarak, vakıflara vermeleri gerekmektedir.[682]

Dördüncü kısım: *Vakıf arazisi*, bir çiftlik veya bir miktar arazinin öşrü bir vakfa tahsis olunmuşsa, araziyi kullananlar, öşrünü vakfa vermek zorundadır. Tanzimat döneminde, Maliye Hazinesi bunların çoğunu zabt etmiş ve vâkıflarına belirli bir bedel ödemiştir. Bu bedel yıllık gelir oranıyla hesaplandığında ancak 10/1'e tekabül etmiştir. Bu konuda Bulgaristan Emaretinin, eskiden olduğu gibi vakıfları geri vermek veya oniki senelik gelirini ödemek zorunda olduğu hatırlatılmıştır.[683]

Beşinci kısım: Vakıf arazisi kendi arasında iki kısma ayrılmıştır:

A) Mazbut Vakıf Arazisi: Hükümet tarafından idare edilir.

B) Gayr-i Mazbut Vakıf Arazisi: Mütevelli tarafından idare olunan vakıf.[684]

Komisyonun Türk üyeleri vakıflar hakkında yaptıkları açıklamalardan sonra şu teklifleri sunmuşlardır:

1. Bulgaristan'da Müslümanlar için muhafazası gerekli binaların sayısı tespit edilerek gerekli olmayan camilerin hükümet hesabına ve "alâmet-i farikaları" kaldırıldıktan sonra enkaz ve arsaların satılması.

2. Kamuya ait çeşme ve köprü gibi vakıf emlâkinin eskisi gibi bırakılması.

---

[681] BOA, HR.SYS 310/1.
[682] BOA, A.MTZ 04, 107/38; BOA, HR. SYS, 310/1.
[683] BOA, HR.SYS, 310/1; BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[684] BOA, A.MTZ 04, 107/38.

3. Müesseseye şartlı vakıf emlâkinin çevrilmesini yıllık gelirin 40 katını ödeyenin sahip olması.

4. Mukataalı vakıflara, yıllık gelirinin 30 katını ödeyenin sahip olması.

5. Vakıf arazisinin Prenslik tarafından vakıf yönünde kullanılması veya vakıflıktan çıkması için oniki yıllık gelirinin ödenmesi teklifleri yapılmıştır.[685]

Komisyonun aldığı bazı hatalı ve yanlış kararlar Bulgar Hükümetinin vakıfları zapt etme ve yıkmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim boşalan yerleşim yerlerindeki camilerin hilâl ve diğer İslâmî sembolleri alındıktan sonra enkaz ve arsalarının satılmasının benimsenmesi ilerleyen zamanda çok zararlı sonuçlar doğurmuştur.[686]

5. Vakıf Emlâkinin Yönetimi

Bulgaristan ve Şarki Rumeli toprakları içerisinde kalan Türk-İslâm vakıfları ana hatları ile üç kısma ayrılmışlardır. Birici kısmı Bulgaristan Prensliği toprakları içerisinde kalan vakıflar, ikinci kısmını Şarki Rumeli sınırları içerisinde kalan vakıflar, üçüncü kısmını da her iki bölgede bulunan ve mütevelliler aracılığı ile yönetilen *müstesna vakıflar* oluşturmuştur.[687] *Berlin Antlaşması'*nın onikinci maddesine rağmen Prenslik sınırları içerisinde kalan vakıflara saldırıların ve yıkımların devam ettiği dile getirilmiştir.[688] Şarki Rumeli sınırları içerisinde kalan vakıfların ise, Dâhili Nizamnamenin 484 ve 486. maddelerine göre mülke çevrilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu durum ileride hazırlanacak bir kanun lâyihası ile tazminat karşılığında vakıfların satılabilme imkânını oluşturmuştur. Üçüncü kısımda olan *"müstesna vakıflar"* hakkında mütevellilerin devlete dilekçe vermelerine

[685] BOA, A.MTZ 04, 80/48.
[686] Mehmet İpşirli, *a.g.m.,* s. 682.
[687] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan'da "Müstesna vakıflar" Sorunu ve 1909 Yılı Komisyon Kararları", *Tarih Dergisi,* S. 46, İstanbul, 2009, s. 158-159.
[688] BOA, A. MTZ 04, 172/41; BOA, A.MTZ 04, 102/45.

rağmen yıkımlar devam etmiştir.[689] Vakıf emlâkinin idaresi, duruma göre mütevelli, cemaat veya vakıf komisyonu tarafından idare edilmiştir.[690]

B. VAKIF KOMİSYONU TARAFINDAN İDARE EDİLEN VAKIF EMLÂKİ

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında vakıfların büyük bir kısmı Bulgarlar tarafından gasp edilmiş, diğerleri ise büyük hasar görmüşlerdir.[691] Savaşın sona ermesiyle birlikte iki ülke arasındaki görüşmelerde vakıflar önemli yer almışlardır. İlk olarak bu konu 1881 yılında kabul edilen *"Şarki Rumeli Müslüman Cemaatı Hakkında Talimatname"* ile ele alınmıştır.[692]

Vakıf Komisyonu tarafından yönetilen vakıf emlâki kuruluş amaçlarına uygun olarak kullanılmadığı veya kullanılamadığı durumlar da olmuştur. Bu komisyonlarda yer alan bazı üyeler maddi hırslarına kapılarak vakıfların satılmasına veya gelirlerine el koymuşlardır.[693]

Şumnu kasabasında mevcut olan vakıf emlâki bölge müftüsünün yönetiminde beş kişiden oluşan bir komisyon tarafından idare edilmiştir.[694] Alınan karara rağmen vakıflarla ilgili bütün işlemlerin yerel yönetim tarafından idare edilmesi kararlaştırılarak,[695] Müslüman ahalinin idaresinden çıkmıştır.[696] Bu nahoş olaydan rahatsız olan bölge Müslüman halkı, vakıfların idaresi tekrar komisyonun idaresine verilmesi için Hariciye ve Mezahip Bakanlığına müracaat etmişlerdir.[697]

---

[689] BOA, A.MTZ 04, 172/42.
[690] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, *a.g.m.,* 158-176.
[691] BOA, A.MTZ 04, 129/59.
[692] Evgeni Yonçev, *a.g.e.,* s. 32-49; Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan'da Cemaatı İslamiye ve Vakıf Kurumları", *Vakıflar Dergisi*, S. XXV, Ankara, 1995, s. 303.
[693] BOA, A.MTZ 04, 102/75; BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[694] BOA, A.MTZ 04, 133/45.
[695] BOA, A.MTZ 04, 134/60.
[696] BOA, A.MTZ 04, 133/45.
[697] BOA, HR. SYS, 310/1; BOA, A.MTZ 04, 133/45.

Komisyon idaresinde olan vakıflarla ilgili bir diğer örnek de Filibe Vakıf Komisyonu ile ilgili örneği zikredebiliriz.[698] Filibe'de vakıfların gelir ve giderleri hesaplanarak 1884 yılı Şubat ayı sonuna kadar bir kısmının muhasebesi hakkında halka bilgi verilmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz tarihten önceki dönem başka bir komisyon tarafından incelendiğinden dolayı, o dönemle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Çünkü iki komisyon arasında yapılan devir-teslim işlemleri gerektiği gibi yapılmadığından eski dönemleri aydınlatacak belge ve bilgiler de elde edilememiştir. Bu yüzden komisyon incelemelerini de devam ettirememiştir. Eski komisyon muhasebecisi Hasan Efendi birkaç kez bilgi vermek için çağrılmış ise de davete icabet etmemiştir. Ortaya çıkan bu karışıklıktan dolayı Filibe'deki vakıf gelirlerinden 15. 000 kuruşun kimin zimmetine geçirildiği de anlaşılamamıştır. Bulgaristan'da vakıfların bazı art niyetli insanlar tarafından kullanılması hem cemaat-ı İslamiyelere hem de bölge Müslüman halkına çok büyük sıkıntılar yaşatmıştır.[699] Ne yazık ki vakıf mallarını hor kullananlar arasında Müslüman kimliği taşıyan insanları da görmekteyiz.[700] Vakıfların bu duruma gelmelerinin başlıca nedenlerinden bazıları olarak şu hususları zikredebiliriz:

1. Vakıflarla ilgili muameleler yolsuz bir şekilde yapılmış ve vakıf gelirleri gerektiği gibi kullanılmamıştır.

2. Vakıflar kiraya verilirken kiracılardan kefil istenmemesi sonucu birçok kiracıdan kira bedelleri tahsil edilememiştir.

3. Seçilen komisyon üyeleri görevlerini layıkıyla yerine getirmemişlerdir.

4. Vakıf gelirlerinin çoğaltılması için tedbirler alınmamıştır.

5. Bazı gayr-i menkullerin kiralarını imamlar almışlardır.

[698] BOA, A.MTZ 04, 97/18.
[699] BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[700] BOA, A.MTZ 04, 102/75.

6. Vakıfların gelir-giderleri komisyon tarafından takip edilmemiştir.

7. Harcamalar genelde vakıf müdürünün emriyle yapılmıştır.

8. Yevmiye ücretleri hariç, bütün ücretler özel işler için harcanmıştır.

9. Vakıflara ait sandık olmadığından paralar elde kaldığı için hesap tutulamamıştır.[701]

C. MÜTEVELLİLER İDARESİNDEKİ VAKIF EMLÂKİ

Mütevelliler tarafından yönetilen vakıflar, *"müstesna"* vakıflar olarak belirlenmişlerdir.[702] Müstesna türünden olan vakıfların gelir ve giderleri sadece evkaf gözetiminde yapılmıştır.[703] Başkalarının müdahale etmelerine müsaade edilmemiştir. Bu tür vakıfların kurulması, ancak Padişah tarafından verilen *"iktaa istiglal"* belgesiyle olmuştur. Bazı durumlarda, vakıflara daha iyi bakım yapılabilmesi ve mütevellilerin idare işlerini daha iyi yerine getirebilmeleri açısından orada ikamet etmeleri tercih edilmiştir.[704]

Müstesna vakıflarla ilgili olarak 2 Ocak 1876 tarihli Maliye Nezareti tarafından çıkarılan bir yazı ile şer'i kanunlara göre muhafaza edilecekleri belirtilmiştir.[705] Kuruluşlarındaki amaç ise, gelirleri, gazilerin ailelerine yardım için kullanmak olmuştur.[706] Müstesna vakıflar kurulduktan sonra, içerdikleri mülklerin tespiti yapılmıştır. Böylece hayrat sahibinin, mülklerini meşru yollarla elde ettiği belgelenmiştir. Vakıf emlâki, Evkaf Nezareti'nin kontrolü altında olarak, mütevellileri tarafından idare edilmiştir.[707]

---

[701] *Hilal*, S. 26, 13 Şaban 1301.
[702] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, *a.g.m.,* 158.
[703] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B, Yayınları, İstanbul, 1983, c. II, s. 631; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, *a.g.m.,* 158.
[704] BOA, HR.SYS, 311/1.
[705] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, *a.g.m.,* 163 - 164.
[706] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, *a.g.m.,* 164.
[707] BOA, HR.SYS, 311/1.

Ancak 93 Harbi'nden sonra bazı vakıfların idaresi Bulgar Devleti'nin eline geçmiştir. Vakıf idarelerinin el değiştirmesine en büyük neden mütevellilerin Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya göç etmeleri olmuştur.

Anadolu topraklarına göç eden Türklerin bir kısmı, vakıfların mütevellileri olduklarını Bulgar Devleti tarafından tanınmasını istemişlerdir. Verilen dilekçelerde, özellikle savaştan sonra, birçok vakıf gelirinin kendilerine verilmediğini bildirerek şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Mütevelliler Berlin Antlaşmasının onikinci maddesini delil göstererek haklarının iade edilmesini istemişlerdir.[708]

Vakıflar Komisyonu'nun çalışmaları süresince, mütevelliler bazı isteklerde bulunarak, öşür gelirleri ile 1881 yılına ait gelirlerin de kendilerine verilmesini istemişlerdir.[709]

Rusçuk'ta bulunan Arasta Camii'ne vakfedilen han ile dükkânların kirasının ödenmemesi hakkında, kiracılar tarafından çeşitli zorluklar çıkarılmıştır. Nihat Paşa'ya müracaat eden vakıf varisleri, kiraların kendilerine verilmesini istemişlerdir.[710]

Şarki Rumeli toprakları dâhilinde bulunan Gazi Mihal Bey, Gazi İsmail Bey ve Karlızade Gazi Ali Bey vakıflarının mütevellileri, 1886 yılına kadar kullanamadıkları vakıf gelirlerinin, Bulgaristan Komiserliği vasıtasıyla kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Hâlbuki 93 Harbi esnasında Rus ordusu tarafından işgal edilen arazilerin gelirleri, Geçici Rus idaresi tarafından verilmiştir. Ruslar, Bulgaristan'da devlet idaresinde bulundukları bir yıl içinde, gelir bedeli olarak mütevellilere yaklaşık 32.000 ruble ödemişlerdir.[711]

Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında kurulan yeni idarede müstesna vakıflara dokunulmamıştır. Dokunulmayışın sebeplerinden birisi, Şarki Rumeli Vilâyeti'nin, Osmanlı

[708] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, *a.g.m.,* s. 165.
[709] BOA, A.MTZ (RŞ), 11/4.
[710] BOA, BEO, 962/60.
[711] BOA, HR.SYS, 310/1.

Devleti'ne bağlılığı ve bazı kanunları uygulamak zorunda olmuş olmasındandır. Bu sebeplerden dolayı mütevellilerin ellerinde mevcut olan beratlara itibar edilmiştir. İkinci sebep ise, Bulgaristan Prensliği toprakları dâhilinde mevcut olan bazı vakıflar, müstesna olmaları bakımından işgal ve yağmadan kurtulmuşlardır. Berlin Antlaşmasına göre, özel şahıslara ait olan emlâk devlet tarafından korunmuştur. Müstesna vakıf mütevellilerine ait olan gelirlerden aşâr ve rüsûm vergilerinin tahsili, mütevelliler adına idare memurları tarafından toplanmıştır. Bundan başka mütevellilere gelirlerden % 65 pay verilmiş, geri kalan kısmı da Vilâyet Mal Sandığına gönderilmiştir.[712] Buna göre, Filibe'de Maliye Müdürlüğü nezdinde bir komisyon kurularak, müstesna vakıflara ait gelirler incelenmiş ve her yıl mütevellilere verilecek olan para, komisyon aracılığı ile belirlenmiştir.[713]

Savaş sonrası vakıfların mütevellileri tarafından Komiserliğe ve Prensliğe şikâyet dilekçeleri verilmiştir. Geçici Rus idaresi döneminde vakıf mütevellilerine, savaş öncesinde olduğu gibi, aylık veya yıllık olarak belli ücretler ödenmiştir. Ancak 1885 yılında Bulgaristan Prensliği ile Şarki Rumeli Vilâyeti birleşince, Bulgar Hükümeti bu alandaki ödemeleri durdurmuştur.[714] Bu gelişmeler neticesinde mütevelliler Osmanlı Hükümetine arzuhaller göndererek bu durumun düzeltilmesini talep etmişlerdir. Mütevellilerin dilekçeleri üzerine Türk-Bulgar Ortak Komisyonu'nun kurulması her nekadar gündeme gelmişse de hayata geçirilememiştir.[715]

Bulgaristan toprakları içerisinde kalan müstesna vakıflar hakkında Bulgarlardan müteşekkil komisyon incelemelerini tamamladıktan sonra raporlarını sunmuştur. Komisyon raporunda mütevelliler tarafından Bulgar Hükümetine verilen 42 adet dilekçe incelenmiştir.[716]

---

[712] BOA, HR.SYS, 310/1.
[713] BOA, HR.SYS, 310/1.
[714] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, *a.g.m.,* s. 159
[715] BOA, A.MTZ 04, 31/43.
[716] *Doklad i Reşeniya na Komisiyata Naznaçena Sıglasno çlen II na Tursko Bılgarskiya Protokol ot 6/19 April 1909 g.* Dırjavna Peçatnitsa, Sofya ,1910, s. 26-209; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, *a.g.m.,* s. 156-170.

D. YAPILAN ZULÜM ve VAKIF EMLÂKİNİN TAHRİBATI

Osmanlılar, Rumeli'de ilk fethettikleri topraklardan biri olan Bulgaristan'da adil bir idare kurmuşlar, yerli halkı ağır vergi ve angaryalardan kurtararak daha rahat bir yaşam sunmuşlardır. Ayrıca yeni idareleri altına aldıkları bu topraklarda birçok sosyal, kültürel ve dinî tesisler kurarak kısa bir süre sonra bu toprakları Anadolu şehirlerinden farksız bir duruma getirmişlerdir.[717] Bölgenin sahip olduğu askeri, ticari, ekonomik, kültürel ve sosyal önemden dolayı Osmanlılar Balkanlarda yoğun bir imar faaliyeti yürütmüşlerdir. Bu çerçevede mevcut şehirler yeni bir anlayışla ihya edilirken, bunlara yenileri ilave edilmiş, ayrıca değişik büyüklükte muhtelif yerleşim merkezleri de kurulmuştur.[718]

Osmanlı Türkleri, Bulgaristan toprakları üzerinde zengin bir kültür ve sanat mirası bırakmışlardır. Kayıtlı olanların sayısı üçbinden fazladır.[719] Ne yazık ki bu mirasın büyük çoğunluğu günümüze kadar farklı sebeplerden dolayı ulaşamamıştır. Bu sebeplerin başında savaşlar, yıkımlar ve göçler yer almıştır.

XVIII. asır sonlarında Fransız ihtilâliyle gelişen ve XIX. asırda bütün şiddeti ile yaşanan bağımsızlık hareketlerinden, en çok etkilenen Osmanlı Devleti olmuş, asırlarca devam eden huzur ve sükûnet bozularak, Balkanlar'da Türk-İslâm varlığını temsil eden dinî ve kültürel eserlere karşı tahribat başlamıştır. Bu tahribatın özellikle en acı şekilde yaşandığı bölgelerden birisi de Bulgaristan olmuştur.[720]

---

[717] Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu", *Belleten*, c. LIII, Ağustos-Aralık 1989, S. 207-208'den ayrı basım, Ankara, 1989, s. 679; Osman Keskioğlu, *Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslâm Eserleri,* s. 11

[718] Neval Konuk, "Rumeli'deki Osmanlı Mimari Eserlerimizin Durumu", *Balkanlarda Türk Kültürü*, S. 161, Ocak-Şubat 2007, s. 32; Osman Keskioğlu, *a.g.e*., s. 8-9.

[719] Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e*., s. 141-143; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 90.

[720] Justin McCarthy, *Smırt i İzgnanie Etniçesko Proçistvane na Osmanskite Myusulmani 1821 - 1922*, Galik Yayınları, Sofya, 2010, s. 134-164; Mehmet İpşirli, *a.g.m.,* s. 679.

Bulgaristan'da şehirlerin modernleştirilmesi adına çok sayıda Osmanlı eseri yıkılmıştır.[721] Bâb-ı Âlî ve Osmanlı komiserlerinin çabalarına ve protestolarına rağmen Osmanlı dönemini hatırlatan çok sayıda cami, mescit, minare, medrese, hamam, mezarlık, tekke, türbe, han, kervansaray v.b. eser Bulgar belediyeleri tarafından şehirlerin yeniden inşası ve planlanmaları gerekçesi ile yıkılmışlardır.[722] Aynı zamanda Türklerin mal ve mülkleri yağmalanmış, zorla ellerinden alınmıştır. İşlenilen bu vahşetler sonucu Tuna ve Edirne Vilâyetlerinin Türk-Müslüman halkı azınlık durumuna düşürülmüş fakat bu topraklardan tamamen atılamamıştır.[723]

Asırlarca bu toprakları sahiplenmiş olan Müslüman halka karşı eziyetler sadece onların mal, mülk ve dinî-kültürel yapılarına karşı yapılmamıştır. 1877 yılında Ruslar, Ziştovi'den Tuna nehrini geçerek iki kol halinde İstanbul istikametine doğru ilerlemeye başlamalarıyla birlikte Müslüman halk için acı ve elem dolu günler, aylar hatta yıllar da başlamıştır. Niğbolu civarında bulunan Türk köylerinden topladıkları Müslüman bayanların şalvarlarının içine kedi koyarak ve koydukları kedilere kamçılarla vurarak kadınların bacaklarını tırmalatarak Müslümanlara ezgi ve cefa uygulamışlardır.[724]

Bulgarlar, Müslüman-Türk halkına her türlü eza ve cefayı uygulamışlardır. Müslümanların rahatça ticaret yapmalarına da müsaade etmemişlerdir. Sürekli baskı altında olan Müslümanlar, Bulgarların yortu günlerinde birçok zulüm ve düşmanlıkla

---

[721] Bernar Lory, *a.g.e.,* s. 99-121.

[722] Aşkın Koyuncu, *a.g.m.,* s. 197; Jorjeta Nazırska, *a.g.e.,* s. 72-75; Aşkın Koyuncu, "Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Camisi (Kara Cami)'nin Kiliseye Dönüştürülmesi", *II. Uluslar arası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu,* Bildiriler, c. II, s. 132.

[723] Süleyman Oğuz, Osmanlı *Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti 1878-1885*, Ankara, 1986, s. 127 v.d., Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan ve Bulgaristan Türk Azınlık Sorunu", *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın),* Ankara, 8-9 Mart 1990, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 116; İsmail Selimoğlu, Sadi Bayram*, "İnsanlığın Yüz Karası Bulgar Mezalimi ve Bulgaristan'daki Vakıf Eserleri Camilerimiz,* Ankara, 1989, s. 4.

[724] Osman Keskioğlu, *Bulgaristan'da Türkler Tarih ve Kültür*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 642, Ankara, s. 12; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk İslam Kültür ve sanatı,* İstanbul, 2007, s.101; Bilal Şimşir, *Rumeliden Türk Göçleri,* c. I, Ankara, 1968, s. 150; Sebilür-Reşad, aded 24-206, c. 1-8, 2 Ramazan 1330, s. 468

karşılaşmalardır.[725] Bulgar Hükümeti gazetelere ilan vererek, Pazar ve yortu günlerinde Bulgarların dükkânlarının kapalı olduğu günlerde Müslümanların da dükkânlarını kapalı tutmalarını mecbur etmiştir.[726]

Yıkım ve vahşetler ülkenin diğer bölgelerinde de devam etmiştir. Tırnova sancağına bağlı Batak köyünde 100, Balvan köyünde 250, Kayapınar köyünde 100, Kestanbol köyünde 150, Şems köyünde 600, Tunca köyünde 100, Traniç Homri köyünde (?) 40, Revan köyünde 150, Odalar köyünde 120, Armutluk köyünde 80, Boruş köyünde 100, Koçina köyünde 70, Okçular köyünde 200 Türk evi ve bu köylerdeki camiler, mektepler ve medreseler gibi dinî ve kültürel eserler de yakılıp yıkılmıştır.[727]

20 Temmuz 1877'de Şumnu'dan Bâb-ı Âlî'ye gönderilen bir mektupta Razgrad ve Şumnu bölgelerinde Rus ve Kazak askerlerin Müslümanlara uyguladıkları işkenceler dile getirilmiştir. 22 kişi tarafından imzalanarak gönderilen mektupta Müslümanlara karşı ne kadar kötü davranıldığı hatta yaşlı, kadın ve çocuk demeden birçok insanın kılıç ve mızraklarla ağır şekilde yaralandıkları dile getirilmiştir. Mektupta ayrıca ifade edildiğine göre köylerde yaşayan birçok Türk insanının bu saldırılar sonucu hayatını kaybettiği belirtilmiştir.[728]

Osmanlı ordusu ile birlikte göç eden veya daha sonra göçe zorlanan Müslümanlardan boşalan köy ve kasabalara ve Müslümanların geride bıraktıkları mallarına Bulgarlar tarafından el konulmuştur. Özel mülklere karşı yapılan saldırılardan ziyade Türk-İslâm kültürünü anımsatan eserler şehirlerin yeni imar planları ileri sürülerek kasti olarak yıkılmış veya zamanın tahribatına bırakılmışlardır.[729] Osmanlı idaresi döneminde kiliseden camiye dönüştürüldüğü iddia edilen yapılar kiliseye dönüştürülmüştür. Prenslik ve Şarkî Rumeli'de

[725] BOA, A.MTZ 04, 58/59.
[726] *Sebilür-reşad*, aded 24-206, C. 1-8, 2 Ramazan 1330, s. 467.
[727] Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 145, Ankara, 1995, s. 92.
[728] Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk-İslam Kültürü ve Sanatı*, İstanbul, 2007, s. 101; *Vakit,* S. 629, 27.07.1877.
[729] Bernar Lory, *a.g.e.,* s. 99 v.d.

şehirlerin modernleştirilmesi için 1878 yılında Sofya, Eski Zağra, Silistre, 1879 yılında Varna, Köstendil, Hacıoğlu Pazarcık, 1880 yılında Tırnova, Ziştovi, Yeni Zağra, Burgaz, Pravadi, Samokov, 1881 yılında Rusçuk, Kızanlık, Vidin, İvraca, Selvi, Harmanlı, Eski Cuma, Osman Pazarı, 1882 yılında Hasköy, Plevne, Gabrova, Dupniçe, Razgrad, Karinabad, Aytos, Balçik, 1883 yılında Lofça, Radomir, 1884 yılında Şumnu, Stanimaka, Popovo ve 1885 yılında Lom şehirlerinde tanzim planları hazırlanmıştır.[730]

Bulgaristan'da yerleşim yerlerinin daha modern ve Avrupa'yı örnek alan bir tarzda gelişmesi için Osmanlı dönemini andıran binaların yıkımına belediyelerin imar planları bahane gösterilerek sistemli bir şekilde devam edilmiştir.[731] Bulgar idarecilerinin de millet-i mahkûme konumundan millet-i hâkime durumuna geçmeleri sebebiyle, İslâm kültürünü hatırlatan unsurlara yer verilmemeye özen gösterilmiştir.[732] Bulgaristan'da Osmanlı'yı ve İslâm kültürünü anımsatan yapılar seri bir biçimde yıkılırken, Batı'yı anımsatan sembol olarak görülen saat kuleleri ayakta kalabilmişlerdir.[733] Şehirlerde mevcut İslâm eserlerinin tahribatında daha çok belediyeler pay sahibi olmuşlardır.[734] İslâm eserlerine karşı başlatılan tasfiye hareketi merkezi idarenin de tercihi olmuştur.[735] Osmanlı sosyal yaşamının sivil unsurları olan konak, mektep, hamam, bedesten, kervansaray, han, v.s. yapıtları ile Osmanlı toplumunun ekonomik açıdan önemli noktasını oluşturan çarşılar da sözde imar planlarından maalesef kurtulamamışlardır.[736]

---

[730] İv. Avramov, Planiraneto na naselenite mesta v Bılgariya ot Osvobojdenieto do 9-Septemvri 1944 g. *İzvestiya na İnstituta po Blagoustroystvo i Arhitektura,* № 10-11, 1957, s. 405; Bernar Lori, *a.g.e*., s. 101, Aşkın Koyuncu, *a.g.m.,* s. 217.

[731] Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 211-212; Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, s. 160; Jorjeta Nazırska, *a.g.e*., s. 71-72.

[732] BOA, A.MTZ.RŞ, 5/3 (1889), Mesela, yol düzenleme ve genişletme bahanesi ile yon bir yıkım faaliyetlerinin yaşandığı Sofya'da çok sayıda Osmanlı eseri 1863 yılında yapılan Sv. Nedelya Kilisesine dokunmamak için Vitoşa caddesinin yarım daire şeklinde kıvrılarak Maria Luisa caddesine bağlanması bu durumu anlatan en iyi örneklerden birisidir.

[733] Aşkın Koyuncu, *a.g.m.,* s. 217.

[734] BOA, A.MTZ. 04, 107/38.

[735] BOA, A.MTZ 04, 102/45.

[736] Bernar Lory, *a.g.e*., s. 110-113.

Bulgaristan'da mevcut olan Osmanlı eserlerine karşı devlet tarafından izlenen yıkım politikasının daha iyi anlaşılması için örnekler vermek istiyoruz:

a. Sofya

Sofya şehrinin eski adı Serdika'dır. Osmanlı'lar burasını 1382 yılında fethetmişlerdir.[737] Sultan II. Bayezid (1447-1512)'in damadı olan Beylerbeyi Yahya Paşa burada 1506 yılında Balkanların en büyük bedestenini ve de bir kaplıca inşa ettirmiştir. İnşa edilen bu bedestenin iç kısmında ve dış cephelerinde toplam 145 dükkânın mevcudiyetini kaynaklar belirtmektedirler.[738] Şehrin gelişmesinde önem arz eden diğer yapılar da Sofu Mehmed Paşa Külliyesi,[739] Büyük Cami (Koca Mahmud Paşa Cami), Kara Cami ve Sofya'da ayakta kalabilen ve faaliyet gösteren tek cami olan Kadı Seyfullah Efendi Camii'dir.[740]

Sofya'da Osmanlı eserlerinin tahribatı 3 Ocak 1878'de Rus işgaline girmesiyle başlamıştır. Sofya, Bulgaristan Prensliğinin başkenti olduktan sonra geçmişin istenmeyen kalıntılarına yer vermeyen modern bir kent olarak Avusturyalı ve Çek mimarlar tarafından Viyana ekolüyle neredeyse yeniden inşa edilmiştir.[741] Bu noktada ilk hedef, Osmanlı hâkimiyeti ve varlığının temsilcisi durumundaki maddi kültür varlıkları olmuştur.[742] Yıkım işlerinin ilk etabı Rus işgalinden kaçan Türklerin evlerini yıkmakla görevlendirilen Rus orduları ve intikam almak isteyen Bulgarlar tarafından boş evlerin yıkımı ile başlamıştır. Bu

[737] İlhan Şahin, "Sofya" *DİA,* c. XXXVII, İstanbul, 2009, s. 344; Osman Keskioğlu, *Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslam Eserleri*, s. 69.
[738] Machiel Kiel, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 2000, s. 54.
[739] Machiel Kiel, *a.g.e*., s. 54; İlhan Şahin, *a.g.m.,* s. 345.
[740] Lübomir Mikov, Osmanska Arhitektura i İzkustvo v Bılgariya, Akademiçno İzdatelstvo prof. Marin Drinov, Sofya, 2012, c. I, s. 11; Aşkın Koyuncu, "Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Camisi (Kara Cami)'nin Kiliseye Dönüştürülmesi", *II. Uluslar arası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu,* Bildiriler, c. II, 13-15 Mayıs 2010, Manisa, s. 131.
[741] Bernar Lory, *a.g.e.,* s. 102-104.
[742] Aşkın Koyunu, *a.g.m.,* s. 218.

şekilde Sofya'da kısa süre içerisinde 870 ev tamamen yıkılmış ve şehrin Güney mahalleleri birer harabeye dönüşmüşlerdir.[743]

Osmanlı idaresinin son dönemlerinde Sofya'da mevcut olan Türk-İslâm eserlerinin sayısı: Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre 82 cami ve mescit, 7 medrese, 19 mektep, 15 tekke-zaviye, 3 imaret, 13 han, 11 hamam, 2 türbe, 7 kervansaray, 10 çeşme, 1 sebil olarak gösterilebilir.[744] 1285 (1868-1869) tarihli Tuna Vilâyeti Salnamesi'ne göre ise Sofya'da 44 cami, 8 mektep, 4 medrese ve imaret, 18 tekke ve türbe vardır.[745] Bulgaristan Komiseri Ali Ferruh Bey'e göre Sofya'da harpten önce 44 cami, 1 musalla, 2 medrese, 2 hamam, 12 mektep, 5 türbe, 8 tekke, 1 han, 1 konak, 5 kaplıca, 1 sıcak su, 1 zaviye inşa edilmiştir.[746]

Geçici Rus idaresi döneminde Rus komiseri Dondukov, Sofya'yı görünce camilerin çokluğu karşısında şaşırmış ve kendi tabirince *"Bu minare ormanı"* ndan ıstırap duyarak yakıp yıkmak için harekete geçmiştir. Ancak Osmanlı temsilcisi Pertev Efendi'nin şehirde bulunması Osmanlı eserlerinin hızlı tasviyesini biraz olsun yavaşlatmıştır. Sofya'nın ilk belediye başkanı Rus Aleksandır Mosolov'un belirttiğine göre Dondukov, 1878 yılı Aralık ayında fırtınalı bir gecede yaverlerinden birini çağırarak *"Derhal mühendis alayından 6 elektrik teknisyeni ile şehre git. Camiler onları bekliyor. Öyle yapın ki yıldırım daha çok minareye zarar versin. İstihkâmcılar dinamit alsınlar…"* emri ile gök gürültülü bir gecede 7 minare yıkılmıştır.[747] 93 Harbinden sonra, geçici Rus idaresi döneminde, Rus-Türk ortak komisyonu kurularak, savaşta hasar almış camilerin durumunu inceledikten sonra halkın güvenliğini tehdit ettiği bahanesiyle yıkılmalarına karar verilmiştir. Ne yazık ki bu hasarlı camilerle birlikte toplumun güvenliğini tehdit etmeyen camiler de halkın güvenliğine tehdit

[743] Bernar Lory, *a.g.e*., s. 100; Machiel Kiel, *a.g.e*., s. 57.
[744] E.H. Ayverdi, *a.g.e.,* s. 142.
[745] *Tuna Vilayeti Salnamesi,* Defa 1, sene 1285.
[746] BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[747] Osman Keskioğlu, *a.g.e.,* s. 70-71; Aşkın Koyuncu, *a.g.m.,* s. 219; İsmail Cambazov, "Sofya'da Bugünkü Osmanlı Mimari Eserleri"*, Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimari Sempozyumu,* Şumnu, 17-19 Mayıs 2000, Bildiriler, c. I.; Jorjeta Nazırska, *a.g.e*., s. 74.

oluşturdukları bahanesi ile yıkılmışlardır.[748] Rusların 1879 yılında çekilmelerinden sonra, Bulgar hükümetleri Rus örneğini takip ederek 1878 yılında hazırlanan imar planlarına Türk-İslâm eserlerini dâhil ederek sistemli bir şekilde yıkımlarını sürdürmüşlerdir.[749]

Sofya şehrinde 1882 yılı itibariyle Müslümanların ibadet edebilmeleri için açık olan tek bir cami kalmıştır Banya Başı Cami. Karagöz Bey (Kahvehane Başı) Camisi 1883 yılında imar planına dâhil edilerek yıkılmıştır. Ancak cami yıkılmazdan evvel asıl inşa amacından farklı olarak matbaa işlerinde kullanılmıştır.[750] Cündi ve Karaşahin Camileri de imar planına dâhil edilerek 1883 yılında yıkılmışlardır.[751]

Ayakta kalan Osmanlı eserlerinden Sofya'nın en büyük camisi olan Mahmut Paşa Camisi sırasıyla hastane, devlet matbaası ve kütüphane olarak hizmet verdikten sonra, 18 Mayıs 1905 yılından itibaren arkeoloji müzesi olarak kullanılmaktadır.[752]

Sofya'daki İslâmî eserler Avrupa tarzı bir şehir planlaması uğuruna yıkılırken, bazı camiler de kiliseye çevrilmişlerdir. 1882 yılı Ağustos ayında Maliye Nazırı Grigor Naçoviç, cephanelik olarak kullanılan Kara Cami'nin (Sofu Mehmet Paşa Camisi/İmaret Camisi)'nin eskiden Sveti İliya Manastırı olduğu iddiası ile tekrar aslına dönüştürülmesini istemiştir.[753] Yine bu dönemde Sofya Kilise İdare Meclisi ile bir grup Bulgar bazı efsaneleri dayanak göstererek Gül, Siyavuş Paşa, Fethiye, Sungurlar ve Kuruçeşme camilerinin eskiden Sveti Georgi, Sveta Sofya, Sveti Dimitır, Sveti Sveti Dimitır ve Pavel ve Sveti Georgi kiliseleri oldukları iddiasıyla kiliseye çevrilmeleri için hükümete başvurmuşlardır.[754]

---

[748] Bernar Lory, *a.g.e*., s. 106; Machiel Kiel, *a.g.e*., s. 57.
[749] Bernar Lory, *a.g.e*., s. 107; Jorjeta nazırska, *a.g.e*., s. 74; Aşkın Koyuncu, *a.g.m.,* s. 220.
[750] Jorjeta Nazırska, *a.g.e*., s. 74; Bernar Lory, *a.g.e*., s. 107.
[751] BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[752] Lyubomir Mikov, *a.g.e*., s. 14; Osman Keskioğlu, "Bulgaristan'da bazı Türk Abideleri ve Vakıf Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi,* S. VIII, s. 309-328.
[753] Lyubomir Mikov, *a.g.e*., s. 19.
[754] Jorjeta Nazırska, *a.g.e*. s. 72.

Sofya'da tasfiye girişimlerinden sonra ayakta kalabilen tek cami 1566 yılında inşa edilen Banya Başı Camisi (Kadı Seyfullah)'dir. Osmanlı-Rus Savaşından sonra 1879 yılında ibadet edilebilen tek cami olmasına rağmen, savaş esnasında kısmi zarar görmüş ve minaresinin âlemi Bulgarlar tarafından yıkılmıştır. Caminin vakıf gelirlerine devlet tarafından el konulduğundan cami uzun süre tamir edilememiştir. Prens Aleksandır tarafından caminin tamiri için 15. 000 frank tahsis edilmiş ise de, caminin etrafında bulunan ve 4'ü vakıf malı olan 11 dükkân "daha güzel bir görüntü oluşturmak için" yıkılmıştır.[755] 1890 yılında Belediye Başkanı Dimitır Petkov yeni bir hamam yapma niyetiyle ibadete açık olan Banya Başı Camiini ve yanındaki Türk hamamını yıkma kararı almış[756] ve yıkılan caminin yerine şehir dışında bir mescit yapılması düşünülmüştür. Cami, Bâb-ı Âlî'nin Bulgaristan Kapıkedhüdası Georgi Vılkoviç'e itirazı ve Mustafa Reşit Bey'in Başbakan Stambolov nezdindeki girişimleri sonucu yıkımdan kurtulmuştur.[757] 1906 yılında Dâhiliye Nazırı Petkov, belediye tarafından inşa edilecek olan kaplıca ve otelin projesinin arasında yer almasından dolayı caminin yıkımı için bir kez daha onay vermiştir.[758] Ancak Bâb-ı Âlî'nin ve Sadık Paşa'nın girişimleri sonucu Banya Başı Camisi bir kez daha yıkılmaktan kurtulmuştur.[759] 1915-1917 yılları arasında Osmanlı Evkaf Nezareti'nin bağışladığı 15. 000 lira yardım ile cami tamir edilmiştir. Bu tamir sonucu minarenin boyu kısaltılmış ve eski minberi değiştirilmiştir.[760] Böylece Sofya'da 1900'lerin başında Mithat Paşa tarafından yaptırılan beş bulvar, bazı meydan ve bahçelerin bulunduğu yerler[761] ile Banya Başı Cami, Prensin hizmetine sunulan hükümet konağı, arkeoloji müzesine çevrilen Mahmut Paşa Camii, hapishaneye dönüştürülen Sofu Mehmet Paşa Medresesi ve kiliseye çevrilen Gül Camii, Siyavuş Paşa Camii ve Kara Cami[762] dışında

[755] Lyubomir Mikov, *a.g.e*., s. 24; Aşkın Koyuncu, *a.g.m.,* s. 221.
[756] BOA, A.MTZ 04, 142/95.
[757] BOA, A.MTZ 04, 24/39.
[758] BOA, A.MTZ 04, 142/95.
[759] BOA, A.MTZ 04, 142/95.
[760] Lyubomir Mikov, *a.g.e*., s. 23; Aşkın Koyuncu, *a.g.m.,* s. 227; Osmen Keskioğlu, *a.g.m.,* s. 315.
[761] Bernar Lory, *a.g.e*., s. 102.
[762] BOA, Y. PRK. MK, 14/122.

eski Türk-İslâm eserlerinin hepsi yıkılmıştır.[763] Beş asır devam eden Osmanlı idaresinin izleri, Bulgar Devletinin ve siyasetçilerinin İslâm karşıtı hareketleri sonucu 30 yılda büyük ölçüde silinmiştir. Başkent Sofya dışında Türk-İslâm eserlerinin tasfiyesi ve yıkılmaları nispeten biraz daha yavaş gerçekleştirilmiştir. Bulgaristan'da yapılan tasfiyelerden sadece dinî, sosyal ve kültürel eserlerin yıkımıyla yetinilmemiştir. Maalesef mezarlıklar da yıkımlara maruz kalmışlardır.[764] Sofya'da mezarlıklardan sökülen taşlar kaldırım olarak kullanılmışlardır.[765]

b. Köstendil

Şehrin ismi Konstantin'in toprakları anlamına gelen *"Kostandil"* kelimesinin değişime uğramış şeklinden gelmiştir.[766] Köstendil, II. Murad'ın (1421-1444) tahta çıkışı esnasında Sofya ile aynı kaderi paylaşarak, Osmanlı idaresine geçmiştir. Bu tarihten sonra hızlı bir gelişme kaydeden şehirde 1519 yılında 1 cami, 7 mescit, 2 hamam, 1 ılıca, 2 imaret, 1 tekke ve 1 muallimhane hizmet vermişlerdir. Aynı yıl cami ve mescitlerde 7 imam ile 8 müezzin görev yapmıştır.[767] 1285 (1868/1869) tarihli Tuna Vilâyeti Salnamesine göre şehirde 16 cami, 1 kütüphane ve müftülük binası, 3 imaret ve medrese, 7 mektep, 16 tekke ve türbe[768] Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tespitlerine göre ise şehirde; 31 cami, 3 medrese, 9 mektep, 11 tekke ve zaviye, 2 imaret, 3 han, 15 hamam, kaplıca, ılıca, 2 türbe, 1 saat kulesi bulunmaktadır.[769] Savaş esnasında şehirde mevcut olan Türk-İslâm eserlerinin bir kısmı tahrip edilmiş[770] diğer bir kısmı ise yapılış amaçlarından farklı silah deposu olarak kullanılmışlardır.[771] Savaştan sonra Köstendil şehrinde varlığını sürdürebilen Türk-İslâm eserleri arasında Büyük Cami ve

[763] Bernar Lory, *a.g.e*., s. 103-104.
[764] BOA, A.MTZ 04, 139/30.
[765] Bernar Lory, *a.g.e*., s. 114-115.
[766] Machiel Kiel, *a.g.e.,* s. 58.
[767] Machiel Kiel, *a.g.e*., s. 58.
[768] *Tuna Vilayeti Salnamesi*, Defa 1, 1285, s.110.
[769] Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e*., s.141.
[770] BOA, A.MTZ 04. 139/5.
[771] BOA, A.MTZ 04. 62/57.

bu camiye ait 22 adet dükkân.[772] Nalbur Ahmet Efendi Tekkesi ve bu tekkeye ait 6 dükkân, 1değirmen, 2 adet tarla ve de bir mezarlık.[773] Tabakhane Medresesi ve 6 dükkânı.[774] Kaya Bey okuluna ait 5 dükkân.[775] Hacı Dindar Camisine ait iki dükkân kalmıştır.[776] Ne yazık bu eserler günümüze ulaşamamıştır.

c. Rusçuk

Osmanlı döneminde büyük öneme sahip olan bu şehirde 1877 Harbinden önce hazırlanmış olan bir istatistiğe göre, kentte 10.800 Türk, 7.700 Bulgar, 1.000 Musevi, 800 Ermeni, 500 Çingene, 1.000 Türk askeri, 800 Eflak ve 400 Avrupalı ikamet etmiştir.[777] 1552 yılında Rusçuk'ta Müslümanların ibadet edebilecekleri 1 cami ve 6 mescit hizmet vermiştir. 1285 tarihli Tuna Vilâyeti Salnamesinde yer alan bilgilere göre cami sayısı 30, 6 imaret ve medrese, 9 mektep, 7 tekke ve türbe olduğu bildirilmiştir.[778] Ayverdi'ye göre ise Rusçuk'ta 93 cami ve mescit, 11 medrese, 12 mektep, 9 tekke ve zaviye, 3 han, 2 hamam 1 kervansaray ile 3 çeşme olduğu bildirilmiştir.[779] Teodora Bakırdjieva'ya göre XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde şehirde faaliyet gösteren camilerin sayısı 30'dur.[780] 93 Harbi ve sonrasında şehirde var olan vakıf mallarına yönelik bilinçli ve sistemli bir şekilde yıkım faaliyetleri başlamıştır.[781] 1881 yılında şehrin ihyası maksadı ile hazırlanan imar planı, 1887 yılında Mösyö Mantof'un ikinci kez belediye başkanı olarak seçilmesiyle daha süratli bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır.[782] Maalesef bu uygulamadan en çok İslamî eserler zarar görmüşlerdir. Bu dönemde vakıf

[772] Ts.D.A., F. 166K, Op. 1, A.E. 866, s. 366-366gr.
[773] Ts.D.A., F. 166K, Op. 1, A.E. 866, s. 366gr.
[774] Ts.D.A., F. 166K, Op. 1, A.E. 866, s. 367.
[775] Ts.D.A., F. 166K, Op. 1, A.E. 866, s. 367gr.
[776] Ts.D.A., F. 166K, Op. 1, A.E. 866, s. 368.
[777] Machiel Kiel, *a.g.e.,* s. 36.
[778] *Tuna Vilayeti Salnamesi*, defa 1, 1285, s. 106.
[779] Ekrem hakkı Ayverdi, *a.g.e*. s.142.
[780] Teodora Bakırdjieva, *Ruse Prostranstvo i İstoriya, Kraya na XIV vek 70'te - godini na XIX vek.* Ruse 2001, s.120.
[781] Bernar Lory, *a.g.e*., s. 105; Aşkın Koyuncu, *a.g.m.,* s. 228.
[782] Bernar Lory, *a.g.e*., s. 108.

mallarının satışı devam ederken,[783] diğer taraftan Müslüman mezarlıkları da Bulgarların saldırılarından nasibini almışlardır. 1890 yılında Vasi Bey Mezarlığı'nın bir kısmı istimlâk edilerek üzerine Bulgar Okulu inşa edilmiştir. 1894 yılında da diğer kısmına kasap dükkânı inşa edilerek kiraya verilmiştir.[784] Rusçuk Tüccar vekili Halid Bey'in Osmanlı Hükümetine gönderdiği 16 Ekim 1897 tarihli raporundan anlaşıldığına göre şehirde mevcut olan 29 camiden 7'si yıkılmış, 16 adet cami için de belediyenin yıkım kararı çıkmıştır. Dinî amaçlı vakıflara paralel olarak mezarlıklarla ilgili de aynı karar çıkarak, mezarlıklar park, bahçe, okul gibi alanlara dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır.[785] Başbakanlık Osmanlı arşivinde mevcut belgeye göre Rusçuk'ta tahrib edilen mabedlerin sayısı 34'tür, bunlardan 24 cami, 6 mescit, 3 tekke ve 1 dergâh.[786]

Yapılan yıkımlara rağmen 1930 yılında şu camiler ayakta kalabilmişlerdir: Mirza Said Paşa Cami ve mektebi, Hacı Mehmet Cami, Tombul Cami, Boyalı Cami, Kumrulu Mescit, Yalı Cami, Arasta Cami, Kara Ali Cami, Hatipoğlu Mescidi, Hasan Efendi Mescidi, Bayraklı Cami, Kadı Cami.[787]

d. Vidin

Vidin şehri fetihten itibaren Türkler tarafından iskân edilmiştir. Sınır şehri olması hasebiyle oldukça değişken bir kadere sahip olmuş ve sık sık el değiştirmiştir. Osmanlı Devleti 1396 yılında Niğbolu Savaşı'ndan sonra, bu savaş esnasında Haçlılarla iş birliği yapan Vidin yöneticilerine ceza olarak bölgeyi kendi topraklarına dâhil etmiş, böylelikle Vidin 1396 yılında Rumeli Eyaleti'nin bir sancağı olmuştur.[788]

---

[783] BOA, A.MTZ 04. 22/65.
[784] BOA, A.MTZ 04. 176/56
[785] Eşref Eşrefoğlu, "Bulgaristan Türklerine ve Rusçuk'taki Türk Eserlerine Dair 1897 Tarihli Bir Rapor", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* S. I, 1972, s. 19-42, Aşkın Koyuncu, *a.g.m.,* s. 228.
[786] BOA, A.MTZ 04. 49/50.
[787] Osman Keskioğlu, *a.g.e*., s. 60.
[788] Havva Selçuk, "Vidin'de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre (1698-1699)", *Karadeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-4 (14),* s. 28-29.

Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte şehirde mevcut olan İslâm eserleri de büyük zarar görmüşlerdir.[789] Savaş esnasında Rus topçu ateşi sonucu 2 cami yıkılmış, 11 cami ise büyük oranda hasar görmüşlerdir.[790] Savaş öncesinde 24 cami bulunan Vidin'de,[791] 1890 yılında yalnız 6 cami ibadete açık kalabilmiştir. Bunlar: Hacı Ferah, Pazar, Debbaghane, Hacı Osman, Ebu Bekir ve Cebrani camileridir.[792] Aynı yıl Vidin belediyesi, şehirde bulunan camilere ait 100 civarında vakıf dükkânının tümünü "*harabe durumda"* olduklarını ifade ederek yıkma kararı almıştır. Dükkânların harabe oldukları için yıkım kararı alan belediye, yıllardır dükkânların tamiri için izin isteyen Vidin Müftüsü Süleyman Hulusi Efendi'ye ise izin vermemiştir.[793]

Vidin'de ortadan kaldırılmalarına devam edilen İslâm eserlerinin yıkılmasını önlemek gayesiyle Komiserlik kâtibi Mustafa Reşit Bey girişimlerde bulunmuşsa da, belediye emlâk kanunun 21. maddesi gereğince yıkılmaya yüz tutmuş emlakin tamirine izin verilmeyeceği belirtilmiş, fakat yıkılan emlâkin bedellerinin Cemaat-i İslâmiye'ye ödeneceği bildirilmiştir.[794]

Vidin Belediyesi, 1892 yılında Kale dışında İstanbul kapısından Kıpti mahallesi sonuna kadar yapılacak olan cadde üzerinde veya etrafında kalan 4 cami ile 2 mektep ve vakıf dükkânlarla birlikte onlarca Türk evinin yıkımına karar vermiştir. Müslümanların bütün girişimlerine rağmen yıkıma engel olunamamıştır.[795] Vidin'de yıkımlar daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1900 yılında Debbağhane Camisi ve 15 adet vakıf dükkânı yerlerine başka binaların yapılmasının öngörüldüğü veya yeşil alan olarak ayrıldığı gibi gerekçelerle imar

[789] BOA, A.MTZ 04, 67/8; BOA, A.MTZ 04, 66/3.
[790] Bernar Lory, *a.g.e*., s. 105.
[791] *Tuna Vilayeti Salnamesi*, Defa 1, sene 1285, s. 108.
[792] BOA. Bİ. 872.
[793] BOA. Bİ. 872; BOA, A.MTZ 04, 23/41.
[794] BOA. A.MTZ 04, 24/39.
[795] BOA, A.MTZ 04, 24/39.

planı üzerinde oldukları gerekçesiyle yıkılmışlardır.[796] Buraya kadar zikrettiğimiz yıkılan islâmî eserlere 1904 yılında hastane yapılmak bahanesiyle Selahattin Baba Türbesi ve mezarlığını da ilave etmek gerekir.[797] Bulgaristan'da ikametlerini devam ettiren Müslümanlara ve İslâm eserlerinin korunmasına büyük gayretler gösteren Ali Ferruh Bey ve halefi Sadık Paşa'nın çabaları neticesinde cephanelik olarak kullanılan Orta Tuna Cami'si 1905 yılında Müslüman Cemaate iade edilmiş ancak 1908 yılında Çarşı Cami ve bitişiğinde bulunan dükkânlar yıkımdan kurtulamamışlardır.[798]

e. Filibe

Filibe, Osmanlı döneminde gelişmiş ve önemli şehirlerden biri olmuştur. Sultan (1446-1451) II. Murad'ın emriyle Balkanlarda en büyük cami olan Cumaya Cami inşa edilmiştir. Daha sonra Cumaya Cami'nin yanında büyük bir kent hanı ile altı kubbeli bedesten ve birçok cami inşa edilmiştir.[799] Cumaya Cami'nin tamamlanmasından yaklaşık on yıl sonra Bursa'daki Yeşil Cami'den esinlenerek, Şihabüddin Paşa tarafından Zaviye Cami inşa edilmiştir. Caminin yanında büyük bir medrese, bir hamam, bir han ve bir de imaret inşa edilmiştir.[800]

Machiel Kiel 1291 (1874) tarihli Edirne Vilâyet Salnamesi'ne istinaden şehirde 24 büyük cami, 9 mescit, 13 kilise, 1 sinagog ve 12 hamam bulunduğunu belirtmiştir.[801] Osman Keskioğlu şehirde 53 cami, 70 okul, 9 medrese, 7 darül-kurra, 11 tekke, 8 hamam, 9 han, kervansaray olduğunu belirtmiştir.[802] Ekrem Hakkı Ayverdi'nin verdiği bilgilere göre şehirde

[796] BOA, A.MTZ 04, 66/3; BOA, A.MTZ 04, 67/8.
[797] BOA, A.MTZ 04, 110/63.
[798] BOA, A.MTZ 04, 162/115; BOA, A.MTZ 04, 165/27.
[799] Machiel Kiel, *a.g.e.*, s. 15.
[800] Machiel Kiel, *a.g.e.*, s. 15-16.
[801] Machiel Kiel, *a.g.e.*, s. 16.
[802] Osman Keskioğlu, "Bulgaristan'da bazı Türk Abideleri ve Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, S. VIII, Ankara, 1969, s. 312.

78 cami, 8 medrese, 1 darül-kurra, 12 mektep, 14 tekke ve zaviye, 3 imaret, 9 han, 9 hamam-kaplıca-ılıca, 3 türbe, 1 saat kulesi, 1 köprü, 2 kule-ocak, 1 çeşme inşa edilmiştir.[803]

Ne yazık ki Bulgaristan'ın diğer şehirlerinde olduğu gibi Filibe'de de İslâm eserlerinin tahribatı Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte başlamıştır.[804] Rusların General Gurko komutası altında şehre girdikleri 17 Ocak 1878 ile 10 Kasım 1878 tarihleri arasında kentte var olan 33 adet caminin büyük bir kısmı Rus ve Bulgarlar tarafından yıkılmıştır.[805] 10 Kasım itibariyle şehirde ikamet eden Müslümanların dinî vecibelerini yerine getirebilecek ve ibadete açık tek bir cami kalmıştır Hacı İsmail Mahallesindeki Alaca Mescit.[806] Aralarında İmaret Cami ile Muradiye Caminin de bulunduğu diğer 8 cami Rus ordusu tarafından depo ve samanlık olarak kullanılmış, iki cami de kapatılmıştır. [807]

Filibe'de İslâm eserleri arasında güzide bir durumda bulunan Muradiye Cami'nin, çatısının sökülmüş olmasına rağmen, Rodop Komisyon üyelerinin şehre gelmesiyle yıkımdan kurtulmuştur.[808] Rus ordusunun çekilmesinden sonra Filibe Cemaat-ı İslâmiyesi, Muradiye ve Şihabüddin Paşa Camilerini tamir etmek için mal sandığında saklanan 2000 lirayı talep etmiş ancak vakıf meselesinin henüz çözülmediğini gerekçe gösteren belediye talep edilen meblağı vermemiştir.[809] Şehirde hizmet eden din görevlilerinin ekonomik durumları açısından önem arz eden Canbaz Hanı da 1881 yılında yerel idare tarafından yıkılarak hizmet eden din görevlilerini maaşsız bırakmıştır.[810] İşgalden sonra Rus ordusu tarafından kışla olarak kullanılmaya başlanan İmaret mahallesindeki vakıf mahkeme binası, Şarkî Rumeli Nizamnamesine aykırı olarak vilâyet idaresi tarafından da aynı maksatla daha sonraki yıllarda

[803] Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* s. 141.
[804] BOA, DH.MKT, 1098/58.
[805] Ömer Turan, "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşında Filibe'de Yıkılan Osmanlı Eserlerine Dair Bir İngiliz Belgesi", *Balkanlarda Türk Kültürü,* S. 61, Bursa, 2007, s. 29.
[806] Aşkın Koyuncu, *a.g.m.,* s. 232.
[807] Aşkın Koyuncu, *a.g.m.,* s. 232.
[808] BOA, Y.EE. 42/118.
[809] BOA, A.MTZ. RŞ, 9/6.
[810] BOA, A.MTZ. RŞ, 9/6.

da kullanılmaya devam edilmiştir.[811] Rus ordusunun Filibe'ye girişiyle mezarlıkların da tahribatına vilâyet nizamnamesine aykırı olmasına rağmen, vilâyet yönetimi tarafından da devam edilmiştir.[812] 1891'de Şehitlik Mezarlığı sergi alanı, Pınarcık, Saat ve Kapaklı mezarlıkları da hijyen ve sağlık bahanesiyle taşları sökülerek tahrip edilmişlerdir.[813] 1889 yılında Cuma Camisi önünde bulunan 15 adet vakıf dükkânı belediye tarafından yıkılmıştır.[814] Yıkımlar bukadrla sınırlı kalmayarak Filibe'de mevcut olan Mevlevi dergâhı da yıkımdan kurtulamamıştır.[815]

f. Eski Zağra

Eski Zağra, Osmanlı idaresine giren ilk şehirlerden birisi olmuştur. Doğal olarak vakıf eserleri de bu şehirlerde diğerlerine nispeten daha erken dönemlerde kurulmaya başlamıştır. 1408 yılında Hamza Bey tarafından Eski Cami inşa ettirilmiştir.[816]

Rus ordularının şehre girmesiyle birlikte Eski Zağra en çok zarar gören şehirlerden birisidir. Şehirde daha ilk saldırılarda 14 cami ve minare yıkılmış ve şehir savaş esnasında yanmıştır.[817] Bundan dolayı Sofya'dan sonra en ciddi hasar Eski Zağra şehrinde olmuştur. Yangından kurtulan İslâm eserleri, hane ve dükkânların bir kısmı da, yeni şehir planına uymadıkları gerekçesiyle yıkılmışlardır. Savaştan önce şehirde 1500'den fazla Müslüman hane mevcut iken yeni planda ancak 400 Müslüman haneye yer verilmiş ve bu 400 hane 22 semte dağıtılmıştır. Ayrıca İslâm Cemaati'ne ait Soğukpınar, Tekyemahalle, Kadıçeşmesi, Hacı Turhan, Hacı Yunus ve Babakoru Camileri ile Ümmü Sinan ve İmaret Mescitlerinin

[811] BOA, A.MTZ. RŞ, 9/6.
[812] BOA, A.MTZ. 04, 9/6.
[813] BOA, A.MTZ. 04, 9/6.
[814] BOA, A.MTZ. RŞ, 9/6.
[815] BOA, A.MTZ. 04, 99/15; BOA, A.MTZ 04. 81/27.
[816] Machiel Kiel, *a.g.e.*, s. 19.
[817] BOA, A.MTZ. RŞ, 9/6.

arsaları belediye tarafından satılmıştır.[818] Eski Cami'de bir müddet Bulgar Jimnastik Cemiyetlerinin silah ve mühimmat deposu olarak kullanılmıştır.[819]

Güney Bulgaristan'ın diğer şehirlerinde de durum farklı olmamıştır. Karlova nahiyesine bağlı 43 Türk köyü, Hasköy nahiyesine bağlı 11 Türk köyü ve bu köylerde mevcut olan dinî-kültürel eserler yakılıp yıkılmıştır.[820] Kazanlık'ta mevcut olan 49 Türk okulunun 18'i Rus orduları tarafından yakılmıştır.[821] 1877-1879 yılları arasında yalnız Tatarpazarcığı merkezinde 938 Türk evi, 7 medrese, 21 cami yıkılmıştır. Yanbol kasabasında ise 13 cami ve üç tekkeden geriye yalnız iki cami ayakta kalabilmiş ancak bunlardan da Mustafa Ağa Cami daha sonra kiliseye dönüştürülmüştür.[822]

E. İLGİSİZLİKTEN DOLAYI YIKILAN VAKIF EMLÂKİ

Bulgaristan topraklarında kurulan ve asırlarca Müslim ve Gayri Müslimlere hizmet veren dinî ve sosyal amaçlı vakıflar, özellikle Osmanlı idaresinin son zamanlarında asıl görevlerinden başka şahsî çıkarlar ve maddi gelirler için de idareciler tarafından kullanılmışlardır.[823] "*Helal olsun, haram olsun ver Allah'ım, garip kulun yer Allah'ım"* sözüne uygun davranış ve hareketler ile vakıf mallarının su-istimaline Bulgar siyasetçilerinin de desteği ile birlikte uzun yıllar devam edilmiştir.[824]

Uluslararası antlaşmalarla, güvence altına alınmasına rağmen,[825] çeşitli hilelerle yıllarca yok edilmeyle karşı karşıya bırakılan İslâm vakıfları,[826] birçok hayratın tamir ettirilememesinden dolayı yıkılmalarına da neden olmuştur.

---

[818] Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 212.
[819] Mahir Aydın, *a.g.e*., s. 212.
[820] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 92.
[821] Ömer Turan, *The Turkish Minority in The Bulgarian 1878-1908*, TTK, Ankara, 1998, s. 212.
[822] Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 92.
[823] BOA, A.MTZ 04, 128/14; BOA, A.MTZ 04, 62/57.
[824] Ali Kemal Balkanlı, *Şarki Rumeli ve Buradaki Türkler*, Elhan Kitabevi, Ankara, 1986, s. 319.
[825] BOA, A.MTZ 04, 107/38.
[826] BOA, A.MTZ 04, 107/38.

Ayrıca okulların bakımı ve eğitimin sürmesi için en önemli gelir, vakıf emlâki olmasına rağmen, Türk-İslâm okullarına gereken ekonomik destek verilmemiştir. Malî açıdan tamamen vakıflardan desteklenen İslâm okulları, binalarının bakımsızlıkları ile birlikte, Müslüman çocuklarının eğitim seviyesinin gelişmesini de engellemiştir.[827] Zaten Bulgar Devleti, Türkleri göç ettirme siyasetinden vazgeçmediğinden dolayı birçok okul farklı nedenlerden dolayı kapatılmıştır.[828]

Savaş öncesinde Sofya'da bulunan 44 camiden, savaş sonrası sadece bir cami kalmıştır.[829] Sofya haricindeki şehirlerde de İslâm eserleri üzerindeki tahribat Sofya'dakinden farklı olmamıştır. Bulgar Devletinin ve halkın vakıf emlâkini tahrip konusunda çok ileri gittikleri aşikâr ise de, bazı Türklerin de asırlardan beri halka dinî ve sosyal açıdan hizmet veren vakıf mallarının hedmine ihmal veya kasıtlı olarak katkı yapmaları çok acı bir gerçektir.[830] Bu türlü olayların içinde yer alanlar, ya mütevelli ya da bir cemaat mensubu dur. Bu şahıslar, Bulgarlarla ortak olarak veya suskun kalmak suretiyle, vakıfların tahribatına sebep olmuşlardır.[831] Bu konuya Varna sancağına bağlı Pravadi kasabasında bulunan Mahkeme Cami, 1887 yılında yağmur sonucu oluşan selden harap olmuştur. Adı geçen cami daha sonra Vakıf Komisyonu tarafından yıktırılarak arsası satılmıştır. Yine Varna'da bulunan Solunu Cami'nin ihtiyaçlarını karşılamak için Devne nehri kenarında bulunan Poyrazlar, Karakadı, Hisar, Kurtbey, Karabölük isimli değirmenler, mütevelli veya sahipleri tarafından satışlarını örnek olarak verebiliriz.[832]

[827] Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 221-230.
[828] BOA, A.MTZ 04, 80/48.
[829] BOA, A.MTZ 04, 142/95.
[830] BOA, A.MTZ 04, 91/46.
[831] BOA, A.MTZ 04, 80/48.
[832] BOA, HR. SYS, 310/1.

F. MEZARLIKLARIN TAHRİBATI

Bulgarların saldırıları sadece Türk-İslâm eserleri ve haneleri ile sınırlı kalmamıştır. Bulgarlar, Müslümanlara karşı düşmanlıklarında okadar ileri gitmişlerdir ki Müslümanların değil dirilerini ölülerini de rahatsız etmişlerdir. Bulgarların Türk-Müslüman kabristanlıklarına saldırıları daha Osmanlı-Rus Savaşı esnasında başlamıştır. Müslümanların, savaş ve Bulgar çetelerinin saldırılarının etkisinden Anadolu'ya doğru göç etmeleri mezarlıkların tahribatını daha da hızlandırmıştır. Göçlerle birlikte birçok yerleşim yeri boşalmış ve mezarlıklar sahipsiz kalmıştır. Boşalan köy ve kasabalardaki mezar taşları Bulgarlar tarafından sökülmüşlerdir. Örneğin: Sofya belediyesi daha önce kaldırım taşı ihtiyacının bir bölümünü Müslüman mezarlıklarından temin etmiştir. Altın yaldızlı sayısız mermer taşı kaldırım yapımında kullanılmıştır.[833] Rusçuk şehrinde de Müslüman mezarlıklarına saldırılar olmuştur. 1890 yılında Yeni Mahalle'deki Vasi Bey Mezarlığının yarısı istimlâk edilerek üzerine Bulgar Okulu inşa edilmiştir. 1894 yılında mezarlığın diğer kısmına da mezbaha inşa edilerek kiraya verilmiştir. Yine 1894 yılında Koşu Mezarlığı parsellere bölünerek belediye tarafından satılmıştır.[834] Bulgaristan'ın diğer şehirlerinde de ne yazık ki durum farklı olmamıştır. Ahyolu'nda Müslüman mezarlığının yerine Bulgarlar tarafından kilise inşasına teşebbüs edilmiştir. Müslüman ahalinin bütün itirazlarına rağmen Bulgar memurlar, yirmi yıldan beri mezarlığa defin yapılmadığını ve arsasının üzerinde Pazar kurulduğunu bahane ederek kilise inşası için zemin hazırlamışlardır.[835]

Pravadi'de 150 dönümlük Aşağı çayır kabristanı, Bulgarlar tarafından satılmış, yerine yeni Bulgar mahallesi inşa edilmiştir. Yine Pravadi kasabasında bulunan Ohranca

[833] Bernar Lory, *a.g.e*., s. 104.
[834] BOA, A.MTZ 04, 176/56.
[835] BOA, A.MTZ 04, 23/48.

Mezarlığının yarısı, belediye tarafından bahçe olarak düzenlenmiş, istasyon arkasında bulunan mezarlığın 100 dönümü de belediye tarafından mera olarak kullanılmaya başlanmıştır.[836]

Varna'da müftülük binasının yanında bulunan mezarlık ta belediye tarafından yıkılmıştır. Müslümanlar tarafından yapılan şikâyetlere, belediye tarafından mezarlığın, kasabanın merkezinde bulunduğu ve elli yıldan beri cenaze defnedilmediği için mezarlık yakınında bulunan kahvehanelerden oluşacak çöplük nedeniyle Müslüman mezarlığının belediye tarafından temizlendiği iddia edilmiştir.[837] Bulgarlar tarafından, Müslüman kabristanlıklarına yapılan saldırılar Bulgaristan'ın bütün kasba ve köylerinde gerçekleşmiştir. Şumnu kasabasına bağlı Aşağı İbçik köyünde mevcut olan 40 dönüm bahçe Bulgarlar tarafından kendi aralarında taksim edilirken, Müslüman mezar taşları da sökülerek dam ve samanlık inşaatlarının temellerinde kullanılmışlardır.[838]

G. TÜRK İSLÂM OKULLARINA YÖNELİK TAHRİBAT

Dinî amaçlı kullanılan Türk-İslâm eserlerinde olduğu gibi Bulgarlar, Osmanlı idaresinden kalan eğitim yuvaları için de geniş çaplı imha etme siyasetini gütmüşlerdir.[839] Bu amaçla birçok Türk Okulu ilerleyen zamanlarda Bulgar Okuluna dönüştürülmüştür. Örneğin: Pravadi kasabasının Orta Mahalle'sinde bulunan ilkokul mektebi, yaklaşık olarak üçbin frank değerinde olmasına rağmen, mahalli idare tarafından el konulmuştur. Adı geçen okul ilk önce telegrafhane olarak kullanılmış ancak 1897 yılında doğal afet sonucu ciddi hasar gördüğünden yerel meclis idaresi tarafından yıkılmasına karar verilmiştir.[840]

[836] BOA, HR.SYS, 310/1.
[837] BOA, A.MTZ 04, 139/30.
[838] BOA, A.MTZ 04, 137/54.
[839] Ömer Turan, *Turkish Minority in The Bulgarian 1878-1908*, TTK, Ankara, 1998, s. 213.
[840] BOA, HR.SYS, 310/1.

Hacıoğlu Pazarcığı'ndaki Zehirli Medresesi'nin 1500 m^2 olan arsası, Belediyenin kararı doğrultusunda, itfaiye alayı için kullanılmaya başlanmış, rüştiye mektebi ise belediye tarafından herhangi bir bedel ödenmeksizin Bulgar Okuluna dönüştürülmüştür.[841]

Akkadınlar Kazasına bağlı Hasköy'de bulunan Türk Okuluna ait korunun, meclis idaresi tarafından satışına karar verilmiştir. Yine aynı okula ait mera da Çalıkof isminde bir Bulgar'a satılarak, okulun tüm gelir kaynakları kesilmeye çalışılmış ve böylece okulun kendiliğinden kapanması hedeflenmiştir.[842]

Ne yazık bazı Türk okullarının akıbeti daha da ağır olmuş, yıkılmaktan kurtulamamışlardır. Temmuz 1877'de Ruslar tarafında işgal edilen Tırnova Kazasındaki Türk köylerinden çoğunun okulları, camileri ve evleri yakılıp yıkılmıştır.[843] 1879 yılında Filibe şehrinde 11 medresenin tamamı yıkılmış, 18 Türk mektebinden ise yalnız iki tanesi ayakta kalabilmiştir.[844]

Kazanlık kazasında da durum farklı olmamıştır. Kazanlığa bağlı köylerde savaş öncesi 49 Türk Okulu mevcut iken Temmuz-Ağustos 1877'de Rus ordusunun istilası sırasında 18 okul yıkılmıştır.[845]

Yapılan bu zulüm ve katliamlarla Türk halkı ve müesseseleri ekonomik açıdan fakir bırakılmış, eğitim kurumlarının ve kültür eserlerinin kaynakları kurutularak, gelecekte Müslüman halka hizmet edecek aydın kişilerin yetişmesi ve bilinçi bir toplum oluşturulmasının önü kesilmiştir.

---

[841] BOA, HR.SYS, 310/1.
[842] BOA. A.MTZ 04, 81/39.
[843] Zeynep Kerman, *Haziran-Temmuz ve Ağustos 1877, Rusların Asya'da ve Rumeli'de Yaptıkları Mezalim.* İstanbul, s. 28-29.
[844] Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara, 1985, s. 33; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e*., s. 56; Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 212.
[845] Hüseyin Meişoğlu, *a.g.e*., s. 57; Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 212.

SONUÇ

Bulgaristan'da Türk-İslâm kültürünün izleri IV. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu topraklara ilk gelen Türk boyu Hunlar olmuşlardır. IV. yüzyıldan başlayarak XIV. yüzyıla kadarki süre içerisinde Bulgaristan topraklarına yerleşen Türk kavimleri ve boyları o, bölgelere kendi isimlerini vermişlerdir.

XIV. yüzyıldan sonra Balkanlara ve bugünkü Bulgaristan topraklarına Anadolu'dan Osmanlı Türklerinin göçü başlamış ve bu göç sistemli bir şekilde XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Yeni fethedilen topraklara sahip olan Osmanlı Türkleri, buraları yakıp yıkmamışlar, tam tersine mamur etmişlerdir. Osmanlı Türkleri fethettikleri bu toprakları benimsemişler ve yeni fethedilen bu yörelerin kültürel ve ekonomik bünyesinde köklü değişiklikler yapmışlardır. Osmanlılar, her yerleştikleri yerde oldukları gibi Bulgaristan'da da öncelikle dinî ibadetleri için camiler, eğitim ihtiyaçları için mektep ve medreseler, iktisadi, içtimai, ulaşım, sıhhi ve diğer ihtiyaçları karşılamak için eserler kurmuşlar, bu eserlerin ayakta kalabilmesi için hayır ve sosyal amaçlı vakıflar tesis etmişlerdir. Bu eserlerden bir kısmının 1828-1829 ve 1877-1878 osmanlı – Rus Savaşları esnasında yakılıp yıkılmış olmasına rağmen, bugünkü Bulgaristan topraklarında Osmanlılar zengin dinî, kültür ve sanat mirası bırakmışlardır. Osmanlılar, Balkanlardan çekilirken ardında bıraktıkları Müslümanların durumlarını düzenleyecek ve Türk – İslâm kültürünü temsil eden vakıf mallarının korunmasını uluslar arası antlaşmalarla garanti altına alamaya çalışmışlardır. 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması, Müslümanların ve Türk – İslâm eserlerinin korunmasını öngören bazı maddeler ihtiva etmiştir. Daha sonraki dönemlerde ikili ve uluslar arası antlaşmalarla Bulgaristan'da idamelerini devam ettiren Müslümanların dinî ve eğitim

müesseseleri, kültür ve sanat eserleri teminat altına alınmış, bakımları, korunmaları ve geliştirilmeleri kanuni esaslara ve kaidelere bağlanmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar yaklaşık beş asır boyunca Osmanlı idaresi altında kalan Bulgaristan toprakları, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Osmanlı'ya vergi veren bir Prenslik haline gelmiş ve 1908 yılında tam bağımsızlığını kazanmıştır. Asırlarca bu topraklarda millet-i hâkime olarak yaşayan Müslümanlar, 93 Harbinden sonra millet-i mahkûme olarak artık yabancı bir ülkenin azınlık statüsündeki vatandaşları olarak, kendilerine yabancı ve çok farklı bir hayat yaşamaya mecbur edilmişlerdir. Osmanlı – Rus Savaşının acı izlerini üzerlerinden çabuk atan Bulgaristan Müslümanları, kısa zamanda toparlanmaya başlayıp, hayatlarını yeni statü ve şartlara göre sil baştan düzenlemeye başlamışlardır. Bu çaba ve gayretlerinin neticesinde yeni yüzyılın başlarında Müslümanlar, Bulgaristan'da çalışan müftülükleri, okulları ve bu dinî ve hayrî amaçlara hizmet eden kurumların ayakta kalabilmelerini sağlayan vakıfları olan bir topluluk halini almaya başlamışlardır.

Bulgaristan Müslümanlarının, çok kanlı geçen 93 Harbinden sonra tekrar örgütlenmeleri ve çalışan kurumlarını faaliyete geçirmeleri pek kolay olmamıştır. Özellikle otuz yıllık Prenslik dönemi, Müslümanlar açısından çok çalkantılı, inişli çıkışlı, haksızlıkların, yıkımların hat safhaya ulaştığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde idareye gelen Bulgaristan hükümetleri Müslümanlara ve Türk-İslâm eserlerine yönelik inişlerle ve çıkışlarla dolu bir siyast takip etmişlerdir. Bulgar idarecilerinin, Müslüman azınlık üzerinde etkileri giderek artmıştır. Bu bağlamda Bulgar hükümetleri çeşitli yasa, kanun ve tüzükler kabul edilmiştir. Bulgar idaresi, Müslümanların dinî kurumlarına yavaş yavaş el atmaya başlamış. İlerleyen zaman dilimi içerisinde Bulgar idarecilerin Türk – İslâm kurum ve kuruluşlarında ağırlığı giderek daha da hissedilmeye başlamıştır. Müftülerin tayinlerinde veya azillerinde söz sahibi olmuşlar, Meşihat makamının onayını almadan istedikleri müftüyü göreve getirmişler, istemediklerini de işten çıkarmışlardır. Bulgar idarecilerinin müdahaleleri, sadece tayin ve azil

konusuyla sınırlı kalmamıştır. Müslüman din görevlileri diğer dinî gruplara mensup görevlilere nazaran maaş konusunda daha az maaş almalarına rağmen, genelde maaşları zamanında ödenmemiştir. Maaşlar, hükümet tarafından geciktirilerek Müslüman din görevlileri hep maddi sıkıntı içinde ve devletin kendilerini rahat kontrol edebilecek bir durumda bırakılmışlardır. Bulgar idarecilerinin bütün bu sıkıntı ve sınırlamalarına rağmen, Müslümanlar dinî müesseseleri açısından örgütlenme adına ilerlemeye gayret göstermişlerdir. Müslümanların, bütün bu gayret ve çabalarına rağmen 1878'den, 1895 yılına kadar dinî müesseselerinin işlevlerini düzenleyen kurallar ve kanunlar uzun vadeli olmamışlardır. Ancak 1895 yılında Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Müesseselerini düzenleyen kurallar daha uzun vadeli ve kalıcı olarak hayata geçirilmiştir.

Prenslik döneminde Müslümanların dinî ihtiyaçlarını karşılamak için Müslüman kitlelerinin bulunduğu hemen her bölgede müftülükler ve müftü vekillikleri açılmıştır. Ülke genelinde 14 müftülük ve 25 müftü vekilliği Müslüman halka hizmet vermiştir. Müftü ve müftü vekilleri Müslüman halkı ilgilendiren birçok konuyla yakından ilgilenmişlerdir. Daha önceleri ayrı birer müessese olarak faaliyet gösteren kadılıklar 1880 yılından sonra kapatılarak, görevleri müftülere devredilmiştir. Böylece müftü ve müftü vekilleri şer'iye hâkimi vasfını da kazanmışlardır.

Nekadar acı da olsa belirtmek gerekir ki, bu dönemde müftüler ve müftü vekilleri Bulgar siyasetçilerinin elinde birer maşa olmaktan kurtulamamışlardır. Yönetimin sık sık el değiştirmesi müftülere ve müftü vekillerine de olumsuz bir şekilde yansımıştır. Bu acı duruma önce savaşlardan, katliamlardan ve göçlerden dolayı Müslümanlara hizmet edecek önderlik yapacak insanların büyük çoğunluğunu kaybetmesi nedeniyle müftü ve müftü vekilleri genelde yeterli derecede dinî eğitim almamış, fazla donanımlı olmayan, ehliyetsiz kişilerden oluşmuştur. Bir iki büyük şehir dışında atama usûlü ile iş başına gelen müftüler ve müftü vekilleri dönemin Bulgar siyasetçilerinin etkilerinden maalesef kurtulamamışlardır. Atanan

görevliler için İstanbul'daki Meşihat makamının onayı alınmamış ve bundan dolayı da verilen kararlar Meşihat tarafından tanınmamıştır.

Bulgaristan topraklarında Türk eğitim sisteminin izleri Müslüman-Türklerin bu topraklarda ikamet etmeye başladıkları dönemlere kadar eskilere uzanmaktadır. Eğitim alanında asıl gelişme ve ilerleme Osmanlı idaresi zamanında kaydedilmiştir. Osmanlı idarecileri, Müslümanların topluluk halinde ikamet etmeye başladıkları bu topraklarda daha ilk zamanlardan itibaren Müslüman halkın yaşadığı bölgelerde mektep, medrese, cami ve mescitler inşa ederek, Müslümanların eğitimine ve öğretimine özen göstermişlerdir. Zamanın değişmesi ile eğitim ihtiyaçlarında da değişikliğe giden Osmanlı idarecileri, XIX. yüzyılın ortalarında bu topraklarda ibtidaiye ve rüştiye adı verilen okullarda Müslüman çocukların eğitim ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Bütün bu çalışmaların ve gayretlerin neticesinde 1875 yılında bugünkü Bulgaristan toprakları dâhilinde Müslüman eğitim kurumlarının sayısı 2890'a ulaşmıştır. Şarki Rumeli'de de eğitim açısından durum farklı olmamıştır. O, bölgede de Müslüman çocukların eğitim ihtiyacını gidermek için yaklaşık 2500 okul ve medrese eğitim hizmeti vermiştir.

Bu ilim ve irfan ocaklarının birçoğu 1877-1878 harbinde yıkılmış olsa da eğitimin önü kesilememiştir. 93 Harbi sonrasında Balkanlardan çekilen Osmanlılar, geride bıraktığı Müslümanları ve onlara hizmet eden dinî ve kültürel eserleri yeni sahiplerine taahhütlerle bırakmıştır. 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşmasında Müslümanların hak ve hürriyetlerini ihtiva eden hükümler konmuştur. Yapılan uluslararası veya ikili antlaşmalara rağmen Bulgaristan hükümeti ülke genelinde faaliyet gösteren Türk eğitim ve kültür müesseselerine karşı çok dalgalı ve sıkıntılı bir siyaset izlemiştir. Bulgar idarecileri Türk okulları için Türkiyeden gönderilen okul araç-gereçlerini sıkı kontrolden geçirmeye hatta ilerleyen zaman içerisinde tamamen yasaklamaya kadar engel koymuşlardır. Durum sadece araç gereçlerle sınırlı kalmamıştır. Durum sadece okul ihtiyaçlarının engellenmesi ile sınırlı

kalmamıştır, bazı okullarda öğretmen açığının kapatılması için Türkiye'den gönderilen öğretmenlerin gelmesi de ilerleyen zamanlarda farklı kanun ve kurallar ileri sürülerek engellenmiştir. Din görevlileri konusunda olduğu gibi, öğretmenlere de maaş konusunda Bulgar idaresi maddi açıdan çok cimri davranmıştır. Bulgar okullarında görev yapan öğretmenlere nazaran, özel okullarda görev yapan öğretmenler hem maaş açısından mağdur edilmişler hem de sosyal güvence hakları olmamıştır. Okullar özel statüsünde olmalarına rağmen, Bulgar müfettişleri öğretmen tayin ve azillerinde etkili olmuşlardır. Bütün sıkıntı ve zorluklara rağmen Bulgaristan'da ikamet etmeye devam eden Müslümanlar, eğitim ve kültür eserlerini yaşatmaya devam etmişlerdir. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşıyla başlayan yıkım sürecini mümkün mertebe en kısa sürede atlatıp, yavaş yavaş toparlanmaya başlamışlardır. İlk adım olarak savaş esnasında yıkılan veya tahrip edilen okul binaları tekrar onarılarak eğitim hayatına başlamışlardır. Okul binalarının yanı sıra savaş esnasında oluşan öğretmen açığını da kapatmaya çalışmışlardır. Bütün bu olumlu gelişmeler yaşanırken Bulgar idarecileri de Müslüman eğitim sisteminin üzerinde kendi ağırlıklarını günden güne daha çok hissettirmeye başlamışlardır. Okullar, okul encümenlikleri, onların gelir kaynağı olan vakıflar, hayırsever kurumları Bulgar yöneticilerinin sıkı denetiminde tâbi tutulmuş çeşitli zorluklara, sıkıntılara ve haksızlıklara maruz bırakılmışlardır.

Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasındaki dönemler, Bulgar kimliğinin yeniden oluşturulma dönemi ile birlikte, Osmanlı ve İslâm dinî ve kültürel eserlerinin yok edilme dönemidir. Beş asırlık İslâm izlerinin silinip batılılaşma sürecinin başlangıcıdır. Genel anlamda beş asırlık Osmanlı idaresini, Hıristiyan Bulgar kültürünün bastırıldığı ve engellendiği görüşünü savunan Bulgar aydınlar, batılılaşma ve kendi din ve kültürlerini yaygınlaştırma adına Türk-İslâm eserlerinin tasviyesini makul görmüşlerdir. Bu anlayıştan en çok Osmanlı maddi eserleri etkilenmişlerdir.

Bulgaristan'da Türk-İslâm eserlerinin tahribatı 93 Harbi ile başlamış ve ilerleyen dönemlerde şehirlerin modernizasyonu ve Batı görünümünün öne çıkması adına başta başkent Sofya olmak üzere, ülkenin diğer şehir ve köylerinde sayısı yüzleri bulan cami, mescit, medrese, tekke, mektep, türbe, mezarlık, konak, imaret, han, hamam, kervansaray, bedesten vb. eserler Osmanlı idaresinin karşı çıkmasına rağmen yıkılmıştır. Yıkımlar uluslararası antlaşmalara ve ikili antlaşmalara rağmen aynı tempo ve hızla devam etmiştir. Söz konusu dönemde Osmanlı–Türk düşmanlığının zirveye çıkmasından dolayı en çok zarar camilere yapılmıştır. Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında oluşturulan Vakıf Komisyonunun bir neticeye varamaması, vakıf eserlerinin ayakta durabilmesi için gerekli olan maddi destekten maruz bırakmıştır. Bu bilinçli hareket kısa bir süre sonra vakıfların harab ve yıkılmak üzere oldukları gerekçesiyle daha hızlı biçimde tasviyelerine yol açmıştır. Yapılan bütün saldırılar ve yıkımlar sonucu Bulgarlar bu topraklarda Türk-İslâm izlerini ve eserlerini tamamen ortadan kaldıramamışlardır.

Bulgarların zulümleri sadece vakıf eserleriyle sınırlı kalmamıştır. Müslümanların asırlarca işledikleri toprakları savaş sonrası ellerinden alınmış ve herhangi bir bedel ödenmeden Bulgarlara verilmiştir. Savaş sonrası tekrar eski yurtlarına dönen Türkler, Berlin Antlaşmasının 12. maddesini delil göstererek emlâkini geri istemişlerse de herhangi bir netice alamamışlardır.

Bir toprak ihtilalı olarak görülen bu gasp ve yağmalar, Türklerin emlâkinin Bulgarların eline geçmesini sağlamıştır. Türklerin mal varlıklarının Bulgarların eline geçmesi, o topraklarda kurulacak yeni Bulgar Devletinde Türklerin istenmediğinin bir delili ve ilk adımı olmuştur.

Bütün bu sıkıntılara ve ızdıraplara ramen Müslümanlar Bulgaristan toprakları dâhilinde yaşamaya devam etmişler ve günümüze kadar dinî ve kültürel kimliklerini

korumaya muvaffak olmuşlardır. Hem maddi hem de manevi açıdan kayıpları çok büyük olan Müslümanlar, zaman her şeyin ilacıdır sözünü kendilerine şiar edinerek, ağır ve vakar yürüyüşle bütün eksikliklerine ve noksanlarına ramen müftülük kurumunu, okullarını ve vakıflarının bir kısmını yaşatmaya devam ettirmişlerdir.

ÖZET

1877 – 1908 Yılları Arasında Bulgaristan Müslümanları'nın Dinî Kurumları

Çalışmamızda, bugünkü Bulgaristan sınırları dâhilinde ikamet eden Müslümanların, Osmanlı idaresinden koparılarak, o güne kadar kendilerine yabancı olan yeni bir idarenin yönetimine girdikleri ve Bulgaristan Müslümanları tarihinin acılarla ve ıztıraplarla dolu otuz yıllık Prenslik dönemi ele alınmıştır.

Tezimizde, otuz yıllık Prenslik Dönemi idaresinde Müslümanlara ve İslâm kurumlarına yapılan saldırılar, yıkımlar ve İslâmî kurumlarda çalışan görevlilere karşı uygulanan çifte standart ve haksızlıklar Arşiv Belgeleri ve o dönem hakkında bilgi içeren süreli yayınlar ve diğer kaynaklar incelenerek tespit edilmeye çalışılmıştır.

Giriş kısmından sonra üç bölümden oluşan çalışmamız, bazı belgelerden örnekler sunulan ekler ve kaynakça kısımlarından oluşmaktadır.

Giriş kısmında araştırma ile ilgili teknik bilgiler verildikten sonra, konunun önemi, amacı, yöntem ve kaynakları hakkında bilgiler verilmiş, kavramsal çerçeve çizilmiş daha sonra da Osmanlıların Balkanlara yerleşmelerinden 93 Harbi'ne kadarki zaman dilimi özet olarak verilmiştir.

Birinci bölümde 93 Harbi ve sonrasında Müslüman din adamlarının konumları ve görev yaptıkları kurumlarla ilgili devletin izlediği siyaset incelenmeye çalışılmış ve sosyal güvence hakkı ile maddi konularda farklı dinlere mensup din görevlilerinin durumları ile Müslüman din görevlilerinin durumları mukayese edilmiştir.

İkinci bölümde bugünkü Bulgaristan sınırları dâhilinde kalan Müslüman – Türk okullarının sosyal ve maddi durumları ile yıllara göre öğrenci sayılarında meydana gelen değişmeler incelenmiştir. Ayrıca ele alınan konular arasında Müslüman – Türk okullarında görev yapan öğretmenlerin sosyal hakları ile görev yaptıkları kurumlara yapılan saldırılar da yer almıştır.

Üçüncü bölümde Müslüman – Türk vakıfları ve kültür eserleri ele alınmıştır. Bu bölümde vakıfların konumu, yönetimi zikredildikten sonra, vakıf mallarına yönelik tahribat belgeler ışığında anlatılmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında, tezimizde ulaştığımız sonuçlar aktarılmaya çalışılmış, ekler bölümünde de tespit ettiğimiz belgelerden örnekler verilmiştir.

ABSTRACT

Religious institutions of Bulgarian Muslims between 1877-1908.

In our study, the current territory of Bulgaria from the Ottoman administration until plucked time, bulgarian muslims who live in an apartment built with unfamiliar new management entering the thirty-year period of the Principality 's history is full of suffering for Bulgarian Muslims are discussed.

Desertation studied to determine thirty years of periodicals containing information about Principality term administration of Muslims and Islamic institutions in the attack and destruction double standards injustices archives that applied against staff working in Islamic institutions, time and other resources are examined.

Our work consists three parts, there is introduction of some documents and attachments submitted samples consist of source.

After technical information that are related to research in the introduction of the purpose and importance of the issues the method for access and resources drawn conceptual framework provides information about more then ottoman are given as much that time abstracted to the Balkans residency the war 93.

It has been compared to the case of the first section 93 the war and after the Muslim clergy of the state related to the position and role do they protect have attempted to examine policy of the social security and the right to property, subject to different religions duty of states with bulgarian Muslims.

The changes occurred in the number of students over the years with social and financial situation of the remaining Turkish Islamic school within the present borders of

Bulgaria were examined in the second part. Also among the issues to be dealt with Muslims protected their duties with social rights of Turkish teachers working in the school attacks have taken place.

Turkish Muslim foundations and cultural monuments are discussed in the third section . The position of the foundations in this section referred to management that has been tried to be explained in the light of documents for destruction foundation assets .

The conclusion of our desertation results are given copies of the documents that we found in the appendix has been tried to transfer and explain.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1. Mümtaze Kalemi Bulgaristan Evrakı:

Nr: 2/2; 3/91; 4/80; 7/9; 9/9; 13/2; 18/3; 18/18; 18/98; 19/7; 19/25; 23/48; 24/34; 24/39; 31/43; 32/48; 33/26; 33/33; 36/2; 36/6; 37/3; 38/52; 42/27; 44/75; 49/50; 55/52; 58/59; 58/73; 62/50; 62/57; 60/100; 66/3; 71/50; 80/38; 80/48; 80/53; 81/27; 81/39; 97/18; 99/15; 102/45; 102/75; 107/38; 109/53; 113/6; 114/27; 132/43; 133/45; 137/54; 139/5; 139/30; 140/29; 140/32; 142/31; 142/95; 172/41; 176/56; 182/38.

2. Mümtaze Kalemi Rumeli-i Şarki Evrakı

Nr: 9/6; 11/4.

3. Bab-ı Ali Evrak Odası

Nr: 962; 969; 970.

4. Bulgaristan İrade

Nr: 219; 220; 221; 872; 26/1675

5. Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı

Nr: 310/11; 311/1.

6. Yıldız Esas Evrakı

Nr: 42/18; 136/9.

7. Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller

37/55; 38/75.

8. Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Müfettişlik ve Komiserlikler Tahriratı

14/122.

9. Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı

253/133; 314/52; 473;106

10. Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

314/52

11. Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi

469/35

12. İrade Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan

14/868

13. İrade Dâhiliye

64757

14. Bulgaristan merkez devlet Arşivi

1. Fon 159K, op. 1, a.e. 75.

2. Fon 166K, op 1, a.e. 863; Fon 166K, op. 1, a.e. 866.

3. Fon 173K, op. 1, a.e. 69, l. 8.

B. Süreli Yayınlar:

Dırjaven Vestnik (Resmi Gazete)

S. 13, 09.02.1885; S. 17, 23.01.1892; S. 21, 25.02.1882; S. 49, 10.05.1883; S. 49, 05.03.1909; S. 50, 23.05.1885; S. 51, 09.06.1884; S. 56. 09.07.1880; S 58. 11.06.1885; S. 73. 18.07.1885; S 77. 28.08.1884; S. 84. 12.11.1880; S. 89. 29.09.1884; S. 99. 27.10.1884; S. 105. 15.11.1884; S. 210. 26.09.1895.

Balkan Gazetesi:

S. 206. 16.06.1322; S. 218. 01.07.1323.

Bılgarski Glas Gazetesi:

S. 21. 13.03.1881; S. 70. 5.09.1880.

Hilal Gazetesi:

S. 26. 13 Şaban 1301.

İttifak Gazetesi:

S. 60. 9 Teşrin-i Evvel 1311.

Maritsa Gazetesi:

S. 345. 15.12.1881.

Muhacir Gazetesi:

S. 38. 30.04.1910.

Oteçestvo Gazetesi:

S. 40. 28.07.1884.

Rehber Gazetesi:

S. 18, 19.05.1928; S 29. 04.08.1929; S 30. 11.08.1929; S 31. 18.08.1929; S. 32. 25.08.1928; S. 33. 01.09.1929; S. 189. 14 Rebiu'l-Ahir 1350.

Sebilü'r-Reşad Gazetesi:

S. 7-189, 1 Cemaziel-Evvel 1330; S. 18-200, 19 Receb 1330; S. 24. 2 Ramazan 1330.

Sırat-ı Müstakim Gazetesi

S. 85. 8 Nisan 1326.

Sredets Gazetesi:

S. 20. 23.05.1884; S. 26. 13.06.1884; S. 30. 27.06.1884; S. 35. 14.07.1884; S 39. 28.07.1884.

Tuna Gazetesi:

S. 21. 21.07.1865; S. 129. 06 02. 1321; S. 165. 18.03.1322; S. 257. 07.07.1322; S. 265. 21.07.1322; S. 268. 25.07.1322; S. 269. 26.07.1322; S. 270. 27.07.1322; S. 271. 28.07.1322; S. 338. 14.10.1322; S. 399. 08.01.132; S. 414. 28.01.1322;

Tuna Vilâyeti Salnamesi:

Defa 1, sene 1285.

Vakit Gazetesi:

S. 629. 27.07.1877.

C. Kitaplar:

- ALP İlker, *Bulgar Mezalimi*, Ankara 1990.

- ARMAĞOLU Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789 - 1914),* Ankara.

- ARTUÇ Nevzat, *"Osmanlı Devletinde Bulgar İsyanları ve Bulgar Meselesi (1878 - 1886),* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1998.

- AVRAMOV İv. *Planiraneto na Naselenite Mesta v Bılgariya ot Osvobojdenieto do 9'ti Septemvri 1944 g,* Sofya 1957.

- AYDIN Mahir, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul 1996.

- …….., *Şarki Rumeli vilayeti*, Ankara 1992.

- AYVERDİ Ekrem H. *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri,* İstanbul 1982 c. IV.

- BAKIRDJİEVA Teodora, *Ruse Prostranstvo i İstoriya, Kraya na XIV. vek 70'te godini na XIX. vek,* Ruse 2001.

- BALKANLI Ali Kemal, *Şarki Rumeli ve Buradaki Türkler,* Ankara 1986.

- BALTACI Cahit, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri,* İrfan Matbaası, İstanbul, 1976.

- BELEVEJDOV N. *Pırvata Puşka za Aprilskoto Vıstanie*, Sofya 1918.

- BİLİM Cahit Yalçın, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876),* Eskişehir, 2002.

- BIYIKLIOĞLU Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, Ankara 1955.

- BOJİLOV İvan, MUTAFÇİEVA Vera, KOSEV Konstantin, PANTEV Andrey, GRINÇAROV Stoyço, *İstoriya na Bılgariya,* Hristo Botev Yayınları, Sofya, 1993

- CAMBAZOV İsmail, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi*, c. I, Başmüftülük Yayınları, 2013.

- DANİŞMEND İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* İstanbul 1977.

- DEDE Abdürrehim, *Balkanlarda Türk İstiklal Hareketleri*, İstanbul 1978.

- DİMİTROV İlço, *İstoriya na Bılgariya*, Sofya 1983.

- *Dokladi i reşeniya na Komisiyata* Naznaçena Sıglasno çl. II. Na Tursko Bılgarskiya Protokol ot 6/9 April 1910 g. Sofya.

- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Redaktör Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1989.

- DOROSİEV L. *"Doklad do Ministıra na Narodnoto Prosveştenie za Sıstoyanietona Uçebnoto Delo v Pırvonaçalnite Uçilişta prez 1903 – 1904 godina"*

- ERİM Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih*, c.I. Ankara 1953.

- ERTÜRK Haşim, EMİNOĞLU Rasim, *Bulgaristan'da Türk İslam Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medresetü'n-Nüvvab*, İstanbul 1993.

- FOL Aleksandır vd., *İstoriya,* Sofya 1996.

- GANDEV Hristo, *Aprilsko Vıstanie*, Sofya 1956.

- GENOV Stonko, *Osvoboditelnata Voyna 1877-1878*, Sofya 1978.

- GÜNAY Hacı Mehmet, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dini Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı*, İstanbul 2006.

- İNALCIK Halil, *Türkler ve Balkanlar*, Prizren 2005.

……, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul 1992.

- İPEK Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994.

- İREÇEK Konstantin, *Bılgarski Glas,* C. I, Plovdiv 1930.

- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Ankara 1962.

- KARPAT Kemal, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara 2004.

- KENDEROVA Stoyanka, İVANOVA Zorka, *İz Sbirkite na Osmanskite Biblioteki v Bılgariya prez XVIII-XIX v.*, Sofya 1999.

- KERMAN Zeynep, *Haziran-Temmuz ve Ağustos 1877, Rusların Asya'da ve Rumeli'de yaptıkları Mezalim*, İstanbul.

- KESKİOĞLU Osman, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara 1985.

……, *Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslam Eserleri.*

- KİEL Machiel, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar,* Ankara 2000.

- KOÇAK Arif, *Türk – Bulgar İlişkileri,* Ankara 1976.

- KOSEV Dimitır, *Vınşnata Politika na Bılgariya, 1879 – 1886,* c. I. Sofya 1978.

- KURAT Akdes Nimet, *Rusya Tarihi, (Başlangıçtan 1917'ye kadar),* Ankara 1999.

- **LAZAROV İvan vd,** *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11 klas.* Veliko Tırnovo 2001.

- LORY Bernar, *Sıdbata na Osmanskoto Nasledstvo Bılgarskata gradska Kultura 1878 – 1900,* Sofya 2002.

- MACCARTY Justin, *Smırt i İzgnanie Etniçesko Proçistvane na Osmanskite Müsülmani 1821 – 1922*, Sofya 2010.

- MEMİŞOĞLU Hüseyin, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara 1995.

- ……, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi,* Ankara 2002.

- ……, *Bulgaristan'da Türk İslam Kültür ve Sanatı*, İstanbul 2007.

- MİDHAT Ali Haydar, *Midhat Paşa Hayat-ı Siyasiyesi Hıdematı Menfa Hayatı*, İstanbul 1325.

- MİKOV Lübomir, *Osmanskata Arhitektura i İzkustvo v Bılgariya*, c. I. Sofya 2012.

- MUTAFÇİEV Petır, MUTAFÇİEVA Vera, *İstoriya na Bılgarskiya Narod,* Sofya 1998.

- NABİ Yaşar, *Balkanlar ve Türklük I*, 1999.

- NAZIRSKA Jorjeta, *Bılgarskata Dırjava i Neynite Maltsinstva (1878 - 1885),* Sofya 1999.

- NEGENTSOV, Hristo, VANEV, İvan B., *Obrazovanieto v İztoçna Rumeliya 1879-18985, Sofya 1959.*

- OĞUZ Süleyman, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti 1878 – 1885,* Ankara 1986.

- **ORTAYLI İlber,** *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840 – 1880)*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 2000.

- ÖZBİR Kamuran, *Bulgar Yönetimi Gerçeği Gizleyemez,* İstanbul 1986.

- PALEŞUTSKİ Kostadin vd, *İz İstoriyata na Bılgarskata Dırjava i Narodnost,* Sofya 1993.

- PEREMECİ Osman Nuri, *Tuna Boyu Tarihi,* İstanbul 1942.

- POPOVİÇ Aleksandre, *Balkanlarda İslam*, İstanbul 1995.

- PLETNYOV Georgi, *Midhat Paşa i Upravlenieto na Dunavskiya Vilayet*, Veliko Tırnovo 1994.

- RACİ EFENDİ Hüseyin, *Zağra Müftüsünün Hatıraları*, İstanbul 2004.

- RANGELOV Boyan, *Politiçeskiyat Natsionalizım na Bılgarskoto Natsionalno osvoboditelno Dvijenie Prez Vızrajdaneto*, Sofya 2006.

- SARAL Osman Yavuz, *Kaybettiğimiz Rumeli*, İstanbul 1975.

- *Sbornik ot Normativni Dokumenti,* Sofya 1982.

- SELİMOĞLU İsmail, BAYRAM Sadi, *"İnsanlığın Yüz Karası Bulgar Mezalimi ve Bulgaristan'daki Vakıf Eserleri Camilerimiz"* Ankara 1989.

- SIBEV Orlin, *Osmanski Uçilişta v Bılgarskite Zemi XV – XVIII v*. Sofya 2001.

- ŞENTÜRK M. Hüdai, *Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi (1850 - 1875),* Ankara 1992.

- ŞİMŞİR Bilal, *Bulgaristan Türkleri,* Ankara 1986.

- …….., *Rumeli'den Türk Göçleri,* c. II, Ankara 1970.

- TACEMEN Ahmet, *Bulgar Türkleri Gizli Tarihi*, Niğde 2003.

- TATARLI İbrahim, *Turski Kultovi Sgradi i Nadpisi v Bılgariya* c. I. Sofya 2003.

- TOĞROL Beğlan, *112 Yıllık Göç*, İstanbul 1989.

- TUĞLACI Pars, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri,* Cem Yayınevi, İstanbul, 1984,

- TURAN Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908),* Ankara, 1998

- TURAN Ömer, İBRAHİMGİL M.Z., *Balkanlardaki Türk İslami Eserlerinden Örnekler,* Ankara 2004.

- UNAT Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,* Ankara 1964.

- VANKOV N. İv, *İz Arhiva na Narodnoto Prosveştenie*, Sofya 1905.

- **VILKANOV Vılkan,** *Tırnovskta Konstitutsiya v Spor s Vremeto,* VSU "Çernorizets Hrabır", 2009

- YALIMOV İbrahim, *İstoriya na Turskata Obştnost v Bılgariya*, Sofya, 2002.

- YAZICI Nesimi, *Az Okunan Kitapta Bir Sayfa Olmak,* Ankara, 2003.

- YILDIZ İsmail, *"Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Bulgaristan'daki Bağımsızlık Faaliyetleri(1878 - 1908)",* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

- YONÇEV Evgeni, *Zakonodatelstvoto v Tsarstvo Bılgariya (1879-1944) Konstitutsiya, Zakoni, Motivi, Dokladi, Ukazi, Naredbi,-Zakoni,* Fondatsiya "Otvoreno Obştestvo" Sofya.

- YORDANOV Vel. *Razvitie na Naşeto Prosvetno Deloot Osvobojdenieto do Voynite (1878 - 1913),* Sofya 1925.

- ZLATEV Zlatko, *Benkovski Kato Revolütsionen Rıkovoditel na Panagyurskiya Okrıg, kn. 1,* 1956.

D. MAKALELER

- ATAKAN Akif, "Bulgaristan'da Geçen Asrın Türk Kıraathaneleri ve Kütüphaneleri", *Balkanlarda Türk Kültürü*, S. 48, Bursa, 2003.

- BARKAN Ömer Lütfi, "Vakıfların Bir İskân Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara, 1942. ss. 279-386.

- BERKİ Ali Hikmet, "Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıf", *Vakıflar Dergisi*, S. 5, Ankara, 1962. ss. 9-13

- BERKİ Şakir, "Vakfın Lüzumu ve Vakıfları Teşvik", *Vakıflar Dergisi*, S. 5, Ankara, 1962. ss. 19-21.

- "Büyük Lügat Ansiklopedisi", *Balkanlar*, c. II, İstanbul, 1969. ss. 114-119.

- CAMBAZOV İsmail, "Sofya'da Bugünkü Osmanlı Mimari eserleri", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimari Sempozyumu, Şumnu 17 – 19 Mayıs, 2000,* c. I. ss. 189-220.

- ÇALIŞKAN Yaşar, İKİZ M. Lütfi "1876 Bulgar İhtilalına Ait Tahkikat Evrakı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 67, Ankara, 1992-II. ss. 73-126.

- ÇAVUŞ Mehmet, "Bulgaristan'da Türk Okulları ve Öğretim Meseleleri", *Türk Kültürü,* S. 255, Ankara, 1984. ss. 441-452.

- ÇULPAN Cevdet, "Bulgaristan'ın Vidin Şehrinde Halil ve İbrahim İkiz Kardeşlerin Kurdukları Kültür Vakfı ve Onun Şefkat Kıraathanesi", *Türk Dünyası Araştırmaları,* S. 169, İstanbul. ss. 418-425.

- EKİCİ Nuray, "Bulgar Devletinin Gelişmesi", *Balkanlar El Kitabı,* c. I. Ankara, 2006. ss. 528-541.

- **ERDEM Gazi,** "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanına Yeniden Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51:1 (2010), s. 327-348.

- FURAT Ayşe Zişan , "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü, *OTAM,* S. 33, Bahar, Ankara, 2013, ss. 63-93.

- GRADEVA Rositsa, İVANOVA Svetlana "Vıvedenie İzsledvane na İstoriyata i Sıvremennoto Sıstoyanie na Müsülmanskata Kultura po Bılgarskite Zemi – Naroden i Visok Plast", *İslam i Kultura*, c. IV. Sofya, 1998. ss. 9-52.

- GÜNAY H. Mehmet, "Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dini Hayatı", *Türkler Ansiklopedisi,* c. XX, Ankara, 2002. ss. 407-416.

- …….., "Osmanlı Sonrası Bulgaristan'da Cemaat-ı İslamiyelerin Merkezi Yönetimi ve Müessesat-ı Diniye ve Vakfiye Müdürlüğü", *Uluslararası Türk Dünyası İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu Bildiriler,* 31 Mayıs – 1 Haziran, Isparta, 2007. ss. 541-547.

- GÜNDAĞ Nevzat, "XIX. yüzyılın Sonundan, XX. Yüzyılın Başlarına Kadar Balkanlarda Siyasi Gelişmeler", *701 Osmanlı özel sayı*, S. 31, Ankara, 2000. ss. 317-326.

- HACISALİHOĞLU Neriman E. "Bulgaristan'da Müstesna Vakıflar Sorunu ve 1909 yılı Komisyon Kararları", *Tarih Dergisi,* S. 46, İstanbul, 2009, ss. 156-176.

- HAFIZ Hasan Sani, "Bulgaristan Müftülükleri" *Sırat-ı Müstakim*, S. 85, yıl 1326. ss. 125-127

- HALAÇOĞLU Ahmet, "Bulgar mezalimi", *Türkler,* c. XX, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 308-315.

- HALAÇOĞLU Yusuf, "Bulgaristan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. VI. İstanbul, 1992. ss. 396-399.

- İNALCIK Halil, "Türkler (Osmanlılar)", *İslam Ansiklopedisi,* c. XII/2, İstanbul, 1993. ss.

- İNBAŞI Mehmet, "Tarihsel Perspektif, Türklerin Balkanlara Yerleşmesi", *Balkan Türkleri, Balkanlarda Türk Varlığı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi,* Ankara, 2003. ss. 1-15.

- …….., "Balkanlarda Osmanlılar Fetih ve İskan", *Balkanlar El Kitabı,* c. I. İstanbul, 2006. ss. 287-300.

- İPŞİRLİ Mehmet, "Bulgaristan Vakıfları", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. VI. İstanbul, 1992. ss. 396-399.

- …….., "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu", *Belleten,* c. LIII, S. 207 – 208'den ayrı basım. ss. 679-707.

- **KARTAL Nazım,** "İl Sistemine GeçişSorunsalı: Türkiye'de 1864 Vilayet Nizamnamesi ile İl Sistemine Geçilmiş Midir"?, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, c. 10, S. 23, yıl 2014, ss. 279 – 294.

- KENDEROVA Stoyanka, "Predstavata za Orienta v Programata na Turskite i Bılgarskite Uçilişta prez XIX vek", Spisanie za Biblioteçna Teoriya i Praktika Biblioteka, *Minalo*, Godina XVIII, 5-6, Sofya, 2012.

- KESKİOĞLU Osman, "Bulgaristan'da Türk Abideleri ve Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, S. VIII, Ankara, 1969. ss.105-123

- KESKİOĞLU Osman, ÖZAYDIN A. Taha, "Bulgaristan'da Türk İslam Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, S. XIV, Ankara, 1982. ss. 309-321.

- KİRİLOVA Antoaneta, "Rusiya i Bılgarskoto Natsionalnoosvoboditelno Dvijenie 1856-1876", *İstoriçeski Pregled,* c. LIX, S. 5-6, 2003. ss. 258-261.

- KILIÇ Osman, "Bulgaristan'da Türk Eğitimi", *Milliyet*, S. 88, Ankara, 1989. ss. 37-41.

- KOCACIK Faruk, "Bulgaristan'daki Türklerin Kökeni", *Türk Kültürü*, S. 263, Ankara, 1985. ss. 156-223.

- KODMAN Bayram, SAYDAM Abdullah, "Tanzimat Devri Türk Eğitim Sistemi", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, 1992. ss. 475-496.

- KONUK Neval, "Rumeli'deki Osmanlı Mimari Eserlerimizin Durumu", *Balkanlarda Türk Kültürü*, S. 161, Ocak-Şubat 2007. ss. 33-35.

- KOSEV Konstantin, "Bılgarsko Vızrajdane", *İstoriya na Bılgariya,* Sofya, 1993. ss. 261-384.

- KOYUNCU Aşkın, "Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasviyesi", *OTAM,* S. 20, Ankara, 2006. ss. 197-243.

- KÖSE Osman, "Bulgaristan Emareti ve Türkler", *Türkoloji Dergisi 1*, S. 2, Ankara, 2006. ss. 237-272.

- KUYUCUKLU Nazif, "Bulgaristan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul, 1992, ss. 399-401.

- *Kratka Bılgarska Entsiklopediya,* c. I, Sofya 1963.

- MEMİŞOĞLU Hüseyin, "Bulgaristan Türklerinin Öğretmen Okulları", *Türk Kültürü,* S. 348, Ankara, 1992. ss. 219-224.

- …….., "Bulgaristan ve Bulgaristan'da Türk Azınlık Sorunu", *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu*, Hacette Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 8-9 Mart 1990, TTK, Ankara, 1992, ss. 115-125.

- …….., "Bulgaristan'da Türk Kültür ve Sanat Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, S. XXIII, Ankara, 1994. ss. 311-319.

- …….., "Bulgaristan'da Müslümanların Dini Teşkilatlarını ve Kurumlarını Düzenleyen Nizamname", *Vakıflar Dergisi,* S. XXIV, Ankara, 1994. ss.307-312.

- …….., "Bulgaristan'da Cemaat-ı İslamiye ve Vakıf Kurumları", *Vakıflar Dergisi,* S. XXV, Ankara, 1995. ss. 297-308.

- ……, "Bulgaristan'da Müftülükler ve Şeriyye Mahkemeleri" *Vakıflar Dergisi*, S. XXVII, Ankara, 1998. ss. 213-229.

- ……, "Bulgaristan'da Türk Muallimler Birliği'nin Kuruluşunun 100. Yıldönümü ve Çalışmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları,* S. 162, İstanbul, 2006. ss. 89-113.

- NAZIRSKA Jorjeta, "Etniçeskite i Religiozni Maltsinstva v Bılgarskiya Parlament (1879 - 1885)", kn. 1-2 Sofya, 1992. ss. 3-22.

- NUZA Fehmi, "Osmanlı-Rus Seferi I", *Türk Kültürü*, S. 179, Ankara, 1977. ss. 651-665.

- ……..., "Osmanlı-Rus Seferi II", *Türk Kültürü*, S. 180, Ankara, 1977. ss. 732-751.

- ÖNKAL Ahmet-BOZKURT Nebi, "Cami (Dinî ve Sosyokültürel Tarihi)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* c. VII, ss. 46-56.

- ÖZERGİN M. Kemal, "Eski Bir Ruznameye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, c. IV, İstanbul 1974. ss. 263-290.

- ÖZLEM Kader, "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde dönüşümü, AB'ye uyum süreci ve Türk Azınlığa Etkileri", *Uluslararası Sosyal araştırmalar Dergisi,* volume ½, winter 2008. ss. 341-371.

- PAVLOVA Antoaneta, "İstoriya na Turskite Uçilişta v Bılgariya"(1878-1959), *Mastır-M*, Sofya, 1993. ss. 35-59.

- PEDERSEN Johns, "Mescid", *İslam Ansiklopedisi*, c. VII, s. 1-71.

- PIRVEVA Stefka, "Predstaviteli na Müsülmanskata Religiozna İnstitutsiya v Grada po Bılgarskite Zemi Prez XVII v", *İslam i Kultura*, c. 4, Sofya, 1998. ss. 127-209.

- POPOV Kiril, "Osnovnoto Obrazovanie v Bılgariya prez Uçebnata 1894/95 godina", *Uçilişten Pregled*, S. 10, Sofya, 1897.

- Rumeli-i Şarkî Nizamnâme-i Dahilisi,

- SAKARBALKAN B, "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi", *Türk Kültürü,* S. 26, Ankara, 1964. ss. 80-89.

- …….., "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi", *Türk Kültürü,* S. 27, Ankara, 1965. ss. 185-196.

- SALİH Zeki, "II. Meşrutiyet Döneminde Islahat Çalışmaları Çerçevesinde Medreselerin Kuruluş Sistemi ve İdari Teşkilatı" *OTAM,* Ankara, 1998. ss. 431-449.

- SELÇUK Havva, "Vidin'de Toplumsal Hayat": 13 Numaralı Şeriyye Siciline Göre (1688 - 1699), *Karadeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* – 4 (14). ss. 27-46.

- SIBEV Orlin, "Bulgaristan'da Osmanlı Medreseleri", *Türkler,* c. XI, Ankara, 2002. ss. 463-472.

- "Statistika na Obrazovanieto v Tsarstvo Bılgariya", Sofya, 1923.

- ŞAHİN İlhan, "Sofya", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* c. XXXVII, İstanbul, 2009, ss. 344-348.

- ŞİMŞİR Bilal, "Bulgaristan Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1976. ss. 1070-1081.

- **.....,** "Bulgaristan'da Türk Azınlığının Ahdi Durumu", *Türk Kültürü*, S. 263, Ankara, 1985. ss. 137-152.

- **.....,** "Bulgaristan'da Türk Azınlığının Ahdi Durumu", *Türk Kültürü*, S. 264, Ankara, 1985. ss. 241-264.

- …….., "Bulgaristan'daki Türk Azınlığı", *Balkanlar'da Türk Kültürü,* S. 48, Yıl 13, Temmuz-Ağustos-Eylül, Bursa, 2003, ss. 6-11.

- TODOROV Nikolay, "Aprilsko Vıstanie", *Mejdunarodni Otnoşeniya, Trimeseçno İzdanie na İnstituta za Vınşna Politika İvan Başev*, Volume 2, Year 1976. ss. 113-122.

- TOKAY A. Gül, "Osmanlı Bulgaristan İlişkileri 1878-1908", *Osmanlı,* c. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 319-328.

- TOKAY Süleyman Sırrı, "Bulgaristan'da Türk Öğretmeni 1", *Anayurt,* S. 14, Ankara, 1954. ss. 1.

- ……, "Bulgaristan'da Türk Öğretmeni 2", *Anayurt*, S. 15, Ankara, 1954. ss. 1.

- ……, "Bulgaristanda Türk Öğretmeni 3", *Anayurt,* S. 16, Ankara, 1954. ss. 1.

- …….., "Bulgaristan'da Türk Öğretmeni 6", *Anayurt,* S. 20, Ankara, 1954. ss. 1.

- TUFAN Muzaffer, "Balkanlar'da Türk Kültürü", *701 Osmanlı Özel Sayı*, S. 34, İstanbul, Temmuz-Ağustos, 2000. ss. 42-55.

- TURAN Ömer, "1877-78 Osmanlı Rus Savaşında Filibe'de Yakılan Osmanlı Eserlerine dair Bir İngiliz Belgesi", *Balkanlarda Türk Kültürü,* S. II, Bursa, 1996, ss. 27-30.

- …….., "Bulgaristan'da Osmanlı Kütüphaneleri", *Kebikeç,* S. 10, Ankara, 2000. ss. 283-292.

- …….., "Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Kurumlaşması", *Belleten*, c. LXIV, Nisan, Ankara, 2000. ss. 89-100.

- …….., "Bulgaristan'da Türk Vakıfları", *Balkanlarda İslam Medeniyetleri Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri,* Sofya, 21-23 Nisan 2000. İstanbul, 2002. ss. 1-24.

- TÜRK İbrahim Caner, "Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Tarih Müfredat Programları-Tarih Öğretim usulleri", *Atatürk Üniversitesi, kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi,* Erzurum, 2006, ss. 333-346.

- ÜLKÜTAŞIR M. Şakir, "Sıbyan Mektepleri", *Türk Kültürü,* S. 33, Ankara, 1965. ss. 594-600.

- VANKOV N., "Çastnite Osnovni Uçilişta v Bılgariya", *Uçilişten Pregled,* S. 7, Eylül 1907.

- YAKUT Esra, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukuki Düzenlemeler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 3/1, Eskişehir, 2003, ss. 33-54.

- YAKUT Kemal, BAYRAK Meral, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bulgaristan Müftülerinin Statüsü 1878 – 1929", *Uluslar arası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs,* Eskişehir, 2005. ss. 335-346.

- YALÇIN Emruhan, "Türk – Bulgar Ortak Kültürü", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Ankara, 2009. ss. 555-576.

- YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi", *701 Osmanlı Özel Sayı II*, S. 32, İstanbul, 2000. ss. 534-549.

- YAZICI Nesimi, "Bir Eğitim-Öğretim Kurumu Olarak Cami", *Cami Yazıları*, Ankara, 2012, ss. 21-43.

- …….., "Mescidden Medreseye İslam Eğitim-Öğretim Tarihine Panoramik bir Bakış", *Din ve Toplum,* c. IV, S. 2, Ankara, Aralık, 2013, ss. 7-17

- …….., "Ahmet Hamdi Akseki'nin Bulgaristan Muhabirliği", *Diyanet İlmi Dergi,* c. 31, S. 1, Ankara, Ocak-Şubat-Mart, 1995, ss. 45-62.

- YÜCEL Yaşar, "Balkanlardaki Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'daki Türk Varlığı Bildiriler*, Ankara, 1992. ss. 67-83.

- ZENGİN Zeki Salih, "II. Meşrutiyet Döneminde Islahat Çalışmaları Çevresinde Medreselerin Kuruluş Sistemi ve İdari Teşkilatı, *OTAM*, S. 9, Ankara, 1998, ss. 431-449.

EKLER

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
A.} MTZ.(04)
13 | 2 | 113

« روم ايلى شرقى جماعات مسئله سى حقنده تعليماتدر »

﴿ برنجى فصل ﴾

« مواد اساسيه »

برنجى ماده قراده وناحيه مركزلرنده اليوم موجود اولان اختيار مجلسلرى حال حاضرنده ايقا اولنه‌رق فضا ولوا مركزلرنده مجدداً برر جماعت مجلسى تشكيل قلنه‌جقدر

ايكنجى ماده جماعت مجلسلرى اعضاسنك قضالرده عددى سكز اولارده اون فلبه شهرنده اون بش اولمه‌جقدر

اوچنجى ماده جماعت مجلسلرينك رياستى اولارده مقتبلره وقضالرده مفتى و يا نائبه وشايد بونلردن برى بولنه‌مز ايسه اعضادن اك قدملیسنه عائد اولمه‌جقدر

دردنجى ماده جماعت مجلسلرى برى امور اوقاف ومعارفه وديكرى مصالح ايتامه باقق اوزره ايكى شعبه‌يه منقسم اولمه‌جق ايسه‌ده نفس فلبه ايله اوقاف ومعارفه دائر مصالحى كثرت اوزره بولنان لوا وقضالرده آيروجه برر معارف شعبه‌سى بولنه‌جق وشو صورتله جماعت مجلسلرى او چ شعبه‌يه منقسم اولان لوالرده جماعت مجلسى اعضاسنك عددى اون ايكى اولمه‌جغى كبى قضالرده دخى اون اولمه‌جقدر

بشنجى ماده وقف شعبه‌سنده مدير وقف وايتام شعبه‌سى نزدنده مدير ايتام عنوانيله حاصلاتدن عائداتلرى اولق اوزره كفيللو برر مأمور بولنه‌جغى كبى

﴿ ٣ ﴾

شعبه‌لر رأيلر يله كسدير وميه‌جكلرى مواد مهمه‌ده و ياخود ايكى دائره‌يه بردن تعلق اولان و يا ايكى دائره‌يه‌ده غير متعلق بولنان وقوعات عموميه‌ده دائما برلشوب هيئتجه قرار و يره‌جكلردر

التنجى ماده وقف وايتام مديرلرى كفلاسنك حالارى تغير ايدوب ايقديكى هرانتى آيده برتحقيق اولنه‌رق كفالت سندلرينه شرح و يريله‌جكدر

يدنجى ماده وقف مديرينك كفالت سندى ايتام صندغنده وايتام مديرينك كفالت سندى وقف صندغنده حفظ اولنه‌جغى كبى بونلرك نواب طرفندن مصدق اولمه‌رق سجل محكمه‌يه قيد ايتديرلمسى دخى لازمدر بوندن بشقه اسامئ كفلايى مبين ومصدق برر دفترى قضالردن لوالره لوالردن دخى قلبه جماعت مجلسنه ارسال اولنه‌جقدر

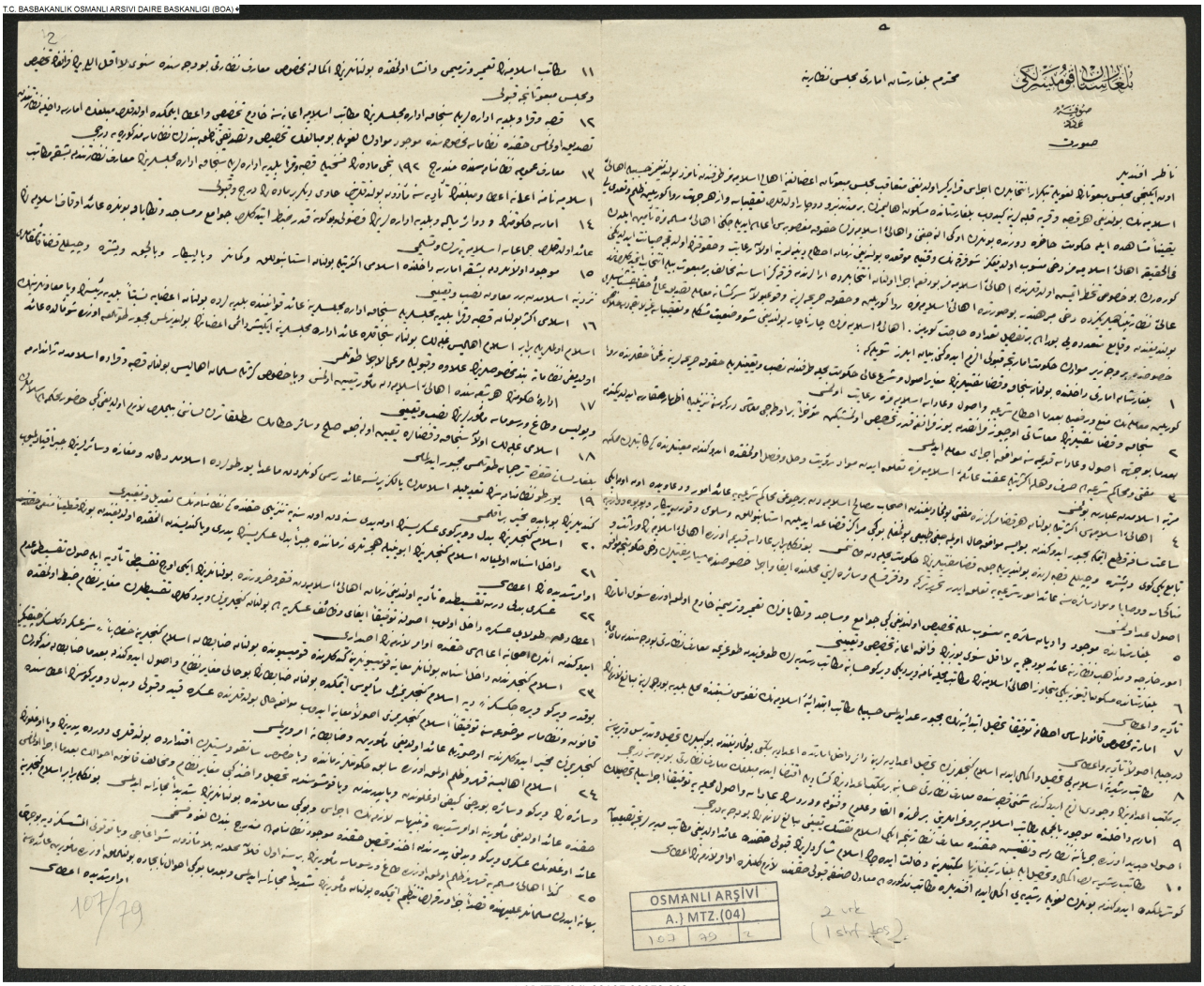
سكزنجى ماده براءارەنك معاملەسى ديكر اداره‌يه قارشديرلميوب هرشعبه‌نك ايراد ومصرفى بشقه بشقه دفتيلوب محافظه ايديله‌جكدر

طقوزنجى ماده اعضالرك شعبه‌لره تفريقنده وقوف ومعلوماتلرينه نظراً قنغيسنك قنغى شعبه‌يه نقلى مناسب ايسه بوجهت اساس تفريق طوتلغله برابر اوقاف شعبه‌سى اعضاسيجون اك زياده علاقه‌دار اولان متولىلرك ايتام شعبه‌سى اعضاسى ايچون دخى اك زياده علاقه‌دار اولان وصيلرك انضمام رأيى لازم كلمه‌جكى مثلو شعبه رئيسلرى دخى يه او شعبه اعضاسى ايچندن انتخاب اولنمق شرطيله هيئت عموميه‌نك اتفاق و يا اكثريت آراسيله تعيين اولنور

اونجى ماده اوقاف وايتام مديرلكلرى خدمتلرنده امنيت واستقامت كوزديلەرك مجرد قدمه وخاطر وطرفه رعايتله لياقتسز ومشكوك الاحوال وامور ذاتيه‌لرينك اداره‌سنجه عجز ايله معروف آدملر استخدام ايديلمه‌جكدر

اون برنجى ماده هرجماعت مجلسنده حساب وانشايه واقف برر باش كاتب بولنه‌جغى مثلو لوا جماعت مجلسلرنده تحصيل واحضار خدمتلرنده بولنديرلمق ايچون ايحابنه كوره محضر نامىله خدمه دخى استخدام اولنه‌يله‌جكدر

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
A.}MTZ.(04)
107 | 79 | 2

A.}MTZ.(04).00107.00079.002

نظام معارف عمومية
مكتوب قبلي
عمومي ٢١٥٥٥
خصوصي ١٤٤٤

سعادتلو حاكم بك افندي

يلوزده بتسب رشدي كشاد اولنمه اوزره اقتضا ايدن معلمك نفقات عاجزيه يه يتميه وتوظيفي حقنده بلغاريستانه قومسير كسنه تقديم اولنان تحريرات ومطويسنك لفيد اقتضاسنه ايضا نظارتجه عاجزي بولوندقجه تعلقات وصادر اقتضيدن

وعرصه واسطه سيله وارد اولان ٢٨ عدد ٣٥ تاريخ ويوزكسانه الي تومروليدن تذكره نامه جنابلريته صدارتپناهيري محاسبه يه ارسال الحالم

ستوديه جك حاله اولمديغي جهتله مجدداً مكتب كشادي ايجون بولونه بولونه غير مكمله اولديغندن ترويج اشعار محلي قابل اولديغندن وباذ عليه معلم معينه تحليف قارشوليه تعيين

ضروري بولنديغندن هواباً عرصه وزيارتي داخل اولنه رقم اصلي اولمق اوزره تحريرات مفصله يه ايله اعادة تقديم قيلنمه اولمغله وجاب امر وفرمانه حضرت ولي الامر كدر

معارف عمومية نظارتي

شورای دولت

مالیه دائره سی

عدد

۱۶۵۶

اعضادن
مالیه دائره سی رئیسی
اعضادن
شریف عبدالرحمن
بولوندی
اعضادن
اعضادن
اعضادن

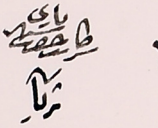
دائرهٔ نظارت عظمی

بلدرس الی جمعیتی

باش کتابت دائره سی

بفارلرك تنظیم واعلانه اتمسه اولدقلری اداره روحانیه اسلامیه نفقه نامه سی احکامه استناداً آتیده
درج اولنان سنجاقلری مفتیلری عزل وتبدیل وصوفیه یه بازارجقلی وبفارجلولی اولقده مشهور عثمانیه اوقافندن
برری مفتی تعیینه ایدیلکلری کبی برطرفی اوقاف اسلامیه نك محو وتخریبه جرأت وفعله مقتضی وحی شیخوخی بهانه سیله
عزله مبادرت اتمسه اولدقلری محلنده وقوعبولان استعفالرك ومستدعیانك معلوم عالی اولوب بفارسنانه
وشرقی روم ایلی داخلنده بولنانه مسلمانلرك مفتی ونائب انتخابنده حقوقدنیا ومنافع متعلقه جماعت ومساجد
ومعابد وبونلره مربوط اوقاف اداره لری کبی حرف موضوعه حینلرینك محفوظ قالمسی ولزوم حقوقه
مقدسه خلافت کبرانك وحی برابطه سالمه یه توجه الهی لازم وبه اوطسه من باب عالیجه بوکا برچاره
دوشونیلرك اقتضاسنك ابقا وکیفیتك عنه علی ملوکانه یه وحی عرضه وانهای شرفصادر اولمله
اداره سنه حقوق خلافتپناهی ایجاب ایلیه جکندن اولبابده امر وفرمان حضرت وی الدر کدر.

i. mtz(04) 14/868

بلغاستان اقوم مدیریکی مابه همایونه جناب سلوکه نامه کتابت علیه سی جانب عالیه

صوفیه
٢٤٤

٤٧٩
٥٠٥

حره جامع شاهی

دولتلو افندم حضرتلری

صوفیه ده واقع «حره جامع» شریف نامیله معروف جامع شریفک کویا غائله زائله ده اول دخی جمعه نماز یولی اولمه استعمال ایدلدیکی ادعای واهیه و برمعدن مدرسه مدیده مزبور براقلدیغی حالده صفت اصلیه سی زائل اولوب صورته آخره قلب و افراغ ایدیله بیله جکی حقنده صوفیه مفتیلکنده اعضا ایدلدیکی مروی بولنمله برفتوایه استناداً بوندن اوچ سنه اول کلیسا یه تحویلی تحت قراره الندیغه و انشاآته ابتدا ایدیله رك افندم مرحومك اکمال ایدلمسه اولدیغی صوفیه ده مواصلت عبدانه مده تنخبا اتمکلکم اوزره جیفاریلاه رسمه تقدیم ایدیله براعاده یه دونه «حره وه لوف» ان دخی وجهی وجیه اولمغله بونشباتك اکتساب ایتدیکی ادوار مختلفه یه تواریخ متعدده ده خاکپای سامی کتابیاهدن عرضه وکیفیه وقایه ایدیله اجرا ایدیلمکم نشباتك ایله بونشباتك اکتساب ایتدیکی ادوار مختلفه یه تواریخ متعدده ده خاکپای سامی کتابیاهدن عرضه وکیفیه وقایه ایدیله بنی شهرجایه بکرمی بدنجی کونی یمم کشادی اجرا ایدیله جکی اکمالات شمسی اوزره یکیسی نظر جمال یزدان نزدیک ده تاکید نشباتك ایتمیه ایمه ده انشاآتك اکمال ایدلمسه و یمم کشادن اجرای قرارکیر اولمسه اولدیغی برصوره ده برشی یاپمه کلیسی مکمله اولمادیغی و بالکز یمم کشاد سزه وقوفه وقت ایله جکی بیانه ایلدی ایمه ده بویابده دول اجنبه قونسولرندن سمابیانه کیفیتی اعلام ایدیلمکم اولبابده امور فرمانه مدنیتك نظر دقتی جلب وحکومتی شرمسار ندامه ایده جکی بیانه ایلدیکده «الحمد لله بر شی کلمز» دیکله اوه استعفا ایتمکده ایشبو عالم ایده یم بناءً علیه موقعی برخانه دها انشاکال اتمیه جکدی امید ایدرم ایده جکم عرضه واستعفا کیفیته ابتدا ایدرم اولبابده امور فرمانه حضرته موکدلا

١٤ جمادی الاولی ١٣٢١ / ٥ تموز ١٣١٩

بلغارستانه قونسری

بلدیه رئیس ناجی افندی

باش کتابت دائره سی

شرقی روم ایلی ایله بقاء ستانده ایجاب ایدن محلاده مقتض جماعت اسلامیه انتخابیله مقام والای
مستجیبا اهبارینه عائد اولدیغی حالده بقاء ستانه داخلیه نک فصالر مقتضیه سنه صورت انتخاب و تعیینی بو قاعده یه
رعایت ایدلمامسندن طولایی بقاء ستانه خارجیه مدیریتنه اجرا ایدیلان تبلیغاته جوابا مقتض انتخاب و تعیین مسئله سنک مجرای
مطلوبده جریانی ایچون مقام والای مستجیبا اهبارینک تامه و کامله صورتیله هرخصوصده ابقای مصلحتنه و بالاقتضا
دوره جدیده رجه اهالی اسلامیه نک احتیاجاتی مذهبیه لریی تقسیم و تدقیقیله صلاحیتدار وضی جائز اولمق شرطیله و مناسب
کوره عوائد ایله مقتدر بر ذاتک صوجه ره بولندیغی حالده امر انتخاب مقتضه بر نفس مناسبی تنظیمیله صوبرانه ره تذکره
قلنمق کندوسنه اعاده اولنمش مدیریتنه مومالیها واردات ایدیلکی قومیسریات باشکتابندن بلدیه پولیس اوزرینه کیفیتک طرف والای
سوحیلیه ره تبلیغ کلاده جوابنه صوجه ره مأمور بولندیغی و بر تعلیمات قلمیه المقه مواضقه مصلحت اولوب اراده قلمیه ره
مقتدر بر مقتض موجود اولمیله بونلجا نک شرقی روم ایلی شعبه اصلی عزیزقضاسی اولیقدن عدا الزام بو ایکی مقتضه
مأموریتی مصدقه و بوجهله یکدیگر عوائد اصلی عزیزقضاسی اولیقدن عدا الزام بو ایکی مقتضه
واعزام اولنمه اوزره کتبلات بالکه بقاء ستانه داخلیه مصدقه مقتض بونلجا محلاده مقتض انتخابی معلومات اجراسیله
لازم التصدیق مقام والای مستجیبا اهبارینه اشعاری و امر تقسیمات اجراسی و بو اسلاده کوره تعلیمات سوره یه بایلوب
صوبرانه یه وضع ایدلدیکی اول دائره جلیله مستجیبا اهبارینه ایصالی مقتض مومالیه بلال افندی ماذونیتاهی سی ریاسله
قلنمق بایله طرف سامی صدارتپناهیه عرضیه مستجیبا اهبارینک نفس الامره موافق اولدیغی ماذونیتاهی سی ریاسله
ایدلسه اولوب بوبابده وکی معلومات عرضیه مستجیبا اهبارینک نفس الامره موافق اولدیغی ماذونیتاهی سی ریاسله
سوحیلیه نزد عالیلرینه نظر اولنمقله و فقط مقتض مومالیها ماذونیتاهی سی ریاسله معلومات عرضیه مستجیبا اهبارینک عهده حضوره
جلب ملاحظه بولندیغی اخاکوره بالاطراف تأمو کیفیتله صدور اولمق معلومات عرضیه مستجیبا اهبارینک عهده حضوره
عالی فاضی لزومنه تبشیر سلام سعادت انتظام حضرت ملکانه ایله تبلیغه مبادرت قلنمسنه اولنمق

اولبابده امر و فرمان حضرت ملکانه

کاتب حضرت کبریای

اوراق نومرولری	تاریخ	مشیخة تذکره سودهسی صورتی	تاریخ تبییضی
۵۲۷	۱ جمادی الاخر ۱۲۷۶		۱۰ جمادی الاخر ۱۲۷۶ ۱ بیسنه مای ۱۲۷۶

شرقی روم ایلی ایله بلغارستانده ایجاب ایدن محلده مقتی نصب جماعت اسلامیه انتخاب ایدیلمقام
والای مشیخیاهیدیه عائد اولدیغی حالی بلغارستانه داخله کی قضالر مقتیلرینک صورت انتخابه
وتعیینی بوقاعده رعایت ایدیلمامسنه طولایی بلغارستانه خارجه مدیریتنه [illegible]
جوابا مقتی انتخابی وتعیینی مسئله سنک مجری مطلوب جهتلی ایجون مقام والای مشیخیاهیدیه
نامه وکالت صدرینه هر خصوص ایفای معاملاتک وبالاقتضا دوره جیقاروه اهالی
اسلامیه نک احتیاجات مذهبیه لرینی تفتیش وتدقیق صلاحیتی دخی حائز اولمق شرطیله ومناسب
عرفانه ایله مقتی بدون انتخاب صوقیلوه بولندیرلمسی وامر انتخاب حقنده بر نظامنامه یاپیلمسی تنظیمیله
صورتنده تذکری خرکنه وسنه اعطا اولنمش مدیریت مومی الیهدن افاده ایدلدیکی قومیسیونک
باسه کتابتنه بیلدیرلمسی اوزرینه کیفیت طرف والای صدارتپناهیدیه لدی التبلیغ کلان جوابنده صوقیلوه
برمأمور بولندیرلمق وبر تعلیمات فارقه المعه مواقعه مصلحت اولدیغی درکار اولدیغندن بحث موجود
اولمیوب تعلیمات شرقی روم ایلیه شمول اولمامق طبیعی اولمغله صوقیلمش بولندیغی افاده قیلنمشدر
مأموریتی مصدقه وبو جهتله کیفیه عرفانه احدی غیر مقتضی اولدیغندن عنه الدرج بوراده
مقتی بدون انتخاب تعیینه داعی اولمغله اوزره شمدیلک یالکز بلغارستانه داخل مصدقه مقتی بولنمیانه
اجلسی وبو اساسده کوره تعلیمات سودهسی یاپیلمق صورتیله بر طرفدن سرخوش زاده ایله
ایکنجی مومی الیه بدل افقیه مأذونیتی اعطاسی درمیانه قلندیغی بیانیله طرف سامی صدارتپناهیدیه سرخوش زاده ایله
وجاوید الاخر ۱۲۷۶ تاریخلی تذکره مخصوصه ایله کیفیت ایدلمسیله اولباب بوبابک مطالعه علیه مشیخیاهیدیه پاک
مواقعه اظهاره راجا بوبولک حسه قدمت سوجندی نزد عالیلرینه تنظیم اولدیغنه وفقط مقتی مومی الیه مأذونیت
اعطاسنه بر محذور تولد ایده جک جای ملاحظه بولندیغنه اکا کوره بالاطراف تأمل کیفیت
حاصل اولمق حسبه مطالعه علیه مشیخیاهیدیه عرض محضورلری قلمش اولغله تبشیر سلام مصدقن اتمام مقتضی
ولی لفت بی منت اعطای ایله تبلیغ مبادرت قلنمسه اولغله اولباب

مقابله ایلدی
قولدی
قولدی محمد جواد
صلب
ی محمد کاظمی
کتب

دائرهٔ مشیخت اسلام
مکتوبی
عدد
۹۵

طرف سامی حضرت صدارتپناهی

معروض داعی کمینه آنکه
فلیه جماعت اسلامیه سر بستگ القضا، مدتریه برایه برکره تعلیمات مخصوصه سنه توفیقاً انتخاب اولنان اعضاسنک ایفای وظیفه به مباشرت ایده جکلری صره ده بینت سابقه نک
دور و تسلیمدن امتناع ایله برابر حکومت محلیه طرفندن اوقاف و سائره یه عائد اوراق و دفاترک اخذ و ضبط اولنمسنه سبب اولدقدن و افادات سائره یه جاوی فلیه بشقه لکدن آلنان
شقه نک فلیه جماعت اسلامیه امور بنک داخله دن مصوبتی و بوکبی پولسز اقراره قطعیاً میدان ویرلماسی حقنده بلغارستان قومیسر لکنه وصایای لازمه اجراسیله اومنی مشعر روم ایلی شرقی
جماعت اسلامیه سر ناظری سعادتلو افندی حضرتلرندن وارد اولان تذکره ملفوفیله تسییر صوب سامی و کالتپناهیلری قلمغله مألنه نظراً ایجابنک اجراو ابلاسنه همم جلیه فخیمانه لری شرف صدور بیورلمق بابده
امر و اراده حضرت من له الامر کدر. ۲۵ ربیع الاخر ۱۳۴۱ و ۸ تشرین ثانی ۱۳۳۹

شیخ الاسلام
محمد الله

٥

دائرهٔ محاکمات حقوقیه

مکتوبی قلمی
عدد
٤١٧

حضور سامی حضرات صدارتپناهیه

معروضه چاکرانه‌لریمیزدر

وارد اولدیغی ۱۵ و ۱۷ حلاحرره تاریخلی و یدی و یکری بش نومرولو ایکی قطعه تحریراتک صورتلری مضمونلرینه بر تقدیم قیلنمه ایله بقای محاکمات مشکوعه‌لرینه عجله صدارتپناهیلرینه

امر و فرمان حضرت ولی‌نعمتمزدر

بلغاريستان قومسيونلكي

صوفيه

عدد

٤٧٠

اوقاف اسلاميه رايوري

ملحوق

١

حضرت صدارتپناهي

معروضه

چكديكمز يرده.

معلوم سامي جناب صدارتپناهيري بولديغي وزره بغاز ساحلنده مارمنك سكلي اسكله سنده حضرت پادشاهينك تأييد ومحافظه سي مقصديله معاهده سنك اون بشنجي ماده سنده: «اقامتگاهلري مارمنك جزيره سنده بولنان مسلم وغير مسلم رعيتك املاك وعقارلري آخره يسلتيرمه رك ويا بركيمسه نك نظارتنده بولونديرمه رق محافظه ايده جكلري» مصرح بولندغي حالده

عثماني بغاز مأمورلرندن مركب بر قومسيونه املاك ايديه ووقفيه نك حكومتجه جانبه فراغله، ايسلمسي ويا استعمالنه متعلق خصوصاتك وبرده بوخصوصاتك سائل اولديغي باب مصالح منافعي مسائلندن بكي سنه طرفندن تسويه مأمور اولمقله «الخ» يازلمسي وقرارلشديرلمش اولديغندن عفاسندن فاضل بك جانب حكومتجه رده بويا بده قومسر نصب وتعيين بيورلمسي ولفندي موميليرلهاصوفيه مأمورلرندن بكي افندي طرفندن تعيين ايديلمه بغاز مأمورلريله معاً مالوصفه قومسيونك تشكيل ايتمكدر. مذكور قومسيونه برنجي رفقاولموزره مواصلت ايدن طرفندن تعيين ايديلمه بغاز مأمورلريله معاً مالوصفه قومسيونك تشكيل ايتمكدر. ١٣٠٤ تاريخنده صوفيه ده عقد اجتماع وبعده اولباب بروتوقول موجبنجه اولمامور املاك ايديه سنك تدقيق ومذاكره سنه ابتدا ايلمسي مذاكراتك برنجي سنه دوام ايتمكي وبو مدت ظرفنده الحالي قومسيونجه حسن وقوعبولنمقله دولتجه وبغاز قومسرلري املاك ايديه دائر اولان سطور ده تفصيل اولنمش اولمقله برده بيان حكمتنه حاجت كورلمديكندن عرض وتوريع كيفيت قلديرلمشدر.

بنابرين وكالتنامه نك ٢٨ مايس ١٣٠٨ تاريخنده كشيده بيورلمسي اولباب تفتيش اولنان املاك ايديه حقنده كي مضابطه نك صدارتپناهيه برابر املاك وقفيه تدقيقاتنه شروع ايلمكي قومسرلرمزك واشعار بيورلمسي ولفندي اول وجهله قومسيونه مذكور ١٣٠٨ تاريخنده برجلسه دها وقوعبولمشدر.

بغاز قضاسنك طلب وجيلري اولديغي حكومتجه قومسرلري اوقاف حقنده بروجه آتي معلومات وايضاحات اعطا ايتمكدر:

اوقاف بسه قسم ايرلشدر:

برنجي قسم جمعدي مدرسه لري عمارت وكيلري واهل اسلام مخصوص مؤسسات خيريه سائره يه چشمه كوري قالديرم كبي بلا تفريق جمله نك استفاده سنه موروع مباحاتي جامعدر.

جامع مدرسه عمارت وسائره وخيرات «اسمه قالديرم چشمه وسائره ده» مباحات «نامريله موسومدر.

ركيك درجه قسم اوقاف بسه واراتي مالكلري مؤسساتك محافظه سنه صرف اولونمق قيدي مذكوره فضلسي مؤسسيه اوقافك اولديغي عائد ومخصص بولونان املاك غير منقوله يه جامعدر. اول حالده جمعه واجاره واحده لي عقارات سائره استيجارتي قسمك برنجيسي، اجاتيلي املاك اينجيسي، مقاطعه لي وقفلر اوچنجيسي واراضي موقوفه رضي درد نجيسي تشكيل ايدر. اراضي موقوفه رضي مضبوط وغير مضبوطه تقسيم ايلمسي وقاف ضبط طوغرودن طوغرو يه طرف حكومتدن اداره اولونمقده جهتله اوقاف بريسلغ معينه ١٣٠٨ و

دائرهٔ صدارت عظمی

رسمی ، غرهٔ نیسان ٣٦ تاریخ و ٢٠ نومرولی نوشته ه منه ع نظامنامهٔ موقتك ترجمه سیدر

فحواسنه یرلی حضرتلری طرفندن ١٥١ تاریخله تصدیق بیورلمش نظامنامه موقت

اهالی اسلامیه نك اداره وحمایه سی ایچون نظامنامهٔ موقت

بنجی فصل

بنجی ماده اعانه دائره سنده مقیم اسلامیه هیئت وحمایه عالیه سی اولامرم بر باشه مفتیه تابعاً قضالرمفتیلك وکیللرینه

عبانه - قضا مفتیلرینه مفتی وکیللرینك عدری غایب وخارجه ومذاهب مدیرینی طرفندن تحدید اولنه جقدر -

آلتنجی ماده بلغاریستانده برنسك امریله انتخاب ونصب ایدیلوب بر باشه مفتی بولنسه - باشه مفتیلك محل قاضی صوفیه اولوب واشبو باشه

مفتیلك نزدنده مدیر مکلف ذواندنه مرکب بر هیئت کتابه بولنه جقدر -

یدنجی ماده باشه مفتی بلغاریستانده اسلامیرك ریسی - وحایسی اولوب واشبو نظامنامه احکامینی تحدید وتنفیذ قضالرده دائره داخلنده

مفتیلکلرایله جوامع وسائر مؤسسات دینیه خصوصنده وقوعبولهجق نقاریرله نظر - ونفیسات عمومیه ده بولنه جقدر -

سکزنجی ماده مفتیلرهوانتخابه صدر اعظم اولدقجه اسلامیرجانبندن انتخابات محاکم اعضالرینك انتخاب حضرتلرینك قانونه

توفیقاً انتخابیله - قبطیلر مفتیلرك انتخابات صاحبه سی اولدقلرینه دائره سنجه اجرا ایدیلیر - افعال جاریه

طوقوزنجی ماده باشه مفتی وقضا مفتیلری اولدقلری اهالیسنه ثابتاً اجانه نامه - ویرمش وبامنسوبلرینه حامل تاکشا افعال جاریه

شبهه نظر اولمق وصاحب حسن حال بولنمق شرطیله هانکی محلده اولورسه اولسون بلغاریستانك هر طرفنده سیاحت

انتجی ماده اولده سیاحتلرینه تذکره نفوس ویرلمسی شرطیله اجانه نامه ویرلیر

خارجه ومذاهب مدیرینك اشعاری ویرلمك امریله نصب ونصبه ایدیلیر

انتجی ماده مفتی وکیللری مفتیلك انتخابیله نصب ونصبه ایدیلدکلری یوم معینك اجرا ایدیلمکده اولدقلری مراسم تشریفاتیه

نصبه ایلیر اتی سنه مدتله تعیین قیلنمشلردر - وقوع تکلیفلری اوزرینه خارجه ومذاهب مدیری طرفندن نصبه

یدنجی ماده مفتی وکیللری مفتیلك کفالتی تحتنده اولدقلری اهالیدن بشیوز غروش محرر - اوصاف شرطیه حائز بولنمقلری

ایله بلوریلر مفتی وکیللری دائره اعماله داخل بشیوز غروش محرر - اوصاف شرطیه حائز بولنمقلری اجرا ایدیلمه نامزدلر

اخطار - احکام شرعیه تنفیذنه دائر وجوه شرعیه وقیه مفتیلره حضورنده امتحانی اجرا ایدیلمه نامزدلر

مفتی وکالتنه تعیین قیلنه جقلردر -

سکزنجی ماده باشه مفتی وقضا مفتیلری ومفتی وکیللری معاشاتی خارجه ومذاهب مدیرینی طرفندن تعیین ایدیلمه جکدر -

طقوزنجی ماده مفتیلر ومفتی وکیللری تعیینلرینی متعاقب بشیوز غروشلرینه برکیسه نزول واداء ایده جکلردر -

اونجی ماده مفتیلر طوغریجه خارجه ومذاهب مدیریتیله وقضایه ده ویا معادنده عائد اولدقلری واسطه سیله سائر مأمورینه محابره ایدیلر

محابره ایدرلر مفتی وکیللری مفتیلر واسطه سیله قضایه ده ویا معادنده عائد اولدقلری واسطه سیله محابره ایدیلر

اداره مشیخت اسلامیه
قلمی
عدد مکتوبی
۱۱۷

طرف سامی حضرت صدارتپناهی

معروض داعی یکساله اینکه
صورت مشکلی طرفه از محاکم شرعیه یک صلاحتی و متفرک وظائف اساسیه اوقاف اسلامیه یک صورت اداره حضرتله تنظیم و بخارستان خارجیه و مذاهب مدیریته تبلیغ اولمله جهز استجمار اولمله نوع واقع اولمله اشعار
صورت مشکلی طرفه از محاکم شرعیه یک صلاحتی و متفرک وظائف اساسیه اوقاف اسلامیه یک صورت اداره حضرتله تنظیم و بخارستان خارجیه و مذاهب مدیریته تبلیغ اولمله جهز استجمار اولمله نوع واقع اولمله اشعار
عاجزی اوزرینه بخارستان قونسیرلکی واسطه سیله جلب و تذکره سامیه صدارتپناهیدن ارسال بورلمش اولمله ایکی قطعه لایحه حضرته که مطالعات ۱۱۶ صفحه تاریخیه و سکنه اوچ عدد لی تذکره عاجزانه صورت ایله فهمیده
ارباب و مذکور لایحه یک مدیریت مذکوره یه اعطا سنه ایله صرف نظر ایدیلدیکی فقیه مبعوثیتنه و ریلمک اوزره فقیه مفتیسنه نکاه تعلیمات مسوده سنک بخارستان مبعوثیتنه متحداً صورتیله تحلیف و بوسنه خارجیه
حقوق اسلامیه و مذهبیه یی مخل دیکر حالات وارایسه ایرک و خر علاوه ایتیه ریلمک صورتیله مفتیلکنه تبلیغ ایتیه ریلمک اوزره ذکر اولمش مسوده لفاً تقدیم قیلنمشدر صورتیله مفتیلکنه نوکر آلمنی تعرفه اضافه ده کمال اهمیتله
ارتباط راولمله یقدن بحثله مذکور لایحه یک تسریع ارسالی استدعا اولنمله احترامات سابقه عاجزی وجهله افتخار ایدر تبلیغات تسریعی وابسته همم جلیله و کالتپناهیدر اولبابده امر و اراده حضرتمن لمن الامر

۲۹ ربیع الاول ۱۳۱۶ حسین رئوف

شیخ الاسلام
محمد جمال الدین

بعد ستاله امارتنك نظامنامه سي ترجمه سي مورتيدر -

بر نجي فصل

امارتك اراضيسي

برنجي ماده — بعد ستاله امارتنك اراضيسي مجلس كبير عمومينك موافقتي اولمقسزين تزييد و تقليل ايديلمز (سكنجي ماده)

ايكنجي ماده — حدود تعيينجه نواحي مكونه ده اجرا اولنمق تقدير ايدن مجلس عمومي لجنه سنه رجوع قرارلشديريلير -

اوچنجي ماده — امارتك اراضيسي اداره سنجه قضا و ناحيه لره تقسيم اولنوب هر بري نواحيلك محاسبه اداره سي قواعد اوزره

ايكنجي فصل

تركيب هيئتي

درديجي ماده — برنجي قعده اي ولوقه لرك عمومنه مخصوص تنظيم ايدلمسي لازم كلن حالرده اولمقسزين مجلس شاملدر -

بشنجي ماده — بعد ستاله امارتك رئيسي انتخاب ايدر - هيئت مشروطه اولوب رئيس حكومتك ايجون وكيلي ويا ياوري دكلدر -

التنجي ماده — رئيس حكومتك ايجون وكيلي ويا ياوري دكلدر - سوء تلوستده ويا عجزنده يرينه قائمقامي بولنمز -

يديجي ماده — بعد ستاله رئيس مجلس كبير عمومينك موافقتي اولمقسزين امارتدن خارجه سفره چيقامز -

سكزنجي ماده — رئيسك شخصي مقدسدر و تعرضدن مصونيتي واردر -

طقوزنجي ماده — واضح قانون اقتداري رئيس ايله مجلس عمومي طرفندن قبول اولنان قوانيني تصديق و نشر ايدر -

اونجي ماده — رئيس مجلس عمومي طرفندن قبول اولنان قوانيني تصديق و نشر ايدر - قانون موجبنجه رتبه عسكريه ي توجيه ايدر -

اون برنجي ماده — رئيس وقت حضورنده مملكتك قافه قوالي عسكريسنك اك يوكسك رتبه دارلرينه ترفيعات اجرا ايدر -

اون ايكنجي ماده — رئيس عمومي طرفندن قبول اولنان قوانين و نظامنامه لرك اجراسنه مأمور ايدر - و واسطه اجراسنه مأمور ايدر كافه سي رئيس نامه و تحت نظارتنده اولمق اوزره

اون اوچنجي ماده — قوه اجرائيه رئيس عائدر - وزارتلر دائره سنه داخل اولان امورك اجراسنه مأمور ايدر كافه سي رئيس نامه و تحت نظارتنده اولمق اوزره

اون درديجي ماده — قوه عدليه رئيس نامه ايله اجرا اولنور - عدليه مصالح اقتداري هيئت وزارتدن خارجدر -

اون بشنجي ماده — رئيس نامه ايله اجرا اولنان نظامات مخصوصه ايله تعيين اولنمشدر -

اون التنجي ماده — رئيس نامه ايله اجرا اولنان قوانين و نظامات مخصوصه ايله تعيين اولنمشدر -

اون يديجي ماده — رئيس نامه ايله اجرا اولنان قوانين و نظامات مخصوصه ايله تعيين اولنمشدر -

اون سكزنجي ماده — رئيس نامه ايله اجرا اولنان قوانين و نظامات مخصوصه ايله تعيين اولنمشدر -

اون طقوزنجي ماده — رئيس نامه ايله اجرا اولنان قوانين و نظامات مخصوصه ايله تعيين اولنمشدر -

يكرمنجي ماده — رئيس نامه ايله اجرا اولنان قوانين و نظامات مخصوصه ايله تعيين اولنمشدر -

يكرمي برنجي ماده — رئيس نامه ايله اجرا اولنان قوانين و نظامات مخصوصه ايله تعيين اولنمشدر -

يكرمي ايكنجي ماده — رئيس نامه ايله اجرا اولنان قوانين و نظامات مخصوصه ايله تعيين اولنمشدر -

يكرمي اوچنجي ماده — رئيس نامه ايله اجرا اولنان قوانين و نظامات مخصوصه ايله تعيين اولنمشدر -

يكرمي درديجي ماده — رئيس نامه ايله اجرا اولنان قوانين و نظامات مخصوصه ايله تعيين اولنمشدر -

يكرمي بشنجي ماده — رئيس نامه ايله اجرا اولنان قوانين و نظامات مخصوصه ايله تعيين اولنمشدر -

ДЪРЖАВЕНЪ ВѢСТНИКЪ

„ДЪРЖАВЕНЪ ВѢСТНИКЪ“ ще излѣзва за сега веднажъ въ седмицата: въ Сѫббота.

Пари и писма се испращатъ ДО М. К. БУБОТИНОВА въ Министерството на Вътрешнитѣ Дѣла.

Цѣната на „ДЪРЖАВЕНЪ ВѢСТНИКЪ“ Е ЗА ЕДНА ГОДИНА: 12 франка. Единъ брой 25 Сантима.

ЗА ОБЯВЛЕНІЯ се плаща: За единъ петитенъ редъ за първитѣ три пѫти по 30 сант., а за всякій послѣдующій — 20 сантима.

Година 1. София, Срѣда 9-ый Юлій 1880 г. Брой 56.

СЪДЪРЖАНІЕ

Указы по Министерството на Вѣнкашнитѣ Работы и Исповѣданіята, Привременны правила за духовното Управленіе на Христіенитѣ, Мюслюманитѣ и Евреитѣ. По Министерството на Просвѣщеніето и по Министерството на Финансытѣ. — Приказы по Военното Вѣдомство. — Опредѣленія отъ Върховный Сѫдъ. — Телеграммы. — Обявленіе отъ Министерството на Народното Просвѣщеніе. — Призовка отъ Орѣховскій Окржженъ Сѫдъ. —

По Министерството на Външнитѣ Работы и Исповѣданіята.

УКАЗЪ

№ 321.

Ный Александръ I

Съ Божія милость и народната воля

Князь на България

По прѣдложеніето на нашій Министръ на Външнитѣ Работы и Исповѣданіята въ докладътъ му отъ 2-ый юлій т. г., подъ № 281, утвърдяваме слѣдующитѣ Привременны Правила за духовното управленіе на христіянитѣ, на мюслюманитѣ и на евреитѣ.

I.

Духовното Управленіе на Христіянитѣ.

Чл. 1. За управленіе приходытѣ и расходытѣ на всяка една църква, има настоятелство, състоящe отъ 3 до 5 члена, избрани отъ енорититѣ.

Чл. 2. Догдѣто стане законътъ за избиранѣто на споминктитѣ въ прединдующій членъ настоятелства, лицата, които ги съставляватъ, ще ся изберѫтъ за сега по тоя начинъ, който ся пріеме отъ енорититѣ на църквата, съ съгласіето на епархіалный архіерей.

Това избиранье ще ся извърши вѫтрѣ въ единъ мѣсяцъ отъ обнародванѣто на тоя Указъ.

Чл. 3. Всичкитѣ кѫщи, на които жителитѣ ходятъ въ църквата, ся считатъ за енорія на тая църква.

Чл. 4. Енорія не може да има за единъ священникъ по-малко отъ 150 и по-много отъ 200 кѫщи.

Епархіалный архіерей е длъженъ да распредѣли енорititѣ въ епархіата си, и то вѫтрѣ въ единъ мѣсяцъ отъ обнародванѣто на тоя Указъ, тъй щото всякій священникъ да принадлѣжи на една църква, и да има една енорія не по-малко отъ 150 и не по-много отъ 200 кѫщи.

Чл. 5. Енорititѣ ся дѣлятъ на три степени: първостепенны, второстепенны и третестепенны.

Чл. 6. Първостепенны сѫ енорititѣ на всяка съборна църква въ градъ, гдѣто е сѣдалището на Архіерейтъ.

Чл. 7. Второстепенны сѫ енорititѣ при другитѣ градски църкви, както и сѣдалищата на архіерейтѣ, така и въ другитѣ градища на епархіята.

Чл. 8. Третестепенны сѫ всичкитѣ еноріи при селскитѣ църкви.

Чл. 9. Священницытѣ получаватъ въ годината слѣдующето съдържаніе:

а) священницытѣ въ първостепенныѣ еноріи по . . . . . фр. 2400
б) въ второстепенныѣ . . . . фр. 1800
в) третестепенныѣ . . . . . фр. 1200
г) діаконитѣ при съборныѣ църкви фр. 1200
д) діаконитѣ при другитѣ църкви фр. 1000

Нѣщыѣ и другитѣ църковны прислужницы получаватъ годишна плата, споредъ както ся условятъ съ църковныѣ настоятелства.

Чл. 10. Приходытѣ на църквитѣ сѫ:

а. Приходытѣ отъ имотытѣ, завѣщаны на църквата или придобиты отъ приходытѣ на църквата;
б. Приходытѣ отъ суммы, завѣщаны на църквата;
в. Приходытѣ отъ гробищата;
г. Приходытѣ отъ даванье съ кирія на столовѣтѣ (троновѣтѣ) на църквата;
д. Приходытѣ отъ два дискуса;
е. Приходытѣ отъ доброволны помощи, дадены на църквата;
ж. Приходытѣ отъ продажбата на вощенытѣ свѣщи;
з. Приходытѣ отъ тъй нареченытѣ обязателны трѣбы, а именно:

1) за нѣнчаванье . . .	отъ 10	до 40	фр
2) за крѫщенье . . .	„ 1	до 5	„
3) за молитвенна вода .	„ 30 с.	до 1	„
4) за молитва на 40-тѣ дни	„ 50 с.	до 3	„
5) за голѣмо опѣло	„ 5 фр.	до 40	„
6) за малко опѣло	„ 1 фр.	до 20	„

Чл. 11 Ако гробищата сѫ общи за много църкви, то отъ приходытѣ ся полѫватъ всичкитѣ съразмѣрно.

Чл. 12. Запретено е на частны лица да правятъ и да продаватъ вощены свѣщи, които ся употрѣбляватъ въ църквитѣ и за религіозны обряды. Въ срѣдоточіето на всяка околія ся основава една ливня за тія свѣщи отъ страна на училищното настоятелство, което само ги продава на църквитѣ отъ околіята съ умѣренна цѣна въ полза на училищата на мѣстото, което е срѣдоточіе на околята.

Чл. 13. Нито священникътъ, нито другъ нѣкой църковнослужитель има право да иска нѣщо за извършиванье на священнодѣйствията, показаны въ чл. 10 (отъ 1 до 6), за които сѫ плаща направо на църквата.

Отъ другитѣ трѣбы, които священницытѣ сѫ дължни да извършватъ по благочестивото желаніе на христіянитѣ, като отъ водосвятъ, молебенъ, елеосвященіе, парастасъ четенье нагробъ, священіе кѫща и проч. доходытъ ся взема отъ священницытѣ за тѣхна полза, — споредъ мѣстныѣ обычаи.

Когато нѣкой христіянинъ за каквато и да было трѣба покани и други священницы (освѣнъ енорійскій), както и діакони и други духовны лица да взематъ участіе, дава особно и частно всякому възнагражденіе на поканенытѣ.

Тъй сѫщо и въ онія мѣста, гдѣто гробищата имятъ кола за пренасянье на умрѣлитѣ до гробищата, трѣбва да ся плаща на църквата за това пренасанье, споредъ една такса, съставена за всяко мѣсто.

Особно ся плаща на църквата и за църковны украшенія, които ся изнасятъ за тія священнодѣйствія.

Чл. 14. Отъ църковныѣ приходы ся исплащатъ 1.) расходытѣ за масло и свѣщи, 2.) заплатытѣ на священницытѣ и църковнослужителитѣ, 3.) поправяньето на църквата и недвижимытѣ ѝ притежанія и 4.) потребныѣ украшенія въ църквата.

Чл. 15. Ако бы приходытѣ да не можѫтъ да покрыѫтъ първытѣ три расхода, показаны въ прединдующій (14) членъ, то съ разрѣшеніе на общинското управленіе, въ което ся намира църквата, църковното настоятелство расхвърля единъ налогъ, въ пары или въ натура, споредъ мѣстный обычай, за събиранѣто на който налогъ сѫ грижи общинското управленіе.

Чл. 16. Ако една черкова придобыва прходы, които надминуватъ расходытѣ, показаны въ чл. 14, то двѣ трети отъ остатъкътъ ся даватъ за поддържаньe на училищата въ енорията на тая църква, а едната третья ся остава за църковенъ капиталъ.

Потрѣбната за украшеніе на църквата сумма ся рѣшава отъ общинското управленіе

Чл. 17. При всякій еп. архіерей ся основава: а) една канцелярія, състояща: отъ единъ секретарь, двама діаконы, които служатъ при архіерейтъ и с писари въ канцелярията и б.) единъ съвѣтъ, състоящъ отъ четворица священницы, избраны изъ между онія священницы, които ся намѣрватъ въ градъть — сѣдалището на архіерейтъ

Чл. 18. Архіерейската канцелярія служи въ сѫщото время и за канцелярія на Съвѣтътъ при Архіерейтъ.

Чл. 19. Съвѣтътъ испълнява дължноститѣ, показаны въ членоветѣ 924—926 отъ Временнытѣ Правила за устройството на сѫдебната часть въ България и въ членоветѣ отъ устава за управленіето на Екзархіята за епархіалнытѣ съвѣти, до колкото тія члѣнове не противорѣчатъ на настоящитѣ правила.

Чл. 20. Секретарьтъ при архіерейската канцелярія получава годишна плата 2400 фр., а писаритѣ діаконитѣ 1200 фр.

Чл. 21. Священницытѣ, които ся събиратъ на засѣданіе не повече отъ единъ пѫть въ седмицата, пріематъ по 4 фр. за всяко засѣданіе, което трѣбува да ся продължава отъ 8 до 12 часа сутрѣньта и отъ 2 до 6 вечерьта.

Чл. 22. Дължноститѣ на засѣдающій въ съвѣтътъ священникъ въ енорията му испълнява другъ священникъ или безплатно или съ плата не по-много отъ 2 фр. на день.

Чл. 23. За покрыванѣто заплатытѣ на чиновницытѣ и на разносктѣ въ Архіерейската канцелярія, както и на съвѣтътъ при Архіерейтъ, отпущать ся слѣдующитѣ приходы:

а) отъ вукътѣ, които ся даватъ отъ 10 до 40 фр.
б) отъ свидѣтелства за вулы по 40 сантима.
в) отъ показваньe распустителны писма отъ 20 до 40 франка
г) отъ сойменъта на метрически книги по 4 фр.
д) отъ подтвърждение подписътъ на всякакво писмо по 4 франка

Чл. 24. Защото приходытѣ, показаны въ прѣдидущій (23) членъ всякога ще надминуватъ разноскытѣ, то остатъкътъ ся внася въ мѣстното ковчежничество, а свѣткытѣ ся даватъ въ Министерството на Външнитѣ Работы и Исповѣданіята.

II. Духовното управленіе на мюсюлманитѣ.

Чл. 25. За управленіе приходытѣ и расходытѣ на всяка една джамія, въ която ся священнодѣйствува има настоятелство, състояще отъ 3 до 5 члена, избраны отъ мюсюлманитѣ, енорити на джамията.

Чл. 26. Лицата, които ще съставятъ тія настоятелства, за сега ще ся избиратъ по тоя начинъ, който ся пріеме отъ еноритѣ на джамията съ съгласіето на окржжнитѣ мюфтіи.

Това избиранье ще ся извърши вѫтрѣ въ единъ мѣсяцъ отъ обнародванѣто на тоя Указъ.

Чл. 27. Всичкитѣ кѫщи, на които жителитѣ ходятъ въ джамията, ся считатъ за енорія на тая джамія.

Чл. 28. Основаніето и распредѣленіето енорѣтѣ на джамитѣ оставатъ си по редътъ, който до сега е съществувалъ.

Чл. 29. Служащитѣ при джамитѣ лица получаватъ годишна плата споредъ както ся условятъ съ настоятелствата на джамитѣ.

Чл. 30. Приходытѣ на джамитѣ сѫ:

а) Вакуфътъ, завѣщанъ на джамията;
б) приходъ отъ священнодѣйствията които ся извършиватъ въ джамитѣ и таксата за които ся опредѣли отъ Настоятелството на джамията.

Чл. 31. Членоветѣ 14, 15, 16 отъ настоящитѣ правила ся приспособиватъ и за джамитѣ.

Чл. 32. Въ всякій Сѫдебенъ Окржъ въ Княжеството ще има по единъ мюфтія, избранъ отъ мюсюлманското населеніе на тоя окржъ изъ между о-

1880 yılı Hıristiyan ve Müslümanların Ruhani idarelerine dair geçici tüzük

нія лица, които притежаватъ дипломъ (русъ или меншуръ), даденъ отъ Шейхъ-уль-Ислямътъ.

Чл. 33. Мюфтията има сѣдалището си въ тоя градъ на сѣдебный окржгъ гдѣ ся намѣрва Окржжный Сѣдъ, и вѣдомството му ся простира по цѣлый сѣдебенъ Окржгъ, а именно:

а) На Софійскій мюфтія вѣдомството ся простира по цѣлый Софійскій сѣдебенъ окржгъ, въ който, спорединъ досегашното административно дѣление, влѣзаватъ окржзытѣ Софійскій, Орханійскій, Трънскій и Сомоковскій:

б) на Кюстендилскій — по Кюстендилскій сѣдебенъ окржгъ, въ който, спорединъ досегашното административно дѣление, влѣзаватъ окржзытѣ Кюстендилскій, Джбинщкій и Радомірскій.

в) На Видинскій — по Видинскій сѣдебенъ окржгъ, въ който влѣзаватъ окржзытѣ Видинскій, Бѣлоградчищкій и Ломскій;

2.) на Врачанскій — по Врачанскій сѣдебенъ окржгъ, въ който влѣзаватъ окржзытѣ Врачанскій, Берковскій и Раховскій;

д) на Плѣвненскій — по Плѣвненскій сѣдебенъ окржгъ, въ който влѣзаватъ окржзытѣ Плѣвненскій, Никополскій и Ловчанскій;

е) на Търновскій — по Търновскій сѣдебенъ окржгъ, въ който влѣзаватъ окржзытѣ Търновскій, Габровскій, Еленскій и Свищовскій;

ж) на Русчушкій — по Русчушкій сѣдебенъ окржгъ, въ който влѣзаватъ окржзытѣ Русчушкій, Свищовскій и Разградскій;

з) на Шуменскій — по Шуменскій сѣдебенъ окржгъ, въ който влѣзаватъ окржзытѣ Шуменскій, Ески-Джумалійскій и Османъ-Пазарскій.

и) на Силистренскій — по Силистренскій сѣдебенъ окржгъ, въ който влѣзва окржгъть Силистренскій;

к) на Варненскій — по Варненскій сѣдебенъ окржгъ, въ който влѣзаватъ окржзытѣ Варненскій, Балчикскій, Х. О. Пазарджикскій и Провадійскій.

Чл. 34. Мюфтитѣ сѫ натоварены, всякій въ сѣдебный си окржгъ:

а) съ надзоръть върху джамитѣ и служащитѣ при тѣхъ лица;

б) съ сѣдебната часть на мюсюлманитѣ споредъ чл. 930—938 отъ Временныть Правила за устройството на сѣдебната часть въ България.

Чл. 35. Софійскій мюфтія получава отъ Правителството годишна плата три хиляди франка, а останалитѣ девять — по 2000 фр.

Чл. 36. При всякій мюфтія ся полага канцелярія съ единъ секретарь и единъ писарь, съдържанието на които сѫ покрива отъ приходыѣ, които ся взематъ отъ брачны свидѣтелства (никяхъ-тескереси.)

Чл. 37. При всяка мюфтійска канцелярія има по единъ преводачъ съ плата по 600 франка въ годината, които ще ся взематъ отъ суммѣть, показаны въ 927 членъ отъ Временныть Правила за Устройството на Сѣд. часть въ България. Отъ сѫщитѣ суммы ще ся покрывать разноскитѣ на мюфтіятѣ, въ случай, че стане нужда тѣ да ѫхтуватъ по окржгъть си и ако това ѫхтуване ся разрѣши отъ Министерството на Исповѣданията.

Чл. 38. Догдѣто стане единъ законъ а управлението на вакуфытѣ въ Княжеството, приходытѣ на тія вакуфы ще продължаватъ да ся управляватъ отъ Окржжныть Управителны Сѣвѣты. До това тія приходы ще ся употребяватъ по слѣдующій начинъ:

а) Всичкитѣ онія джами, които въ насоящe время сѫ отворены и въ тѣхъ ся священнодѣйствува, или които требува да ся отворѣтъ, ако има около тѣхъ енорити, ще получаватъ на пълно напрѣшній си приходъ;

б) Приходытѣ на неотвореныть джами ще ся дава, съ съгласіето на окржжный мюфтія и съ одобрението на Министерството на Исповѣданията, за поддържанъто на духовно-мюсюлманско училище, което ще ся отвори въ София.

Чл. 39. Сношението на мюсюлманското духовенство съ неговата върховна духовна власть ще става чрезъ мюфтіятѣ, които ся относятъ за това до Министерството на Вънщнитѣ Работы и Исповѣданията и обратно.

III. Духовното управление на еврейското население.

Чл. 40. За управлението на приходытѣ и расходытѣ на всяка една сѵнагога има настоятелство, състоящe отъ 3 до 5 члена, избраны отъ еврейското население изъ между енорититѣ на сѵнагогата.

Чл. 41. Лицата, които ще сѫставатъ тія настоятелства, за сега ще ся избиратъ по тоя начинъ, който ся пріеме отъ енорититѣ на сѵнагогата, съ съгласіето на равинъть. Това избиране ще ся извърши вжтрѣ въ единъ мѣсяцъ отъ обнародванъето на тоя Указъ.

Чл. 42. Всичкитѣ кжщи, на които жителитѣ ходятъ въ сѵнагогата, ся считатъ за енорія на тая сѵнагога.

Чл. 43 Основаніето и распредѣлението енорититѣ на сѵнагогитѣ оставатъ си по редъть, който и досега е сѫществувалъ.

Чл. 44. Служащитѣ при сѵнагогитѣ лица получаватъ годишна плата, споредъ както ся условятъ съ настоятелството на сѵнагогата.

Чл. 45. Приходытѣ на сѵнагогата сѫ:

а) приходы отъ имоты завѣщаны или придобиты отъ приходытѣ на сѵнагогата;

б) приходы отъ суммы завѣщаны на сѵнагогата;

в) приходы отъ гробищата;

г) отъ налогътъ върху продажбата на мясо;

д) отъ налогътъ върху продажбата на вино;

е) отъ брачны свидѣтелства;

ж) отъ платата за обрѣзанието.

Чл. 46. Членоветѣ 14, 15 и 16 отъ настоящитѣ правила сѫ приспособявать и за сѵнагогитѣ.

Чл. 47. Рабинътъ отъ Столицата получава отъ Правителството плата три хиляди франка на година. Рабинытѣ отъ другитѣ мѣста на Княжеството ся поддържатъ отъ приходытѣ на мѣстнытѣ сѵнагоги.

Съ испълнението на настоящій Указъ сѫ натоварва Нашій Министръ на Вънщнитѣ Работи и Исповѣданията.

Издадено въ Нашій Дворецъ въ София на 2-ый юлій 1880 год.

На първообразното съ собственната ржка на Негово Высочество подписано:

Александръ.

Приподписано: Министръ на Вънщнитѣ Работи и Исповѣданията Д. Цанковъ.

На първообразното съ ржката на Негово Высочество е написано: „одобрено

Александръ“.

Докладъ до Негово Высочество Князьтъ.

№ 281.

Господарю,

Отдавна ся осѣща нужда за единъ законъ, чрезъ който бы ся положили поне най-главныть и необходимы основания за епархіалното управление изобщо сѫобразно съ новый гражданскій редъ, който е введенъ въ Княжеството, и особно за матеріалното улучшение положението на священнослужителитѣ. Въодушевлението отъ сѫзнанието на тая нужда, Народното Сѫбраніе, въ миналата сесія, изрази желаніе, щото да ся взематъ отъ страна на повѣренното менѣ Министерство необходимытѣ за това улучшение мѣрки. Предъ видъ на това и до изработванието и пріемането на единъ законъ за цьковното управление, азъ намѣрвамъ за необходимо да представя на одобрението на Ваше Высочество приложеный тукъ Указъ, чрезъ който бы ся утвърдили едни привременны правила: 1. За распредѣление на енорититѣ и сѫдържанието на православныть священници, както и за учреждението на духовны сѣвѣти при епархіалнитѣ архіереи, 2) за управлението на джамитѣ и за духовно-сѫдебната часть на мюсюлманитѣ и 3) за управление на сѵнагогитѣ.

Ако Ваше Высочество одобрявате това мое предложение, най покорно Вы молѭ да подпишите тоя Указъ.

София 2-ий юлій 1880 г.

Сѫмъ, Господарю, на Ваше Высочество най покоренъ служитель и вѣренъ поданникъ

Министръ на Вънщнитѣ Работы и Исповѣданията (подписалъ) Д. Цанковъ.

По Министерството на Просвѣщението

Съ Указъ, подъ **№** 330 отъ 1-ый текущій юлій, назначава ся г. Михаилъ Георгіевъ за учитель отъ първый классъ въ Ломската Реална Гимназія съ опредѣлена за тая длъжность въ държавный бюджетъ годишна плата пятъ хиляды франка.

Съ Указъ, подъ **№** 348 отъ 1-ый тек. юлій, назначава ся за архиварій въ Министерството на Народното Просвѣщение священникъ Матѣй Ил. Бенчевъ на мѣсто волненныйть отъ тая длъжность А. Свакирова, който заеме на друга служба.

По Министерството на Финансытѣ

Съ Указъ подъ **№** 320 отъ 28 истекшій юлій, назначаватъ ся:

Г-нъ Мито Петровъ, Управительть на уничтоженната вече Берковската мытница, за контролеръ на новоотворената шеста тютюнева фабрика въ Видинъ;

Г-нъ А. М. Палазовъ — за контролеръ на третята тютюнна фабрика въ Софія на мѣсто г. Георгій Давидовъ, който ся назначава за контролеръ на Търнската Окржжие Ковчежничество;

Г-нъ Никола Тухлевъ—за контролеръ на Тутраканската тютюнна фабрика на мѣсто Г-на А. Тодорова, който ся отчисли по неспособность;

Г-нъ Димитрій Саковскій — за контролеръ, отъ 10-ый априлій т. г., на шестата тютюнна фабрика въ Шуменъ;

Г-нъ Василъ Жековъ — за контролеръ, отъ 7-ый юній т. год. на осмата тютюнна фабрика въ Шуменъ, който на ново почнѣ да работи.

Отчисляватъ ся по собственно желаніе: Ески Джумайскій финансовъ чиновникъ, г-нъ В. Золотовичъ и помощницытѣ; на Кюстендилскіятъ финансовъ чиновникъ — г. Иванъ Казаревъ, на Видинскійтъ — г. Авразъ Станишевъ и на Ески Джумайскійтъ — г. Д. Нойковъ.

Отчисляватъ ся още отъ 1-ый текущій юлій слѣдующитѣ акцизны надзиратели по причина на упразднянието длъжностьта имъ: Кюстендилскій — г. Ст. Калжновъ Джбинцкій — г. Георгій Мановъ; Радомірскій — г. П. Вскиловъ; Трънскій — г. А. Станишевъ; Търновскій допълнителный — г. П. Д. Пѣевъ; Габровскій—г. Г. Стоевъ; Османъ-Базарскій — г. А. Крьстевъ; Русенскій г. Т. Алтжновъ; Русенскій допълнителный — г. Дяковичъ; Свищовскій—г. К. И. Алтжновъ; Никополскій — г. Юрданъ Поповъ; Разградскій—г. Д. Батоловъ; Бѣлоградчискій— г. С. Трячковъ; Берковскій—г. Филиповъ; Балчикскій — г. Макавѣевъ; Х. Оглу-Пазарджикскій — г. Д. Бакалов; Шуменскій — г. А. Рутинцкій; Силистренскій — г. Стефанъ Петковъ; Варненскій допълнителенъ — г. Хр. Поповъ.

Съ Указъ, подъ **№** 351 отъ 1-ый текущій юлій, назначаватъ ся:

Г-нъ Димитръ Кинтишевъ за помощникъ магазинеръ въ Ломската мытница, отъ 15-ый юній 1880 година.

Г-нъ Т. Алтжновъ, бывшій акцизенъ надзиратель — за оцѣнитель при Русенската мытница, отъ 1-ый юлій т. г., на мѣсто г. Андрея Василева, който ся прежѣства на сѫщата длъжность въ Вакарель; а оцѣнительть отъ послѣдната мытница г. Кирякъ Стефановъ — за оцѣнитель въ Варна, вмѣсто г. Атанаса Николаева, който ся е далъ остаката.

Г-нъ М. Вазовъ — за помощникъ на архиваръть, при III-то отдѣление, въ Министерството на Финансытѣ, отъ 1-ый юній т. г.

Г-нъ В. Калиштровскій — за секретарь при Царибродската мытница отъ 1-ый юлій т. г.

Съ сѫщійть указъ ся упразднява отъ 1-ый юлій г. г. длъжностьта на магазинеръ при Вакарелската мытница.

Съ Указъ, подъ **№** 352 отъ 1-ый текущій юлій, Г-нъ Мариновъ ся назначава за секретарь при Русенската мытница, вмѣсто г. Я. Икономова, който ся прежѣства на сѫщата длъжность въ Ломската мытница; а секретарьть на послѣдната, г. Янц Неновичъ, ся назначава за под-началникъ въ III-то отдѣление, при Министерството на Финансытѣ.

Заплатата на тія лица, по новытѣ длъжности, ще ся смѣта отъ 1-ый юлій т. г.

Съ Указъ, подъ **№** 319 отъ 30-ый истекшій юній, подтвърдяватъ ся „Наставленията за дѣлопроизводството, длъжноститѣ и кржгътъ на дѣйствията на Окржжныть финансовы чиновници“, които и да ся приложѫтъ въ дѣйство немедленно слѣдъ обнародванието имъ.

НАСТАВЛЕНІЯ

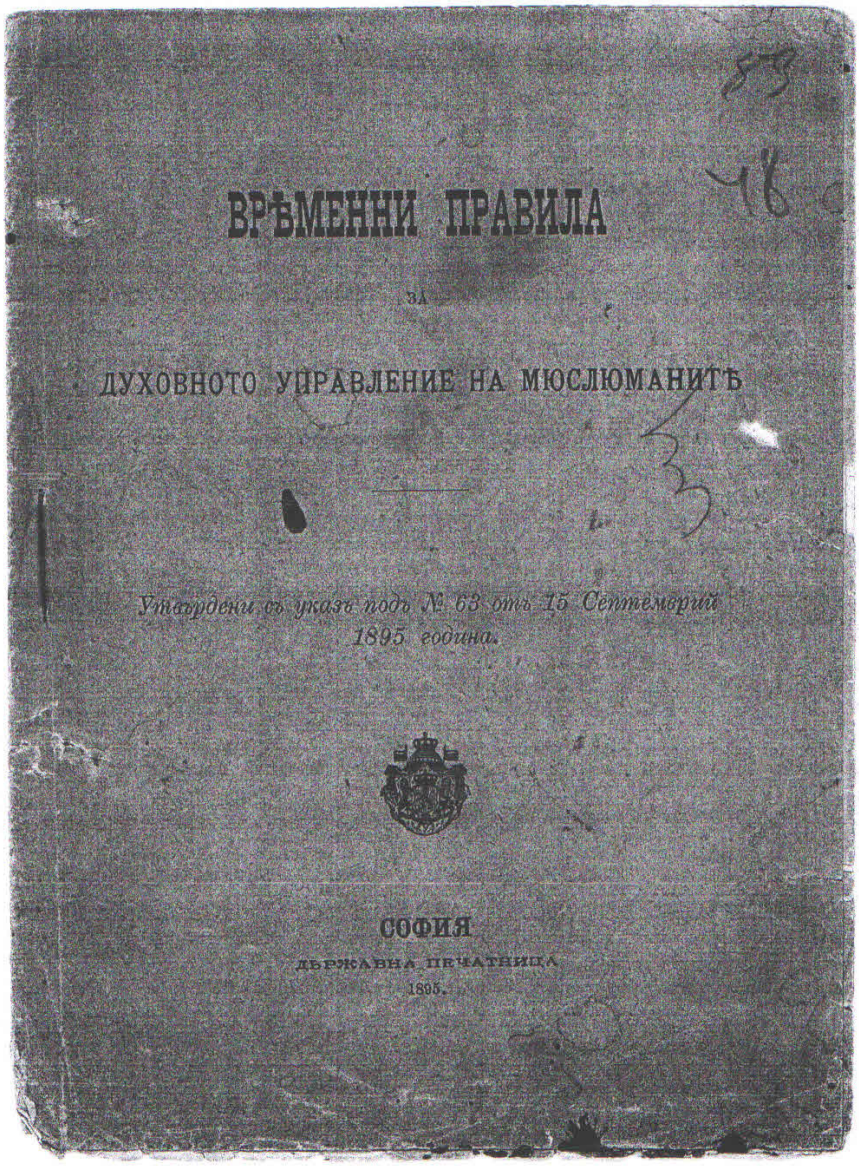
за дѣлопроизводството, длъжноститѣ и кржгътъ на дѣйствията на Окржжныть финансовы чиновницы.

ГЛАВА 1.

Личныйтъ сѫставъ.

1. Длъжностьта на Сѣвѣтницытѣ по дѣлата на У ната и Акцизытѣ Надзиратели ся упразднява.

1880 yılı Hıristiyan ve Müslümanların Ruhani idarelerine dair geçici tüzük

1895 yılı Müslümanların Ruhani idarelerine dair geçici tüzük

54.
49

ВРѢМЕННИ ПРАВИЛА

ЗА

ДУХОВНОТО УПРАВЛЕНИЕ НА МЮСЛЮМАНИТѢ

Утвърдени съ указъ подъ № 63 отъ 15 Септемврий 1895 година.

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1895.

Врѣменни Правила

за духовното управление на мюслюманитѣ.

Глава I.

Чл. 1. Духовното началство на мюслюманитѣ въ Княжеството се състои: 1) отъ единъ главенъ мюфтия; 2) окржжни мюфтии, и 3) мюфтийски намѣстници.

Числото на окржжнитѣ мюфтии и мюфтийскитѣ намѣстници се опрѣдѣля отъ Министерството на Външнитѣ Работи и Исповѣданията.

Чл. 2. Въ България има единъ главенъ мюфтия, който се назначава съ княжески указъ. Сѣдалището на главния мюфтия е въ София. При главния мюфтия се полага канцелария съ нуждния персоналъ.

Чл. 3. Главния мюфтия е религиозния началникъ на мюслюманитѣ въ България. Той има върховния надзоръ въ границитѣ на настоящитѣ правила надъ мютилицитѣ, джамиитѣ и др. богоугодни

заведения, надъ служащитѣ при тѣхъ лица и надъ настоятелствата.

Чл. 4. Мюфтиитѣ се избиратъ отъ мюслюманитѣ имѣющи избирателни права. Избора се извършва по начина прѣдвиденъ въ закона за избирание сѫдебни засѣдатели.

Забѣлѣжка. Циганитѣ не вематъ участие при избиранието на мюфтиитѣ.

Чл. 5. Главния мюфтия и окрѫжнитѣ мюфтии трѣбва: а) да сѫ български поданници; б) да притѣжаватъ иджезатнаме, русъ или меншуре; в) да сѫ похвални въ дѣйствията си и съ поведение непорочно.

Чл. 6. Редовно избранитѣ лица за мюфтии, които отговарятъ на поменатитѣ по горѣ условия, слѣдъ като се прѣгледатъ документитѣ имъ, се утвърдяватъ съ княжески указъ по представление на Министерството на Външнитѣ Работи и Исповѣданията.

Въ случай, че изборитѣ не станатъ въ уречения день, Министерството начначава съ приказъ приврѣменно за мюфтия лице, имѣюще предвиденитѣ въ чл. 5 качества.

Мюфтийски намѣстници, които сѫ служили непорочно и съ достойнство въ течение на шесть години могѫтъ да бѫдѫтъ избирани за мюфтии.

Чл. 7. Мюфтийскитѣ намѣстници се назначаватъ съ приказъ отъ Министерството на Външнитѣ Работи и Исповѣданията по представление на надлежнитѣ мюфтии и подъ тѣхна отговорность. Мюфтийскитѣ намѣстници трѣбва да притѣжаватъ по възможности предвиденитѣ въ чл. 5 качества.

Бѣлѣжка. Предпочитатъ се за Мюфтийски намѣстници лица, които сж издържали нуждния екзаменъ предъ Софийския, Варненския, Руссенския, Шумненския и Пловдивския мюфтии, споредъ шерията.

Чл. 8. Платитѣ на главния мюфтия, окржжнитѣ мюфтии, тѣхнитѣ намѣстници, както и на служащитѣ при тѣхъ лица, се опрѣдѣлятъ отъ Министерството на Външнитѣ Работи и Исповѣданията.

Чл. 9. Мюфтиитѣ и тѣхнитѣ намѣстници, слѣдъ назначението имъ, даватъ гаранция отъ 500 лева.

Чл. 10. Мюфтиитѣ се сношаватъ направо съ Министерството на Външнитѣ Работи и Исповѣданията, а съ другитѣ окржжни или околийски власти чрѣзъ окржжнитѣ управители или околийски началници. Мюфтийскитѣ намѣстници се сношаватъ съ надлежния мюфтия, окржжния управитель или околийския началникъ.

Глава II.

Чл. 11. Мюфтиитѣ и тѣхнитѣ намѣстници издаватъ позволителнитѣ за вѣнчавание (изиннаме), за първо вѣнчило 4 лева, за второ вѣнчило 2 лева.

Чл. 12. Вѣдомостьта за прихода и расхода на главния мюфтия, мюфтиитѣ и тѣхнитѣ намѣстници се испраща ежемѣсечно въ Министерството на Външнитѣ Работи и Исповѣданията.

Чл. 13. Министерството на Външнитѣ Работи и Исповѣданията произвежда ревизии върху прихода и расхода на главния мюфтия, мюфтиитѣ и тѣхнитѣ намѣстници.

Глава III.

Чл. 14. За управлението на джамиитѣ, медресетата и други мюслюмански богоугодни и благотворителни заведения, както и тѣхнитѣ имоти се учреждаватъ въ всѣка община, гдѣто има нужда по едно настоятелство, състояще се отъ 3 до 5 члена въ селскитѣ общини, отъ 5 до 8 члена въ околийскитѣ и други градове, а въ окржжнитѣ — отъ 7 до 15. Членоветѣ на настоятелството избиратъ изъ помежду си едного за касиеръ, за когото и отговарятъ. За предсѣдатель

57
52

на настоятелството се счита по право мюфтията или мюфтийския намѣстникъ въ градътъ, гдѣто тѣ иматъ сѣдалището си, а за предсѣдатели на настоятелствата въ другитѣ общини, мюфтията назначава такива измежду членоветѣ на настоятелството.

Чл. 15. Лицата, които ще съставляватъ тия настоятелства, трѣбва да сж жители на общината, гдѣто се намѣрватъ джамиитѣ или другитѣ благотворителни заведения, да сж български поданници, да притѣжаватъ недвижими имоти въ прѣдѣлитѣ на Княжеството, да сж грамотни и извѣстни по своя честенъ животъ.

Чл. 16. Членоветѣ на настоятелството служатъ безплатно. Изключение се допуща само за членъ-кассиеръ, комуто настоятелството, съ одобрението на мюфтията, опрѣдѣля едно възнаграждение, което въ никой случай да не надминава $^1/_{10}$ отъ общия приходъ и 1500 л. годишно.

Бѣлѣжка. Кассиера се натоварва и съ писменната работа на настоятелството.

Чл. 17. Изборътъ на настоятелството се извършва на право отъ ония мюслюмани, които иматъ избирателни права и иматъ постоянното си мѣсто-

жителство въ общината. Изборътъ се извършва въ началото на годината.

Немогѫтъ да бѫдѫтъ избиратели циганитѣ, нито пъкъ избираеми, понеже не вематъ, съгласно шерията, никакво участие въ управлението на мюслюманскитѣ религиозни дѣла.

Бѣлѣжка. Тамъ гдѣто има помалко отъ 70 мюслюмански кѫщи, окржжния мюфтия опрѣдѣля коммиссия, състояща отъ 3 до 5 члена, която слѣдъ като се потвърди отъ Министерството на Външнитѣ Работи и Исповѣданията, пристѫпва къмъ испълнението обязанноститѣ на настоятелството въ границитѣ на настоящитѣ правила.

Чл. 18. Настоятелството се избира за три години. Слѣдъ истичането на тоя срокъ, то прѣдава смѣткитѣ въ редъ на новото настоятелство. Членоветѣ на едно настоятелство могѫтъ да бѫдѫтъ отново прѣизбрани и за слѣдующитѣ години.

Въ случай, че настоятелството се оттегли или бѫде уволнено отъ Министерството на Външнитѣ Работи и Исповѣданията, поради нередовности, опрѣдѣля се день за произвеждание изборъ на ново настоятелство, а врѣменно се назначава коммиссия, която да испълнява длъжностьта на настоятелството.

Чл. 19. Въ случай, че въ уречения день изборитѣ нестанатъ, Министерството на Външнитѣ

Работи и Исповѣданията опрѣдѣля другъ день, когато да се извършатъ; ако ли и тогава, по каквито и да било причини не станатъ, Министерството на Външнитѣ Работи и исповѣданията, по представление на мюфтията, назначава комиссия, състояща отъ 3 до 5 души имѣющи предвиденитѣ въ чл. 15 качества, на която възлага да испълнява длъжностьта на настоятелството до произвеждание окончателнитѣ избори.

Чл. 20. Настоятелствата се утвърдяватъ съ приказъ отъ Министерството на Външнитѣ Работи и Исповѣданията.

Чл. 21. Щомъ се избере и утвърди въ длъжностьта си, всѣко настоятелство трѣбва да приеме всичкитѣ принадлежности и имоти на джамиитѣ и другитѣ богоугодни заведения съ означение на доходитѣ имъ въ подробенъ списъкъ, който се подписва отъ членоветѣ на старото и новото настоятелство. Прѣписъ отъ тоя списъкъ, както и отъ смѣткитѣ, за които се споменува въ чл. 18, се испращатъ на надлежния мюфтия.

Чл. 22. Настоятелството се грижи за редовното употрѣбление приходитѣ на джамиитѣ и другитѣ богоугодни заведения. Приходитѣ немо-

гѫтъ да се разнасятъ за друго освѣнъ за предвиденитѣ въ настоящитѣ правила нужди.

Въ случай, че настоятелството неправилно е изразходвало или е злоупотрѣбило отъ приходитѣ и имотитѣ на джамиитѣ и другитѣ богоугодни заведения, надлежния мюфтия се разпорежда за даването му подъ сѫдъ на общо основание.

За купуване, продаване или замѣняване джамийски имоти, настоятелствата сѫ длъжни да правятъ мотивирано постановление и да изискватъ чрѣзъ мюфтията предварително разрѣшение отъ Министерството на Външнитѣ Работи и Изповѣданията.

Чл. 23. Служащитѣ при джамиитѣ и други богоугодни заведения лица, се назначаватъ отъ мюфтиитѣ и получавать годишна плата, която се опрѣдѣля отъ настоятелството съ одобрението на надлежния мюфтия.

Бѣлѣжка. Служащитѣ при джамиитѣ и пр. трѣбва да сѫ български поданници. Изключение се прави само за лица съ специална подготовка и за назначението на които настоятелствата сѫ длъжни при мотивирано постановление да изискватъ чрѣзъ надлежния мюфтия разрѣшение отъ Министерството на Външнитѣ Работи и Изповѣданията.

Чл. 24. Въ началото на всѣка година настоятелството съставлява бюджета за прихода и рас-

хода, който се прѣглежда, поправя и утвърдява отъ надлежния окр. управитель.

Чл. 25. Въ началото на годината настоятелството е длъжно да представи на надлежния мюфтия подробенъ отчетъ за приходитѣ и расходитѣ на джамиитѣ и другитѣ богоугодни заведения за истекшата година. Прѣписъ отъ тоя отчетъ мюфтията испраща на надлежния окржженъ управитель и на главния мюфтия.

Чл. 26. Финансовитѣ началници, помощницитѣ имъ и окол. началници могжтъ да правятъ внезапни ревизии на настоятелствата.

Чл. 27. Всѣко настоятелство има печатъ на български и турски.

Чл. 28. Приходитѣ на джамиитѣ сж; а) вакувски имоти; б) свидѣтелства за издавание изинаме (вула), единъ левъ екземпляра; в) случайни приходи и доброволни помощи.

Чл. 29. Отъ тия приходи се исплащатъ: а) расходитѣ, съгласно волята на завѣщателитѣ на вакуфскитѣ имоти; б) платитѣ на кассиера и служащитѣ при джамиитѣ и други богоугодни заведения лица; в) расходитѣ за доставяние предмети потрѣбни при извършвание богослужението въ джамиитѣ; г) поправянието на джамиитѣ и

други богоугодни заведения и недвижимитѣ имъ имоти, и д) канцеларскитѣ и други расходи на настоятелствата.

Чл. 30. Ако приходитѣ надминаватъ расходитѣ, то половина отъ излишека се дава за поддържание мѣстнитѣ мюслюмански училища.

Чл. 31. Кассиера на настоятелството записва въ особна книга, навървена и скрѣпена съ печата на мюфтията или на намѣстника му, всичкитѣ приходи и расходи съ обозначение датата, когато сѫ приети приходитѣ или сѫ станали расходитѣ.

Чл. 32. Отдаването подъ наемъ и поправянието вакуфски имоти ще се извършва отъ настоятелствата, съгласно закона за търговетѣ. Утвърждаването на търговетѣ ще става отъ окржжнитѣ управители.

Бѣлѣжка. Поправки до 500 лева ще се извършватъ безъ тръгъ, но съ разрѣшение отъ надлежния мюфтия, а поправки отъ 500 лева нагорѣ ще се извършватъ чрѣзъ тръгъ и разрѣшение отъ Министерството на Външнитѣ Работи и Исповѣданията.

Чл. 33. Издаденитѣ до сега разпореждания и правила по духовното управление на мюслюманитѣ, които противорѣчатъ на настоящитѣ врѣменни правила, се отмѣняватъ.

4360—95

Bâb-ı Evvel

1. Madde: Bulgaristan Dâhilinde bulunan İslamların mezhebçe idaresi evvelen bir Başmüftülükten, saniyen sancak müftüleri ve sâlisen müftü vekillerinden mürekkebtir. Müftüler ve müftü vekillerinin adedi Hariciye ve Mezahip Ministirliği tarafından karar verilir.

2. Madde: Bulgaristan'da irade-i hazreti Prens ile tayin buyrulmuş olan bir Başmüftü olup makarrı dahi Sofya'dır. Başmüftü ve maiyetindeki lâzım gelen memurînden mürekkeb bir kalem dairesi bulunur.

3. Madde: Başmüftü Bulgaristan'daki İslamların mezhep reisi olup işbu talimatın hududu dâhilinde bi'l-cümle müftülüklerle cevâmi' vesaire hayrât ve müberrâtın ve bunların hademeleriyle cemaatlerinin üzerine nezaret-i âliyyesi vardır.

4. Madde: Müftüler intihâb hakkı olan İslam cânibinden intihab olunup ve sancak mahkemeleri cinayet davalarında olan muvakkat azâların intihab nizamı usulüne tevfikan intihabı icra olunur.

5. Madde: Başmüftü ve sancak müftüleri:

a) Bulgaristan tebaası olmalı

b) icazetnameyi ve ruusu menşurayı hamil bulunmalı

c) Ahlâk ve efal-i hasene sıfatlarıyla mevsuf bulunmaları lazımdır.

6. Madde: Usul-ü dairesinde intihab olunup ve balâda zikr olunan sıfatlarla mevsuf bulunan müftülerin hamil oldukları evraklar tedkik olunduktan sonra Hariciye ve Mezahip Ministirliğinin inhası üzerine irade-i hazreti Prens ile Tasdik olunur. Tayin olunan günde müftü intihabı icra olunmadığı takdirde 5. maddede gösterilen sıfatları haiz olan bir şahsı Ministirlik tarafından irade ile muvakkat tayin olunur. İstikamet ve dirayet ile altı sene hizmet eden müftü vekilleri dahi müftü intihab olunabilir.

7. Madde: Mahalli müftülerin inha ve mesuliyetleri tahtında müftü vekilleri Hariciye ve Mezahip Ministirliğinin iradesiyle tayin olunur. Ve müftü vekilleri oldukça 5. maddede gösterilen sıfatlar ile mevsuf bulunmaları lazımdır. (tembih):Sofya, Varna, Rusçuk, Şumnu ve Filibe müftüleri huzurlarında şer'i-şerif mucibince imtihan veren zevat müftü vekilleri için tercih edilir.

8. Madde: Başmüftü ve sancak müftüleri ve onların vekilleri ve maiyetleri hademelerinin maşatı Hariciye ve Mezahip Ministirliği tarafından karar verilir.

9. Madde: Müftüler ve onların vekilleri tayinlerinden sonra beşyüz leva kefalet verirler.

10. Madde: Müftüler Hariciye ve Mezahip Ministirliği ile doğrudan doğruya ve diğer sancak ve kaza ve devair ile ise sancak mutasarrıfları ve kaza kaymakamları vasıtasıyla muhabere ederler. Müftü vekilleri merci olan müftü ile mahalli sancak mutasarrıfları ve kaza

kaymakamları vasıtasıyla muhabere ederler, müftü vekilleri mercii olan müftü ile mahalli sancak mutasarrıf ve kaza kaymakamı ile muhabere ederler.

Bâb-ı Sani

11. Madde: Müftüler ve onların vekilleri izdivaç için 4leva bakire ve 2 leva (……) behasıyla izinname verilir.

12. Madde: Başmüftü ve sancak müftüleri ve onların vekillerinin irad ve mesarif cedveli beher mah Hariciye ve Mezahip Ministirliğine gönderilir.

13. Madde: Başmüftü ve sancak müftüleri ve onların vekillerinin irad ve mesarifinin teftişini Hariciye ve Mezahip Ministirliği tarafından irad olunur.

Bâb-ı Salis

14. Madde: Cami ve Medâris ve sair hayrât ve müberrât ve ibadethane-i İslâmiye ile onların mülkleri idarelerine dair lazım olan her bir köy obştinalarında üçten beşe ve kazalar ile sair kasabalarda beşten sekize ve sancak kasabalarında yediden onbeş azaya kadar mürekkeb birer Cemaat-ı İslâmiye teşkil olunur. Azalar mesuliyetleri tahtında birisini aralarından sandık emini intihab ederler müftü ve müftü vekilleri bulunan kasaba cemaatinin riyaseti kendilerine aid olup bulunmadığı kasabalarda cemaat azalarından birisini müftü reisi tayin eder.

15. Madde: İşbu Cemaatleri teşkil eden azalar cevami ve diğer hayrât ve müberrathanelerin bulunduğu obştina sakinlerinden ve Bulgariya tebaasından ve Bulgaristan hududu dâhilinde emval-i gayri menkuleye sahip ve yazıp okumayı bilir ve kendileri ehl-i namustan olmaları lâzımdır.

16. Madde: Cemaat azaları meccanen ifâ-i vazife ederler. Yalnız sandık emini olacak aza için istisna olunup kâffe-i varidatından yüzde on veyahud senevî binbeşyüz levayı hiçbir vecihle tecavüz etmemek üzere müftünün tensibiyle cemaat tarafından bir maaşa karar verilir. (tembih): Sandık emini cemaatin vazife-i tahriyesiyle dahi mükelleftir

17. Madde: cemaatlerin intihabı obştina dâhilinde daimi sakin olarak intihap hakkı olan İslamlar tarafından icra olunur. İntihap sene ibtidasında icra olunur. İslamların mezhepçe olan hususatlarının idarelerinde memnu olmakla intihap ve müntehip olamazlar. (tembih): yetmiş İslam hanesinden dûn olan mahalde sancak müftüsünün kararı ve Hariciye ve Mezahip Ministirliği tarafından tasdik ile üçten beş azaya kadar bir komisyon teşkil olunup işbu talimatın hududu dâhilinde cemaat vezaifi ifaya mübaşeret eder.

18. Madde: Cemaat üç sene için intihab olunur. İşbu inkidasından (?) yeni cemaata nizamıyla devir muhasebe eder. Bir cemaatin istifası halinde veyahud nizamsızlık vukuundan

Hariciye ve Mezahip Ministirliği tarafından azlinde yeniden cemaat intihabı için gün tayin olunup ancak cemaatin vazifesini ifa etmek üzere muvakkaten bir komisyon tayin olunur.

19. Madde: İntihabın icrası için zikr olunan günde intihab olmadığı halde Hariciye ve Mezahip Ministirliği tarafından diğer bir güne karar verip eğer o vakit dahi her ne esbaba mebni intihap icra olunmaz ise yeni intihabların icrasına kadar cemaatin vezaifini ifa etmek için müftü inhasıyla ve 15. Maddede gösterilen sıfatlar ile mevsuf üçten beşe kadar Hariciye ve Mezahip Ministirliği tarafından bir komisyon tayin olunup ihale olunur.

20. Madde: Cemaatler Hariciye ve Mezahip Ministirliğinin iradesiyle tasdik olunur.

21. Madde: Her bir cemaat vezaifine intihap ve tasdikinde cevami ve sair ibadethanenin mal müteallikâtının iradelerini mukayyeden yeni ve eski cemaat azâları tarafından mufassal mümzâ cetvel ile kabul etmesi lazımdır, işbu cetvelden ve keza 18. Maddede mezkûr muhasebelerinden dahi birer suret-i mercii müftüsüne irsal olunur.

22. Madde: Cevami ve sair ibadethane iradlarının nizamı dairesinde harç olunmasına cemaat say ve gayret eder. İradlar işbu talimatta gösterilen levazımattan başka mahalle sarf olunmaz. Cevami ve sair ibadethanelerin irad ve malından cemaatin zimmeti vukuunda veyahut nizamsız mahalle sarfı halinde esas umum üzere mahkemeye verilmesi için mercii müftüsü tarafından tedabirat-ı lazime ittihaz olunur. Cevami malların iştira ve furuht ve tebdili için cemaatler esbab-ı mufassala serdi ile karar verip müftülük vasıtasıyla Hariciye ve Mezahip Ministirliğinin evvel emirde müsaadesini almağa borçludur.

23. Madde: cevami ve sair ibadethanelerin hademeleri müftüler tarafından tayin olunup cemaat kararıyla mercii müftüsünü tensibi üzerine maşat-ı senevîye dahi alırlar. (tembih): Cevami ve sair hademeleri Bulgariya tebaasından bulunmaları lazımdır. Yalnız ilm-i mahsusa malik zevat istisna olunup tayinleri için cemaatler esbab-ı mufassala serdi ile karar vererek mercii bulunan müftü vasıtasıyla Hariciye ve Mezahip Ministirliğinin müsadesini almağa borçludurlar.

24. Madde: Her sene ibtidasında irad ve mesarife dair cemaat tarafından bütçe yapılıp mercii bulunan mutasarrıf tarafından tetkik ve tahsis ve tasdik olunur.

25. Madde: Cemaat sene ibtidasında cevami ve sair ibadethanelerin murur eden senesi irad ve mesarifine dair mufassal muhasebe mercii müftüsüne vermeğe borçludur. İşbu muhasebeden müftüler birer suret mercii bulunan sancak mutasarrıf ve Başmüftüye irsal eder.

26. Madde: Maliye naçalnikleri (muhasebeci) ve muavinleri ve kaza kaymakamları bedahete cemaatleri teftiş edebilirler.

27. Madde: Herbir cemaatin Bulgarca ve Türkçe ibare ile mührü vardır.

28. Madde: Cevamiin iradları:

a) vakıf emlakleri

b) izinname çıkarılmak üzere verilen şahadetnamelerin beher adedinden birer leva

c) fevkalade irad ve ianeden ibarettir.

29. Madde: İşbu iradlardan

a) ashabı vakfın tahsis ve meşrutası mesarifatına

b) sandık emini ve cevami ve ibadethane-i sairenin hademeleri maşatına

c) cevamide ibadet olunmak için edevat ve levazımatın tedarikine

d) cevami ve sair ibadethaneler ile onların mülklerinin tamirine

e) cemaatlerin kançelarya ve sair mesariflerine harç ve sarf olunur.

30. Madde: İradlar mesariften ziyade olduğu halde fazlanın nısfı mahalli İslam mekâtibinin idaresine verilir.

31. Madde: Cemaat sandık emini kâffe-i irad ve mesarifi müfti veyahud vekili tarafından ip ile geçirilmiş ve mührü ile tasdik olmuş olan defter-i mahsusalarına vukuu anda kabul aldığı iradlar ile harç olunan mesarifatı tarihiyle kaydeder.

32. Madde: Evkaf mallarının icar verilmesi ve tamir edilmesi müzayede kanunnamesi mucibince cemaatler tarafından icra olunup sancak mutasarrıflarından dahi tasdik olunur. (tembih): beşyüz leva kadar olan tamirat bile müzayede yalnız mercii müftünün izniyle icra olunup beşyüz levadan ziyade olan tamirat müzayede ile Hariciye ve Mezahip Ministirliğinin izni ile icra olunacaktır.

33. Madde: İslam mezhep idaresine dair şimdiye kadar sadır olan ve işbu muvakkat talimata muhalif bulunan evamir ve talimat fesh olunur.